

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

**EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NİN ÜÇÜNCÜ VE
DÖRDÜNCÜ CİLDİNDE KÖKEN AÇIKLAMALARI VE KÖKEN
YAKIŞTIRMALARI**

Funda KAYA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NİN ÜÇÜNCÜ VE DÖRDÜNCÜ CİLDİNDE
KÖKEN AÇIKLAMALARI VE KÖKEN YAKIŞTIRMALARI

Funda KAYA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Funda Kaya tarafından hazırlanan “Evliya Çelebi Seyahatnamesi”nin Üçüncü ve Dördüncü Cildinde Köken Açıklamaları ve Köken Yakıştırmaları” başlıklı bu çalışma, 02.06.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Emine Yılmaz (Başkan)

Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın (Danışman)

Doç. Dr. Selma Gülsevin (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 6 ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

02/06/2022

Funda KAYA

¹ “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Funda KAYA

TEŞEKKÜR

Tez hazırlama sürecinde deneyimlerini ve engin bilgilerini hiçbir zaman esirgemeyen, çıkmaza düştüğümde bir sözüyle bana farklı kapılar açan tez danışmanım Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın'a; yüksek lisans öğrenimim boyunca bana farklı bakış açıları kazandıran ve engin bilgileriyle bana yeni şeyler öğreten Prof. Dr. Emine Yılmaz'a, Prof. Dr. Nesrin Bayraktar Erten'e ve Doç. Dr. Binnur Erdağı Doğuer'e; lisans öğrenimim boyunca her daim bana yol gösteren ve engin bilgileriyle beni donatan Doç. Dr. Selma Gülsevin'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, her koşulda yanımda olan ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili aileme; Neşe Kaya, Hasan Kaya, Gökhan Kaya, Servet Kaya ve Kemal Gültekin'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

KAYA, Funda. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Üçüncü ve Dördüncü Cildinde Köken Açıklamaları ve Köken Yakıştırmaları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022

Tezde, Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda yazmış olduğu on ciltten oluşan *Seyahatname* adlı eserinin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki kökenbilim (etymology), köken yakıştırma (folk-etymology) ve çoklu açıklama örnekleri ele alınmıştır. Bu örnekler, Evliya Çelebi'nin köken açıklaması ve kelime oyunu yaparken benimsediği yöntemler göz önünde bulundurularak açıklanan sözcüğün veya özel adın dayandığı kaynağa bağlı kalınarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk grup olan “Köken Açıklamaları”nda mekân adları, yapı adları, kişi adları, coğrafi adlar, boy/aile/topluluk/ kavim adları, nesne/varlık adları, dil-burun adları ve canlı adları ele alınmış ve Evliya'nın bu adları açıklarken dayandığı kaynak göz önünde bulundurularak bir sınıflandırma oluşturulmuştur. İkinci grup olan “Köken Yakıştırma (Folk-Etymology)”da ise Doğan Aksan'ın üç sınıfa ayırdığı köken yakıştırmasının (folk-etymology) türleri esas alınarak *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü cildinde yer alan köken yakıştırması (folk-etymology) oluşumundaki örneklerin sınıflandırılması yapılmıştır. Üçüncü grup olan “Çoklu Açıklamalar”da ise Evliya Çelebi'nin birden fazla köken açıklaması yaptığı sözcük veya adların sınıflandırılması yapılmıştır. Sınıflandırmada yer alan sözcükleri dilbilimin konusu olan kökenbilim (etymology) ve köken yakıştırması (folk-etymology) açısından incelenmesi ve Evliya Çelebi'nin kökenbilim (etymology) ve köken yakıştırması (folk-etymology) tarzının ortaya konulması amaçlanmıştır. Tezde, Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman'ın hazırlamış olduğu “Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini” adlı çalışmadan hareketle oluşturulmuş olan sınıflandırmadaki sözcükler taranıp belirlenmiş, bu örnekler alfabetik sıraya göre çeviri yazı harfleri kullanılarak verilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Köken Açıklamaları, Köken Yakıştırma, Çoklu Açıklamalar

ABSTRACT

KAYA, Funda. *Etymology and Folk-etymology in the third and Fourth volumes of Evliya Çelebi's Seyahatname*, Master Thesis, Ankara, 2022

In the thesis, examples of etymology, folk-etymology and multiple explanations in the third and fourth volumes of Evliya Çelebi's ten-volume *Seyahatname* written in the 17th century are discussed. These examples are classified by adhering to the source of the explained word or proper noun, considering Evliya Çelebi's etymology and the methods he internalized while making wordplay. This classification comprises three main headings. In the first group, "Origin Explanations", place names, building names, personal names, geographical names, clan/family/community/tribe names, object/entity names, tongue-nose names and creature names were approached, and a classification has been created by considering the source that Evliya Çelebi relies on while explaining these names. In the second group, "Folk-Etymology", the examples of folk-etymology formation in the third and fourth volumes of the *Seyahatname* were classified based on the types of folk-etymology that Doğan Aksan divided into three classes. In the third group, "Multiple Explanations", the classification of words or names for which Evliya Çelebi explains more than one origin is made. It is aimed to examine the words in the classification in terms of etymology and folk etymology, which are the subject of linguistics, and to reveal Evliya Çelebi's etymology and folk etymology style. In the thesis, the words in the classification created based on the work titled "The Transcription-Index of Baghdad Manuscript No. 305 in the Topkapı Palace Library" prepared by Yücel Dağlı and Seyit Ali Kahraman were scanned and determined, and these examples were given in alphabetical order by using the letters of the translation.

Keywords

Etymology, Folk-Etymology, Multiple Explanations

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
DİZİN	xv
TABLolar DİZİNİ	xxvi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xxvii
ÖNSÖZ.....	xxviii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM :KÖKEN BİLİMİ VE KÖKEN YAKIŞTIRMA.....	9
1.1. KÖKEN BİLİMİ.....	9
1.2. KÖKEN YAKIŞTIRMA	12
1.2.1. Yabancı Sözcüklerin Söyleyiş Zorluğunun Giderilmesi Amacı ile Meydana Gelen Köken Yakıştırma	14
1.2.2. Yerlileştirme, Bilineni Söyleme Çabası	15
1.2.3. Çağrışımın Rolü, Çeşitli Eğilimlerin Gözden Geçirilmesi.....	15
2. BÖLÜM : KÖKEN AÇIKLAMASI.....	20
2.1. MEKÂN ADLARI	20
2.1.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	20
2.1.2. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	33
2.1.3. Ebced Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	35

2.1.4. Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	36
2.1.5. Yerin Konumuna Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları ..	38
2.1.6. Çevredeki Yapılara Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	40
2.1.7. Çevredeki Bitki Örtüsüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	41
2.1.8. Yerin Renk Özelliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	42
2.1.9. Çevredeki Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	43
2.1.10. Çevredeki Bir Bitki ve Meyve Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	45
2.1.11. Çevrede Yaygın Olan Meslek Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	48
2.1.12. Yerleşim Yerinde Yaşayan Kişilerin Dini Özelliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	49
2.1.13. Yerleşim Yerinde Yaşayan Kişilerin Niteliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	50
2.1.14. Çevrede Tanınmış Bir Coğrafi Unsura Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	51
2.1.15. Coğrafi Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.	51
2.1.16. Yerleşim Yerinde Tanınmış Bir Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	53
2.1.17. Boy, Aile, Topluluk ve Kavim Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	54
2.1.18. Halkın İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamalar	56

2.1.19. Halkın Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	57
2.1.20. Unvana Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	58
2.2. YAPI ADLARI.....	59
2.2.1. Bir Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	59
2.2.2. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	83
2.2.3. Ünleme Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	88
2.2.4. Yerin İşlevsel Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	89
2.2.5. Çevrede Üretilen Ürüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	89
2.2.6. Çevredeki Bir Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	90
2.2.7. Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	91
2.2.8. Konuma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	92
2.2.9. Yerin Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	93
2.2.10. Renk Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları ..	94
2.2.11. Yapının Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	96
2.2.12. Boy, Aile, Topluluk ve Kavim Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	100
2.2.13. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	101
2.2.14. Çevredeki Belli Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	102
2.2.15. Belli Bir İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.	103

2.2.16. Önceki Kullanılışına Dayanılarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	104
2.2.17. Yansıma Sese Dayanılarak Oluşturulan Köken Açıklamaları..	104
2.2.18. Unvana Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	105
2.3. KİŞİ ADLARI	107
2.3.1. Bir Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	107
2.3.2. Ebced Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları ..	110
2.3.3. Sahip Olduğu Özel Güçlere Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	111
2.3.4. Kişinin Sahip Olduğu Belli Bir Şeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	112
2.3.5. Kişisel Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları...	114
2.3.6. Doğum Yeri veya Geline Ülke, İl, İlçe ve Köye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	115
2.3.7. Fiziksel Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları .	116
2.3.8. Yaşayışına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	117
2.3.9. Mesleğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	118
2.3.10. Ailedeki Bir Kişinin Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	119
2.4. COĞRAFÎ ADLAR	119
2.4.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	120
2.4.2. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	124
2.4.3. Yansıma Sese Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	125
2.4.4. Coğrafi Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.	126
2.4.5. Çevredeki Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	128

2.4.6. Çevredeki Coğrafi Unsura Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	129
2.4.7. Çevredeki Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	129
2.4.8. Çevrede Üretilen Belli Bir Ürüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	130
2.4.9. Konuma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	131
2.4.10. Boy/Aile/Topluluk Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	131
2.4.11. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	132
2.4.12. Sahip Olduğu Belli Bir Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	133
2.5. BOY/AİLE/TOPLULUK VE KAVİM ADLARI.....	138
2.5.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	138
2.5.2. Görünüşüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	141
2.5.3. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	142
2.5.4. İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	142
2.5.5. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	145
2.6. NESNE- VARLIK ADLARI.....	145
2.6.1. Sahip Olduğu Belli Bir Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	145
2.6.2. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	146
2.7. DİL ADLARI	146
2.7.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	146
2.8. CANLI ADLARI.....	147
2.8.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	147

2.8.2. Yansıma Sese Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	148
3. BÖLÜM : KÖKEN YAKIŞTIRMA	149
3.1. ÇAĞRIŞIM ARACILIĞIYLA YABANCI UNSURUN YERİNE DİLDE SESÇE ONU ANDIRAN UNSURUN, MUHTEVA GÖZETİLMEYEN GETİRİLMESİ.....	151
3.1.1. Yapı Adları	151
3.1.2. Yer Adları.....	152
3.2. YABANCI VEYA KAYNAĞI BİLİNMEYEN UNSURA ÇOĞU ZAMAN ŞUURLU OLARAK VE YİNE MUHTEVA GÖZETİLMEYEN KARŞILIKLAR YAKIŞTIRILMASI	154
3.2.1. Bilgince Karşılıklar	154
3.1.1.1. Yer Adları	154
3.1.1.2. Yapı Adları	160
3.1.1.3. Coğrafya Adları	172
3.1.1.4. Kişi Adları.....	174
3.1.1.5. Kavim Adları	177
3.1.1.6. Kavram Adları	177
3.2.2. Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi.....	178
3.2.2.1. Yer Adları	179
3.2.2.2. Yapı Adları	181
3.2.2.3. Coğrafi Adlar	185
3.2.2.4. Yemek Adı.....	187
4. BÖLÜM : ÇOKLU AÇIKLAMALAR	188
4.1. KÖKEN AÇIKLAMASINA DAYANARAK OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR	188

4.1.1. Hem Kişi Adına Hem de Çevredeki Bitkiye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	188
4.1.2. Hem Kişi Adına Hem de Bir Nesneye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	189
4.1.3. Hem Yapı Adına Hem de Ebced Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	190
4.1.4. Hem Kişi Adına Hem de Coğrafi Özelliklere Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	191
4.1.5. Hem Kişi Unvanına Hem de Çevredeki Belli Bir Yapıya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	192
4.1.6. Hem Renk Özelliğine Hem de Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	193
4.1.7. Hem Yerin Konumuna Hem de Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	193
4.1.8. Hem Kişi Adına Hem de Bir Duruma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	194
4.1.9. Hem Olaya Hem de Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	194
4.1.10. Hem Çevredeki Akarsuya Hem de Belli Bir Madene Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	195
4.1.11. Hem Kişi Adına Hem de Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	195
4.1.12. Hem Olaya Hem de Yapının Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları	196
4.2. KÖKEN YAKIŞTIRMASINA DAYANARAK OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR	196

4.3. HEM KÖKEN AÇIKLAMASINDA HEM DE KÖKEN YAKIŞTIRMASINA DAYANARAK OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR.....	199
4.3.1. Hem Kişi Adına Dayanarak Hem de Köken Yakıştırma (Folk-Etymology) Yolu ile Oluşturulan Çoklu Açıklamalar	200
4.3.2. Hem Çevredeki Yapı Adına Dayanarak Hem de Köken Yakıştırma (Folk-Etymology) Yolu ile Oluşturulan Çoklu Açıklamalar.....	203
SONUÇ.....	205
KAYNAKÇA	210
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU	216
EK 2. ETİK KURUL/KOMİSYON İZNİ YA DA MUAFİYET FORMU.....	218

DİZİN

‘Ayn-ı Arslan	130
‘Ayn-ı Balıklı	128
‘Ayn-ı Erba‘ataş	132
‘Ayn-ı Havz.....	126
‘Ayn-ı İskender	119
‘Ayn-i Rûz.....	129
‘Ayn-ı Şakku'l-‘acûz	118
‘Ayn-i Şûl.....	50
‘Aynü'l-hayât.....	132
‘İmâdiyye	198
Abdülkâdir-i Cîlânî	113
Acısu	131
Adadepe	124
Akhalvet	93
Alabaş.....	185
Alacahân.....	176
Âl-i Çobaniyân	136
Alî Hammâmı.....	59
Alî Kayası	118
Armağanî Mehemmed Efendi	106
Arz-ı Muqaddes.....	152
Atbâzârı kapusu.....	88
Avretler Ilıcası.....	132
Ayşofya	59
Âzerbaycân.....	45
Aznavur Depesi	119
Bâğ-ı Baba-yı Rûten.....	21
Balaban Baba	110
Balçık İskeleyi	92
Ballı Göl.....	133
Bapır köyü.....	50
Bâyezîd.....	112
Belde-i Babadağı.....	57
Belde-i ‘Ubbâdân	56
Belen kasabası.....	52

Bender-i Böğürdelen	82
Biñgöl.....	51
Bi'r-i Tennür-ı Nūḥ Nebī.....	60
Bıyıklı Meḥmed Paşa Cāmi'i	61
Buhayre-i Rūmiyye-i Kübrā.....	129
Büleyde-i Burğaz	201
Büleyde-i Çatalca	38
Bulğar.....	137
Cāmi'-i Āḥund Ḥānım.....	62
Cāmi'-i Bedlīs	62
Cāmi'-i Deylemī.....	62
Cāmi'-i Dūhūk	62
Cāmi'-i Emīr Kay.....	63
Cāmi'-i Ḥüsrev Paşa	63
Cāmi'-i İparīyye.....	95
Cāmi'-i Mu'allak.....	95
Cāmi'-i Müşebbek.....	96
Cāmi'-i Peyğamber	60
Cāmi'i Sinoğlu	179
Cāmi'-i Süleymān Ḥān.....	63
Cāmi'-i Sülupeyān	61
Cāmi'-i Üçşerīfeli.....	96
Cāmi'u'n-Nüreddīn.....	63
Cāmi'-i Şāfi'ī	99
Cebel-i 'Arafāt	183
Cebel-i Sincār.....	119
Cebel-i Sīncār.....	170
Cebel-i Sübhān.....	184
Cebelü's-selc.....	124
Cehennem Bölükbaşı	114
Cezīre-i Dicle	38
Cezire-i Dicle Erzen	45
Çifte Ḥān.....	97
Cığalı Sultān.....	115
Cisr-i Çoban Deli Kāsım Ağa	64
Cisr-i Kelek	89
Cisr-i Mehresin.....	90

Cisr-i Yalnız Göz	97
Çoban Köprüsü.....	64
Çorlu	153
Cünin-i Cüryâne	36
Dārāhiyye Kazāsı	21
Demirkazık Yıldızı.....	143
Derbend-i Karakan	125
Derteng Boğazı.....	125
Derviş Sünneti	115
Deşt-i Karakan	123
Destpot	172
Diñer Kurna.....	97
Dobruca	22
Dümdüm Kayası.....	123
Ebü's-selc	110
Ecezade	172
el-Mevlā Husrevzāde Muşafā Efendi	117
Er Gölü.....	133
Ercis dağı.....	171
Erzen-i Ahlad	46
Erzincān	46
Erzurūm.....	47
Frenk	137
Ḥabibi Neccār	117
Ḥan-ı Çakıt.....	37
Ḥan-ı İki Kapulu	40
Ḥasan Badrak	106
Ḥasan Tapdı Yaylası	193
Ḥatun Gölü.....	133
Hazret-i Erfahişd	172
Hazret-i Hızır	110
Ḥazret-i Muhammed Şām-ı Ğazan.....	173
Ḥazret-i Peyk-i Resül 'Amr-ı 'Ayyār	112
Ḥazret-i Şeyh Rūmī.....	113
Ḥazret-i Seyyid Battāl Ğazī Tekkesi	64
Ḥazret-i Şiṣ Nebī	173
Hırvad.....	137

Hondî Hanım Hammâmı	65
Hün-kâr	175
Hüseyinî Zü'l Cenâheyn	107
İçme Gölü	134
İmâm 'Alî-i Kūfî	114
İmâm Boğabây	111
İpşala	177
İskender-i Zülkarneyn	174
Kabâşa-i Derebun	150
Kal'a Hâsinkeyfâ	84
Kal'a -i Sivas	76
Kal'a- Karacaşişâr	94
Kal'a-i Nuḳûd	75
Kal'a-i Sultânî	105
Kal'a-i 'Adilceviz	192
Kal'a-i 'Amîk	92
Kal'a-i Abağay	158
Kal'a-i Ahdîm-var	159
Kal'a-i Albak	160
Kal'a-i Antakıyye	160
Kal'a-i Arabkîr	83
Kal'a-i Aydos	65
Kal'a-i Âzerzâd	65
Kal'a-i Bağdâd	160
Kal'a-i Bârgîrî	83
Kal'a-i Başke	65
Kal'a-i Beç	90
Kal'a-i Bedlîs	66
Kal'a-i Bitlîs:	161
Kal'a-i Böğürdelen	84
Kal'a-i Ca'ber	66
Kal'a-i Çapakçur	180
Kal'a-i Çâr-Melik	162
Kal'a-i Cem-cenâb	66
Kal'a-i Cemşîd-kenîzek	67
Kal'a-i Cihân Şâh	67
Kal'a-i Çirmen	198

Ḳal‘a-i Dārāca	67
Ḳal‘a-i Destpol	163
Ḳal‘a-i Deylem	84
Ḳal‘a-i Dühük-i Dihkānī	68
Ḳal‘a-i Dümbülī	99
Ḳal‘a-i Dümdümüī	103
Ḳal‘a-i Eğin	68
Ḳal‘a-i Erbīl	200
Ḳal‘a-i Erceyş	165
Ḳal‘a-i Erdebil	68
Ḳal‘a-i Ereçek	164
Ḳal‘a-i Erez-i Şīrīn	192
Ḳal‘a-i Erganī	164
Ḳal‘a-i Esedābād	69
Ḳal‘a-i Eski Poloz	69
Ḳal‘a-i Eskişehir	69
Ḳal‘a-i Finik	70
Ḳal‘a-i Hamā	70
Ḳal‘a-i Har-pūt	195
Ḳal‘a-i Hasanī	70
Ḳal‘a-i Havār	87
Ḳal‘a-i Hilletü'l-Fîhā	71
Ḳal‘a-i Hoş-āb	91
Ḳal‘a-i İskenderün	71
Ḳal‘a-i Kapān	85
Ḳal‘a-i Kara Āmid	93
Ḳal‘a-i Karaḥarman	85
Ḳal‘a-i Karaḫan	149
Ḳal‘a-i Karalar	94
Ḳal‘a-i Karnıyanık	71
Ḳal‘a-i Kāsımiye	71
Ḳal‘a-i Kaşrū'l-Luşūş	86
Ḳal‘a-i Kavala	72
Ḳal‘a-i Kayşeriyye	72, 166
Ḳal‘a-i Kefindir	181
Ḳal‘a-i Kerkāk	72
Ḳal‘a-i Kestiḡān	72

Ḳal‘a-i Kirmānşāhī.....	73
Ḳal‘a-i Kızılca.....	73
Ḳal‘a-i Koṭur.....	189
Ḳal‘a-i Mardin.....	196
Ḳal‘a-i Mıdık.....	74
Ḳal‘a-i Mudurnu.....	74
Ḳal‘a-i Mühennāwī.....	57
Ḳal‘a-i Mut.....	74
Ḳal‘a-i Nerīmān.....	74
Ḳal‘a-i Nıgebolı.....	168
Ḳal‘a-i Nihāvend.....	168
Ḳal‘a-i Pilever.....	75
Ḳal‘a-i Pırevadı.....	181
Ḳal‘a-i Rımle.....	92
Ḳal‘a-i Rūm.....	99
Ḳal‘a-i Rūm Nāhiye.....	101
Ḳal‘a-i Sağman.....	199
Ḳal‘a-i Salmas.....	75
Ḳal‘a-i Şamūk.....	77
Ḳal‘a-i Şataḥ.....	77
Ḳal‘a-i Şecer.....	77
Ḳal‘a-i Sehend.....	75
Ḳal‘a-i Şehrezūl.....	78
Ḳal‘a-i Semāvāt.....	86
Ḳal‘a-i Şemīrān.....	78
Ḳal‘a-i Ser-āh.....	169
Ḳal‘a-i Silivri.....	76
Ḳal‘a-i Sīn.....	97
Ḳal‘a-i Sincār.....	169
Ḳal‘a-i Sorḥbīd.....	186
Ḳal‘a-i Süleymānī.....	77
Ḳal‘a-i Sultāniyye.....	105
Ḳal‘a-i Tikrit.....	104
Ḳal‘a-i Uruscuḳ.....	79
Ḳal‘a-i Vasaṭan.....	91
Ḳal‘a-i Zālīm ‘Alī.....	80
Ḳal‘a-i Zile.....	89

Ḳal'a-i Zıstovı	80
Ḳal'a-i Ba'albek	187
Ḳal'a-i Baytanūr	194
Ḳal'a-i Diyārbekr	163
Ḳal'a-i Edirne	177
Ḳal'a-i Gülek	100
Ḳal'a-i Şıķıf	79
Ḳal'a-i Sinn-i Ruhā	76
Ḳal'a-i Van	103
Ḳal'a Miyāfārikīn	167
Ḳanlı Göl	134
Ḳanlı Ḳulle	86
Ḳaplı Ḳulle	80
Ḳaradere	151
Ḳaraḫalvet	94
Ḳaranlık Ḳapu	94
Ḳarğa Sekmez	52
Ḳarye-i Bekūfār	43
Ḳarye-i Çalıķķavak	33
Ḳarye-i Deliklitaş	51
Ḳarye-i Demirci	48
Ḳarye-i Demirķapu	40
Ḳarye-i Güğemlū/Göğemli	47
Ḳarye-i Hān-ı Ḳarışdıran	34
Ḳarye-i Ḳasan Badrak	26
Ḳarye-i İzoli	54
Ḳarye-i Mağār	52
Ḳarye-i Şaşa	26
Ḳarye-i Vādī-i Limon	48
Ḳarye-i Yılanlı	43
Ḳasaba-i Babaeski	190
Ḳaşaba-i Bālis	22
Ḳaşaba-i Fener	53
Ḳaşaba-i Hācıoğlu	23
Ḳaşaba-i Hafıza	22
Ḳaşaba-i Hārūniyye	80
Ḳaşaba-i Hersek	23

Kaşaba-i İhtimān	155
Kaşaba-i İlğın	154
Kaşaba-i Karapınarı Konya	191
Kaşaba-i Karaşu	191
Kaşaba-i Kösdemir	193
Kaşaba-i Lût	24
Kaşaba-i Ruşāfe	188
Kaşaba-i Sancağ-ı Āl-i Şāh	23
Kaşaba-i Sancağ-ı Gīlān	24
Kaşaba-i Tāk-ı Giray	24
Kaşaba-i Übülle	54
Kaşaba-i Zeng-ābād	25
Kaşr-ı Ca'feriyye	81
Kaşr-ı Şīrīn	61
Kavm-i 'Ubbādān	142
Kavm-i Āfitāb-perest	141
Kavm-i Āteşperest	141
Kavm-i Boşnak	138
Kavm-i Buhtāniyān	138
Kavm-i Dodoška	138
Kavm-i Gāzīkīran	140
Kavm-i Macar	175
Kavm-i Sekiz Bıyıklı	140
Kavm-i Yılan	143
Kefl Peygamber	108
Kemikli Baba	175
Kend-i Bana	37
Kend-i Hāzret-i Sa'd-ı Vakḳāş	25
Kend-i Koçağa Baba	25
Kend-i Şāhseven	49
Kend-i Ser-Cem Hānı	38
Kend-i Seyyidler	49
Kend-i Vestān	55
Kesikkaya/ Deveboynu	131
Ketağaç Paşa	111
Ketağaç Paşa Sarāyı	81
Kıllı Göl	134

Kızılı	42
Küh-ı ‘Akra	126
Küh-ı Bî-sütün.....	126
Küh-ı Dehdīvān.....	122
Küh-ı Nemrūd	120
Küh-ı Şacli	130
Küh-ı Seylān	127
Küh-ı Taklaban.....	134
Küh-ı Zov	130
Küveli Cāmi‘	194
Kuş Gölü	128
Kuşlar Kal‘ası	101
Leylek.....	146
Lisān-ı Kürd	145
Lūt Gölü	120
Makedone.....	155
Manşūr-ı Devānīkī	113
Medīne-i Cerbān Kan.....	27
Medīne-i Kaşān	35
Medrese-i Kophan.....	89, 90
Menzil-i Altunçayırı	41
Menzil-i Kal‘a-i Hekimhānı	151
Menzil-i Kargaçamı	43
Menzil-i Karye-i Çayırılı.....	41
Menzil-i Karye-i İlhanlar	152
Menzil-i Kaşaba-i Zambakıyye	42
Menzil-i Tavāhīn Mefşūhāt.....	40
Menzil-i Ülke-i Oraman	42
Mihal Beğ Köprüsü	81
Miskīnler Mezāristanı	178
Miskinler Tekyesi.....	182
Nāka Kayası	128
Nehr-i ‘Āşī -i Anzakıyye	184
Nehr-i Hoş-āb.....	135
Nehr-i İshāk.....	121
Nehr-i Ma‘kal.....	121
Odunpazarı Kapusu.....	39

Oğlan Ĥammāmı	98
Payas Dağı Yaylağı	171
Pehlivān Zengūzer	116
Rūmiyye Şeyhi	114
Sā‘at Depesi	126
Şalbaş Gölü	135
Sarāy-ı Hān	98
Şaṭṭ-ı Bāđın	127
Şecerü'l-Vakvağ	123
Şehr-i Dilmās	154
Şehr-i Durak	28
Şehr-i Aksarāy	202
Şehr-i Āvend	27
Şehr-i Behrūz	27
Şehr-i Çermik	37
Şehr-i Dinc	50
Şehr-i Ereğli	200
Şehr-i Ğazzetü'l-Hāşim	28
Şehr-i Heremdād	28
Şehr-i Hızır	29
Şehr-i Hoş-āvān	29
Şehr-i İzmit	178
Şehr-i İzniç	29
Şehr-i Kālinseve	30
Şehr-i Kōstence	156
Şehr-i Malatıyye	156
Şehr-i Manşüre	34
Şehr-i Marmāş	30
Şehr-i Mışır	31
Şehr-i Muş	44
Şehr-i Pertek	157
Şehr-i Ruḥā	31
Şehr-i Sāve	35
Şehr-i Şehribān	32
Şehr-i Sīne	49
Şehr-i Sivas	32
Şehr-i Şumnı	157

Şehr-i Tesübân	32
Şehr-i Vâsıt	39
Şehr-i Zov	54
Selâm Kayaşı.....	135
Şems Efendi	115
Sin Kayaşı	131
Sincâr	109
Sinhişâr.....	81
Şırf tã'îfesi.....	139
Şolğay Yaylası	122
Şûr Gölü	136
Sûr-ı Haşîn-i Manşûr.....	82
Sûr-ı Hâtüniyye	104
Sûr-ı Hımmâr	82
Ṭā'ife-i Āb-perest.....	141
Ṭā'ife-i Gāv-perest	142
Ṭālî' Çeşmesi	102
Ṭarḥ ibn Nūḥ-veled	109
Tatarbâzarcığı.....	55
Tatarlar Mezârlığı.....	55
Üsküdâr	158
Vilâyet-i Behdînân	33
Voynuk Kabilesi.....	139
Yahyâ-yı Hayâtî	116
Yatağan Baba	116
Yûnus Balığı	145
Zindân Kulesi.....	87
Zü's-sehâb	144

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Köken Açıklamaları adlı bölümde yer alan sözcüklerin niceliğini ortaya koyan tablo	203
Tablo 2. “Çağrışım Aracı ile Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi (Yerileştirme – Türkçeleştirme)” adlı grubuna uygun olan sözcüklerin niceliğini ortaya koyan tablo	205
Tablo 3. “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” adlı grubun ‘Bilgince Karşılıklar’ bölümünde yer alan sözcüklerin niceliğini ortaya koyan tablo.....	205
Tablo 4. “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” adlı grubun “Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” bölümünde yer alan sözcüklerin niceliğini ortaya koyan tablo.....	206
Tablo 5. “Çoklu Açıklamalar” adlı bölümde yer alan sözcüklerin niceliğini ortaya koyan tablo.....	206

ŞEKİLLER DİZİNİ

(---): Evliya Çelebi'nin boş bıraktığı kısımları ifade etmektedir.

(...) : Metinde kökeni açıklanan sözcük ile ilgili olmayan açıklamaları ifade etmektedir.

ÖNSÖZ

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nin Üçüncü ve Dördüncü Cildinde Köken Açıklamaları ve Köken Yakıştırmaları adlı tezde, Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda yazmış olduğu on ciltten oluşan *Seyahatname* adlı eserinin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde bulunan köken bilimi (etymology), köken yakıştırma (folk-etymology) ve çoklu açıklama örneklerinin tespit edilmesi ve bu örneklerden yola çıkarak Evliya Çelebi'nin köken bilimi açıklamaları ve köken yakıştırma (folk-etymology) tarzının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç ise *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinin dil bilimin konusu olan kökenbilim ve köken yakıştırma (folk-etymology) açısından bir araştırma yapılmadığından dolayı ortaya çıkmıştır.

Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman'ın hazırlamış olduğu “Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini” adlı çalışmadan hareketle kökenbilim (etymology), köken yakıştırma (folk-etymology) ve çoklu açıklama örnekleri taranıp incelenmiş, Evliya Çelebi'nin ele aldığı özel adların dayandığı kaynağa bağlı kalınarak “Köken Açıklamaları”, “Köken Yakıştırma (folk-etymology)” ve “Çoklu Açıklamalar” adlı üç ana başlık çerçevesinde bir sınıflandırma oluşturulmuştur. Sınıflandırmada yer alan örnekler alfabetik sıraya göre çeviri yazı harfleri kullanılarak verilmiştir.

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nin söz varlığı esas alınarak yapılan çalışmalar vardır. Kemik (2003) hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde¹, Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nin birinci ve ikinci ciltlerinde köken yakıştırma (folk-etymology) örnekleri üzerinde durmuştur. Dankoff ise (2013), *Seyahatnâme*'de Evliya Çelebi'nin söz varlığındaki sözcükleri, deyimleri anlamları ve kullanılış biçimleriyle ele alan Dankoff (2013) bir okuma sözlüğü hazırlamıştır². Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nin üçüncü ve dördüncü ciltleri kökenbilimi değerlendirmesine tabi tutularak yazarın kökenini açıkladığı, köken yakıştırdığı sözcükler değerlendirmeye alınmıştır.

Tez; giriş ve sonuç bölümleri haricinde dört bölümden oluşmaktadır. “Giriş” bölümünde Evliya Çelebi'nin hayatı, *Seyahatname*'nin sözvarlığı ve ünlü gezginin dille oynama tutumu ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

¹ Kemik, F. (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Halk Etimolojisi (I-II. Ciltler)* (Yayın no: 2501000075).[Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphane. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/38267.pdf>

² Dankoff, R. (2008). *Evliyâ çelebi seyahatnâmesi okuma sözlüğü* (S. Tezcan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

“Köken Bilimi ve Köken Yakıştırma” başlıklı ikinci bölüm, iki alt bölüme ayrılmıştır. “Köken Bilimi” kısmında en eski dil çalışmalarının nasıl başladığı, anlam bilimi, kökenbilim (etymology) çalışmalarında atılan ilk adımlar, sözcüğün gerçek anlamına ulaşmak için bilinmesi gereken bilgiler, köken bilimin sözcüklerin kökenini araştırırken yararlandığı birkaç yöntem ve çağdaş köken bilimin (etymology) genel kuralları üzerinde durulmuştur. “Köken Yakıştırma” (folk-etymology) kısmında ise; bu dil olayının doğuşundaki etkiler, üzerinde yapılan çalışmalar, köken yakıştırma (folk-etymology) olayının anlam bilimi, onomastik ve diller açısından önemi, sözcük ile gösterdiği ad arasında ilgi, dil ile düşünce arasındaki ilgi, köken yakıştırmayı (folk-etymology) semantik metodu ile yürütülmesi gerektiği ele alınmıştır.

Tezin ikinci bölümü olan “Köken Açıklamaları” kısmında mekân adları, yapı adları, kişi adları, coğrafi adlar, boy/aile/topluluk/ kavim adları, nesne/varlık adları, dil adları ve canlı adları ele alınmış ve Evliya Çelebi’nin bu adları açıklarken dayandığı kaynak göz önünde bulundurularak bir sınıflandırma oluşturulmuştur. Buna göre;

Mekân adları, yirmi grupta ele alınmış bulunmaktadır:

Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Ebced Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yerin Konumuna Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Yapılara Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Bitki Örtüsüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yerin Renk Özelliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Bir Bitki ve Meyve Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevrede Yaygın Olan Meslek Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yerleşim Yerinde Yaşayan Kişilerin Dini Özelliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yerleşim Yerinde Yaşayan Kişilerin Niteliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevrede Tanınmış Bir Coğrafi Unsura Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Coğrafi Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yerleşim Yerinde Tanınmış Bir Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Boy, Aile, Topluluk ve Kavim Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Halkın İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamalar
 Halkın Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Unvana Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yapı adları, on sekiz grupta ele alınmıştır:

Bir Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Ünlleme Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Yerin İşlevsel Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Çevrede Üretilen Ürüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Çevredeki Bir Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Konuma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Yerin Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Renk Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Yapının Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Boy, Aile, Topluluk ve Kavim Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Çevredeki Belli Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Belli Bir İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Önceki Kullanılışına Dayanılarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Yansıma Sese Dayanılarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Unvana Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Kişi adları, on grupta ele alınmıştır:

Bir Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Ebced Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Sahip Olduğu Özel Güçlere Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları
 Kişinin Sahip Olduğu Belli Bir Şeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Kişisel Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Doğum Yeri veya Geline Ülke, İl, İlçe ve Köye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Fiziksel Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yaşayışına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Mesleğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Ailedeki Bir Kişinin Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Coğrafi adları, on iki grupta ele alınmıştır:

Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yansıma Sese Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Coğrafi Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Coğrafi Unsura Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevredeki Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Çevrede Üretilen Belli Bir Ürüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Konuma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Boy/Aile/Topluluk Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Sahip Olduğu Belli Bir Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Boy, aile, topluluk ve kavim adları beş grupta ele alınmıştır:

Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Görünüşüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Nesne-varlık adları, “Sahip Olduğu Belli Bir Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları” ile “Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları” olmak üzere iki grupta; Dil adları “Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları” olmak üzere bir

grupta ve Canlı adları “Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları” ile “Yansıma Sese Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları” olmak üzere iki grupta ele alınmıştır:

Tezin üçüncü bölümü olan “Köken Yakıştırma” (folk-etymology) kısmında “Çağrışım Aracı İle Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi” ve “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” olmak üzere iki temel sınıfa ayrılıp *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan köken yakıştırma (folk-etymology) oluşumundaki örneklerin sınıflandırılması yapılmıştır. Buna göre;

Çağrışım aracılığıyla yabancı unsurun yerine dilde sesçe onu andıran unsurun, muhteva gözetilmeden getirilmesi iki grupta ele alınmıştır:

Yapı adları

Yer adları

Yabancı veya kaynağı bilinmeyen unsura çoğu zaman şuurlu olarak ve yine muhteva gözetilmeden karşılıklar yakıştırılması iki grupta ele alınmıştır:

“Bilgince Karşılıklar” grubu yer adları, yapı adları, coğrafya adları, kişi adları, kavim adları, kavram adları olmak üzere altı grupta, “Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” grubu ise yer adları, yapı adları, coğrafya adları ve yemek adları olmak üzere dört grupta ele alınmıştır.

Tezin dördüncü bölümü olan “Çoklu Açıklamalar” kısmında “Köken Açıklamasına Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar”, “Köken Yakıştırmasına Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar” ve “Hem Köken Açıklamasında Hem De Köken Yakıştırmasına Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar” olmak üzere üç temel sınıfa ayrılıp *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan Çoklu açıklamalar oluşumundaki örneklerin sınıflandırılması yapılmıştır. Buna göre;

“Köken Açıklamasına Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar” grubu, on iki grupta ele alınmıştır:

Hem Kişi Adına Hem de Çevredeki Bitkiye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamalar

Hem Kişi Adına Hem de Bir Nesneye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Yapı Adına Hem de Ebcad Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Kişi Adına Hem de Coğrafi Özelliklere Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Kişi Unvanına Hem de Çevredeki Belli Bir Yapıya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Renk Özelliğine Hem de Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Yerin Konumuna Hem de Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Kişi Adına Hem de Bir Duruma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yansıma Sese Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Olaya Hem de Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Çevredeki Akarsuya Hem de Belli Bir Madene Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Kişi Adına Hem de Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Hem Olaya Hem de Yapının Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

“Köken Yakıştırmasına Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar” grubunda, alt başlık olmaksızın, tek grupta ele alınmıştır.

“Hem Köken Açıklamasına Hem de Köken Yakıştırmasına Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar” iki grupta ele alınmıştır:

Hem Kişi Adına Dayanarak Hem de Köken Yakıştırma (Folk-Etymology) Yolu ile Oluşturulan Çoklu Açıklamalar

Hem Çevredeki Yapı Adına Dayanarak Hem de Köken Yakıştırma (Folk-Etymology) Yolu ile Oluşturulan Çoklu Açıklamalar

“Dizin” başlıklı beşinci bölümde, ele aldığımın *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan köken açıklaması ve köken yakıştırması örneklerinin sayfa numaraları verilmiştir.

“Sonuç” başlıklı altıncı bölümde ise Evliya Çelebi’nin sözcüklerin kökenini kelime oyunu yaparak açıklama eğilimde bulunduğu belirtilmiş, oluşturulan sınıflandırmada yer alan sözcüklerin nicelikleri ortaya konulmuştur.

GİRİŞ

EVLIYA ÇELEBİ

“Yalnızca Türk edebiyatının değil bütün dünya edebiyatının en büyük, en geniş kapsamlı, en ilgi çekici seyahat kitabının yazarı” (Akalin, 2019, s.11) olan “Evliya Çelebi, 25 Mart 1611 (10 Muharrem 1020) günü İstanbul’da” (Akalin, 2019, s.11) dünyaya gelmiştir. Ünlü gezgin, “dünyaya geldiğinde evlerinde yetmiş kadar ulema ve meşâyih bulunduğunu, onların mânevi yardımlarından dolayı macera dolu hayatında her türlü dert ve sıkıntıdan” (İlgürel, 1947, s. 529) kurtulduğunu ifade etmiştir.

Kütahyalı olan ünlü gezginin hem “Hoca Ahmet Yesevî” hem de “Germiyanogulları” ile bağlantısının bulunduğu bilinmektedir (Kahraman, 2013, 29). Evliya Çelebi’nin babası, sarayda kuyumcubaşı olarak görev alan “Derviş Mehmed Zillî”dir ve “Kanuni Sultan Süleyman’dan Birinci Ahmed’e kadar hüküm süren padişahların kuyumcubaşılığını” (Akalin, 2019, s. 12) yapmıştır. Evliya Çelebi’nin soyu “Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî’ye oradan Muhammed Hanefî’ye, İmam Zeynelabidin, İmam Hüseyin, İmam Ali ve Fatimatüzzehra’dan da ‘bizzat cedd-i ızamımız’ diye andığı Hz. Muhammed’e” (Akalin, 2019, s.12) bağlanmaktadır. Seyyahın annesi ise Abaza halkındandır ve “Melek Ahmet Paşa, Defter-zâde Mehmed ve İpşir Mustafa Paşa ile akrabalığı” (Baysun, 1947, s.401) bulunmaktadır.

Evliya Çelebi’nin “tam ve gerçek adı belli değildir” (İlgürel, 1995, 529). Baysun (1947), Evliya Çelebi’nin ismi hakkında “kendi ismini her zaman, Evliyâ, Evliyâ Çelebi veya Evliyâ Efendi” (s.400) olarak zikrettiğini ve “ona Evliyâ isminin, Dervîş Mehmet Ağa ile yakından ilişkisi bulunan ve daha sonra seyyahımıza hocalık eden imam-ı sultanî Evliya Mehmet Efendi’ye” (Baysun, 1947, s.400) saygı göstergesi olarak verildiğini öne sürmüştür. Buna rağmen, Dankoff (2010), “Evliyâ eserinin hiçbir yerinde bir başka ismi olduğuna dair” (s. 53) imada bulunmadığını ifade etmiştir.

Arapça *velî* sözcüğü “keramet sahibi, ermiş, eren” anlamına sahip iken çoğulu olan *evliya* sözcüğü ‘keramet sahibi olanlar, ermişler’ anlamına gelmektedir. “Arapça çokluk biçimi olmasına karşın *evliya* sözü Türkçede teklik olarak algılanmıştır. Bu değişimin köklerinin Evliya Çelebi dönemine kadar uzandığı söylenebilir” (Akalin, 2019, s. 11). *Çelebi* sözcüğü ise Evliya’nın unvanıdır. Günümüzde *celebi* sözcüğü “görgülü, terbiyeli, olgun (kimse)” (Türk Dil

Kurumu [TDK], 2010) anlamında kullanırken Osmanlı Devleti’nde “çeşitli sanat ve meslek sahiplerine simge olmuş bir terimdir” (Pakalın, 1946, s. 342). Bu unvan; dinî, askerî ya da bürokratik gibi mesleği kabul görmüş sınıflardan birine girmeyen kişiler için kullanılmaktadır (Dankoff, 2010, s. 137). Müezzin ve hafız olarak bazen “*efendi*” unvanı alabilen Evliya için, saraylı, müzisyen ve edip konumuna en uygun olan “*celebi*”dir. Ancak, bazen bir tür züppeyi anlatmak ya da cuma günü savaştırmayı salık veren tedbirli subayları tanımlamak için kullanmıştır (Dankoff, 2010, s.138)

Babasından ve babasının arkadaşlarından dinlediği çeşitli seyahat maceraları, Evliyâ Çelebi’ye ilham vermiştir. Eserinde, 1040 Muharrem’inin aşure gecesi (19 Ağustos 1630) gördüğü bir rüyaya nedeniyle seyahat etmeye başladığını belirtmiştir (İlgürel, 1995, s. 529). Bu rüyada, “dil sürçmesiyle peygamberden şefaet yerine seyahat dilemiş ve peygamber de ona bu ikisinin yanı sıra ermişlerin ve peygamberlerin türbelerini ziyaret etmesi için de izin verdiğini” görmüştür (Dankoff, 2010, s.48). Bu rüyayı tâbir ettirdiği Kasımpaşa mevlevî şeyhi, Şeyhi Abdullah Dede’nin tavsiyesine uyarak öncelikle seyahat etmeye İstanbul’dan başlar (Baysun, 1947, s. 402). “Yedi iklim, on sekiz padişahlık, iki yüz elli şehir gezen, yetmiş yılı aşkın ömrünün elli bir yılını seyahatlerde, bir diyardan başka bir diyara uzanan yollarda, farklı şehirlerde, değişik ülkelerde geçiren” (Akalin, 2019, s.7) Evliya Çelebi’nin seyahati böylelikle başlamış olur.

SEYAHATNAME VE SÖZ VARLIĞI

Seyhatname, hem diller hem de birçok değişik alan açısından oldukça önemli bir kaynaktır. Bu eserde, “tarih, coğrafya, terâcim, kitâbeler, dil, folklor ve iktisâdi hayat gibi” (Baysun, 1947, s. 408) gibi birçok konuda çeşitli bilgiler yer almaktadır. Evliya Çelebi, “katıldığı savaşları, karıştığı olayları dönemin kroniklerinde rastlanmayacak derecede ayrıntılı biçimde” (Tezcan, 2009, s. 18) ortaya koymuş ve “bunlardan kendisinin de içinde bulunması sebebiyle anlatılanlar bir vekâyi’ nâme tarzında değil bir gözlemci sıfatıyla hâtırat şeklini almıştır” (Tezcan, 2009, s. 18). Ayrıca, “devlete karşı ayaklanan şahıslar ve halkın ruhî durumunu aksettiren birçok olayı” (Kuran, 1989, s. 251) içermesi nedeniyle “17. Yüzyılda memleketi sarsan ictimai buhranı açıklığa kavuşturacak” (Kuran, 1989, s. 251) bir eser olması açısından da önem taşımaktadır.

Evliya Çelebi; şehir, kasaba, köy, türbe gibi birçok yer gezmiştir. “Gittiği şehirler anlatımının ana mekânlarıdır; bu şehirlere ulaşmak için geçtiği ya da yol üstünde konakladığı köy ve kasabalar ise ikinci derecede kalmıştır. Bu bilgilere ‘evsaf’ adı altında sistematik bir şema içinde yer verilmiş” (Tezcan, 2009, s. 16) ve “çok az yerde tekrara düşmüştür” (Duman, 1997, s. 156).

Bu şema çerçevesi içinde, elli bir yıl boyunca gezip dolaştığı yerlerin “tarihinden coğrafyasına, insanlarından bitkilerine, hayvanlarına, yiyeceklerine, giyeceklerine, örf ve âdetlerine, menkıbelerine, zaman zaman bizzat yöre halkının dilinden naklettiği mahallî bilgileri sade ve başarılı bir üslupla” (Duman, 1997, s. 153) ele almıştır.

Evliya Çelebi, eserinde “anlattıklarının çoğunu bizzat görmüş ise de, geriye kalan kısmını, hiç şüphesiz, ya bir yerde okumuş ya da bir kimseden işitmiştir” (Baysun, 1947, s. 408). Yazılı kaynakların “adını kimi zaman vermemiş, hatta kaynaktaki cümlelerin bazı sözcüklerini değiştirerek kendi tespitleri gibi nakletmiştir. Kaynağın adını bazen kendi bilgisini doğrulamak, bazen de o kaynaktaki bilginin doğru olmadığını göstermek için” (Tezcan, 2009, s. 17) vermiştir. Bunların dışında ünlü gezginin kaynak olarak gösterdiği ancak yararlanmadığı eserler de bulunmaktadır (Eren, 1989, s. 251). “Onun adını verdiği kaynakların başında Yanvan Tarihi” (Tezcan, 2009, s. 17) gelip “Kitâbü’l-Unvân”, “Mığdisi’nin Ermeni tarihi”, “Lugat-i Şâhidî, İskendernâme, Târîh-i Taberî, Fütüvvetnâme-i Kebîr, Tevârih-i Tuhfe, Hadâiku’l-hakâik fî tekmileti’ş-şekâik, Kühnü’l-ahbâr, Cevâmiu’l-hikâyât ve Tezkiretü’l-bünyân” gibi kaynaklar da yer almaktadır (Tezcan, 2009, s. 17).

Evliya Çelebi, “bazen naklettiği şeyi daha da renklendirmek için uydurma bir haber veya hadise ortaya atar” (İlgürel, 1995, s. 532) ve “okuyucunun ilgisini çekmek” (İlgürel, 1995, s. 532) amacıyla olağanüstü olaylara yer verdiği görülür. Yerel kültürü yansıtan bu bilgiler “yazarın görgü ve bilgisinin enginliğini, kültürel alt yapısının niteliğini ortaya koyar. Bazen bu olağanüstü olayların sırrını çözerek kendi akıllılığını ispat etmeyi, bazen doğruluğunu denetlemeyi, akılcı açıklamalar getirmeyi, bazen de şaşkınlığını göstermeyi amaçlar” (Tezcan, 2009, s. 17). “Gezip dolaştığı yerlerde gördüğü ve duyduğu ilginç olayları ve varlıkları dikkatle yazıya geçirmeye çalışmakta, bunu yaparken de orijinalliğini bozmamaya ayrı bir özen göstermektedir. Kekeme bir kişinin konuşmasını, kedi sesini, güvercin çağıran bir kimsenin seslenişini” (Duman, 1997, s. 156) oldukları gibi vermeye çalışmıştır.

Evliya Çelebi, “Anadolu’da yaşayan” neredeyse bütün etnik toplulukların “dilinden örnekler vermiştir” (Duman, 1997, s. 177). Tanıdığı milletlerin dillerinden birçok sözcük ve cümle listesi vermiş; bu listelerden bazılarını kendisi düzenlemiş, bazılarını ise başka bir eserden alınmıştır (Baysun, 1947, s. 409). Eserde, “Türkçenin muhtelif ağızlarıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Balkanlar, Yunanistan ve Anadolu’da konuşulan Türkçe ağızlara dair” (Develi, 2004, s. 767) bilgiler, cümleler ve sözcükler; Kıpçak ağızları, Özbekçe ve Azerbaycan-Türkmen ağızlarıyla

ilgili örnekler de yer almıştır (Develi, 2004, s. 767). Evliya Çelebi'nin Anadolu ağızlarıyla ilgili olarak “kişisel gözlemlerine dayandığı ve sağlam bilgiler verdiği” (Eren, 1972, s. 119) belirtilebilir ve “Anadolu ağızları alanında bu verilerden daha eski veri ve bilgilere rastlanmadığı göz önüne alınacak olursa, Evliya Çelebi'ye borçlu olduğumuz bu listenin değeri anlaşılabilir” (Eren, 1972, s. 119). Gezgini, hem “17. yüzyıl Azerbaycan Türkçesinin Osmanlı Türkçesinden ayrılan önemli noktalarını” (Develi, 2004, s. 768) göstermekte hem de “coğrafyası konusunda da bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır” (Develi, 2004, s. 768). “Ayrıca çeşitli azınlıkların Türkçe konuşmalarını kendisine has telaffuzlarıyla kaydetmiştir” (Tezcan, 2009, s. 17).

Manzum parçaların oldukça önemli bir yer tuttuğu esere, “kitabelerden beyitlere hatta duvar yazılarına kadar büyük bir çeşitlilik” (Horata, 2002, s. 36) gösteren bu manzum parçaların “bir kısmı Evliya'nın kendisine ait olmakla birlikte, çoğu diğer kaynaklara dayanmaktadır” (Horata, 2002, s. 37). Eserde, “üslûbu derinleştirmek ve zenginleştirmek” (Horata, 2002, s. 38); “verilmek istenen mesajın daha açık ve etkili” (Horata, 2002, s. 40) bir hale getirmek ve “bahsedilen kişi veya herhangi bir olay karşısında yazarın duygu ve düşüncelerini daha yoğun ve etkili bir dille” (Horata, 2002, s. 41) anlatmak amacıyla bazı şiirlere yer verilmiştir. Evliya Çelebi, “anlattığı olayın, mimari eserlerin tarihini ebced düşürerek vermeye özen göstermiştir” (Akalm, 2019, s. 20). Bu durum, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü cildinde yer alan yer adlarının (*Medīne-i Kāṣān*, *Ḳaṣaba-i Ruṣāfe-i Kebīr*) ve kişi adlarının (*Sincār*, *Tarh ibn Nūh-veled*) ebced hesabına dayanarak oluşturulan köken açıklamalarında da ortaya çıkar.

Evliya Çelebi'nin dili ve üslûbu oldukça önemli ve dikkat çekici olup, “konuşma dilinden çok yararlanmış ve birçok halk deyimini kullanmış olduğu halde, orta üslûbun, 'okumuşlar dilinin' ve inşa geleneğinin çok etkisinde kalmış bir çeşidi” (İz, 1979, s. 728) olması bakımından *Seyahatname*, orta dilli eserler arasına girmektedir. Bu nedenle, “Evliya Çelebi'nin dilinden çok, anlattığı olaylar ve bu olayları anlatışında benimsediği yol, yani üslûbu sadedir. Bu üslûp, asrının kültür çevresinde görülen tantanalı anlatımdan uzak, zevkli ve akıcı, okuyucuyu olayların ve nesnelerin dünyasına çeken canlı bir üslûptur” (Duman, 1997, s. 157).

Her yazarın kendine has özelliklerinin olmasının yanında, *Seyahatname*'yi Osmanlıca metinlerden ayıran önemli bir özelliği, Osmanlıca metinlerde söz varlığı ve dilbilgisi biçimlerinin kullanımında sıklıkla basmakalıp ifadeler içerisinde kalınırken, *Seyahatname*'de hem dil hem de başka birçok yönden basmakalıp ifadeler yıkılmıştır (Dankoff, 2008, s.17). Ünlü

gezgin, eserinde Türkçenin ifade zenginliğinden yararlanmış, dilbilgisi kurallarını zorlayarak kendine özgü bir üslup oluşturmuş ve belirli bir tutum izlemiştir (Duman, 1997, s.155). Yazım kurallarına karşı aldığı bu tutumu, hem “kelime oyunu yapma alışkanlığı” benimsemesinden hem de “kendi kurallarını” koyup bunları tutarlı bir şekilde uygulamasından dolayı anlaşılmakta ve eserin söz varlığında, sözcük türetmede ve cümle yapısında kendini göstermektedir (Dankoff, 2008, s.17).

Evliyâ Çelebi’nin dil kullanırken benimsediği yollardan biri, Osmanlı Türkçesinde sınırlı kullanılan yapı ve ifadelerin kullanımını çoğaltmaktır. Onun bu tutumu, özellikle son eklerde karşımıza çıkmaktadır (Dankoff, 2008, s.17). Evliya Çelebi, “bazen Türkçe bir kelimeye Arapça ve Farsça yapım eklerini” (Duman, 1997, s. 155) getirmiş, “bazen de Arapça ve Farsça çokluk eki almış kelimeye yeniden Türkçe çokluk ekini” (Duman, 1997, s. 155) getirebildiği görülmektedir.

Evliya Çelebi, “birden fazla şey söz konusu olduğu zaman çoğul eki kullanmaktan kaçınmaz. *İki köprüler* gibi kullanımlar” (Dankoff, 2008, s.17) ünlü gezginin serbestçe kullanabildiği ifadelerdir. Ayrıca, *-lar* ekinden başka “çoğu zaman bunları Türkçe kelimelere” getirilmeyen *-ân*, *-ât* ve *-în* çokluk eklerinin de (Dankoff, 2008, s.17) kullanımı oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, “Arapça kırık çoğul (*cem’-i mükesser*) biçimlerinin sonuna bu eklerden birini” (Dankoff, 2008, s.18) getirdiği, “Arapça ikilik (teşniye) ve dişilik (müennes)” eklerinin kullanımını yaygınlaştırmaya çalıştığı ve “Arapçada soyut ad yapan *-et* ve *-iyyet* eklerini kimi zaman Arapça olmayan sıfatlara veya Arapça isimlere” (Dankoff, 2008, s.18) getirdiği görülmektedir.

Dille oynayan, sözlere yeni anlamlar yükleyen kişiliğiyle karşımıza bir dil ustası olarak çıkan Evliya Çelebi (Akalin, 2019, s. 54), sözcük türetirken, kimi zaman Arapça ve Farsça sözcükler türetme eklerinden yararlanmıştır. *Ziyâret-gâh*, *şikâr-gâh* gibi sözcükleri örnekseyerek *gûr-gâh*, *yayla-gâh* gibi sözcükler türetmiş, Farsça yer adı türeten *-istân* ekini (*-listân* veya *-istâne* biçimlerinde de görülür) “Türkçe ve Türkçe olmayan kelimeler, özel adlar, hatta deyimler üzerine getirerek” *çayır-istân*, *gömi-istân* gibi sözcükler de türetmiştir (Dankoff, 2008, s.18).

Evliya, “dilde esasen mevcut olan bir eğilimi” (Dankoff, 2008, s.19) diğer sözcüklerde kullanarak, çoğu alışılmış aliterasyona ve cinaslara dayanan kelime oyunları yapmıştır

(Dankoff, 2008, s.19). Fakat, kimileri “-z~-s, -s~-z, -l~r” değişimlerinin görüldüğü “*filiz~ filis, cirid~cilit*” örneklerindeki gibi “kendi başına bir tür” (Dankoff, 2008, s.19) oluşturmaktadır

Seyahatname'de, özellikle yer adlarında kelime oyunu yapılması oldukça yaygındır. Bu konu ile ilgili eserde, “İstanbul'dan *İslām-bol* (“İslâmın bol olduğu yer”), İstanbul'daki tersâne'den (cephanelik) *ters-ḥāne* “dışkı evi”, Uşak'tan *’Uşşāk* (“âşıklar, sevgililer”)” (Dankoff, 2008, s.19) gibi birçok örnek bulunmaktadır.

Kimi zaman “yazımda kullanılması ayıp ve sakıncalı sayılan kelimeler yerine Türkçe ile Arapça veya Farsça aynı anlama gelen iki kelimeyi birleştirerek yeni bir kelime meydana getirir” (Kahraman, 2013, s. 82) ve bu sözcükleri türetmek için de “Arapça kelime yapım kalıplarıyla oynamayı sever. Bu cümleden olmak üzere fu’âl vezninde Arapça bilimsel bir terminus görünümündeki kūsām “vajina”, aslında Farsça kūs ile Türkçe am'ın yapay olarak birleştirilmesinden oluşmuştur” (Dankoff, 2008, s.19-20).

Bazen de “Arapça kurallara göre çokluk yapma” (Akalin, 2019, s. 52) tutumu sergilemiş, Arapçada bulunmayan sözcükler türetmiştir. *Seyahatnamede*, “Arapçada hiçbir kökü olmayan” *enācīr* “incirler” Türkçe incir'den, *bedāsiten/ bezāsiten* “bedestenler” gibi sözcüklere rastlanılmaktadır. Ayrıca, eserde bulunan bir yiyecek listesinde “pesātirme ve şücāyik ve kaşakavāl penāyiri ve kesātene” gibi uydurmaca çoğulların sıralandığı karşımıza çıkar (Dankoff, 2008, s.20).

Evliyâ, bu gibi söz oyunlarını, “günlük konuşma dilinde var olan eğilimleri yansıtmak” ya da “kendi yarattığı bir biçimi sokak satıcılarının ağzına” yerleştirmek amacıyla yapmıştır (Dankoff, 2008, s.20). Bu sebeple, bu biçimler farklı metinlerde görülmedikçe salt bir yargıda bulunmak doğru olmaz (Dankoff, 2008, s.20).

Bazen, “*cümle*” gibi standart olarak kullandığı terimler yerine çoğunu kendi yarattığı, kendine özgü “*cümlesi, hamusu, kamusu, dükelisi, küllisi, barısı, hepsi, cümleten*” gibi yarı Türkçe yarı Arapça terimlerin art arda kullanılmış olduğu görülmektedir (Dankoff, 2008, s.22). Ayrıca, Evliyâ Çelebi *camiler, hamamlar* gibi eserin alt bölümlerinde *ân* veya *-ât* uyak kullanma eğiliminde bulunduğu “Farsça bir ara başlık” atmış, sözcük oyunu yaparak “*Der vaşf-ı sarāy-ı ağavāt, Der cevāmi'hā-yı müslimāt*” örneklerinde görüldüğü gibi *-ât* çoğul biçimlerini serbestçe kullanmıştır (Dankoff, 2008, s. 22-23).

Seyahatname, deyimler açısından da oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Tam yerinde kullanılan bu deyimlerin “çoğunu kendisinin türetmiş olduğu” anlaşılmaktadır (Dankoff, 2008, s.21). Buna örnek olarak, “"kesme, bir ünlüyü düşürme" anlamını taşıyan *cezim* kelimesini, "suyun çekilmesi, alçalması" demek olan *cezir* yerine geçmesi” (Dankoff, 2008, s.21) verilebilir. *Seyahatname*’de sıklıkla “*var kuvvetin bâzûya getirmek*” gibi kalıplaşmış deyimler görülmektedir. Evliya, *lâle-zâr* “lale bahçesi”, yerine *lâle- 'izâr* "lale yanaklı" ifadesini kullanması gibi, deyimler üzerinde yaptığı kelime oyunlarını tutarlı bir şekilde kullanıp kendi çeşitlemelerini standart deyimler haline getirmiştir (Dankoff, 2008, s. 23).

Yazar, bu tutumunu özel adlar ve coğrafya adlarında da devam etmiştir. Doğru adlarını bilmesine rağmen, kökenlerini açıklamak amacıyla, Ahî Evran’ın ismi, *Seyahatname*’de Āh-i Evran ("ejderhanın âhı"), Baħr-i ĥazer’in yerine Baħr-i ĥarez yazılması bu duruma örnek olarak verilebilmektedir (Dankoff, 2008, s. 23-24). Erciş yerine Erceş "Erkek-ordu", Mar’aş yerine ('ayş "yaşam" sözcüğünün ilgisi varmış gibi) Mar'ayş kullanması da benzer bir kelime oyunudur (Dankoff, 2008, s. 23-24).

Evliya’nın bu tutumu, atasözüne benzer deyimsel nitelikteki sözlerde de görürüz. Ustalıkla yapılan bir hırsızlıktan takdirle bahsettiğinde "*gözden sürmeyi çalmak*" deyiminin kalıplaşmış biçiminin dışında, “*sürmeden gözi ağızdan sözi çalarlar, sürmeden gözi çalup sürme gözde kalır*” gibi farklı biçimlerini kullanmıştır (Dankoff, 2008, s. 24).

Standard Osmanlı Türkçesi; Arapça, Farsça ve Türkçe dilbilgisi öğelerini birbirinden ayrı tutarken, Evliyâ Çelebi bunları birbirine karıştırıp serbestçe kullanmıştır. Ünlü gezginin bu tutumuna, '*balığ-ı kebir, seng-i beyâz*' gibi Farsça izafetlerin ilk ögesi olarak Türkçe sözcüklerin kullanıldığı örnekler verilebilmektedir (Dankoff, 2008, s. 24). Bu durum, “Evliya'nın dili, malzemesinde herhangi bir ayırım gözetmeden, asıl ve yabancı unsurlarıyla bir bütün olarak kabul etmesinden kaynaklanıyor olmalıdır” (Duman, 1997, s. 156).

Seyahatname, Türkçenin fonetik gelişimini göstermesi açısından da kıymetli bir eserdir. 16. yüz yıldan sonraki metinlerin harekesiz olmaları nedeniyle Türkçenin fonetik yapısını ve gelişimini izlemek oldukça zorlaşmaktadır. Böyle bir ortamda *Seyahatname*, devir fonetik özelliğini yansıtabilecek yazılışları bizlere sunmaktadır (Duman, 1997, s. 158-159). "Öte taraftan sesleri doğru olarak yazıya geçirebilmek için her çareye başvurmuştur” (Dankoff, 2008, s. 26). “Kelimedeki gelişmeyi göstermek için, Arapça ve Farsça kelimelerin aslî imlâlarını bile

değiştirmekte, bazen bunu, kelimenin aslî şekliyle yan yana veya müteakip satırlarda vermek suretiyle kelimenin aslî şeklini de bildiğini, ama kelimenin okunuşunun öyle değil böyle olduğunu göstermek istemektedir” (Duman, 1997, s. 159). Evliya Çelebi’nin çağdaşı çevri yazılı metinlerinde de ‘‘*abadan* <*Far. âbâdân* = ‘*mamur*’, *âvâdân*, *âbâdân*’’ gibi sözcükler hem gelişmeli şekilleriyle hem de kalıplaşmış yazımlarıyla görülmektedir. Bunun nedeni; Meninski, Viguier gibi dilbilimcilerin belirlediği gibi, toplumundaki telaffuz farklılığı olmalıdır (Duman, 1997, s. 160).

Seyahatname’de sözcüklerin yazılışlarında da sık sık oyun yapma amacına yönelik bir tutum izlenmiştir (Dankoff, 2008, s. 24). Ancak, “*Eşer-i binâdan bir âsârın yerinde yeller eşer*” (IV 402b35) örneğinde görüldüğü gibi “bu iki örnekte Evliya’nın amacı yalnızca kelime oyunu yapmak değildir, asıl ve bilinçli olarak istediği şey, *es-* fiilinin geniş zamanı olanı olan *eser*’i “*iz*” anlamına gelen *esere* uydurmaktır” (Dankoff, 2008, s. 27).

Seyahatname’nin Türkçe açısından değeri konusunda yeteri kadar çalışma yapılmamış, yapılan çalışmalarda da eserin hacminden dolayı bütünüyle incelenmemiştir. Saadet Çağatay, Hasan Eren, Fahir İz, Halasi-Kun, H. Boeschoten, Robert Dankoff gibi araştırmacıların çalışmaları da belli bölümlerin ve konuların incelenmesine yöneliktir (Duman, 1997, s. 154). Yukarıda belirtilen *Seyahatname*’nin söz varlığı içerisinde dikkati çeken önemli öğeler; köken açıklaması ve köken yakıştırmasıdır. Tezde bu öğeler dilbilimin ilgilendiği anlambilim ve kökenbilimi (etymology) açısından ele alınmıştır.

1. BÖLÜM

KÖKEN BİLİMİ VE KÖKEN YAKIŞTIRMA

1.1. KÖKEN BİLİMİ

Eski Yunanistan, Çin ve Hindistan’da yapılmış olan en eski dil çalışmaları, daha çok din adamlarının ihtiyaçlarını karşılamıştır. “Sözün (*logos*) sihirli kuvvetini tanıyarak iyice öğrenmek ve kendi menfaatlerinde onu kullanabilmek için bir rahibin her şeyden önce dili güzelce bellemesi şarttır” (İtil, 1963, s. 1). Sihrin etkisinin artması için sözcüğün anlamının, telâffuzunun ve kullanımının doğru olması gerekir. Bir hata olması sonucunda her şeyin tersine dönebileceğine inanıldığı için “birtakım dualar, tanrı ve tanrıçaya yalvarışlar ve kutsal metinler üzerinde oldukça titiz bir şekilde” durmuşlardır (İtil, 1963, s. 1).

Uzun yıllar geçmesiyle birlikte, “metinlerin yazıldıkları dillerdeki söz ve kavramların felsefesi, hikmeti ve anlam açıklamaları, başka bir yönden de bu sözlerin şekil, ses özellikleri ve bu sözlerin yan yana gelmeleri demek olan cümle kurma kuralları” (İtil, 1963, s. 1) üzerinde durulmasıyla birlikte Yunanistan, Hindistan, Rusya, Portekiz, Hollanda, İngiltere ve Almanya gibi birçok ülke bu konu hakkında önemli adımlar atmıştır (İtil, 1963, s. 1-21).³ Sözcüğün kökenine yönelik açıklamalar, nitelik ve çeşitleri bakımından, ilmî etimoloji olarak da bilinen kökenbilim (etymology) ve köken yakıştırma (folk-etymology) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır (Korkmaz, 1995, s. 274). Kökenbilim (etymology), dilbilimin anlam boyutundaki alt dalları arasında yer alması nedeniyle, öncelikle “anlambilim” konusuna değinmenin uygun olacağı kanısına varılmıştır.

Anlambilim (*Alm. Semantik, Fr. Sémantique, İng. Semantics*), “sema (gösterge) kökenli Yunanca *semainô* (şu ya da bu anlama gelmek, anlam aktarmak) sözcüğüne bağlanmaktadır” (Vardar, 1999, s.16). “Dilbilimsel anlambilim, göstergenin gösterilen yanını ele alır, gösterenle gösterilen arasındaki bağıntıları, anlam düzleminde görülen değişimleri, dilbilimsel yapıların içerik açısından ortaya çıkardıkları çeşitli sorunları inceler” (Vardar, 2002, 18) ve “ses ile düşünce arasındaki ilgiyi araştırır” (Bayraktar, 2017, s. 131).

³ Daha fazla bilgi için Doç. Dr. Abidin İtil’in Sanskrit Kılavuzu adlı eserine bakınız (s. 1-21).

Köken, “Bir sözcükten ekler çıkarıldıktan sonra geriye kalan anlambirimidir. Bu kavram özellikle eşsüremlî dilbilimde kullanılır” (Vardar, 2002, s.138). Kimi dilbilimcilere göre “kökenle kök arasındaki temel ayran, birinci ögenin dilde bir sözcük niteliğiyle yer alması, ikinci ögeninse bu türlü bir özellik taşıyamasıdır” (Vardar, 2002, s.138). Kökenbilim (etymology) ise “sözcüklerin kökenini, ses ve anlam gelişimini, yapılarını, akrabası olan diğer sözcükleri ele alan filoloji dalına” denilmektedir (Ölmez, 2008, s. 407). Başka bir deyişle, bir sözcüğün “şekil yapısı ile anlamı arasındaki bağlantıyı çözme işine” (Korkmaz, 1995, s 274) kökenbilim (etymology), diğer adıyla köken bilimi (etymology) denmektedir.

Köken bilimi (etymology) (*Alm. etymologie, Fr. étymologie, İng. etymology*) sözcüğünün kökeni, “Eski Yunanca *étimos* ‘gerçek’ ve *lógos* ‘bilgi; mana’ sözcüklerine birleşmesinden meydana gelir ve genellikle “gerçek anlam” veya “gerçek anlam bilgisi” diye açıklanır” (Stachowski, 2011, s. 1). “Bu terim ilk olarak, bugünkü Türkiye’nin Mersin ilinde bulunan Soli adlı antik bir kentte yaşamış olan Yunan felsefeci Hrisippos (M.Ö. ≈ 280-207) teklif etmiştir” (Stachowski, 2011, s. 1).

Bu terim; Hellenistik çağda, Halikarnassos’lu Dionysios tarafından kullanılmıştır. Herakleitos ve Demokritos sözcüklerin kökeni ile ilgilenmiştir (‘Etimoloji’, 1968, s. 497-498). “Eski Ahit’te de özel adların kökenleri belirtmeye çalışılmıştır. Eflâtun, “Kratyles” adlı diyalogunda köken bilimine (etymology) yer vermiştir. Bazı Arap dilciler kabile adlarının kökenlerini araştırmışlardır” (Yakın, 1997, s. 140). “Orta Çağda dil bilgisi alanında yapılan çalışmalarda dillerin bir kökten geldiği öğretisi savunulmuştur. Bu inançla bütün dillerde kullanılan bütün kelimelerin kökleri” (‘Etimoloji’, 1968, s. 498) İbraniceden alınmıştır. Sözcüklerin kökenini aydınlatmak için yapılan bu çalışmalar, bir bilim düzeyine çıkmaktan uzak kalmıştır. “Gerçek anlamında etimoloji bilimi, XIX. yüzyıldan itibaren, dillerin incelenmesini karşılaştırmalı dil bilgisine dayandıran; Raynouard, Diez, Bopp, Grimm gibi bilginlerin” yaptığı çalışmalarla ortaya çıkmıştır (Yakın, 1997, s. 140). Bu dönemde anlambirimlerin ses yönleri, araştırmalarda oldukça önemli bir yer almaktadır (Vardar, 2002, s. 139).

XX. yüzyıl başlarında, J. Gilliéron’un “özellikle yapısal dilbilimin geliştirdiği ‘alan’ kavramından yararlanılmasıyla (P. Guiraud) ögeler arasındaki bağıntıların yanında anlam boyutunu da” ele almaya başlamıştır (Vardar, 2002, s. 139). “Günümüzde kökenbilim (etymology) artık salt kaynak, araştıran bir inceleme değil, anlamlı birimlerin hem biçim, hem de içerik düzlemindeki tarihini ele alan bir daldır” (Vardar, 2002, s. 139). “Bir dilin geçirdiği

evrimle ilgili yasaların bilimsel olarak saptanması sonucunda, sözcüklerin kökeninin araştırılması daha sağlıklı ve bilimsel olmuştur” (Yakın, 1997, s. 140).

Antik Yunanlılar bir sözcüğün kökenini araştırırken o sözcüğün gerçek, yani anlamını öğrenmek istemişlerdir. “Bir kelimenin aslî anlamını bulmak, kelimenin aslî fonetik ve morfolojik şeklini bulmaktan daha zordur” (Stachowski, 2011, s. 4). Ancak, sözcüklerin gerçek anlamını aydınlatmanın zorluk derecesi, her sözcükte aynı değildir. Bazı sözcüklerin yapısı açıktır ve gerçek anlamına ulaşmak için dil duygusuna dayanmak yeterlidir (Stachowski, 2011, s. 4). Ancak, yapısı açık olup köken bilimi (etymology) anlamı manasız görünen sözcükler de mevcuttur (Stachowski, 2011, s. 5). Bazı sözcüklerin yapısı açık değildir ve gerçek anlamına ulaşmak için tarihî ve karşılaştırmalı dilbilim metotlarından yararlanmak gerekir (Stachowski, 2011, s. 4). Bazı sözcüklerin ise gerçek anlamına ulaşmak için “kültür tarihine, milletlerin etnolojisine dair çeşitli bilgilere de sahip olmak” (Stachowski, 2011, s. 6) oldukça önemlidir.

Ayna görevinde olan bir dile ait sözcükler, o dil mensuplarının kültür tarihini yansıtması nedeniyle kültürel değişiklikler dilde bazı etkiler bırakır. Bir yabancı sözcüğün gerçek anlamına ulaşmak için ise sözcüğün ait olduğu dildeki tarihi ve anlamı belirlenmelidir (Stachowski, 2011, s. 2). Bu sözcüklerin dışında “aslî manaları hiç gösterilemeyen sözcükler” (Stachowski, 2011, s.3) de mevcut bulunmaktadır. “Somut dil malzemesine yönelik” olan kökenbilimi (etymology), bazı sözcüklerin gerçek anlamına ulaşmak için, “bir dilin ses tarihini ve kelime yapma yollarını” bilmenin yanında, “çeşitli bilgilere de sahip olmak” gerekmektedir (Stachowski, 2011, s. 6). Bundan dolayı, bugün köken bilimine (etymology) “birleşimsel bir bilim dalı” denilir (Stachowski, 2011, s. 6).

Kökenbilim, sözcüklerin kökenini araştırırken temel birkaç yöntemden yararlanır. Kaken Ahanov’un (2013) soy ağacı, ses, biçim, anlam ve köken ilkeleri (s. 138-143) ile ele aldığı bu durumu, Yılmaz (2007) şu cümlelerle açıklar;

Eski metinlerde bulunan ve diyalektler arasında çeşitlenme gösteren sözlerin anlam ve biçimleri bu sözlerin geçmişlerine kılavuzluk yapar; akraba dillerin sistemli karşılaştırmaları sözlerin en eski biçimlerinin tasarlanılmasını (rekonstrüksiyon) sağlar; dillerde yaygın olarak görülen anlamsal değişme tipleriyle yapılacak karşılaştırmalar, özel bir anlamsal değişim için de kanıt oluşturur. (Yılmaz, 2007, s. 619).

Aziz Yakın (1997) çağdaş köken biliminin (etymology) genel kurallarını beş maddede toplamış ve bilimsel bir köken bilimi (etymology) sözlüğünün yazılmasında bu genel ilkelerin göz önünde tutulması gerektiğini belirtmiştir:

Bu ilkelere göre öncelikle, bir sözcük ya da sözcük ögesinin en eski biçimi ve ona paralel olarak gelişen bütün biçimleri tespit edilmeli; içerdiği her ses, genellikle köken (etinom) adı verilen kaynak sözcükte, ona denk seslerle karşılaştırılmalı; sözcüğün ait olduğu dilin, belirlenen ses bilgisi ile ilgili karşılıklarındaki her türlü sapma ve değişme, bilimsel olarak açıklanmalı; tarihsel gelişiminde ortaya çıkan her türlü anlam kayması da belirtilmeli ve bir dile başka dillerden alınmış sözcüklerin hangi dilden geldiği de tespit edilmelidir (s. 140-141).

1.2. KÖKEN YAKIŞTIRMA

İnsanlar, dil birliği içerisindeki sözcüklerin ve özel adların (*kişi adı, coğrafi ad, yer adı, gibi*) nereden geldiğini, nasıl ortaya çıktığını öğrenmek ve gerçek anlamlarına ulaşmak istemişlerdir. Bu konu ile ilgili, “bilimsel bilgi eksikliği durumunda ise sezgilerine ve dil duygularına dayanırlar. Bir türde yanlış köken açıklamalarına (etymology) köken yakıştırması (Alm. Volksetymologie, Fr. *étymologie populaire*, İng. *folk etymology*) denilmektedir” (Stachowski, 2011, s. 9).

Milletler, “tarih boyunca birbirleri ile çeşitli siyasî, sosyal, ticarî ve kültürel münasebetlerde” (Korkmaz, 1995, s.276) bulunmuşlardır. Bu ilişkiler sonucunda, belli şartlara bağlı olarak, hem dillerine başka dillerden kopyalama yoluyla sözcükler⁴ almakta hem de kendi dil varlıklarından kopyalama yoluyla sözcükler vermektedir (Caferoğlu, 1957, s. 3). Bu bakımdan Anadolu’muz önemli bir yer taşımaktadır. Türk-İslâm medeniyeti olması bakımından bütün İslâm ülkeleriyle ve jeopolitik durumu nedeniyle birçok devletle daimî ilişkilerde bulunmuş; geniş Türk zaferleriyle birlikte birçok yabancı ülkeyi hâkimiyet altına almıştır. (Caferoğlu, 1957, s. 3). Anadolu Türkçesindeki bu gibi yabancı unsurları Caferoğlu (1957), “Eski Asya dillerine ait olanlar, Altay dillerinden alınmışlar, Çin dilinden kalmalar, Hindo-Avrupa dillerinden alınanlar,

⁴ Burada ödünç alma (ödüncleme) veya alıntı yerine kopyalama terimini kullanmayı uygun görülmüştür. Dilde yeni bir sözcük türetme yollarından biri olan ödünç alma bir sözcüğün kaynak dilden erek dile biçimsel, sesbilimsel ve/veya yazımsal niteliklerini koruyarak aktarılması demektir (Karaman, 2017, s. 126). Bu durum, başka dillerle doğrudan ya da dolaylı ilişkiler sonucunda meydana gelmektedir. Ancak, Johanson ödünçleme sözcüğü gibi başka çağrışımları olan terimlerden ziyade kopyalama terimini önermiştir (Demir, 2007, s. 29). Alıntı ve ödünçleme sözcükleri, sanki sözcüğün alındığı dilden bir şey çıktığını, hatta kullanıldıktan sonra geri verileceğini bizlere çağrıştırmaktadır. Oysa böyle bir durum söz konusu değildir.

Kafkasya dillerinden alınanlar ve Sâmi diller grubuna ait olanlar” (Caferoğlu, 1957, s. 3) olmak üzere altı gruba ayırmıştır

Her dilin kendine özgü “yapı ve işleyiş” kuralları bulunmaktadır (Korkmaz, 1995, s. 277). Bu nedenle, dil birliği mensuplarının, “kendi ana dilinin yapı ve işleyiş kurallarına aykırı düşen yabancı” (Korkmaz, 1995, s. 277) sözcüklerin ve kökeni bilinmeyenlerin yerine, sesçe onu çağrıştıran bildikleri bir sözcüğü getirme yöneliminde olmuşlardır. Bu yabancı öge bir özel ad (yer adı, kişi adı, bir coğrafi ad) olabileceği gibi bir tür adı da olabilir; dilde eskiden kullanılırken unutulmuş, ölmüş sözcüklere de aynı işlem uygulanabilir (Aksan, 2015, s. 198).

“Genel dilbilimde köken yakıştırma (folk-etymology) ile ilgili yapılan araştırmaların ilk adımını, XIX. yüzyılın ortalarında, 1852 ‘de yayımlanan *Über deutsche Volksetymologie* adlı araştırması ile "halk etimolojisi" deyimini kullanmış olan E. Förstemann olmuştur” (Aksan, 1964, s. 6). Förstemann'dan sonra bu konuyla ilgili olarak H. Steinthal ve K. G. Andresen araştırmalar yapmış, daha sonra A. Smith Palmer doğrudan doğruya köken yakıştırma (folk-etymology) niteliğindeki sözlüğünü yayınlamıştır (Aksan, 1964, s. 7-8). XX. yüzyıl araştırmacıları arasında Herman Paul, Wilhelm Wundt, John Kjedervist, Ferdinand de Saussure ve A. F. Lenkova bu konuyla ilgili önemli adımlar atmış, köken yakıştırmasını (folk-etymology) farklı bakış açılarıyla ele almaya çalışmışlardır (Korkmaz, 1995, s. 275).

Yurdumuzda, doğrudan doğruya, köken yakıştırmasını (folk-etymology) genel dilbilimi veya Türk söz varlığı yönünden inceleyen çalışmaya son yıllara kadar rastlanılmamaktadır (Aksan, 1964, s. 10). “İbni Bîbî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, *Âşıkpaşa-zâde Tarihi*, *Neşrî Tarihi* gibi tarihî kaynaklarda, vakfiyelerde, şer'îye sicillerinde, bölge tarihlerinde, eski dil ve edebiyat metinlerinde, çeşitli nitelikteki sözlüklerde, seyahat-nâmelerde, yer adları üzerinde yapılan araştırmalarda ve halk arasından derlenmiş olan efsanelerde” (Korkmaz, 1995, s. 275) köken yakıştırma (folk-etymology) açısından oldukça önemli malzeme bulunmaktadır. “Ahmet Ziyaüddin'in *Mecmuam* adlı *galatât* kitabında”, “Ziya Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları*” eserinde ve Necip Üçok'un “Genel Dilbilim adlı eserinde” (Aksan, 1964, s. 11) bu dil olayı “galatât, tahrif ve yanlış isticlak örneği olarak” (Korkmaz, 1995, s. 276) dolaylı bir biçimde ele alınmıştır. Ayrıca, bu eserler arasında “İbni Kemal'in *Tercüme-i Galatatü'l-avâm*'ı ve İ. Fikri'nin *Lûgat-ı Garîbe'si*”ni (Korkmaz, 1995, s. 275) de saymak mümkündür. Devamında ise, Andreas Tietze'nin *Oriens* dergisinde yayımlanan “*Die formalen Veränderungen an neueren europäischen Lehnwörter im türkischen*” adlı çalışmasında, “Avrupa'dan alınan unsurların,

dilimizde uğradıkları şekil değişiklikleri incelenirken iki ayrı bölümde birtakım örneklere yer vermiştir” (Aksan, 1964, s. 11). Doğan Aksan, köken yakıştırma (folk-etymology) konusunu, genel dilbilim yönünde inceleyen bir doçentlik tezi ortaya koymuş, “P. Wittek, H. Berberian, Semavi Eyice, Hasan Eren, F. Aksu, İbrahim Kafesoğlu, M. Eröz” gibi daha birçok araştırmacı tarafından ele alınan bir konu olmuştur (Korkmaz, 1995, s. 276).

Doğan Aksan (1964), köken yakıştırma (folk-etymology) dil olayının meydana geliş nedenleri ve biçimlerini üç sınıfa ayırarak ele almıştır (s. 81-91). Ona göre, bu dil olayının meydana gelmesine rol oynayan etkenler bazen kendi başına, bazen de bir arada bulunmaktadır (s. 82). Tüm dillerde köken yakıştırmasına (folk-etymology) ait unsurların doğuşu ve özellikleri neredeyse ortak olması nedeniyle “Türkçe için varılan sonuçların aşağı yukarı öteki diller için de” kabul edilmektedir (s. 81). Bu aşamada, Aksan’ın belirlemiş olduğu köken yakıştırmasının (folk-etymology) meydana geliş nedenlerini ele alınırken, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde bulunan köken yakıştırma (folk-etymology) örneklerinden de söz edilmesi uygun görülmüştür.

1.2.1. Yabancı Sözcüklerin Söyleyiş Zorluğunun Giderilmesi Amacı ile Meydana Gelen Köken Yakıştırma

Bu dil olayının iki aşamada ilerlediği görülmektedir: Öncelikle, bir sözcüğün yapısı, buna bağlı olarak da gerçek anlamı anlaşılmaz olur; daha sonra ise kökeni bilinmeyen sözcük veya sözcüğün bir parçası, dilde sesçe ona benzeyen bir sözcük ile değiştirilir (Stachowski, 2011, s. 10). “Dilin fonetik eğilimlerinin ve kurallarının yardımcı olduğu bu değişimler her dilin sözcük hazinesinde görülmekte” (Aksan, 1964, s.1) olup, “o dil birliği mensuplarının alışmadıkları ses yapıları yüzünden söylenişleri zor geldiği ve anlamları anlaşılmadığı zaman değiştirilebilmektedir” (Aksan, 1964, s.2). Bu durum, “birçok benzeşmeye sebebi olan en az gayret sarfı kanunu” (Aksan, 1964, s. 83) ile ilişkilidir. Söylenişi kolaylaştırmak için meydana gelen köken yakıştırma (folk-etymology) “örneklerin çoğu muhtevaya dikkat edilmeden meydana getirilen örneklerdir; değiştirilen unsurla yeni şekil arasında anlam ilgisi bulunmaması, yapıları sırasında anlam gözetilmeden başka etkenlerin, bu arada söyleyişte kolaylığa doğru gitme çabasının” (Aksan, 1964, s. 84) etkisi oldukça büyüktür.

Seyahatname’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan “Alacahān (*Alaben Hān*), İpşala (*İbtidā şālā*), Kāl’a-i Pirevadi (*Bir er vardı*), Kāl’a-i Çapakçur (*Ne çapak çur*)” gibi köken yakıştırması örnekleri, bu gruba örnek olarak verilebilmektedir.

1.2.2. Yerlileştirme, Bilineni Söyleme Çabası

“Köken yakıştırmasının (folk-etymology) meydana gelişi, genellikle, halkın konuşma diline kadar girmiş olan yabancı kelimeleri Türkçeleştirme ve yerlileştirme amacına dayanmaktadır” (Korkmaz, 1995, s.276). “Yerlileştirme çabası ile bilineni söyleme çabası birbirine oldukça yakındır” (Aksan, 1964, s. 85).

Sesçe birbirine benzeyen sözcüklerin arasında anlam ve kavramsal muhtevaları açısından herhangi bir ilgi yoktur (Aksan, 1964, s. 86). Doğrudan ses benzerliğinin neden olduğu çağrışımdan hareket edilerek yabancı unsurun yerine dil birliği mensuplarınca bilinen unsurun getirildiği görülmektedir (Aksan, 1964, s. 86). Bu dil olayı özellikle yer adlarında meydana gelmektedir. Ayrıca, “devlet eliyle ve sun’î olarak yapılan yerlileştirmeler” dışında, yabancı unsurların genellikle “yarı şuurlu, hatta şuursuz olarak” değiştirilmektedir (Aksan, 1964, s. 85). *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan “*Qal’a-i Albak* (*‘Alī Bāqī*), *Qal’a-i Diyārbekr* (*Diyār-ı Bīkr*), *Qal’a-i Ereçek* (*Er gerçek*), *Qal’a-i Erciş* (*Erceyş*), *Qal’a-i Nıgebolı* (*Nıge-poli*)” gibi köken yakıştırması örnekleri, bu gruba örnek olarak verilebilmektedir.

1.2.3. Çağrışımın Rolü, Çeşitli Eğilimlerin Gözden Geçirilmesi

“Bu anlam olayının meydana gelmesinde çağrışımın önemli bir rolü olduğu vardır” (Aksan, 1964, s. 89). Yabancı ve kökeni bilinmeyen bir sözcük yerlileştirilirken “yüzeysel benzerliklere, çağrışımlara dayanır. Nesnenin ve dilin tarihi ile filolojik bilgiler dikkate alınmaz” (Stachowski, 2011, s. 10). Doğan Aksan’ın (1964) köken yakıştırma (folk-etymology) türleri sınıflandırmasında, birinci ve üçüncü bölümün içine giren sözcüklerde çağrışımın etkisi oldukça büyüktür (s. 89). Yabancı bir sözcük yerine bilinen bir sözcük getirilirken, “bu yabancı unsurların ses izlenimlerinin yarattığı çağrışımla zihinde beliren kelimeler kullanılmıştır” (Aksan, 1964, s. 89). *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan “*Payaş Dağı Yaylağı* (*Kūh-ı Beyāz*) ve *Qal’a-i ‘Ahdım-var*” gibi köken yakıştırması örnekleri, bu gruba örnek olarak verilebilmektedir.

Saussure (1985), köken yakıştırma (folk-etymology) konusunu ele alırken örnekseme ve köken yakıştırma (folk-etymology) dil olayını karşılaştırmıştır. Ona göre, örnekseme ve köken yakıştırmanın (folk-etymology) ortak özellikleri, “dilinde sunduğu anlamlı öğeleri” (s. 194) kullanmalarıdır. Birbirinden ayrılan yönleri ise; örneksemede önceki biçimin unutulması zorunlu kılınp yerini aldığı göstergelerin tözüden asla faydalanılmazken köken yakıştırmada

(folk-etymology) çözümlemenin temelinde hem anımsama, hem de unutma olgusu hâkimdir (s. 194). Aksan (1964), köken yakıştırma (folk-etymology) dil olayının görüldüğü bazı sözcüklerde, örneksemenin etkisinin olduğunu belirtmiştir. Buna örnek olarak, “yağlı ballı” deyiminde ‘-li’ ekiyle kurulan sıfat pekiştirmelerinin ve ‘yağlı ballı’ deyiminin analogik baskısının Çirmeli, Kırelî ve Dazkırı gibi yer adlarında” (Aksan, 1964, s. 90) oldukça açık bir şekilde görüldüğünü ortaya koymuştur.

Yabancı ve kökeni bilinmeyen bir sözcük yerleştirilirken “yüzeysel benzerliklere, çağrışımlara” dayanılarak oluşturulur ve “nesnenin ve dilin tarihi ile filolojik bilgiler dikkate alınmaz” (Stachowski, 2011, s.10). Ayrıca, sözcüğün bir parçası açıklanıp diğer kısmının anlamsız bırakılması sıklıkla görülen bir durumdur. “Açıklanan mana ile gerçek nesne arasında” herhangi bir ilişkinin bulunmadığı da görülmektedir (Stachowski, 2011, s.12). Bu açıklamalar “yöntemsiz ve düzensizdir. Her kelime için ayrı ayrı köken bilimsel (etymological) ilgiler, kaideler, değişimler bulunabilir” (Stachowski, 2011, s.11). Kimi zaman, “bir sözcüğün şekli hiç değişmeden kalabildiği gibi manasını açıklamak için özel bir hikâye de uydurulabilir” (Stachowski, 2011, s.15).

Bu durumda, köken yakıştırması (folk-etymology) terimi “şekil değiştirme” ve “hikâye uydurma” için kullanılabilmektedir (Stachowski, 2011, s. 16). Köken bilimciler sözcüklerin biçimini asla değiştirmeyip açıklama bulmaya çalıştıklarından dolayı “hikâyeyi uydurma, bir dereceye kadar açıklamayı bulmaya denk olması bakımından bilimsel etimolojiye (yöntemler tipolojisi bakımından) çok yakındır” (Stachowski, 2011, s. 16). Bu gibi adımlar Antik Yunanistan'da ve onun izinde kalan Avrupa ülkelerinde yapılmıştır. “Tarihî ve karşılaştırmalı dilbilimini bilmeyenler” (Stachowski, 2011, s. 16), “Antik Yunanistan'da başlayan ve 19. yüzyıla kadar devam eden eski bir geleneğin” yansıması olarak, “sadece dil duyusuna ve fantezilere” (Stachowski, 2011, s. 16) dayanılmaktadır.

Köken yakıştırma (folk-etymology) dil olayı ile birlikte “toplumun etimolojik ve dilbilimsel” (Stachowski, 2011, s. 17) seviyesi görülebilmektedir. Bununla birlikte, “bir toplumun etimolojik bilinci, kelimeyi değiştirme yönünü” (Stachowski, 2011, s. 17) belirleyebilir; değişen sözcükler (yani köken yakıştırma örnekleri) dilde kabul görebilir ve “kelimelerin biçimsel yapısını da etkileyebilir” (Stachowski, 2011, s. 17). Bu nedenle, kökenbilimi çalışmalarında hata yapılmaması için köken yakıştırmasına (folk-etymology) önem vermek gerekir.

Halkın yaratıcı gücü sayesinde oluşan bu dil olayı, “belli şahısların malı olmaktan çıkarak folklorun malı olmuştur” (Korkmaz, 1995, s. 274). Anonim ve milli olan bu sözcükleri, asıl yapısından uzaklaştırıp farklı bir biçim veya anlam çerçevesinde değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu değişikliğin görüldüğü sözcükler, tamamıyla “folklorun etki alanına girmiştir” (Korkmaz, 1995, s. 274). Bu yönden, köken yakıştırma (folk-etymology) ile folklor, birbirinden ayrılmaz bir parçası olmuştur (Korkmaz, 1995, s. 275).

Köken yakıştırma (folk-etymology) konusu; anlambilim, onomastik (*özeladbilim*) ve diller arasındaki ilişkiler açısından oldukça önemli bir yeri vardır (Aksan, 1964, s. 13). Anlambilim açısından önemine geçmeden önce birkaç noktaya değinmek uygun görülmüştür. “Dil ögesi arasındaki bağlantı ve ayrılıklar, her biri belli bir değerler düzeni yaratan değişik iki alanda ortaya çıkar” (Vardar, 1985, s. 133). “Bir yandan, söylemde, sözcükler birbirlerine bir zincirin halkaları gibi bağlanmalarından ötürü, dilin çizgiselliğine dayanan bağıntılar kurarlar” (Vardar, 1985, s. 133). Diğer yandan, “aralarında ortak bir yön bulunan sözcükler söylem dışında, çağrışım yolu ile bellekte birbirine bağlanmaktadır” (Vardar, 1985, s. 134). “Anlıksal çağrışım ürünü olan öbekler, yalnızca herhangi bir ortak yanı bulunan öğeleri birbirine yaklaştırmakla kalmaz. Anlığımız, her durumda bunları birbirine bağlayan ilişkinin niteliğini de kavrar; böylece, kaç çeşit değişik bağıntı varsa, bir o kadar da çağrışımsal dizi yaratır” (Vardar, 1985, s. 136). Bir sözcük, kimi zaman anlam yönünden kimi zaman da biçim yönünden ortak olduğu sözcükleri kendisine bağlayarak anımsatabilir. Bu durumu sözcüğün köküne veya sonekine bağlı kalınarak gerçekleştiği gibi sadece gösterilenlerin benzerliğine ya da farklılığına, işitim imgelerinin ortaklığına da dayanabilmektedir (Vardar, 1985, s. 136).

Bu konuyu, Aksan (2015) Türkçe *yollamak* sözcüğü ile açıklamıştır: “Yollamak ögesi ‘yollama, yolluyoruz, yolladı’ gibi türev ve çekimli biçimleri çağrıştırabildiği gibi anlam yönünden de çağrışımlara yol açabilir” (Aksan, 2015, s.155). “Bu açıdan ilişkili olduğu ‘göndermek, sevk etmek, ulaştırmak’ gibi öğeleri akla getirebilir. Ses yakınlığı bakımından ‘sollamak, kollamak’ gibi öğeler, biçim açısından ise *-ad+la* biçimbirimiyle türetilmiş ‘*-tuzlamak, pullamak*’ gibi-sözcükleri çağrıştıracaktır” (Aksan, 2015, s.155).

Herhangi bir sözcüğün sesçe kendine yakınlığı olan unsurların çağrıştırması, köken yakıştırmanın (folk-etymology) anlam bilimi açısından önemini ortaya koymaktadır. Bu durumda, yabancı veya anlamı bilinmeyen bir sözcük söylenildiği zaman, bazen söyleniş zorluğunun giderilmesiyle birlikte bilinen bir sözcüğü çağrıştırmaktadır (Aksan, 2015, s.198).

“Kelime ve gösterdiği, ad olduğu şey arasındaki ilgi, eski Hint ve Yunan düşünürlerinden beri araştırma konusu olmuştur” (Aksan, 1965, s. 168). Saussure’ün bu konudaki görüşü, dilbilimi açısından oldukça önemli bir adımdır. Ona göre; “tek başına düşünce, hiçbir zorunlu sınıra rastlanmayan bir bulutsuyu andırır. Önceden oluşup yerleşmiş kavram yoktur; dilin ortaya çıkmasından önce hiçbir şey belirgin değildir” (Vardar, 1985, 121). Dilin düşünceye karşı görevi, birbirine bitişik olarak bulunan belirsiz düzlemdeki (Vardar, 1985, 121) “düşünceyle sese aracılık yapmaktır” (Vardar, 1985, 122). Bu durumun gerçekleştiği koşullar, “düşünceyle sesin” birleşmesini “zorunlu olarak karşılıklı birim sınırlandırmaları” ile sonuçlandırır (Vardar, 1985, 122). Dil ile düşüncenin iç içe oluşturduğu bağın başlıca nedeni, her ikisinin de ortak kökeni olan simgesel ya da göstergesel işleve bağlı olmasıdır. “Bu düzlemde dille düşünce birbirini sürekli biçimde etkiler, dil düşünceyi, düşünce de dili destekler, geliştirir, güçlendirir” (Vardar, 1982, s. 11). Bu bakımdan Saussure (1985), dili bir kâğıda benzetmiştir:

Düşünce kâğıdın ön yüzü, ses ise arka yüzüdür. Kâğıdın ön yüzünü kestiğiniz zaman arka kısmını da ister istemez kesmiş oluruz. Dilde de durum aynıdır: Ne ses düşünceden ayrılabilir, ne de düşünce sestten. Böyle bir ayırım ancak bir soyutlamayla gerçekleşebilir. Bunun sonucunda da salt ruhbilim ya da salt sesbilim alanına girilmiş olur. Özetle, dilbilim bu iki düzeye bağlanan öğelerin birleştiği sınır bölgesinde işlem yapar. Bu birleşim bir töz değil, bir biçim yaratır. (Vardar, 1985, 122)

Doğan Aksan (1964) da Saussure’ün yolundan gitmiştir. Ona göre, herhangi bir sözcüğün ses kısmına bağlanan ve dil birliği mensuplarınca kişiden kişiye çok az değişen belirli bir muhtevası vardır (s. 15). “Düşünce, hayal ve duygunun birleşiminden” meydana gelen muhteva, “kavramın belirtilerini” taşımaktadır (Aksan, 1964, s. 15).

Köken yakıştırma (folk etymology), sözcük ile sözcüğün “sahip olduğu muhteva, düşünce, duygu, hayal unsuru arasındaki” ilgiyi aydınlatmakta, “insanın adlandırma sırasında nasıl hareket ettiğini” ortaya koymakta ve “kavram ile kelime” arasındaki bağı açıklamaya yardımcı olmaktadır (Aksan, 1964, s. 13).

Birçok bilgin sözcük ile düşünce arasındaki ilişkiyi anlam olarak kabul etmektedir. Erdmann’a göre sözcükler “yalnız kavramları göstermeye yarayan işaretler olmayıp o zamana kadar” sözcüğün anlamı içinde “kavramsal muhteva”, “ikincil hayal, tasavvur” ve “duygu değeri veya ruhsal unsurlar” gibi değerler de bulunmaktadır (Aksan, 1965, s. 170). Kronasser, bu konuya örnek vererek açıklık getirmeye çalışmıştır: “Yeryüzünde nasıl birbirinden başka birçok at varsa, “at” tasavvurlarının da birbirinden öylece ayrı olduğunu belirtmekte, bununla birlikte

bütün *at* tasavvurlarının, onları başkalarından ayıran ortak bir yönünün, belirtilerinin bulunduğunu söylemektedir” (Aksan, 1965, s. 170).

“Her sözcük, temel anlam ögesine dayanan bir temel anlama sahiptir. Çeşitli aktarmalarla bir takım yan anlamlar da kazanabilmektedir. Ancak duygu değeri, bu yan anlamların yanı sıra, bir göstergenin dile getirdiği duygular, değişik tasarımlardır” (Aksan, 2015, s. 195). Masa, sehpa gibi sözcüklerde neredeyse duygu değeri hiç görülmemekte iken, anne, ölüm, vatan gibi sözcüklerde duygu anlamın ayrılmaz parçası halindedir (Aksan, 1964, s. 17). “İnsanların yaşayış şartları, özel durumları, bu birlikte duyguların kuvveti üzerinde rol oynamaktadır. Çölde yaşayan bir kimse veya bir hastanın, bir ameliyatının su kelimesi söylenildiği sıradaki duygularıyla başkalarının duygularının derinliği bir değildir” (Aksan, 1965, s. 171).

Saussure’ye göre, “bir toplumun benimsediği her anlatım biçimi” temel kurallar bakımından toplumsal bir anlaşmaya dayanmaktadır (Vardar, 1985, s. 74) ve kavramsal yönü bakımından anlamın bir ögesi olan değerlerin (Vardar, 1985, s. 123-124) yerleşebilmesi için de toplum zorunludur. Bloomfield’e göre, “anlam birliği insanlar bakımından son derece kişiseldir ve bireyin içinde yaşadığı düzen açısından da toplumsaldır” (Başkan, 2003, s. 96). “Yani söyleyenin beyninden ağzına kadar olan kısım ile işitenin kulağından beynine kadar olan kısımda geçen işlemleri dilbilimsel çalışmaların dışında bırakmaktır” (Başkan, 2003, s. 97).

Tezde ele alınan konu ile ilgili olarak sözcük ve onun muhtevası üzerinde yapılacak araştırmalar semantik metodu ile yürütülmeli, sözcüklerden hareket edilmelidir (Aksan, 1964, s.18).

Evliya Çelebi dille oynayan, sözlere yeni anlamlar yükleyen, kimi zaman sözcükler türeten kişiliğiyle karşımıza bir dil ustası olarak çıkmaktadır (Akalın, 2019, s. 54). Ünlü gezgin, dil çalışmaları için önemli bir kaynak olan eserinde, çeşitli sözcüklerin ve özel adların (*kişi adı, coğrafi ad, yer adı, gibi*) kökenlerinin ne olduğunu belirtmiş, kökenbilim ve köken yakıştırma (folk-etymology) açısından bol miktarda örneklerle yer vermiştir. Tezde ele alınan köken açıklaması ve köken yakıştırması (folk-etymology) yapılan unsurları semantik metodu ile sözcüklerden hareket ederek şu alt başlıkta sınıflandırmaya uygun görülmüştür.

2. BÖLÜM

KÖKEN AÇIKLAMASI

2.1. MEKÂN ADLARI

Evliya Çelebi gezip gördüğü bağ, bahçe, belde, kasaba, köy, şehir gibi yerlerin adlarına yönelik köken açıklamalarına yer vermiştir. Sözcüklerin kökenini açıklarken “*sebeb-i tesmiyyesi, galat-ı meşhur, derler, vech-i tesmiyyesi oldur kim*” gibi ifadelerinden yararlanmış ve sözcüğün kökenini “*lisân-ı Moğolîde, lisân-ı Yunan, lisân-ı Türkî, lisân-ı İbrî, lisân-ı Ekrâd, lisân-ı Arab, lisân-ı Türkmân*” gibi dillerle de ilişkilendirmiştir.

Sözcüğün kökenine yönelik yapılan bu açıklamalarda, kimi zaman “*niçe tevārîhde, müverrihân-ı Arab u Acem ve Hind ü Sind ü Rûm ve nûkte-pezîrân-ı zevi'l-mefhûm kavilleri, Cemî-i Arab u Acem ve Kıbtî müverrihleri ve gayrı milel-i Mesîhiyye ve Ya'kûbî ve İsrâ'ilî müverrihleri, bi-kavl-i müverrihîn, be-kavl-i müverrihân, müverrihân-ı Acem, ba'zî müverrihîn kavli üzre*” gibi ifadelerle aktarmış olduğu bilginin kaynağını göstermiş, kimi zaman yararlandığı kaynağı belirtmeden doğrudan doğruya köken açıklamasında bulunmuş, kimi zaman da “*hakḳā ki*” ifadesiyle verdiği bilgilerin doğruluğunu onaylamıştır.

2.1.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı mekân adlarının köken açıklaması kişi adına dayanarak oluşturulmuştur. Bu köken açıklamaları içerisinde, çoğunlukla, ismini yerin yapıcısından/kurucusundan alan mekân adları (*Kaşaba-i Bâlis, Şehr-i Behrûz, Şehr-i Sivas, Şehr-i Şehribân*) yer almaktadır. Bununla birlikte, ismini ilgili yerde oturan bir kimseden alan mekân adları (*Dārâhiyye Kazâsı, Bâğ-ı Baba-yı Rûten, Kaşaba-i Lûî*); ismini ilgili yerde gömülü olan bir kişiden alan mekân adları (*Belde-i Babadağı*); ismini hükümdarının veya hâkiminin adını alan mekân adları (*Dobruca, Şehr-i Gazzetü'l-Hâşim*); ismini ilgili yeri imar eden kişiden alan mekân adları (*Kaşaba-i Hâcioğlu, Şehr-i Durağ, Şehr-i Mışır*); ismini ilgili yerde doğan bir kişiden alan mekân adları (*Kaşaba-i Sancağ-ı Gîlân, Şehr-i Hızır*); ismini ilgili bölgede yarım kalan bir yapıyı tamamlayan kişiden alan mekân adları (*Kaşaba-i Zeng-âbâd*); ismini ilgili yeri ilk defa vatan edinen kişiden alan mekân adları (*Karye-i Şaşa, Vilâyet-i Behdînân*) ve ismini ilgili bölgedeki bir yapının yapıcısı olan kişiden alan mekân adları (*Medîne-i Cerbân Kan, Şehr-i İzniç, Şehr-i Heremdâd*) yer almaktadır. Bu bilgilerden hareketle,

kişi adına dayanarak oluşturulan köken açıklamalarının kendi içinde belli bir sistem üzerinden ilerlediği söylenilebilir.

Bâğ-ı Baba-yı Rüten

“Evşâf-ı ‘ibret-nümâ-yı Kûh-ı Erces ve ğayrı aşâr-ı ‘acîbeleri beyân eder: Bu şehriñ hâ’ilinde olan Cebel-i Erces’de aşlâ yılan ve çıyan ve ‘akreb ve mûr [u] mâr ve ğayr-ı mesmûm cânavar haşarâtları yokdur. Bir rivâyetde bu kûh-ı bülend ricâlû’l-ğayb makâmı olduğundan yırtıcı cânavar ve mesmûm hayvânâtlar olmaz derler. Rivâyet-i uhrâda Hâzret-i ‘Ömer ‘Aşrı’ndaki fethinde sekiz yüz sene mu‘amer olan Baba Rüten-i Hindî hâzretleri, aşhâb-ı güzîniñ güzîdesi idi, bu cebelde sâkin olup anlarıñ hayr du‘âsı berekâtiyle bu cebelde zehirnâk hayvânâtlar olmaz derler. Hâlâ bu cebel-i bülend üzre bâğ-ı Baba-yı Rüten derler. Kendi biter ve kendi yeter eşcâr-ı müşmirrât-ı günâ-gündur. Zîrâ Baba Rüten bâğbânlarıñ pîridir. İsm-i şerîfi Ebû Zeyd-i Hindî Baba Rüten’dir” (SN III, 67a).

Evliya Çelebi, Erciyes Dağı’nda “yılan, çıyan, akrep, karınca, yılan ve zehirli olmayan canavar böcekler” olmamasına dair iki rivayet bulunduğunu açıklarken “kendi biter ve kendi yiter türlü türlü meyve ağaçlarının” bulunduğu “Baba-yı Rüten Bağı”nın adını, bir zamanlar “bu yerde sakin olan” Baba-yı Rüten’den aldığını ve Baba-yı Rüten’in “bağçıvanların piri” olduğunu belirtmiştir.

Dârâhiyye Kazası

“Andan Dârâ Şâh’ı zebûn edüp arz-ı ‘Irâk-ı ‘Acem kim Bağdâd’dır, aña da mâlik oldu ve ba‘dehû Dârâ Şâh merhûm olup İskender Dârâ’nıñ ehl-i beytlerin cümle Anaṭolu diyârında Menteşâ hâkinde Rodos Cezîresi muḳâbelesinde Dârâhiyye nâm kazâ-yı fezâda Dârâ Şâh’ıñ duḡter-i pâkîze-aḡterlerin anda haps edüp Sönbeki cezîresi küffârların Dârâ Şâh kızları üzre dîdebân naşb etdi. Hâlâ ol kazânıñ vech-i tesmiyyesi Dârâ Şâh kızları anda sâkin olduğuyçün Dârâhiyye kazâsı derler” (SN IV, 391a).

Evliya Çelebi, Dârâhiyye ilçesinin adını “Dârâ Şah’ın kızları”ndan aldığını ifade etmiştir. Rivayete göre; İskender, Dârâ Şah öldüğü zaman Dârâ Şah’ın temiz yıldızlarını (kızlarını), Dârâhiye adlı yerde hapsedip başlarına Sönbeki adası kâfirlerinden oluşan bekçiler koyar. Bu olay akıbetinde Dârâhiye Kazası’nın adı, Dârâ Şah kızlarının orada oturmasından dolayı verilmiştir. Arapçada, “eril (müzekker) bir kelimeyi dişil (müennes) hale getirmek için kelimenin sonuna bir /e/ sesi” (Develi, 2015, s. 160) getirilmektedir. Dârâhiyye yer adında da Arapça dişil ek yer almaktadır.

Dobruca

“Ve bu Dobruca kralı dā'imā Çinkız Hān ve Tohtamış Hān ile Akkirmān'da Kāmerü'l-kāmer şahrāsında ceng-i 'azīmler edüp İslāmbol Koştaninlerini üzerine Tatar'ı geçirmeyüp sedd olduğundan "dobra" ya'nī iyi kral demek olur” (SN III, 109b).

Evliya Çelebi, “Dobruca kralı daima Cengiz Han ve Tohtamış Han ile Akkirmān'da Kāmerü'l-kāmer Sahrası'nda büyük savaşlar edip İstanbul Kostantinlerinin üzerine Tatar'ı geçirmeyip set olduğundan” dolayı “dobra yani iyi kral” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Dankoff (2013), *dobra* sözcüğünün “iyi (Sırpça-Hırvatça)” anlamına sahip olduğunu ve bu sözcüğün “Dobruca (Yunanca)” isminde de yer aldığını ifade etmektedir (s. 102). Diğer kaynaklara bakıldığında, Dobruca devletini kuran Balık'ın kardeşi Dobrotiç “bölgeye kendi adını” (Karpat, 1994, s. 483) verdiği ve Dobruca'nın adı “Dobrotiç'in ülkesi” (Karpat, 1994, s. 483) anlamında olduğu görülmektedir.

Kaşaba-i Hafıza

“Süleymān Hān muşāhibelerinden dalle-i muhtāre-mişāl kelām-ı pür-māl şāhibi Hafşa nām şāhib-i kelām bir hātūn-ı sebük-rūh bu büleydede sākin olmağıla anıñ nāmıyla şöhre-i şehir olmuş bir kaşaba-i şirindir” (SN III, 169a).

Evliya Çelebi, ele alınan yer adının burada oturan “Hafsa adlı söz sahibi bir hoşsohbetli kadın”dan geldiğini ifade etmiştir.

Kaşaba-i Bâlis

“İbtidā bānisi Ca'fer Devānikî vezîri Bâlis nām bir Ekrād-ı hümām binā etmiştir” (SN III, 59b).

Evliya Çelebi, kasabanın adını yapıcısı olan “Cafer Devanikî'nin veziri olan Bâlis”ten aldığını belirtmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, “Bu şehrin adından ilk defa Xenophon” (“Balis,” 1952, s. 152) bahsettiği ve “Tabula Peutingeriana'da, klâsik yazarların Barballissas” (“Balis,” 1952, s. 151) ismiyle andığı görülmektedir.

Kaşaba-i Hersek

“Ve cümle şöñradan ihdāş beş ‘aded hānlardır kim cümle bināları kiremitlidir ammā Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın bu kaşaba içre cümle cāmi‘ ve ‘imāretleri kurşumlu binā-yı ‘aẓīmlerdir. Anıñcün Hersek kaşabası derler” (SN III, 4b).

“Bir oğlu Hersek idi. Hersek diyāri anıñ ismiyle müsemmadır” (SN III, 137a).

Hersek kasabasının adı, ilk metinde “Hersekoğlu Ahmed Paşa”dan geldiği belirtilirken ikinci metinde “Sırfâyıl’in oğlu Hersek”ten geldiği ifade edilmiştir. Derleme Sözlüğü’nde (1993) *hersek* sözcüğü “taşlık yer” anlamında yer almaktadır (s. 2348). Tietze (2016), “Bosna vilayetinin Kuzey kısmı” olan *Hersek*’in “taşlık yer” anlamındaki *hersek* sözcüğünden geldiğini belirtmiş ve “Fa. *har-sang* ‘taşlık yol’ [har ‘eşek’ ve sang ‘taş’]” olarak kökenini açıklamıştır (s. 462). Ancak, Hersek adının “XV. yüzyıl ortalarında Bosna kralına isyan edip kendisini “St. Sava’nın Herseki” yani dükü ilân eden Stjepan Vukčić-Kosača’nın unvanından (Herzegovina = Hersek’in toprağı)” (Djurđev, 1992, s. 297) geldiği görüşü de bulunmaktadır.

Kaşaba-i Sancağ-ı Âl-i Şāh

“İbtidā bānisi Âl-i Şālihiyān’dır” (SN IV, 330a).

Evliya Çelebi, kasabanın adını “ilk kurucusu olan Âl-i Sâlihlerden” aldığı için “*Âl-i Sāh*” olarak isimlendirildiğini ifade etmektedir.

Kaşaba-i Hācıoğlu

“Sene (---) tārīhinde Yıldırım Bāyezīd Hānzāde Sultān Mūsā ümerālarından Hācıoğlu nām dilāver-i server-i hümām ‘imār etdiğinden Kaşaba-i Hācıoğlu derler” (SN III, 122a).

Evliya Çelebi, kasabayı “Yıldırım Bayezid Han oğlu Sultan Musa beylerinden Hacıoğlu isimli himmetli bir ulu yiğit imar ettiği için” onun ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Kaşaba-i Lût

“Hazret-i Lût bunda sâkin olduğıün şehr-i Lût derler” (SN III, 46a).

Evliya Çelebi, “Hazret-i Lût burada oturduğu için” kasabaya “Lût” isminin verildiğini ifade etmiştir. *Lût* sözcüğünün kökeninin “İbrânice ve Süryânice”ye (Harman, 2003, s. 227-228) dayandığı ileri sürülmüştür.

Kaşaba-i Sancağ-ı Gîlân

“Zamân-ı kadîmde Cîlân nâmında bir kend idi. Bi’z-zât eş-Şeyh Hazret-i ‘Abdülkâdir-i Cîlânî’nin maskat-ı re’sleri olmağıle ma’mûr [u] âbādân olup büleyde-i ma’mûrdur. Ammâ hâlâ ol kadar ma’mûr değildir. Şeyh ‘Abdülkâdir’in vatan-ı aşlîleri olduğundan ‘Abdülkâdir-i Cîlânî derler. Yoğsa Gîlânî değildir” (SN IV, 330a).

Seyahatname’ye göre, kasabanın eski adının Cîlân’dır ve “Şeyh Hazret-i Abdülkâdir-i Cîlânî’nin doğum yeri” olduğu için onun ismiyle isimlendirilmiştir. Ayrıca, “Şeyh Abdülkâdir’in asıl vatanları olduğundan Abdülkâdir-i Cîlânî” denildiği ve “Gîlânî” olmadığı vurgulanmıştır. Diğer kaynaklara bakıldığında ise, “Arapça kaynaklarda Cîl veya Cîlân, Türkçede Geylân, Avesta’da Vârenâ” biçiminde yer alan “Gîlân, Antikçağ’da Gil adı verilen İranlı bir kabilenin oturduğu” (Yazıcı, 1996, s. 68) yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaşaba-i Tâk-ı Giray

“Zamân-ı kadîmde Hulâgû Hân Bağdâd’a mâlik olduğda Hulâgû’nuñ oğlu Giray Hân nâm bir şehzâde-i âzâde bu mağall-i şayd u şikârdan hazz edüp bir şehir bünyâd edüp ismine Tâk-ı Giray Hân derler” (SN IV, 328a).

Evliya Çelebi, kalenin “Hülâgu Han Bağdad’a sahip olduğu zaman “Hülâgu’nun oğlu Giray Han isimli hür bir şehzade av yerini beğenip” burada bir şehir kurduğu için onun ismi ile isimlendirildiği ifade etmiştir.

Kaşaba-i Zeng-âbâd

“Zamân-ı kadîmde Hârûnu'r-Reşîd hilâfetine Zengî Hazînedâr nâm bir şahş-ı benâm tamâm etdigiyçün Zeng-âbâd derler” (SN IV, 329a).

Evliya Çelebi, eski zamanda “Harun Reşid halifeliğinden Zengî Hazinedar isimli meşhur bir kişi tamamladığı için” onun ismi ile isimlendirilip “Zeng-âbâd” denildiğini belirtmiştir. Farsça kökenli *-âbâd* sözcüğünün “mâmur, şen, bayındır” (Devellioğlu, 2015, s. 3) anlamları bulunmaktadır.

Kend-i Hazret-i Sa'd-ı Vakḳāş

“Nihāvend hākinde biñ hāneli şehir-mişāl cāmi' ve hān u hammām ve çārsū-yı şāhīli bir kend-i İrem'dir. Kaçan kim Nihāvend cenginde Hazret-i Sa'd-ı Vakḳāş kendi âleti olan düşman okuyla mecrūh olup bu kendde şihhat bulunca sākin olup, " 'İmār ola." deyü du'ā eder. Hālā maḳām-ı Sa'd-ı Vakḳāş ulu āsitānedir” (SN IV, 308b).

Seyahatname'de belirtilene göre, “Nihavend savaşında Hazret-i Sa'd b. Ebî Vakkas kendi âleti olan düşman okuyla yaralanmış” ve iyileşinceye kadar bu yerleşim yerinde kaldığı için onun ismiyle anılmıştır.

Kend-i Koçağa Baba

“Rūmiyye şehrinde medfūn olan Koçağa Sultān 'imār etmeg ile kend-i Koçağa Baba derler” (SN IV, 298a).

Evliya Çelebi, Koçağa Baba köyünün adını, Rumiye şehrinde gömülü olan Koçağa Sultan'ın burayı “imar ettiği için” Koçağa Sultan'ın ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Karye-i Hasan Badrak

“Ammā Cāmi'-i Sultān Uzun Hasan'ın olmak ile Hasan Badrık derler. Türkmān mābeyninde Sultān Hasan'a Badrık lakab komuşlardır. Zīrā sene (---) tārīhinde Tercān Şahrāsında Uzun Hasan Ebū'l-feth Sultān Meḥemmed Hān Ġāzī ile ceng-i

‘azīm edüp iki kerre yüz biñ ādemi dendān-ı tīğ-ı Mehemmed Hān'dan geçüp yüz biñi esīr-i pāy-beste olup hatta oğlu Ya‘kūb Şāh dañi esīr oldu. Uzun Hasan Şāh-ı gümrah yetmiş ādem ile firār edüp cānib-i Āzerbaycān'da ħalāş edüp inhidāmına tārīhdir: "Buṭlanu keydū'l-ħā'inīn"⁵ Sene [818]. Uzun Hasan firār etdüğinden Türkmān aña badrak derler. Lisān-ı Türkmān-ı Moğolīde luğat-i kādīmdir. Anıñçün Kırım ħalkına Noğay Tatarları cümle badrak derler. Zīrā Tohtamış Hān ile Timur Kırım cezāresinde ceng-i ‘azīm edüp Kırım ħalkı yan verüp firār etdikleriyçün Kırım ħalkına da badrak derler. Ammā bu Hasan Badrak Uzun Hasan Şāh ‘Aşrı’nda gāyet ‘imār imiş” (SN IV, 192b).

Rivayete göre; ele alınan yerleşim yerinde mevcut olan “Sultan Uzun Hasan Camisi olduğundan” dolayı Hasan Badrak Köyü denildiği belirtilmiştir. Uzun Hasan, Fatih Sultan Mehmed Han ile yaptığı savaştan “yetmiş adamı ile kaçıp Azerbaycan taraflarında” kurtulduğu için Türkmenler arasında Sultan Hasan’a “Badrik” lakabı konulmuştur. Ayrıca, bu bilgiyi destekleyen bir bilgi vererek, “Moğol-Türkmeni dilinde Nogay Tatarları “Tohtamış Han ile Timur Kırım bölgesinde savaşınca Kırım halkı kaçtığı için Kırım halkına da badrak” dedikleri ifade edilmiştir.

Dankoff (2013), “kaçak, kaçkın” anlamına sahip *badrak* (“Türkmān-ı Moğol) sözcüğünü “bir kişi adı için verilen kurmaca köken açıklaması” olarak ele almıştır (s. 68). Tarama Sözlüğü’nde (2018) *badruk* sözcüğü “kaçak, firari” (s. 34) anlamlarıyla yer almaktadır. Derleme Sözlüğü’nde ise (1965) *bedrük (II)* için “sıra, saygı gözetmeyen, münasebetsiz (kimse)” anlamı mevcuttur (s. 597). Tekin ve Tietze (1964), “sözcüğün aslı Farsça *بادراك* *bad-rag*” (s.160) olabileceğini önermiştir. Steingass (1963), *bad-rag* sözcüğünün “kötücül/ hain” (s. 163) anlamına sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Tekin ve Tietze (1964), Krş. Kürtçede “*bedrik* “kötü, alçak, utanmaz” (s. 160) sözcüğünün yer aldığını belirtmiştir.

Ḳarye-i Şaşa

“Menzil-i Ḳarye-i Şaşalar: Ġāzī Ḥudāvendigār'ın Şaşa Koca nām bir yarar-ı benām anda ibtidā mesken edinmegile ḳarye-i Şaşa derler” (SN III, 108b).

Evliya Çelebi, “Gazi Hudavendigār’ın Sasa Koca adındaki bir yiğidin orayı ilk defa mesken ettiği için” onun ismi ile anıldığına yer vermiştir.

⁵ Hainlerin oyunları suya düştü.

Medīne-i Cerbān Kan

“{Mevlūd-i Nebī'niñ} sene 6 tārīhinde bānisi Enūşirvān-ı ‘ādil ümerālarından Hātem-i Tay-yi ‘Arabī'nūñ karındaşı Emīr Cerbān Kan bināsı olduğundan Cerbān Kan nāmıyla meşhūr bir şehir-i ma‘mūrdur. Kavm-i Moğol bu şehre Kan derler. Lisān-ı Çīn'de kan hākime derler” (SN IV, 323b).

Evliya Çelebi, “Âdil Enūşirvān emirlerinden Hātem-i Tay-i Arabī'nin kardeşi Emir Cerbān Kan yapısı olduğundan” onun ismi verilerek Cerbān Kan adıyla meşhur olduğunu ifade etmiştir.

Han I/Ghan sözcüğünün kökeni Eski Türkçedeki *xağa:n* sözcüğüne dayanmaktadır (Tietze, 2016, s. 380). Eski Türkçede *xa:n* sözcüğü kullanışta *xağa:n* “Bir kabilenin veya halkın bağımsız hükümdarı” anlamındaki sözcüğü ile eş anlamlı olan bir unvan iken daha sonra *xağa:n*'dan bir alt hükümdar olarak kullanılmıştır (Clauson, 1972, s. 630). Daha sonra Farsça *hān* “hükümdar, bey” sözcüğü görülmeye başlamış ve yerini *Han/Gha:n* “padişah unvanı”na bırakmıştır (Tietze, 2016, s. 380). Dankoff (2013), *Kan* sözünün “vezir, hâkim (Çin; Func)” anlamına sahip olduğunu ve bu sözcüğün İran'da *Ka'an* olarak yer aldığını ifade etmiştir (s. 139). Evliya Çelebi de Moğol kavminin bu şehre *Kan* dediğini ve Çince *kan* sözünün hâkim anlamında kullanıldığını ortaya koymuştur.

Şehr-i Âvend

“İbtidā bānisi Keyūmers'īñ Âvend nāmında ciger-küşesi binā etdi” (SN IV, 306b).

Evliya Çelebi, bu şehrin ilk defa Keyumers'in çok sevdiği Âvend adlı bir kişi tarafından yapıldığı ve onun ismi ile anıldığını belirtmiştir.

Şehr-i Behrüz

“Behrüz nām bir veledi nā-ķābili binā etdiginden şehir-i Behrüz derler” (SN IV, 331b).

Evliya Çelebi, Behruz'un “yapılması imkânsız bir binâ” yapmasından dolayı şehre onun isminin verildiğini belirtmiştir.

Şehr-i Durak

“Sene (---) tārīhinde Kōr Hūdābende Şāh'ın Durak Hān nāmında bir benām hānı vilāyet-i Hürmüz'ü Portuķal Firengī destinden fetḥ etdiği sene-i mezkūrde bu ḥāk-i 'amber-pāke geldikde bu şehir Durak Hān ābādān etdiğiçün şehir-i Durak derler. Dāl-ı maẓmūme ve vāv-ı müczem rā-yı meftūḥ ve elif-i meskūn ve kaf-ı müczem ile Duvrak şehir derler” (SN IV, 365a).

Evliya Çelebi, “Kōr Hudabende Şah'ın Durak Han adında ünlü bir hanı” bu şehir imar etmesinden dolayı Duvrak şehir olarak adlandırıldığını açıklamıştır.

Şehr-i Ğazzetü'l-Hāşim

“Niçe tevārīḥde bu Hāşim Ğazze'de ḥākim olduğundan bu şehre Ğazzetü'l-Hāşim derler” (SN III, 49a).

Evliya Çelebi, Hazret-i Hāşim ibn Abdümenāf'ın ziyaret yerini anlatırken, Hazret-i Hāşim'in “Ğazze'de ḥākim olmasından dolayı bu şehre Ğazzetü'l-Hāşim” denildiğini belirtmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiyle örtüşen bir bilgiye rastlanılmaktadır. Buna göre, “Mekkeli tüccar kabilelerinden birinde Hz. Peygamber'in büyük dedesi Hāşim b. Abdümenāf da bulunmuş ve bu şehirde vefat etmiştir; kabrinin burada yer alması sebebiyle şehre bazı kaynaklarda Ğazzetü Hāşim denildiği” (Bilge, 1996, s. 534) görülmektedir.

Şehr-i Heremdād

“Manẓara-i evvel oldur kim müverriḥān-ı 'Arab u 'Acem ve Hind ü Sind ü Rūm ve nūkte-peẓīrān-ı zevi'l-mefhūm qavilleri üzre ba'de't-Ṭūfān 'Ays evlādlarından Heremdād nām bir melik bir qal'a-i 'aẓīm ü ḥışn-ı ḥaşīn ü sedd-i metīn binā edüp anıñ ismiyle müsemma Heremdād nām bir sūr-ı ābāddandır” (SN IV, 332a).

Evliya Çelebi; Arap, Acem, Hint, Sind ve Rum tarihçilerin yazdıkları bilgiye dayanarak şehrin adını “Tufan'dan sonra 'Ays evlatlarından Heremdād adlı bir melik sağlam bir kale ve sağlam bir sed” yaptığı için hem kalenin hem de şehrin onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Şehr-i Hızır

“Cemî’-i ‘Arab u ‘Acem ve Kıbtî müverrihleri ve ğayrı milel-i Mesîhiyye ve Ya’kübî ve İsrâ’îlî müverrihleri bu şehr içün müttefiklerdir kim Hazret-i Hızır ‘aleyhi’s-selāmın bu şehir maskat-ı re’sidir, demişler” (SN IV, 406b).

Evliya Çelebi; Arap, Acem, Kıptî tarihçileri ve Hristiyan, Yakubî, İsrailî tarihçileri’nin Hazret-i Hızır’ın bu şehirde doğduğu görüşünde olduklarını belirterek şehrin adının Hazret-i Hızır’dan geldiği görülmektedir. Tietze (2016), *Hızır* adının kökenini “Arapça Hıdr” sözcüğüne bağlamaktadır (s. 480). “Arapça kaynaklarda *hadır* (*hadır*, *hıdr*) şeklinde yer alan ve Arapça menşeli olduğu kabul edilen kelime Türkçede *Hızır* ve *Hıdır* biçiminde kullanılmaktadır. *Hadır* “yeşil, yeşilliği çok olan yer” manâsındaki ahdar ile eş anlamlıdır” (Çelebi, 1998, s. 406). Arapça kökenli *ahzâr* sözcüğünün de “yeşil” (Devellioğlu, 2015, s. 23) anlamı bulunmaktadır.

Şehr-i Hoş-âvân

“Hulefâ-yı Âl-i Benî ‘Abbâsiyân’dan el-Mu’temed Billah’ın hoş âvanâsından bir emîr-i ahûr binâ etmiştir kim ol şahşın ismiyle müsemma olup Şehr-i Hoş-âvân derlerdi” (SN IV, 283a).

Belirtilene göre, bu şehrin adı yapıcısı olan “Abbâsî halifelerinden el-Mutemed Billah’ın Hoş-âv adındaki emir-i ahûr”un ismi ile isimlendirilmiştir.

Şehr-i İznik

“Bi-ğavl-i müverrihîn ibtidâ ‘imâreti İslâmbol Qal’ası yerin Hazret-i Süleymân kaşr binâ etmezden biñ yedi yüz yıl muqaddem ‘imâr olmuş şehr-i kadîmdir. Ba‘dehû İslâmbol’a bânî-i şânî olan Yankö İbn Madyan’ın duhter-i ferhunde-ahteri olan İznike nâm krale-i muhtâre Sâmbinâsı üzre müceddeden bir sūr-ı hışn-ı haşîn ve sedd-i metîn inşâ etmiştir kim hâlâ cemî’-i seyyâhân-ı berr [u] bihâr lisânında ve cemî’-i müverrihân-ı Rûm kütüb-i mu’teberelerinde huşûşan *Tevârîh-i Yanvan*’da Qal’a-i Çîn-i Rûm-ı atîk şehr-i İznik deyü tevârîhlerde mevşûfdur” (SN III, 5a).

Evliya Çelebi, İznik şehrinin adını “İstanbul’a ikinci kurucu olan Yanko b. Madyan’ın kutlu yıldız kızı olan İznike adlı seçkin bir kraleden” aldığını belirtmiştir. İznike adlı krale, “Sam yapısı üzerine yeniden sağlam bir kale ve dayanıklı bir set inşa etmiştir”. Ayrıca, bu şehirden

bütün kara ve deniz seyyahlarının dillerinde, Rum tarihçilerinin güvenilir kitaplarında ve özellikle Yanvan Tarihi'nde “Eski Rum Çini Kalesi, Eski İznik Şehri” olarak bahsedildiği ifade edilmiştir.

Tietze (2016), İznik şehrinin adının “Bizans Yunancası εἰς Νίκαιαν (is Níkean)”dan (s. 676) geldiğini ortaya koymuştur. M.Ö. 301’de Lysimakhos, Makedonyalı Büyük İskender’in kumandanlarından biri olan Antigones’e karşı galip gelince, şehre eşi “Nike”nin adını vererek “Nikaia” olarak değiştirmiştir (Eyice, 2001, s. 543). Bazı eski şehirlerin isimlerinin başında bulunan *is/iz* unsuru “aslında Klasik Yunanca εἰς (*eyis*) ‘için’, bugünkü telaffuz ve mana ile (iz) ‘içinde’ demek olan bir ön takıdır” (Tietze, 2016, s. 647). İznik şehrinde de bu ön takı varlığını korumaktadır.

Şehr-i Kālinseve

“Lisān-ı ‘İbrī’de Kālinsev bir şeyhiñ ismidir kim Kābābīta kavmi "Bu şeyh Kālinseve peygamberdir. Sām İbn Nūh Kālinsev'dir" derler. Yedi yüz sene mu’ammer olup bu kal’ayı inşā etmegile anıñ ismiyle müsemma bir şehr-i Kālinsev'dir” (SN III, 45a).

Evliya Çelebi, Şeyh Kalinsev’in bu yerde “yedi yüz sene yaşayıp bu kaleyi inşa ettiğinden” şehrin onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, “İbrī dilinde Kalinsev bir şeyhin adıdır” ve Kıptî kavmi de Şeyh Kalinsev’in “Sām ibn Nuh Kalinsev” olduğu görüşündedir.

Şehr-i Marmāş

“Hūdūd-ı Arz-ı Hāsān, şehr-i Kādīm Marmāşim ya’nī Kal’a-i Ğazzetü'l-Hāşim: (...) Şeb [u] rüz niçe tevārih -i kütüb-i mu‘tebereler tettebbu’ edüp anlardan istihrāc etdiğimiz üzre ba‘de’t-Ṭūfān ‘imār olan şehr-i kādīmleriñ biri dahı bu mahrüse-i Ğazzetü'l-Hāşim'dir. Bi-kavli Müverrih ibn Zolağ ve el-Hıtaṭı'l-Kazā’ī ve *Tārīhu't-Tecrīd fi's-Şahābe li-Zehebī* nām tevārihlerdir kim evşāf-ı Ğazze anlardan me’hūzdur kim ibtidā bānisi ba‘de’t-Ṭūfān Mermaşim İbn Sām İbn Nūh ‘aleyhi’s-selāmdır. Bu Mermaşim biñ yüz elli sene mu’ammer olup Arz-ı Hāsān [u] Teberistān’da niçe şehirler binā edüp bu Ğazze-yi Marmāşim’den üç mil ba’id bir şehr-i ‘azīm inşā edüp ismine Marmāş kodu. Hālā Buhtunnaşr’dan berü hārābdır. Hālā bir büleyde-mişāl kalmışdır” (SN III, 47b).

Evliya Çelebi; “tarihçi ibn Zolak, el-Hitati'l-Kazâ'î ve Tarihu't-Tecrîd fi's-Sahâbe li-Zehebî” adlı tarihlerden edindiği bilgilere göre Tufan'dan sonra kurulan eski şehirlerden biri de bu Gazzetü'l Hâşim olduğunu belirtmiştir. İfade edilene göre, Gazzetü'l Hâşim'i ilk kuran Tufan'dan sonra “Nuh oğlu Sâ'm oğlu Mermaşim”dir. “Bin yüz elli sene yaşayıp” birçok şehir kurmuştur. Kurduğu bu şehirlerden biri de Marmaş adlı yerdir. Buna bağlı kalınarak, Marmaş Şehri'nin adı Nuh oğlu Sâ'm oğlu Mermaşim'den gelmektedir.

Şehr-i Mısır

“Andan Hazret-i Nüh ‘aleyhi's-selâm zevrağında olan yetmiş ‘aded âdemlere nübüvvet ile fermân edüp her birini birer diyâra kondurdu. (...) Tūfān'dan sehel harāb olmak ile Kalimon hakīm yine ‘imār edüp anda sâkin oldu. Merhūm olup Ehrām Dağı'nda defn etdiler. Oğlu Mısrāyim hakīm-i kebīr olup şehr-i Fustāt'ı binā etdigiçün şehr-i Mısır dediler” (SN III, 137a).

“(…) ibtidā Kalimon Hakīm'i arz-ı Mısr'a gönderüp Tūfān'dan evvel binā olunan Heremīn dağları dibinde sâkin olup evlād-ı evlādları münteşir olup arz-ı Mısır'ı ve arz-ı Hāsān'ı ‘imār etdiler. Büyük oğlu Mısrāyim Mısr-ı ‘atīki ‘imār etdigiçün Mısır dediler” (SN III, 148b).

Evliya Çelebi, Mısır şehrinin adını “Kalimon Hekim'in oğlu Mısrayim”den aldığını belirtmiştir. Rivayete göre, Tufan'dan sonra “Hazret-i Nuh gemisinde olan yetmiş insana peygamberlik verilip her biri farklı bölgeye yerleştirilir”. Mısrayim'in babası Kalimon Hekim de önce Mısır'a gönderilir ve Etham Dağlarına yerleşip buraya gömülür. “Büyük oğlu olan Mısrayim de Eski Mısır'ı imar ettiği için” onun ismi ile isimlendirilmiştir.

Diğer kaynaklara bakıldığında, Mısır/Mısır memleketinin adı “Arapça Mişr” (Tietze, 2016, s.221) sözcüğüne dayandığı görülmektedir. “Çivi yazılı tabletlerde Misri/Musri/Musur ve İbrânîce belgelerde Misrayim şeklinde geçen Mısır adının Proto-Semitik mâsôr (sur, kale) kelimesinden, bugün Batı dillerinde kullanılan Egypt'in de başşehir Memfis'in Eski Mısır dilindeki ilk adı olan Hakuptah/Hikuptah'tan geldiği” (Görgün,2004, s. 555) varsayılmaktadır.

Şehr-i Ruḥā

“Zirā {Kal'a-i 'Urfa'nın} bānī-i evveli daḥi Ruḥā'dır. Hālā bu şehriñ ismi elsine-i nāsda gālaṭ-ı meşhūru 'Urfa'dır, ammā şahīḥ ismi Ruḥā'dır” (SN III, 55a).

Evliya Çelebi, Urfa şehrinin adını Urfa Kalesi'nin “ilk yapıcısı Ruha” adlı kişiden aldığını ve “halkın arasında meşhur galatı olan Urfa” olarak anıldığını belirtmiştir. Kaynaklara bakıldığında ise Urfa sözcüğünün kökeni ile ilgili fikir ayrılığı yaşandığı görülmektedir. Bir görüş “Süryânîce *Orhai*’den (Urhay) geldiği, bu ismin Arapça “suyu bol” anlamındaki “*veriha*”dan kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bir başka görüş Yunanca *Osrhoëne*, Latince *Orrpei*’ye dayandığı yolundadır. Bu dillerdeki anlamı kale veya pınardır” (Turan, 2010, s. 337). Ancak bu görüşlere katılmayanlar da bulunmaktadır. “Türkler döneminde yazılı kaynaklar vasıtasıyla yaygınlaşan Ruha kullanımı şehrin Arapça adı olan *Ruhâ*’dan gelmiştir” (Turan, 2010, s. 337).

Şehr-i Sivas

“Bu şehr-i dilâvîzi ibtidâ binâ eden Hâzret-i Zekerîyyâ ‘Aşrı’nda Kayseriyye’yi binâ eden Erces oğullarından Ermen-Kayser Sivas binâ etdi” (SN IV, 192a).

Evliya Çelebi, Sivas şehrinin adını yapıcısı olan “Erces oğullarından Ermen Kayser Sivas”tan aldığını belirtmiştir. Kaynaklara bakıldığında şehir adını “Roma Sebasteiası”ndan aldığı görülmektedir. “Pontus krallarından Polemon’un karısı Pythodoris şehri imar ederek bu şehre Roma Kralı Augustus’a bağlılık nişanesi olarak Sebasteia adını vermiştir. *Sebast* kelimesi Eski Yunan dilinde “Augustus şehri” anlamına da gelir” (Demirel, 2009, s. 278). Şehrin adı, “daha sonra Sebastos, Selçuklular devrinde Sevaste (Sivaste/Sivastos), Anadolu Selçukluları döneminde ise Sivas” biçimini almıştır (Demirel, 2009, s. 278).

Şehr-i Şehribân

“Be-kavl-i müverrihân ibtidâ bânîsi Enûşîrvân kızı Bânû-yı Cihân inşâ etmegile şehr-i Bânû derler. Mürûr-ı eyyâm ile elsine-i nâsda taḥfîf-i kelâm edüp Şehribân dediler” (SN IV, 330b).

Evliya Çelebi, şehir adının şehrin “ilk kurucusu olan Enûşîrvân kızı Bânû-yı Cihan”dan geldiğini ve “Şehr-i Bânû olarak isimlendirilip zamanla “halk arasında sözcüğün söylenişi hafifletip Şehribân” denildiğini belirtmiştir.

Şehr-i Tesübân

“Zamân-ı kadîmde Yezdecürd Şâh'ın Tesübân nâm bir hürmesi bu al'a-yı binâ etmegile {bu şehir Tesübân ismiyle müsemmâ idi (...)}” (SN IV, 301a).

Evliya Çelebi, şehrin kalesini “Yezdecürd Şah'ın Tesubân isimli bir hatunu” yaptığı için bu yerin Tesubân adıyla anıldığını belirtmiştir.

Vilâyet-i Behdînân

“Ammâ bu 'Îmâdiyye gârlarında ibtidâ vaan edinen Âl-i 'Amâlia'dan Keyûmers oğlu Behdînân bu 'Îmâdiyye kûhunda tavattun edinüp üç yüz sene kâmil mu'ammer olup evlâd-ı evlâdı tenâsül buldu. Anıçün bu Kûh-ı 'Îmâdiyye'ye vilâyet-i Behdînân derler” (SN IV, 376b).

Seyahatname'de, “Îmadiye mağaralarında ilk yurt edinen Amalikalılardan Keyûmers oğlu Behdînân” olduğu ve “Îmadiye Dağı'na yerleşip tam üç yüz sene yaşayıp nesli” çoğaldığı için “Îmadiye Dağı'na Behdînân şehri” denildiği yer almaktadır.

2.1.2. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı sözcüklerin kökenini belli bir olaya bağlamaktadır. Ele alınan sınıflandırmadaki sözcüklerin kökeni, kendi içinde belli bir sistem üzerinden ilerlemiş; gücün ve kahramanlığın ön planda olduğu bir olaya (*arye-i alıkavak*, *Şehr-i Manşûre*), yerin coğrafi yapısı etrafında gelişen bir olaya (*arye-i Hân-ı arıdıran*) veya dini bir olaya (*Şehr-i Sâve*) dayanılarak açıklanmıştır.

arye-i alıkavak

“atta alıkavak nâmıyla şöhre-i şehir olmasının alı üç 'aded birâder-i cân-berâber bellerinde birer kemer mâllarıyla bu balkana uğrayup 'ubûr ederken üzerlerine on 'aded Bulğar kefereleri hamle edüp bu üç fetâ on kefereye emân u zamân vermeyüp katl ederler. Meger matûl olan keferelerin otuz 'aded refîleri dai kemîngâhda âmâde imişler. Hemân cümle küffâr bu üç yigide üşüp arbe ve navorta ve şapan ve oya ve şopa ve penyal üşürürler. Hemân bu üç fetâ görürler kim iş işden geçüp Allah deyüp bu otuz kâfire mu'cizât-ı Muhammedü'l-Muştaâ berekâtıyla Allah'a sığınup girişirler. Küffârın bir kaç cân avliyle ba'z avak

dırahtlarının ardına pinhân olup ol fetâlar kavaklara kılıç urdukça hem kavakı ve hem ardında şaklanan küffârları ikişer pâre ederler. Küffâr bu hâlî görüp qarârı firâra mübeddel edem zann edüp kırkı da üç yigidiñ elinde katl olunup ol fetâlar bu kadar mâl-ı ğanâ'imlerin alup sâlimîn ü ğanımîn şıla-i rahmlerine giderler. Hâlâ ol yedi 'aded çalık kavak şährâh üzre durur. Ve kırk 'aded küffâr leşi ol maħalde maşadlıktır. Ol sebep ile çalıkkavak deyü elsine-i nâsda meşhûr-ı âfâk bir balkan-ı Çalıkkavak'dır" (SN III, 130a).

Evliya Çelebi, ele alınan köyün adını belli bir olaya bağlayarak açıklamıştır. Rivayete göre; üç kardeş, balkandan geçerken Bulgar kâfirlerinden olan on kişinin saldırısına uğrasa da üç yiğit kardeş on kâfiri de katleder. Bunun üzerine ölen kâfirlerin arkadaşlarından olan otuz kişi pusuda beklediği yerlerinden çıkıp üç kardeşe mızrak, topuz, sapan, sopa ile saldırmaya başlar. "Üç yiğit Allah'a deyip otuz kâfire saldırmaya başlayınca kâfirlerin birkaçı can havliyle bazı kavak ağaçlarının ardına saklanmaya girişirler". Bunu gören üç kardeş de "kavaklara kılıç vurup hem kavağı hem de ardında saklanan kâfirleri iki parçaya bölerler". Bu durumu gören diğer kâfirler de kaçmaya başlar, ancak üç yiğit tarafından öldürülür ve bu olayın yaşandığı yere "Çalıkkavak" denilir. Evliya Çelebi, olayın gerçekliğini ortaya koymak için, anayol üzerinde yedi adet "çalık kavak" bulunduğunu ifade etmiştir. "*Çalık II*" sözcüğünün "kesik, kesilmiş" (Dilçin, 2018, s. 61) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, belli bir olay eşliğinde, *çalık* sözcüğünün "kesik/kesilmiş kavak" anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmıştır.

Karye-i Hân-ı Karişdıran

"(...) vaqt-i şitâda çamurun fîl-i Maħmūdî ve pîl-i Menkerûsî ve Adana cāmûsu ve boğası çamurun sökemyüp beher sene niçe biñ at ve 'araba ğark olduğundan çamurun karişdırdıklarıyçün "Karişdıran" derler" (SN III, 107b).

Evliya Çelebi, "kış günlerinde çamurunu Maħmudî fili, Menkerûsî fili, Adana camusu ve boğası" geçemeyip "her sene nice bin at ve araba boğulduğundan çamurunu kariştırdıkları için" bu yere "Kariştıran" denildiğini belirtmiştir.

Şehr-i Mansûre

"Beher sene biñ pâre küffâr-ı düzaħ-qarâr keştîleri gelüp gidüp Kuds'i 'imâr ederlerdi. Tâ ki Mısır'da Yûsuf Şelâhaddîn {Yûsuf b. Eyyûb Şâdu'l-Kürdî Âl-i Eyyûbiyân'dandır} Freng-i bed-reng elinden ibtidâ Dimyât Kâl'asın alıp küffâr bir daħi müteħaşşın olmasın içün Kâl'a-i Dimyât'ı münhedim edüp andan şehr-i Mansûre'ye gelüp küffârın ardın alup cümle küffârı dendân-ı tîġdan geçirdigiçün şehr-i Mansûre dediler" (SN III, 40b).

Rivayete göre, “her sene bin durağı cehennemde olan kâfir gemileri gelip Kudüs’ü imar ederlerdi”. Ancak, “Mısır’da (Eyyubîoğullarından) Yusuf Selâhaddîn, kirli Freng elinden önce Dimyat Kalesi’ni alıp kâfirlerin bir daha buraya sığınmaması için Dimyat Kalesi’ni” yıkar ve Mansure’ye gelip “kâfirleri kılıçtan geçirdiği için” buraya Mansure şehri denilmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, Arapça kökenli “*nusret*” sözcüğünden türetilen *mansûr*, *mansûre* “nasrolunmuş; Allah’ın yardımıyla galip, üstün gelmiş” anlamlarına sahiptir (Devellioğlu, 2015, s. 580). Evliya Çelebi, bu sözcüğün anlamına uygun bir olayla şehrin adı ile ilgili köken açıklamasında bulunmuştur.

Şehr-i Sâve

“Ba‘de’t-Ṭūfân Hazret-i Nūḥ Cebel-i Cūde üzre Cūde şehrin ‘imâr etdi. (...) Andan bu şehr-i Sâve’yi binâ etdi kim muḳaddemâ keştîsi bu maḥsehel qarâr bulduḳda ساوی الی ج بل⁶ buyurmuşlardı. Ba‘de’l-binâ bu şehriñ ismine Sâvî ka’dı dediler. Lisân-ı ‘İbrî’de ka’d şehre derler. Hattâ Ḳabābîta târîḥlerinde ka’d-ı İskender ve ka’d-ı Mısır ve ka’d-ı Fuṣṭât ve ka’d-ı Ḥasân ve ka’d-ı Filistîn ve ka’d-ı Dımışk-ı Şâm derler. (...) Ba‘dehū sene (---) târîḥinde Sencer-i Yezcürd ‘imâr edüp ismine taḥfif-i kelâm ile Şehr-i Sâve dirler” (SN IV, 324b).

Belirtilene göre, Hazret-i Nuh’un Tufan’dan sonra yaptığı şehirlerden biri “Sâve şehri”dir. “Daha önce gemisi bu yerde durduğundan” Hazret-i Nuh’un “*Seâvi*” yani “Bu dağa sığınacağım” demesi üzerine şehre Seâvi ka’dı demişlerdir. Evliya Çelebi, İbrî dilinde “*ka’d*” sözcüğünün “şehir” anlamının olduğunu belirtmiş, Kıbtî tarihinden bu bilgiye uygun örnekler vermiştir. Daha sonra ise Sencer-i Yezcürd bu yeri imar edip ismini “Sâve” olarak kısalttığı içi Sâve denilmiştir.

2.1.3. Ebced Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, özel adların ebced değerine dayanarak yaptığı köken açıklamalarında “gün” sayısına bağlı kalmıştır. Bu durum *Ḳāṣān* şehrinde açıkça görülmektedir.

⁶ Kale seavi ila cebelin “dağa sığınacağım” (11. Hud suresi 43. Ayet)

Medīne-i Kāşān

“Zīrā ism-i kadīmi şehir-i Kılmān'dır. Ba'dehū Hārūnu'r-Reşīd hurmesi Zübeyde Hanım dörd yüz elli iki haftada itmām etdiginden lafz-ı Kāşān 452 'add olunduğundan vech-i tesmiyyesi oldur kim Kāşān dediler” (SN IV, 321b).

Belirtilene göre, eski adı Kılmān'dır ve “daha sonra Harun Reşid'in eşi Zübeyde Hanım dört yüz elli iki haftada” bitirdiği ve “Kāşān sözcüğü dört yüz elli iki sayısı sayıldığı için” bu şehir Kāşān olarak adlandırılmıştır. Kāşān (نكاشان) sözcüğünün ebced değeri “100 (ق) + 1 (ا) + 300 (ش) + 1 (ا) + 50 (ن)” olmak üzere toplam dört yüz elli ikidir. Evliya Çelebi, “Kāşān” adının ebced hesabına bağlı kalarak bu şehir adının kökeni açıklamıştır.

Steingass (1963), Irak'ta bulunan Kāşān şehrini “*kāsh*” ve “*kāshān*” olarak ele almıştır (s. 1005). Kurtuluş ise (2002) şehrin adının “cami süslemeciliğinde kullanılan kâşî adı verilen mavi ve yeşil renkli bir taşın işçiliğiyle tanınmasından” (s. 3) kaynaklandığını belirtip, “efsanevî Pers Hükümdarı Kays'ın ikametgâhı manâsındaki Kays-Âşiyân kelimesinden” (s. 3) geldiğini öne sürenlerin de olduğunu ifade etmiştir.

2.1.4. Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, özel adların kökenini çevredeki bir akarsuya dayanarak oluşturmuştur. Bu sınıflandırmada, adını kenarında bulunan akarsudan alan yerler (*Cünîn-i Cüryāne*, *Han-ı Çakı*) ve adını sahip olduğu ılıcalardan alan yerler (*Kend-i Bana*, *Şehr-i Çermik*) olmak üzere köken açıklamalarının iki biçimde yapıldığı görülmektedir.

Cünîn-i Cüryāne

“Zamān-ı kadīmde Cürcān tır'ası kenārında şehir-i ma'mūr imiş. İbtidā bānī ve vālisi Emīrū'l-mū'minīn Hārūn binā edüp ve nehr-i Dicle Şat'tan Cürcān nām bir ark hafr edüp bu şehri eyle müzeyyen eyledi kim şehir-i Vāsīt-mişāl cünîn-i hayābān olduğundan bu şehre Cünîn-i Cürcān nām verdi. Hālā elsine-i nāsda gālaṭ-ı meşhūr evlā olmağın bu şehre Cünîn-i Cüryān derler” (SN IV, 368a).

Evliya Çelebi, “eski zamanda Cürcan arkı kenarında imar edilen bir şehir” olduğunu belirtmiştir. Rivayete göre, ilk kurucusu ve valisi olan Halife Harun'un Dicle Şat'tan Cürcan adlı bir ark kazıp bu şehri” yapmıştır. Bu şehir, “Vāsīt şehri gibi iki tarafı ağaçlı yol

olduğundan” dolayı Cinîn Cürcan adını almıştır. “Halkın arasında meşhur galatı yaygınlaşarak bu şehre Cinîn Cüryan” denilmiştir. Kurtuluş (1993), bu şehrin asıl adının Farsça Gürgân olduğunu ve adını kurucusu olan “efsanevî İran kahramanı Mîlâd oğlu Gürgîn”den aldığını belirtmiştir (s. 131)

Han-ı Çakıt

“Nehr-i Çakıt kenârında sene 1047 târîhinde Fâtih-i Bağdâd Sultân Murâd Hân vezîrlerinden Bayrâm Paşa vezîriñ hayrâtıdır ammâ gâyet bî-emân yerde inşâ olunmuş bir hân-ı ‘azîmdir” (SN III, 19a).

Evliya Çelebi, Çakıt Hanı’nın “Çakıt Nehri kenarında” kurulduğunu belirterek yerin adını, çevresinde bulunan bir nehirden aldığını açıklamıştır.

Kend-i Bana

“Lâkin hammâm yerine bunda bir germâb-ı kudret hammâmı vardır kim güyâ Erzurûm’uñ Hasan Kâl’ası banaları olduğundan anıñçün bu kende Banaköy derler” (SN IV, 374a).

Evliya Çelebi, Bana köyünde bir “kudret ılcası hamamı” olduğunu belirtir. Bu kudret ılcasının yapısını, büyüklüğünü tarif etmek için ise Erzurum’un Hasankalesi ılcalarına benzetmiştir. Derleme Sözlüğü’nde (1965), “*bana II*” sözcüğünün “kaplıca” anlamı olduğu görülmektedir (s. 515).

Şehr-i Çermik

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim bu Diyârbekir hâkinde ılcaya çermik derler. Bu şehirde ılcalar olmağıla ol ismile müsemma bir şehr-i ra’nadır” (SN III, 60b).

Evliya Çelebi, “Diyarbakır toprağında ılcaya çermik” denildiğini, Çermik şehrinin de ılcaları olduğu için Çermik olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Derleme Sözlüğü’nde (1968), “*çerme (I), çermih, çermük*” biçimlerinde de görülen *çermik* sözcüğünün “sıcak su kaynağı, kaplıca” (s. 1147) anlamlarına sahip olduğu görülmektedir. Tietze (2016), *çermik* sözcüğünün aynı anlamını

verip kökenini “Anadolu Türk diyalektlerinde *çermik* <Ermenice *çermug* <Eski Ermenice *cermuk*” (s. 194) sözcüğüne bağlamaktadır.

2.1.5. Yerin Konumuna Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini bulunduğu yerin konumuna dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda; adını bulunduğu dağın adından alan yer adları (*Büleyde-i Çatalca*), adını iki nehrin arasında bulunmasından dolayı alan yer adları (*Cezîre-i Dicle*), aynı ada sahip olup fark yaratmak için ek olarak bölgenin adını alan yer adları (*Kasaba-i Karapınar-ı Konya*), adını bulunduğu ovanın adından alan yer adları (*Kend-i Ser-Cem Hânı*), adını bulunduğu kapının adından alan yer adları (*Odunpazarı Kapusu*) olmak üzere köken açıklarının yer almaktadır. Ancak, aşağıda da belirtildiği gibi, Vâsı şehrinin bulunduğu iklim ve yere bağlı kalınarak şehrin adının kökeni iki farklı biçimde açıklanmıştır. Bu yer adının çoklu açıklamalar grubuna alınmamasının nedeni farklı açıklamalar yapılmış olsa da her iki açıklamanın dayandığı nokta konumdur.

Büleyde-i Çatalca

“Bu şehrin ‘imâristânı Çatal Dağı’nın zeyline vâki’ olmağıla Çatalca derler” (SN III, 171b).

Evliya Çelebi, şehrin “Çatal Dağı’nın eteğine kurulmasından dolayı” dağın ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Cezîre-i Dicle

“Ta bu mertebe Cezîre-i Dicle'dir. Şat ile Furât mabeyninde olmağıle Cezîre-i Dicle derler, ammâ Nehr-i Dicle yine Nehr-i Şatı'l-'Arab'dır” (SN IV, 209b).

Evliya Çelebi, yerin “Şat ile Fırat arasında olduğundan Dicle Cezîresi” denildiğini belirtmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, Dicle adının kökeni “Akkatça Diglat” adına dayanmaktadır. “Diglat” adı Arapçada “Dicla” biçimini alarak, günümüzde “Dicle” ismiyle yer aldığı görülmektedir (Tietze, 2016, s. 405).

Kend-i Ser-Cem Hānı

“Şahrā-yı Sercem'de şehr-i Merāğa ülkesi nāhiyesinde biñ hāneli cāmi‘ [ü] hānlı şīrīn kend-i engübīndir” (SN IV, 304a).

Evliya Çelebi, köyün “Sercem Ovası’nda” yer aldığını belirterek, isimlendirme nedenini açıklamıştır.

Odunpāzārı Kāpusu

“Odunbāzārı Kāl’a Kāpusu önünde olmağıla Odunpāzārı Kāpusu derler (SN III, 65a).”

Evliya Çelebi, “Odunpazarı Kapısı”nın adını “Odun Pazarı Kale kapısı önünde bulunduğundan Odunpazarı Kapısı” denildiğini belirtmiştir.

Şehr-i Vāsīt

“Ammā ‘ilm-i hey’et şāhibleri bu şehr-i Vāsīt içün iklīm-i şālīşīñ vasaatında bulunup arz-ı beledi (---) (---) olup tūl-ı nehārı (---) sâ’at ve derīcede bulunduğiyçün şehr-i Vāsīt demişler ve niçesi Bağdād ile Basra mābeyninde Şatt kenārında bulunduğiyçün şehr-i Vāsīt demişler” (SN IV, 367a).

Vāsīt şehrinin bulunduğu iklim ve yere bağlı kalınarak şehrin adının kökeni iki farklı biçimde açıklanmıştır. Belirtilene göre, “Astronomi ilmi sahipleri Vāsīt şehrinin üçüncü iklim ortasında” bulunduğu için bu adı aldığını savunurken “birçoğu Bağdad ile Basra arasındaki Şat kenarında bulunduğu için” şehrin “Vāsīt” ismiyle isimlendirildiği görüşündedir. Arapça *vasat* sözcüğünden türetilen *vāsīt* sözcüğünün “ortada bulunan, ikisi ortası” (Devellioğlu, 2012, s. 1326) anlamları bulunmaktadır. “Haccâc halifeye gönderdiği mektupta kurduğu şehre Kûfe, Basra ve Cebel bölgesine aynı mesafede bulunan arazide yer aldığı için Vāsīt adını” (Söylemez, 2012, s. 542) verdiğini belirtilirken bu yere yakın olan “Vāsītulkasab şehrinin adının verildiği” (Söylemez, 2012, s. 542) de kaydedilmiştir.

2.1.6. Çevredeki Yapılara Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini çevrede bulunan yapılara dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada, çevrede bulunan yapı sayısına dayanarak oluşturulan yer adları (*Hân-ı İkikapulu*); çevrede bulunan yapının içindeki elemente dayanarak oluşturulan yer adları (*Ḳarye-i Demirḳapu*); çevrede bulunan yapının doğrudan ismini alarak oluşturulan yer adları (*Menzil-i Tavāḥḫin Mefṣūḥāt*) olmak üzere köken açıklamaları yapıldığı görülmektedir.

Hân-ı İkikapulu

“Cümle āyende vü revende ve devendegān bir ḳapusundan girüp bir ḳapusundan çıḳduḡiyçün iki ḳapulu derler” (SN III, 28a).

“Şām nevāḥīsinde ḳal‘a-miṣāl iki ḳapulu bir ḥān-ı ‘azīm olup (---) Paşa ḥayrātı ve ḥākimi olduḡu bālāda mastūrdur” (SN III, 50a).

Evliya Çelebi, “tüm gelen, giden ve gezenler bir kapısından girip bir kapısından çıktığı için” ve “Şam tarafında kale gibi iki kapılı ulu bir han” olduğu için “İkikapılı Han” ismiyle isimlendirilmiştir.

Ḳarye-i Demirḳapu

“Ḳayāşıralar ‘Aşrı’nda bu maḥalle bir sūr dīvārın tā kenar-ı bahre varınca çeküp ‘Arab ‘askerinden emīn olup bir demir ḳapu inṣā etdiklerinden ḥālā āṣār-ı bināları zāḥir ü bāḥir dūrür. Ve bir yalçın ḳaya üzre ḥarāb bir ḳal‘ası ormanistān içinde ḳalup anıḡçün bu maḥalle Demirḳapu derler” (SN III, 19b).

“Zamān-ı ḳadīmde bu Demirḳapu maḥallinde Enūşirvān-ı ‘ādil bir demir ḳapu inṣā etmeḡile Demirḳapu derler” (SN IV, 197b).

Evliya Çelebi, bu yerde “Âdil Enuşirvan’ın bir demir kapı yaptırmamasından dolayı” Demirkapı ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, “Kayserler zamanında bu yerde kale duvarını deniz kıyısına varıncaya kadar çekip bir demir kapı yaptıklarından dolayı” bu ad ile anılmıştır. Evliya Çelebi, oraya gittiğinde demir kapı yapılarının belirtilerinin açıkça görüldüğüne değinmiştir.

Menzil-i Tavâhîn Mefşûhât

“Akka hâkimi ve kağısı hükmünde leb-i deryâda fâtih-i Yemen Sinân Paşa degirmânları olduğundan Tavâhîn derler. Ma‘mûr evkâf-ı ‘azîm degirmân-ı daķîķlerdir. Nâhiyesine Mefşûhâ derler” (SN III, 40b).

Evliya Çelebi, “deniz kıyısında bulunan Yemen fatihi Sinan Paşa’nın değirmenleri olduğundan Tavahîn” denildiğini belirtmiştir. Bu değirmenler “un değirmeni” özelliğinde olup, “bölgesine Mefşuha” denilmektedir. Diğer kaynaklara bakıldığında, Arapça *tâhûn* ve *tâhûne* kökünden gelen *tavâhîn* sözcüğünün “su değirmenleri; öğütölmüş şeyler” anlamları bulunmaktadır (Devellioğlu, 2012, s. 1214).

2.1.7. Çevredeki Bitki Örtüsüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini çevrede bulunan bitki örtüsüne dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda, adını bölgede bulunan bitkinin gürlüğünden (*Menzil-i Altunçayırı*) ve çevrede yaygın olarak görölen bitki türünden (*Menzil-i karye-i Çayırlı*, *Menzil-i kasaba-i Zambakıyye*, *Menzil-i kasaba-i Zambakıyye*, *Menzil-i ülke-i Oraman*) alan mekân adları yer almaktadır.

Menzil-i Altunçayırı

“Haķķâ ki altun çayırır. Eyle giyâhât u ‘alefzâr, lâlezâr, çemenzâr, zemîn-i maḥşûldârdır kim bir gecede cümle küḥeylân atlarımız cüssedâr oldu” (SN III, 147b).

Altın sözcüğünün mecaz anlamda kullanılan “üstün nitelikli, değerli” anlamı mevcuttur (TDK, 1968). Evliya Çelebi, altın sözcüğünü mecaz anlamda kullanarak, yerin gerçekten altın çayıra, yani değerli/gür olan bir çayıra sahip olduğunu belirterek köken açıklaması yapmıştır. Bu yerde “öyle yeşil otlar, yonca, lâlezâr, çemenzâr” olup öyle “verimli toprağa” sahiptir ki Evliya Çelebi, mübalağa sanatı kullanarak, atlarının “bir gecede cüsse sahibi olduğunu” belirtmiştir

Menzil-i Karye-i Çayırılı

“Ḥaqqā ki nebātāt [u] giyāhātı vefret üzredir” (SN III, 122a).

Evliya Çelebi, bu yerin “otları ve çayırlarının bol olduğunu” belirterek adını çevredeki bitki örtüsünden aldığını ifade etmiştir. Hattâ mübalağalı bir anlatımla “otlarının ve çayırının bolluğun da üzerinde” olduğunu ifade etmiştir.

Menzil-i Kaşaba-i Zambakıyye

“Ḥaqqā ki bir maḥşüldār vādī içre bāğ u bāğçeli ve zambak şükūfeli üç yüz ḥāneli ma‘mūr büleydedir” (SN III, 24a).

Evliya Çelebi, “verimli vadi içinde bağlı, bağçeli ve zambak çiçekli” olmasından dolayı Zambakıyye ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Menzil-i Ülke-i Oraman

“Bir dere kenārında ḥaqqā ki orman ḥıyābānlı bāğ u bāğçeli ve cāmi‘ ü ḥān u ḥammāmlı çārsūsuz bir ma‘mūr u ābādān biñ beş yüz ḥāneli belde-i ma‘mūrdur.” (SN IV, 374a).

Evliya Çelebi, “bir dere kenarında gerçekten orman hıyâbânlı, bağlı, bahçeli” olduğunu belirterek köken açıklaması eğiliminde bulunmuştur.

2.1.8. Yerin Renk Özelliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi bazı yer adlarının kökenini, ilgili yerde baskın bir şekilde görülen belli bir renge dayanarak açıklama eğilimi gütmüştür.

Kızıllı

“Menzil-i Karye-i Ceremāt: Nehr-i Tennūr’uñ cānib-i ġarbī taraḥı olmağile Zübdāniyye nāḥiyesi ḥudūdunda yüz ḥāneli muṭī‘ Dürüzī köyüdür, kim bunlara

Kızılı ta‘bīr ederler. Ceng mahallerinde "Hübār" deyü feryād-ı gülbang çekerler. Cemī‘i büyütlarınıñ der-i dīvārları ve bacaları ve ğaytānlarında dud ağaçları ve zeytūn ağaçları kızıl aşı ile boyanmışdır. Hikmet-i Hudā cemī‘i dağlarında ve şahrālarında türābları kırmızı hāk-ı ‘anber-pāk olduğundan Kızılı derler ve cemī‘i şıbyān u nisvān-ı emredānınıñ libāsları ve başlarında tācları kırmızı güvezi maḳdemdır” (SN III, 37b).

Evliya Çelebi, “bütün evlerinin duvarlarını kapıları, bacaları, bahçelerde bulunan dut ve zeytin ağaçları kızıl aşı ile” boyalı olup “bütün dağ ve ovalarındaki toprakları da temiz kokulu kırmızı toprak olduğundan” Ceremat köyüne Kızılı denilmektedir.

2.1.9. Çevredeki Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini çevrede bulunan bir hayvan türüne dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda, adını çevrede yaygın bir şekilde bulunan (*Ḳarye-i Yılanlı*, *Ḳarye-i Beküfār*) veya bölgeyle ilgili bir rivayette yer alan bir hayvan türünden (*Şehr-i Mūş*) alan mekân adları olmak üzere köken açıklamaları yer almaktadır.

Ḳarye-i Beküfār

“Ḳarye-i Beküfār lisān-ı Ekrād'da söylenici sıçan köyü demektir. Haḳḳā ki faresi çokdur ve hirresi azdır” (SN IV, 376a).

Evliya Çelebi, Beküfār Köyü’nün anlamının Kürt dilinde “Sıçan Köyü” olduğunu belirtip bu köyün faresini çok olduğunu onaylamaktadır. Dankoff (2013), *bekufar* sözcüğün “sıçan (“Kürtçe”)” anlamının bulunduğunu ifade edip “bir yer adı için verilen kurmaca (?) açıklama” olduğunu açıklamıştır (s. 72).

Ḳarye-i Yılanlı

“İki yüz hāneli ve bir cāmi‘li müselmān ḳaryesidir. Ammā yılanı ğāyet çokdur” (SN III, 124b).

Evliya Çelebi, yılanın çok olduğunu belirterek, bu yerin adını çevrede yaygın olan bir hayvandan aldığını ifade etmiştir.

Menzil-i Kargaçamı

“Ve karga çamı nāmıyla meşhūr-ı āfāk olmasınınıñ sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bu şakız ma‘deni gölleriniñ üzerine cemī‘i hūş-ı tıyūr kōnsa cemī‘i murğ-ı zeyrekler cenāhlarından yapışup şayd olunduğıyçün Kargaçamı derler” (SN IV, 405a).

“Ve bu ma‘dende nice ceyran u erneb ve gāv-ı beyābānī ve hımār-ı berrī ve niçe biñ gurāb-ı vahşī garķ olduğından Kargaçamı derler” (SN IV, 405a).

Evliya Çelebi, bu yer adının kökenini iki yerde açıklamıştır. İlk metinde, “sakız madeni göllerinin üzerine kuşlar konduğu zaman tüm zeyrek kuşlarının kanatlarına yapışıp avlandıkları için” Kargaçamı denildiği belirtilmiştir. İkinci metinde ise, burada birçok “ceylan, tavşan, yaban öküzü, yaban eşiği ve binlerce vahşi kargalar boğulduğu için Kargaçamı” denildiği belirtilmiştir. Derleme Sözlüğü’nde (1993), *çam(I)* sözcüğünün “toplu, küme olan şey” anlamı bulunmaktadır (s. 1063). Evliya Çelebi, “ceylan, tavşan, yaban öküzü, yaban eşiği ve binlerce vahşi karganın” bu yerde toplu bir şekilde durduğunu belirtmiş ve bundan yola çıkarak yer adının isimlendirilme nedenini açıklamıştır.

Şehr-i Muş

“Ba‘dehū yine Nemrūd-i la‘īn kavmine Cenāb-ı Hayy-i Kādīr Muş Şahrāsı’ndan bir fāre-i ‘azīm hāşıl edüp cümle Nemrūdīleri tenāvül edüp şehr-i Muş ahālīsın helāk etdüğüyçün şehr-i Muş derler. Zirā bu şehir kurbunda müşuñ tulu‘ etdüğü gār-ı ‘azīm nümāyandır. Bu gār içinde olan günā-gün fāre ve şıçan ve pündika ve müş bir diyārda yokdur. Ammā bi-emri Hūdā İskender Filikos’u tılsımı sebebiyle Muş Şahrāsı’na aslā şıçan olmaz. Ammā kādīm zamānda müş-ı kebīr sebebiyle Muş şehri derler” (SN III, 87a).

Rivayete göre; “kovulmuş Nemrud kavmine Tanrı Muş Sahrası’nda büyük bir fare çıkarır ve bu fare tüm Nemrut kavmini yiyerek Muş halkını öldürdüğü için Muş şehri” ismiyle isimlendirilmiştir. Evliya Çelebi, “şehir yakınında farenin çıktığı büyük mağara”nın belli olduğunu ve bu mağaranın içinde başka yerlerde olmayan “günā-gün fāre ve şıçan ve pündika ve müş”un olduğunu belirtmiştir.

Farsça kökenli *müş* isminin “fāre” anlamı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2012, s. 804). Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun bir köken açıklamasında bulunmuştur. Diğer kaynaklara

baktığımızda, şehrin adının kökeni ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. “Bazı rivayetlere göre Muş adı suların bolluğunu ifade eden Süryânîce “muşa” kelimesinden gelir, bazılarına göre ise şehri kurduğu söylenen Muşet adlı bir kişiden kaynaklanır” (Tuncel, 2020, s. 369).

2.1.10. Çevredeki Bir Bitki ve Meyve Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini çevrede yaygın bir biçimde bulunan belli bir bitki türüne dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda, adını çevrede yaygın olarak bulunan “erzenden” alan yer adları (*Āzerbaycān, Erzen-i Cezîre-i Dicle, Erzen-i Ahlad, Erzincān, Erzurūm*); adını çevrede yaygın olarak bulunan “limondan” alan yer adları (*Ḳarye-i Vādī-i Limon*) ve adını çevrede yaygın olarak bulunan “güğemden/göğemden” alan yer adları (*Ḳarye-i Güğemlū/Göğemli*) olmak üzere köken açıklamaları incelenmiştir.

Āzerbaycān

“Müverrihān-ı ‘Acem bu şehir-i köhne-ābāda Erzen-i Ahlad demişler. Hakkā ki erzeni, ya’nī darısı çok olur, ammā dest-i Āl-i Osmān’da Erzen nāmıyla meşhūr olan beş şehir-i ‘azīmlerdir. Evvelā biri diyār-ı ‘Acem’de Erzenbaycān’dır kim aña ‘Acem müverrihleri Āzerbaycān derler, o kim şehir-i Tebrīz-i dilāvīz’dir kim sene 991 tārīhinde dest-i Āl-i Osmān’da iken Şāh-ı ‘Acem istilā edüp hālā niçe ‘Acem’de kaldı ” (SN IV, 238b).

Evliya Çelebi, “Acem tarihçileri bu eskimiş şehir için Erzen-i Ahlad” dediğini belirtip “gerçekten de erzeni, ya’nī darısı” çok olduğunu ifade etmiştir. Farsça kökenli *erzen* sözcüğünün “darı” (Devellioğlu, 2015, s. 262) anlamı bulunmaktadır. Metne göre, Osmanlıların elinde olan *Erzen* adıyla meşhur olmuş beş büyük şehirden birincisi tarihçilerin “Āzerbaycān” olarak adlandırdığı “Erzenbaycān”dır. Başka bir deyişle, Evliya Çelebi Azerbaycan adının kökenini Erzenbaycān olarak açıklamıştır.

Diğer kaynaklara bakıldığında, Azerbaycan sözcüğü, “Gaugamela yenilgisinden (M.Ö. 331) sonra Büyük İskender’in hizmetine giren İranlı satrap Atropates’in adından gelmektedir” (Buniyatov, 1991 s. 318). Daha sonra ise “Ermenice’de Atrapatakan, Orta Farsçada Aturpatakan, Süryânîce’de Azarbaygan şeklinde telaffuz edilen kelime Arapçada g/c değişikliğiyle Azerbaycan’a dönüşmüştür” (Buniyatov, 1991 s. 3).

Cezire-i Dicle Erzen

“Müverrihân-ı ‘Acem bu şehir-i köhne-âbâda Erzen-i Ahlad demişler. Hakkâ ki erzeni, ya’nî darısı çok olur, ammâ dest-i Âl-i Osmân'da Erzen nâmiyla meşhûr olan beş şehir-i ‘azîmlerdir. (...) Dördüncüsü Erzen-i Cezîre-i Dicle'dir kim Nehr-i Şat ve Nehr-i Furât mâbeyninde Erzen-i Dicle'dir” (SN IV, 238b).

Evliya Çelebi, “Acem tarihçileri bu eskimiş şehir için Erzen-i Ahlad” dediğini belirtip “gerçekten de erzeni, ya’nî darısı” çok olduğunu ifade etmiştir. Farsça kökenli *erzen* sözcüğünün “darı” (Devellioğlu, 2015, s. 262) anlamı bulunmaktadır. Metne göre, Osmanlıların elinde olan Erzen adıyla meşhur olmuş beş büyük şehirden dördüncüsü “Erzen-i Cezîre-i Dicle” olarak ele alınmıştır.

Erzen-i Ahlad

“Müverrihân-ı ‘Acem bu şehir-i köhne-âbâda Erzen-i Ahlad demişler. Hakkâ ki erzeni, ya’nî darısı çok olur, ammâ dest-i Âl-i Osmân'da Erzen nâmiyla meşhûr olan beş şehir-i ‘azîmlerdir (...) Beşincisi bu Erzen-i Ahlat'dır kim cümle erzenlerden kadîm ve şehir-i ‘azîm idi” (SN IV, 238b).

Farsça kökenli *erzen* sözcüğünün “darı (hububattan)” anlamı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2012, s. 262). Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun olarak bu şehrin adının köken açıklamasını yapmıştır. Evliya Çelebi, “Acem tarihçileri bu eskimiş şehir için Erzen-i Ahlad” dediğini belirtip “gerçekten de erzeni, ya’nî darısı” çok olduğunu ifade etmiştir. Metne göre, Osmanlıların elinde olan Erzen adıyla meşhur olmuş beş büyük şehirden beşincisi olarak “Erzen-i Ahlat” verilmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, “Şehrin en eski sakinleri olan Urartular buraya Halads, Ermeniler Şaleat (Şaliat), Süryânîler Kelath, Araplar Hılât, İranlılar ve Türkler ise Ahlat” (Sümer, 1989, s. 19) dediği görülmektedir.

Erzincân

“Müverrihân-ı ‘Acem bu şehir-i köhne-âbâda Erzen-i Ahlad demişler. Hakkâ ki erzeni, ya’nî darısı çok olur, ammâ dest-i Âl-i Osmân'da Erzen nâmiyla meşhûr olan beş şehir-i ‘azîmlerdir. (...) Üçüncüsü yine Erzurûm kurbunde ara yatı menzilde şehir-i Erzincân'dır kim aña efvâh-ı nâsda Erzicân derler” (SN IV, 238b).

Evliya Çelebi, “Acem tarihçileri bu eskimiş şehir için Erzen-i Ahlad” dediğini belirtip “gerçekten de erzeni, ya’nî darısı” çok olduğunu ifade etmiştir. Farsça kökenli *erzen* sözcüğünün “darı” (Devellioğlu, 2015, s. 262) anlamı bulunmaktadır. Metne göre, Osmanlıların elinde olan Erzen adıyla meşhur olmuş beş büyük şehirden üçüncüsü “Erzigān” köküne dayandırılan “Erzincan”dır. Diğer kaynaklara bakıldığında, şehrin adının “Strabon’un İlkçağ’da bu bölgede bulunduğunu belirttiği Eriza şehrinden” (Miroğlu, 1995, s. 318) geldiği ileri sürülmektedir.

Erzurüm

“Müverrihān-ı ‘Acem bu şehir-i köhne-ābāda Erzen-i Ahlad demişler. Hakkā ki erzeni, ya’nî darısı çok olur, ammā dest-i Āl-i Osmān’da Erzen nāmıyla meşhūr olan beş şehir-i ‘azīmlerdir (...) İkincisi Erzeni’r-rūm’dur kim aña Erzurüm derler.” (SN IV, 238b).

Evliya Çelebi, “Acem tarihçileri bu eskimiş şehir için Erzen-i Ahlad” dediğini belirtip “gerçekten de erzeni, ya’nî darısı” çok olduğunu ifade etmiştir. Farsça kökenli *erzen* sözcüğünün “darı” (Devellioğlu, 2015, s. 262) anlamı bulunmaktadır. Metne göre, Osmanlıların elinde olan Erzen adıyla meşhur olmuş beş büyük şehirden ikincisi “Erzeni’r-rūm” köküne dayandırılan “Erzurüm”dur. Evliya Çelebi’nin sözcüğün kökeni ile yaptığı açıklama, diğer kaynaklarda da görülmektedir. Şehrin bilinen en eski adı, Bizans İmparatoru II. Theodosios’un (408-450) adından gelen Theodosiopolis’tir (Küçük, 1995, s. 321) “Türkler, Erzen’i fethettikten sonra (1048-1049) buradaki halkın bir kısmının sığındığı Theodosiopolis için Erzen adını kullanmışlardır. Ancak Siirt taraflarındaki diğer Erzen’den ayırmak ve bunun Anadolu’ya ait olduğunu belirtmek için sonuna Rum kelimesini” (Küçük, 1995, s. 321) ekleyerek “Selçuklu paralarında şehrin adı Erzenü’r-Rūm (أرزن الروم), Erzen-i Rūm (ارزن روم) ve Erz-i Rūm (ارز روم)” biçiminde görülmektedir (Küçük, 1995, s. 321).

Tietze (2016), Erzurum şehri için ‘*Arz-ı Rūm* [Arapça *arḍ* ‘toprak, arazi’ ve Rūm ‘Roma= Bizans imparatorluğu; Anadolu]’ veya “‘*Arz-ı/ Erzen-i Rūm*” olmak üzere iki köken önerisi vermiştir (s. 636). “Erzurum şehrine yakın olan Arzan/Erzen şehri 1048/1049 senesinde Selçukluklar tarafından yıkıldıktan sonra ahalisi (o zaman ismi daha *Ḳālīkalā* olan) Erzurum’a” (Tietze, 2016, s. 637) yerleşmiştir.

Ḳarye-i Güğemlū/Göğemli

“Haḳḳā ki erik ḳadar güğemü olur” (SN III, 125a).

Evliya Çelebi, köyün adını ile köyde bulunan “erik kadar göğem”in arasında bir ilişki kurarak köken açıklamasında bulunmuştur. *Gögem* sözcüğünün “çakaleriği veya mürdümeriği (ekşi erik)” (Dankoff, 2013, s. 119), “bir çeşit dağeriği” (Dilçin, 2018, s. 107) anlamları bulunmaktadır. Kamus-ı Türkî’de ise (2015), güğüm biçimiyle ve “Haşebî sert bir ufak ağaç; bu ağacın verdiği eriğe müşabih mavi meyve” anlamlarıyla yer almaktadır (s. 404). Evliya Çelebi, sözcüğün bu anlamlarına uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur.

Ḳarye-i Vādī-i Limon

“Cümle ‘asākırle bir limonlu şahrāda ḥayemātlar ile meḳş olup (...)” (SN III, 44a).

Evliya Çelebi, bu yerin “bir limonlu sahrada” bulunduğunu belirtirken Vādī-i Limon köyünün adını nereden aldığını açıklamıştır.

2.1.11. Çevrede Yaygın Olan Meslek Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının çevrede yaygın olan meslek adına dayanarak açıklamıştır. Ele alınan sınıflandırmada Demirciler köyünde tüm kâfirlerin demirci ismi ile isimlendirildiği belirtilmiştir.

Ḳarye-i Demirci

“Bu daḥi Van deryāsından ba‘īd Ercīş ḳal‘ası ḥākinde üç yüz ḥāneli ma‘mūr Ermenī köyüdür kim cümle kefereleri demircilerdir ve ze‘āmetdir” (SN IV, 244b).

Evliya Çelebi, köyde yaşayan “tüm kâfirlerin demirci” olduğunu belirterek köken açıklamasında bulunmuştur.

2.1.12. Yerleşim Yerinde Yaşayan Kişilerin Dini Özelliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini yerleşim yerinde yaşayan kişilerin dini özelliklerine dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda, adını yerleşim yerindeki halkın mezhebine dayanarak alan yer adları (*Kend-i Şāhseven*, *Kend-i Seyyidler*, *Şehr-i Sīne*) incelenmiştir.

Kend-i Şāhseven

“Cümle halkı şāhsevenlerdir kim h̄īn-i cengde šāh elinden tolu ayak çakır içenlerdir kim cümle teberrāī kıızıl Kızılbaş-ı evbāşlardır” (SN IV, 300a).

Evliya Çelebi, köyün “bütün halkı şāhsevenler” olması nedeniyle Şāhseven köyü denildiğini belirtmiştir.

Kend-i Seyyidler

“Nihāvend hākinde cümle halkı sādāt-ı kirām Sünnīlerdir” (SN IV, 308b).

Arapça kökenli sādāt sözcüğü “seyyitler, ulular” anlamına sahiptir (Devellioğlu, 2012, s. 1059). Arapça kökenli kirām sözcüğünün ise “soyundan gelenler, soyu temizler; ulular, şerefliiler” anlamı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2012, s. 600). Evliya Çelebi, köydeki bütün halkın “seyyit soyundan gelen Sünniler” olduğunu belirterek Seyyidler köyünün adının kökenini açıklamıştır.

Şehr-i Sīne

“Vech-i tesmiyyesi oldur kim bu şehr-i Sīn'de niçe biñ şahābe-i kirām kabri vardır. Anıñçün Sīn derler” (SN IV, 319b)

Arapça kökenli sīn sözcüğünün “Çukur, delik, kabir” anlamları mevcuttur (Şemsettin Sami, 2015, s. 1090). Dankoff da (2013) sin sözcüğünün “mezar” anlamı olduğunu belirtmiştir (s. 212). Arapça kökenli sādāt sözcüğü “seyyitler, ulular” anlamına sahiptir (Devellioğlu, 2012, s. 1059). Arapça kökenli kirām sözcüğünün ise “soyundan gelenler, soyu temizler; ulular, şerefliiler” anlamı mevcuttur (Devellioğlu, 2012, s. 600). Evliya Çelebi, “Sīn şehrinde binlerce

seyyit soyundan gelenlerin kabri bulunduğu için” Sine şehri ismiyle isimlendirildiğini ifade etmektedir.

2.1.13. Yerleşim Yerinde Yaşayan Kişilerin Niteliklerine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini yerleşim yerinde yaşayan kişilerin niteliklerine dayanarak açıklamıştır. *Bapır köyünde* yaşayan kişilerin özelliği hâkim olmaları iken, *Dinç şehirinde* yaşayan kişilerin ortak özelliği dinç olmaları olarak belirtilmiştir.

Ḳarye-i Bapır

“Nām maḥalle üç yüz âdemle varup Bapırın ya‘nī ḥâkimlerinin ḥânesine nüzûl edüp (...)” (SN IV, 216a).

Evliya Çelebi, “Bapırın ya‘nī ḥâkimlerinin ḥânesine” indiğini belirterek Bapır köyünün adının bu yerde bulunan hâkimlerin hanesinden geldiğini ifade etmiştir. Kürtçe bir sözcük olan “*bapır*”ın “yaşlı adam, koca herif, dede, aşiret reisi, şeyh” (Dankoff, 2013, s. 70) anlamlarına bulunmaktadır. Arapça kökenli “*hâkim*” sözcüğü ise “hükmeden, amir, galip” anlamlarına sahiptir (Şemsettin Sami, 2015, s. 421). Evliya Çelebi, köyün adının köken açıklamasını yaparken sözcüklerin anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmıştır.

Şehr-i Dinc

“Ḥaḳḳā ki şehr-i Dinc olmağıla āb [u] hevāsının leṭāfetinden ḥalkı dincdir ve memāliki günçdür.” (SN III, 86a).

“*Dinç*” sözcüğünün “Vücudu sağlam, kuvvetten düşmemiş, tüvana, tendürüst” anlamları bulunmaktadır (Şemseddin Sâmi, 2015, s. 260). Evliya Çelebi, şehrin “suyu ve havasının güzel olması nedeniyle” halkının dinç olduğunu ifade ederek bu yer adının köken açıklamasını yapmıştır.

2.1.14. Çevrede Tanınmış Bir Coğrafi Unsura Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini çevrede tanınmış bir coğrafi unsura dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda, *Deliklitaş* köyünün adını, belli bir rivayet eşliğinde, çevrede bulunan bir kayadan aldığı belirtilmiştir.

‘Ayn-i Şül

“Nām maḥalle varılup şıkıf nāhiyesinde ‘Ayn-i Şül nāmında bir kayadan ayn-ı hayāt şu çıkup aşağıda bir buhayrecik olur” (SN III, 38a).

Evliya Çelebi, ‘Ayn-i Şül adında bir kayadan hayat pınarı su” çıktığını belirterek ‘Ayn-i Şül köyünün adının nereden geldiğini belirtmektedir.

Ḳarye-i Deliklitaş

“Ḥatta bu delikli ḳaya içün bu diyār ḥalkı Ḥazret-i ‘Alī Düldül’ün bu ḳayağa bağlamak murād edindikde mübārek dest-i şerīfīyle bu ḳayayı delüp Düldül’ün bağladıklarından Delikliḳaya derler, deyi hikāye etdiler” (SN IV, 244b).

Evliya Çelebi, bölgedeki halkın bilgilerine dayanarak köken açıklaması yapmıştır. Rivayete göre, “Ḥazret-i Ali Düldül’ünü bu kayaya bağlamak istediğinde mübarek kutsal elleriyle bu kayayı delip Düldül’ün bağladığından” dolayı Deliklitaş köyü denildiğini belirtmiştir.

2.1.15. Coğrafi Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini yerin coğrafi yapısına dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda, ele alınan yer adlarının adını; çevrede bulunan nice gölden (*Biñgöl*), coğrafi yapısının yokuşlu oluşundan (*Belen kasabası*), tehlikeli bir yerde bulunmasından (*Ḳarğa Sekmez*) ve kat kat mağaralara sahip olmasından (*Ḳarye-i Mağār*) dolayı aldığını ifade edilmiştir.

Biñgöl

“Biñgöl derler, ammā niçe biñ göl vardır” (SN III, 88b).

Evliya Çelebi, bu yere Bingöl denildiğini, ancak mübalağalı bir anlatım kullanarak “nice bin göl” olduğunu belirtmiştir. Kaynaklara bakıldığında, Bingöl adının “üzerinde çok sayıda buzul gölü bulunan ve günümüzdeki şehre adını veren Bingöl Dağı”ndan aldığı belirmektedir (Tuncel, 1992, s. 183).

Belen kasabası

“Lisān-ı Türkmān'da "belen" bir yokuş olan yire derler” (SN III, 21b).

Evliya Çelebi, Türkmen dilinde yokuş olan yere “belen” denildiğini belirterek ele alınan kasaba adının nereden geldiğini belirtmiştir. Kaynaklara bakıldığında, *beleñ (bilen)* sözcüğünün “dağlık, sarp yer, dağ beli” (Dilçin, 2018, s. 42) anlamları vardır. Tietze (2016), *belen* sözcüğünün biçim ve anlam açısından “*belek III* ile aynı kelime veya aynı kökten” (s. 643) gelebileceğini, ancak “ikisi arasındaki münasebet izaha muhtaç” (s. 643) olduğunu belirtmiştir. Derleme Sözlüğü’nde (1965), “*belek VIII*” sözcüğünün “üzerinden yol geçen tepe” (s. 609) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, “*belen*” sözcüğünün anlamına uygun olarak Belen kasabasının köken açıklamasını yapmıştır. Diğer kaynaklara bakıldığında *belen* sözcüğü Türkçede “iki dağ arasındaki yer, geçit” anlamına gelir. Anadolu’da bu isimde pek çok yer adına rastlanmaktadır. Kelime kaynaklarda “Bilân ve Beylân (بيلان) şeklinde de” (Halaçoğlu, 1992, s. 403) geçtiği ifade edilmiştir

Karga Sekmez

“Nām beli yüz biñ belā-yı hırāş-ı cān çekerek bārān-ı rahmet içerek ol maḥall-i muḥāṭarayı ‘ubūr edüp aña qarīb Gök Gedik nām maḥalli daḥi geçüp (---) sâ ‘atde (...)” (SN III, 21b).

Evliya Çelebi, Karga Sekmez adlı tehlikeli yerden geçerken “yüz bin candan bezdiren belalar çekerek yağmur suları içerek” geçtiğini belirterek köken açıklamasında bulunmuştur. Karga Sekmez adı, bu yerin ne kadar tehlikeli olduğunu belirtmektedir.

Ḳarye-i Mağār

“Bu maḥallerde bir ḳayalı derelerde Benī İsrā‘īl şehirlerinden şehir-i Ḥayyān nām bir şehir var imiş. Lākin cümle mağārlarda sākinlermiş kim ḳat-ender-ḳat mağāra-i ‘aẓīmlerdir.” (SN III, 44a).

Arapça kökenli *mağār* sözcüğü “mağara” anlamına sahiptir (Redhouse, 1890, s. 1918). Rivayete göre, bu yerde Hayyan şehri adında bir şehir varmış ve bu şehrin halkı kat kat büyük mağaralarda oturmuş. Evliya Çelebi, Magar köyünün halkının “mağaralarda oturduğunu” belirterek köyün adının halkın oturduğu mağaralardan geldiğini ortaya koymuştur.

2.1.16. Yerleşim Yerinde Tanınmış Bir Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini yerleşim yerinde tanınmış bir yapı adına dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda yer alan Fener kasabasının adı “tepesi fenerlerle aydınlatılan kale”den gelmektedir.

Ḳaşaba-i Fener

“Fener nāmıyla müsemmə olmasının aşlı oldur kim Ebü'l-feth Ġāzī ‘Aşrı’nda henüz feth olmuş diyār-ı nevşār olmağıla dağlarında olan küffār bu büleydeyi nehb ü ġāret edip yine [171a] kūh-ı hıyābānları cāy-ı menāş edinirlerdi. Āḫir Meḥemmed Ḥān-ı Ġāzī’ye bu büleyde ahālisi tazallum edüp bu rabṭa ḥāricinde eflāke ser çekmiş bir kulle-i bālā inşā edüp içine müstaḥfızān ḳodu kim ḥaydud küffārı bu büleydeyi nehb ü ġārete geldikde bu kullenden toplar ve tüfengler atılıp kulleniñ tā zīrve-i a‘lāsında fānūsar ve āteşler ile çerāġān ederlerdi. Bu çerāġistānı sā’ir ḳurālardan görenler ve leb-i deryāda Silivri ḳal‘ası ‘askeri görüp atlarına süvār olup bu Fener ḳaşabası imdādına yetişüp küffārdan ḥalāş ederlerdi. Anıñçün bu rabṭaya ḳaşaba-i Fānūs-ı Vize derler” (SN III, 170b/171a)

Rivayete göre, Fatih Sultan Mehmet döneminde yeni ele geçirilen kasaba olması nedeniyle bu yerin dağlarında yaşayan kâfirlerin kasabayı talan edip tekrar ormanlık dağa sığınınca kasabadaki halk bu durumu Fatih Sultan Mehmet’e şikâyet eder. Bu durum üzerine, “bu kasaba dışında göklere baş çekmiş yüksek bir kule inşa edip içine muhafızlar” koyar. Kâfirler tekrar kasabayı yağmalamaya gelince kuleden “toplar ve tüfengler” atılır ve kulenin en tepesi fenerler ve ateşler ile aydınlatılır. Aydınlanmayı gören diğer köydekiler ve deniz kıyısındaki Silivri

Kalesi askerleri, Fener kasabasına yardıma gelip kâfirlerle savaşırlar. Bu nedenden dolayı, kasabaya “Fânûs-ı Vize” denilmiştir. Arapça kökenli *fânûs* sözcüğünün “içinde mum yakılan büyük fener, camlı mahfaza, abajur” (Devellioğlu, 2015, s. 286) anlamları mevcuttur. *Fenar/fener II* “lamba ve ışığı koruyan mahfaza” sözcüğü ise “Yunanca φανάρι (fanári)” kökünden gelmektedir (Tietze, 2016, s. 55).

Diğer kaynaklara bakıldığında, Bizans zamanında Fanarion kentine “A. van Millingen’in 1351 tarihli bir belgeye dayanarak Fanari adını taşıdığını kaydettiği bir kapıdan” (Artan, 1995, s. 341) giriliyordu. Osmanlı döneminde Fener Kapısı olarak adlandırılan kapıya 16. Yüzyıla ait bazı haritalarda “Porta Fari ve Porta del Faro denilmesi, bu bölgede Haliç kıyılarının önemli bir deniz fenerinin” (Artan, 1995, s. 341) bulunduğunu göstermektedir.

2.1.17. Boy, Aile, Topluluk ve Kavim Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini yerleşim yerinde bulunan boy, aile, topluluk ve kavim adlarına dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda, adını yerleşim yerinde yaşayan topluluktan alan yer adları (*Şehr-i Zov; Kaşaba-i Übülle; Tatarbâzârcığı; Tatarlar Mezârlığı*) ve adını yerleşim yerinde yaşayan halkın ırkından alan yer adları (*Ḳarye-i İzoli; Kend-i Vestân*) olmak üzere köken açıklamaları yer almaktadır.

Şehr-i Zov

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bu ḳal‘anıñ cānib-i şimālisindeki kūh-ı ‘azımlere Cebel-i Zov derler. Ḳal‘a binā olmazdan muḳaddem Ḳaraḳoyunlu’dan Ḳara Yūsuf Ḥān’ıñ Ḳara Zov ḳabīlesi ol dağlarda sākin olduğıyçün kūh-ı Zov derlerdi. Anlarıñ cem‘iyyeti sebebiyle bu Ḥazzo zemīninde bir şehr-i müzeyyen olup şehr-i Zov derler” (SN IV, 220a).

Evliya Çelebi, Zov şehrinin adını Zov kabilesinden aldığını belirtmiştir. Kalenin kuzeyindeki Zov Dağı bulunmaktadır. Kale yapılmadan önce “Karakoyunlu’dan Kara Yusuf Han’ın Kara Zov kabilesi” bu dağlarda yaşadığı için Zov Dağı denilmiştir. Zov kabilesinin toplanması nedeniyle, “Hazzo zemininde güzel bir şehir kurulunca” Zov kabilesinin ismi ile isimlendirilmiştir.

Ḳarye-i İzoli

“Cümle ahālîsi ḥırsız u ḥarāmî ve ḳuttâ‘u‘t-ṭarîḳ İzoli Kürdleridir” (SN IV, 197a).

Evliya Çelebi, İzoli köyünün tüm halkının “hırsız, haramî ve haydut olan İzoli Kürtleri” olduğunu belirterek İzoli köyünün adının nereden geldiğini açıklamaktadır.

Ḳaşaba-i Übülle

“Müverriḥân-ı selef taḥrîri üzre Ḥazret-i İskender-i Zülkarneyn bu ḥāk-i pāke ḳadem başıḳda Ḥazret-i Hızır İskender ile bile olup bu şehri inşâ edüp ismine dâr-ı Ebülhe derler, ya‘nî Oğuz şehri demek olur. Ammâ ḥâlâ elsine-i nâsda mā-ḳablinde elifi zamme ile ḳırâet edüp mā-ba‘dinde zamîri taḥfîf-i kelâm için ref‘ edüp Übülle derler” (SN IV, 363b).

Evliya Çelebi, eski tarihçilerin yazdıklarına dayanarak, Übülle kasabasının adının kökeni ile ilgili açıklamada bulunmuştur. Belirtilene göre, Hazret-i İskender-i Zülkarneyn burada Hazret-i Hızır ile birlikte Übülle şehrini inşa edip ismine “Dâr-ı Bülhe, yani Oğuz şehri” demişlerdir. “Ama hâlâ halk dilinde sözcüğün başındaki elifi zamme ile okuyup sonundaki zamiri hafif söyleyerek Übülle” demişlerdir. Diğer kaynaklara bakıldığında, Dankoff (2013), *bülh*, *bülüh*, *bülhe* sözcüğünün “bön, saf, andavallı” (s 78) anlamına sahip olduğunu belirtmiştir.

Kend-i Vestân

“Cümle ahālîsi ḳavm-i Ekrâd-ı Vestânîdir” (SN IV, 374a).

Evliya Çelebi, köyün “tüm halkı Vestan Kürdü” olduğunu için “Vestân” ismiyle isimlendirildiğini ifade etmiştir.

Tatarbâzarcığı

“Ġāzî Ḥudâvendigâr bir ḳabile Tatar ḳavmi iskân etdirdiğiçün Tatarbâzarı [136b] derler” (SN III, 136a/b).

Evliya Çelebi, I. Murat’ın Tatar kavmini buraya iskân ettirdiği için Tatarpazarı denildiğini belirtmiştir.

Tatarlar Mezârlığı

“Sene târîhinde (---) (---) ‘Aşrı’nda Yanbolu ve İslimye ve Kızılağaç’da oturan sultânlar bahânesiyle niçe biñ Tatar Edirne’ye şebhûn edüp mahpûs olan hânı ıtlâka sa’y ederlerken cümlesin dendân-ı tîğdan geçirüp ol cebbânede hânlarıyla defn etdiklerinden Tatarlar Mezârlığı derler” (SN III, 167b).

Evliya Çelebi; “Yanbolu, İslimye ve Kızılağaç’da oturan sultanlar bahanesiyle nice bin Tatar Edirne’ye gece baskınları edip mahsup olan hanı kurtarmaya çalışırlarken hepsi kılıçtan geçirilip o mezarlıkta hanlarıyla birlikte defnedildiklerinden” dolayı Tatarlar Mezârlığı ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

2.1.18. Halkın İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamalar

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini halkın inancına dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Belde-i ‘Ubbādān

“Şehr-i ‘Ubbādān nāmıyla mevşûf olmasının vech-i tesmiyyesi oldur kim bu şehriñ ahālîsi Hazret-i ‘İsâ nübüvvetinde cümle ‘İsevîler idi. Hazret-i ‘İsâ Hazret-i Risâlet-penâhiñ altı yüz yıl şoñra Hâtemü'l-enbiyâ Muhammedü'l-Muştafâ geleceğın bu hâlka tebşîr etdikde cümlesi altı yüz yıl muqaddem Hazret'e îmân getirdiler. Cümlesi müslim ü mü'min ü muvahhid oldular. Ba'dehû Bağdâd'da Tâk-i Kısra münhedim olup ‘Urfa'da âteşgede-i Nemrûd sönüp niçe biñ ‘alâmetler zuhûr edüp Hazret-i Resûl vücûda geldiği gice cümle kavm-i ‘Ubbādān tecdîd-i îmân etdiler. Anıñçün bu kavme kavm-i ‘Ubbādān deyü tesmiye olunmuşdur. Ba'dehû Hazret-i Resûl'e kırk yaşında nübüvvet geldikde bu kavim cümle Hazret'e varup tecdîd-i İslâm etdiklerinde Hazret buyurdular kim "Yâ kavm-i ‘ibâdullah-i ‘âbidân-ı ‘Ubbādān! Size müjde olsun kim Cenâb-ı Allah siziñ üzeriñize ve şehriñiz üzre cennetden bir kapu açdı kim şubh u mesâ size ve hayvânlarıñıza ve türâb-ı pâkiñize ve cümle mevtâñıza ol rahmet kapusundan rahmet saçılıp yetmiş ‘aded âfât-ı semâvî ve ‘âfât-ı arızîden halâş olduñuz." deyü bu kavm-i ‘Ubbādān'a tebşîr etmiştir” (SN IV, 363b).

İfade edilene göre; bu yerde yaşayan halk, Hazret-i İsa peygamberliği döneminde İsevî iken Hazret-i İsa’nın altı yüz yıl sonra son peygamber olan Muhammed Mustafa’nın geleceği haberini vermesi üzerine tüm halk altı yüz yıl önceden Hazret-i Muhammed’e iman edip Müslüman olurlar. Altı yüz yıl geçtikten sonra Hazret-i Muhammed gelince bu yerde yaşayan

tüm halk imanlarını yenilemiştir. Onun için bu kavme Ubbâdân kavmi denilmektedir. Hazret-i Resûl'e 40 yaşında peygamberlik geldiği zaman bu kavim Hazret-i Muhammet'e gidip İslâmlıklarını yenilediklerinde Hazret "âbidân-ı Ubbâdân kavmi" olarak hitap eder.

Arapça kökenli olan *'ābid* sözcüğünün "ibâdet (kulluk) eden, tapınan" (Devellioğlu, 2015, s. 4) anlamlarına sahiptir. Arapça kökenli *'ubbâd* sözcüğü ise "'ābid'in çoğul şekli"dir (Kuşeyri, t.y.). Diğer kaynaklara bakıldığında, şehir "VIII veya IX. yüzyılda Abbâd b. Hüseyin adlı bir din adamı tarafından" (Gürsoy, 1998, s. 6) kurulmuş ve onun ismiyle isimlendirilip 'Abbâdân adını almış, ancak "1935'te Rızâ Şah'ın İran'daki Arapça yer adlarını Farsçalaştırma politikası sonucunda Âbâdân'a çevrilmiştir" (Gürsoy, 1998, s. 6).

2.1.19. Halkın Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini halkın belli bir özelliğinden yola çıkarak açıklama eğilimi göstermiştir. Oluşturulan sınıflandırmada yer alan *Mühennâvî Kalesi* ile burada oturan "kınalı elli hatunlar" arasında bir ilişki kurularak kalenin isimlendirilme nedeni belirtilmiştir.

Ḳal'a-i Mühennâvî

"Sene 241 târîhinde Hârûnu'r-Reşîd hâtûnu Zübeyde Sultân binâsıdır. Anıñçün Ḳal'a-i Sultânî {derler ammâ} ḳal'anıñ lûgat-i şaḥîḥi ba'zı müverriḥîn kavli üzre Mühennâvî derler. Zirâ bunda zamân-ı ḥulefâda cümle ḥinnâ destli ḥavâtînler sâkin olmağile Ḳal'a-i Mühennâ ya'nî kınalanmış ḳal'a derlerdi. Ğalaṭ-ı meşḥûr evlâ olmağile Ḳal'a-i Mühennâvî derler" (SN IV, 363a).

Evliya Çelebi, "Harun Reşid'in hatunu Zübeyde Sultan'ın yapısı" olduğu için Sultan kalesi denildiğini, ancak bazı tarihçilere göre kalenin doğru söylenişi "Mühennâvî" olduğunu belirtmiştir. Rivayete göre, "burada halifeler döneminde kınalı elli hatunlar oturduğundan Mühennâ Kalesi yani "Kınalanmış Kale" denilmiş ve "bozulmuş söylenişi yaygınlaşarak Mühennâvî" adını almıştır.

Arapça kökenli *ḥinnâ/ḥinnâ* sözcüğünün "kına" anlamı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2012, s. 416). *Muhanna* sözcüğünün ise "kına ile renklendirilmiş" anlamı vardır (Redhouse, 1890, s. 1768). Evliya Çelebi, sözcüklerin anlamına uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur.

2.1.20. Unvana Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adlarının kökenini bir kişinin sahip olduğu unvana dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Belde-i Babadağı

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim Hazret-i Sarı Saltık Muhammed Buḥārī hazretleri Hacı Bektāş-ı Velī ile Ḥorāsān'dan ḥurūc edüp Rūm'a teveccüh etdiklerinde Bektāş-ı Velī'niñ izn-i şerīfiyle bu Babadağı maḥallinde tavaṭṭun edüp Leh ve Çeh ve Nemse ve İsfac ve Moskov memleketlerinde Saltık nāmıyla seyāḥat edüp şöhre-i şehir olup nihānīce niçe yüz biñ kefare dīn-i İslām ile müşerref olup cümle kāfiristān kendülere mu'tekid olup āḥir vaṭan-ı muḳaddemi olan Babadağı'nda sākin ü medfūn olunduğıyçün ḥālā Babadağı derler. Ammā muḳaddemā bir ḥıyābān ormanistān-ı çengelistan imiş. Bāyezīd-i Velī anları rü'yā-yı şālīhalarında görüp bu şehri anlara vakf eylemiştir” (SN III, 126b).

“Tā bu mertebe şāhib-i 'uzlet Bāyezīd-i Velī iken Ḳal'a-i Kili ve Aḳkirmān Ḳal'alarına müteveccih olduklarında Babadağı'na gelüp "Aya Babadağı niçün derler" deyü su'āl buyurlar. A'yān-ı kübbār-ı memleket eydür "Pādişāhım, zamān-ı qādīmde bu şehir içre Sarı Saltık nām bir türbe-i pūr-envār var idi. Müngerin türbesin münhedim edüp üzerine ḥār [u] ḥāşāk-ı muzāḥrefāt dökerek kabir-i şerīfi gā'ib oldu" dediklerinde hemān Bāyezīd-i Velī ol maḥall-i mezbelistāna varup bir seccāde üzre Kara Şemseddīn ile ikişer rek'at namāz kılup istiḥāre niyyetiyle ḥāb-ālūd olurlar” (SN III, 128a).

Evliya Çelebi, beldenin adını “Hazret-i Sarı Saltık Muhammed Buharī” hazretlerinden geldiğini üçüncü cildin iki ayrı yerinde ele almıştır. Rivayete göre; Hazret-i Sarı Saltık Muhammed Buharī, Hacı Bektaş-ı Velī'nin iznini alarak Babadağı yerinde yurt edinir ve çeşitli memleketlerde Saltık ismiyle gezerek meşhur olur. Daha sonra, önceki vatanı olan Babadağı'nda oturup burada gömüldüğü için Babadağı denilmiştir. İkinci metinde de, bu bilgiye ek olarak, şehrin içindeki Sarı Saltık'ın türbesini inkârcılar tarafından yıkılması üzerine kabrinin kaybolduğu belirtilmiştir. Bu konuyu ele alan diğer kaynaklara bakıldığında, Evliya Çelebi'nin belirttiği gibi, Babadağı'nın adı “Rumeli'nin Türkleştirilmesinde büyük hizmetleri geçen ve civar tepelerden biri üzerinde türbesi bulunan Sarı Saltuk Baba'dan” (Aktepe, 1991, 371) geldiği görülmektedir.

2.2. YAPI ADLARI

Evliya Çelebi, gezip gittiği kapı, kuyu, cami, saray, köprü, tekke, hamam, kale, kule, hisar gibi yerlerin adlarıyla ilgili çeşitli köken açıklamaları yapmıştır. Bu bilgileri bazen “*tevārīḥlerde, müverriḥler, Tevārīḥ-i Yanvan, Rūm tevārīḥlerinde, Tevārīḥ-i Şerefnāme, Müverriḥān-ı Īrān-zemīn*” gibi kaynaklara dayandığını belirtmiş, bazen de “*ḥaḳḳā ki*” ifadesiyle aktardığı bilgilerin doğruluğunu ortaya koymuştur.

Evliya Çelebi, “gibi ifadelerle farklı diller hakkında bilgisi olduğunu ifade etmiştir. Sözcüklerin kökenini açıklarken “*sebeb-i tesmiyyesi, galaṭ-ı meşhur, derler, vech-i tesmiyyesi oldur kim*” gibi ifadeler kullanmış ve bazen sözcüğün kökenini “*lisān-ı ‘Arab, lisān-ı Ekrād, luḡat-i ‘Arabī ve ‘İbrī, ḳavm-i Mogol, lisān-ı Ermenī*” gibi farklı dillerle ilişkilendirmiştir.

2.2.1. Bir Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki kapı, kuyu, cami, köşk, köprü, tekke, hamam, kale, kule, hisar adlarının büyük bir çoğunluğunu kişi adına dayanarak köken açıklamaları yapmıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda yer alan köken açıklamaları, belli bir sistem içinde ilerlemiş ve büyük bir çoğunluğu yapıcısının adına dayandırılmıştır. Ele alınan yapı adlarına baktığımızda, adını çevrede nazargâhı ve binası olan bir kişinin adından (*‘Alī Hammāmī*); çevrede nazargâhı olan ve bu muhitte doğan kişiden (*Ḥazret-i Seyyid Baṭṭāl Ġāzī Tekkesi*); imar eden kişiden (*Ayaşofya, Ḳal‘a-i Salmas*); yapıcısı olan kişiden (*Ḳaşr-ı Şīrīn, Cāmi‘-i Āḥund Ḥānım, Ḳal‘a-i Şataḥ*); hayrat sahibinden (*Bıyıklı Meḥemmed Paşa Cāmi‘i*); sahibinden (*Cāmi‘-i Emīr Ḳay*); ruhuna hibe edilen kişinin adından (*Cāmi‘u’n-Nūreddīn*); tamir eden kişiden (*Ḥondī Ḥanım Hammāmı*); yapıcısının lakabından (*Ḳal‘a-i Ḳarnıyarık*); çevrede gömülü olan bir kişiden (*Ḳaplı Ḳulle*); bir kahramanlık gösteren kişinin adından (*Ketağaç Paşa Sarayı*) alan yapı adlarına yönelik köken açıklamaları yer almaktadır.

Alī Hammāmı

“Zīrā Bi’z-zāt Ḥazret-i ‘Alī’niñ nazargâhı olduğundan ve bir ḳubbe-i ḥavzını Ḥazret-i ‘Alī binā ettiğinden ‘Alī Hammāmı derler” (SN IV, 404b).

Evliya Çelebi, burada “Hazret-i Ali’nin nazargâhı olduğundan ve bir havuzlu binasını Hazret-i Ali yağmasından” dolayı Ali Hamamı denildiğini belirtmiştir.

Aysofya

“Tâ Hazret-i ‘İsâ ‘Aşrı’nda Alina kral İslâmbol’u ‘imâr ederken Makedonya olan Filibe şehrinde Aysof nâm bir kızı nâmdâr olup serîr [ü] devletine ‘asker cem’ edüp kavm-i Şırfâ elinden şehir-i Şırfâ’yı alup yüz elli sene mu‘ammere olup Vitoş dağında niçe künüz-ı dahme-i Şırfiyâyiller bulup ol defîne-i gencîne ile Şırfiye şehrin müceddeden ‘imâr etdiğiçün Aysofya dediler. Ba‘dehû bu Aysof nâm kralıñ dahme-küşâ olduğun babası Alina kral İslâmbol’da istimâ’ edüp biñ ‘araba ve hıntov māl ile kızı Aysof’u İslâmbol’a da‘vet edüp Aysof kız ol māl-ı kenz ile kırk yılda Aysofya deyrini ‘imâr etdiğiçün Aysofya dediler” (SN III, 137b).

Evliya Çelebi, Ayasofya’nın adını imar edicisi olan “Aysof”tan aldığını belirtmiştir. Rivayete göre, “Hazret-i İsa döneminde, Alina kralın İstanbul’u imar ederken” Makedonya’da “Ayasof adında bir kız ünlü olup tahtına ve devletine asker toplayarak Sırfâ kavmi elinden” Sırfâ şehrini alır. Vitoş Dağı’nda bulduğu hazinelerle “Sırfiye şehrini yeniden imar ettiği için Aysofya” denilmiştir. “Daha sonra Babası Alina kral, Aysof adlı kralın çukur açan (defineci) olduğunu işitip kızı Aysof’u İstanbul’a davet etmiştir. Aysof, “define mallarıyla kırk yılda Ayasofya Kilisesi’ni imar ettiği için Ayasofya” demişlerdir.

Kaynaklara bakıldığında, Ayasofya adının “Yunanca Αγία Σοφία (Hágia Sofia) “ilâhi hikmet, Tanrı’nın alîmliği” (Tietze, 2016, s. 503) anlamındaki sözcükten geldiği belirtilmiştir. “Yunanca ve İtalyancadan alınma kelimeler arasında -ya ekiyle bitenler bulunuyor. Bunların birçoğu Yunanca -ia veya İtalyanca -ia ile biten nomen abstractum (soyut isim) manasında substantiva feminina’dır (dişil ad). Fakat Yunancadan gelenler neutra çoğulu da olabilir” (Tietze, 2016, s. 215). Ayasofya adında mevcut olan -ya eki, Yunancadan gelen -ya ekidir (Tietze, 2016, s. 215).

Bi’r-i Tennür-ı Nûh Nebî

“Tûfân-ı Nûh’da ibtidâ mâ-i zulumât bu tennür-ı şerîfden tûlû’ etmiştir” (SN IV, 357b).

Arapça “*tavf, tavaq*”dan türetilen *Tûfân* (Şemseddin Sâmî, 2015, s. 1257), “Hz. Nûh zamanında yoldan çıkmışları tedibetmek için Allah tarafından hem gökten yağdırılan, hem de yerden kaynayarak bütün dünyayı kaplayan su” anlamına sahiptir. *Seyahatname*’de ifade edilene göre,

yerden kaynayıp tüm dünyayı kaplayan suyun ilk çıkış noktası “Nuh Nebî Tandır Kuyusudur”. Bu açıklama aynı zamanda “Nuh Nebî Tandır Kuyusu”nun adının köken açıklamasını ortaya koymaktadır.

Câmi‘-i Peygamber

“Şâhibü'l-hayrâtun vâkı‘asına Hazret-i Risâlet girüp anlarun ta‘limiyle binâ olunmağın Peygamber câmi‘i nâmiyle meşhurdur” (SN IV, 200b).

Evliya Çelebi, “Hayır sahibinin rüyasına “Hazret-i Risâlet girip caminin onların öğretmesiyle yapıldığı için Peygamber Camisi adıyla meşhur” olduğunu belirtmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, caminin “minaresinde bulunan kitâbelerin birçoğunda Hz. Peygamber’in sözleri “kâle’n-nebi” ifadesiyle nakledildiğinden yapıya Nebî Camii, Peygamber Cami veya Câmiu’n-nebi” (Gündüz, 2006, 472) ismi ile isimlendirilmiştir.

Câmi‘-i Sülupeyân

“Ba‘dehü Cebel-i Cûde üzre Hazret-i Nûh bir câmi‘ binâ edüp hâlâ ol câmi‘e kavm-i Ekrâd Câmi‘-i Sülupeyân derler, ya’nî hâlâş olanlar câmi‘i demektir” (SN IV, 383a).

Evliya Çelebi, Hazret-i Nûh’un Cûde Dağı üzerinde bir cami yaptığını ve Kürtlerin yapılan camiye “Sülupeyân Camisi, yani Kurtulanlar Camisi” dediğini ifade etmiştir. Dankoff (2013), Kürtçe sülupyan sözcüğünün “kurtulanlar” (s. 216) anlamına sahip olduğunu belirtmiştir. Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Kaşr-ı Şîrîn

“İbtidâ bânîsi ekâsire-i Enûşirvâniyân’dan Melik Pervîz’dir. Ba‘dehü Hârûnu’r-Reşîd’in dulter-i pâkîze-ahteri Şîrîn nâm bir bint-i benâm bu maħalde bir kaşır binâ etmeğile ol kerîme-i şâhib-i keremîn ismiyle müsemma olup Kaşr-ı Şîrîn derler. Yoħsa ibtidâ ismi tevârîħlerde Kaşr-ı Pervîz’dir” (SN IV, 313b).

Evliya Çelebi, “ilk yapıcısı Enûşirvâniyân hükümdarlarından Melik Pervîz” olup daha sonra “Harun Reşid’in temiz yıldız kızı Şirin adlı ünlü kızı bu yere bir *kaşır* “köşk, kâşâne, saray” (Devellioğlu, 2015, s. 568) yaptırdığı için” onun ismiyle isimlendirilip “Kaşır-ı Şîrîn” denildiğini belirtmiştir.

Bıyıklı Mehemmed Paşa Cāmi‘i

“Selīm Hân-ı Evvel’iñ vüzerâlarından fâtiḥ-i Diyârbekir Bıyıklı Mehemmed Paşa ḥayrâtıdır” (SN IV, 201a).

Evliya Çelebi, “I. Selim Han’ın vezirlerinden Diyarbakır fatihi Bıyıklı Mehmed Paşa” hayratı olduğunu belirterek ele alınan cami adının nereden geldiğini açıklamıştır. Diğer kaynaklara bakıldığında, Bıyıklı Mehmet Paşa’nın “Diyarbakır’da inşa ettirdiği bir camisi” bulunmaktadır, ancak “Kubbesinin kurşunla kaplı olmasından dolayı halk arasında Kurşunlu Cami olarak bilinen bu cami Fâtih Paşa Camii adıyla da” (İlhan, 1992, s. 117) isimlendirilmektedir.

Cāmi‘-i Âḥund Hânım

“Mülûk-i selef ḥanî’leriniñ Âḥund nām bir melike ḥatunuñ cāmi‘idir kim medrese ve ‘imâreti vardır ve cemâ‘ati vefret üzredir” (SN III, 64a).

Evliya Çelebi, “eski padişah eşlerinden Âḥund isimli bir melike hatunun” camisi olduğunu onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Cāmi‘-i Bedlīs

“Ḳal‘ayı binā eden İskender-i Kübrā’nıñ ḥazīnedârı Bedlīs bināsıdır, ammā ol zamān deyr imiş” (SN IV, 224a).

Evliya Çelebi, Bedlis Camisi’ni yapan kişinin “Büyük İskender’in hazinedarı Bedlis” olduğundan onun ismi ile isimlendirildiğini ifade etmiştir.

Cāmi‘-i Deylemî

“Vācibü's-seyr bir cāmi‘ü'n-nür ender nürdür kim şāhib-i tefsîr Deylemî inşâ edüp "Tefsîr-i Deylemî bu cāmi‘de te'lîf olunmuşdur." derler” (SN IV, 314b).

Evliya Çelebi, “tefsir sahibi Deylemî inşâ etmesinden dolayı” onun ismi ile isimlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Cāmi‘-i Dühük

“Bu cāmi‘i ‘İmādiyye’de Dühük kal‘asın binā eden Āl-i ‘Abbāsî’den Şeyh Dühük hazretleri binā etmiştir” (SN IV, 314b).

Evliya Çelebi, camiye “Abbasîlerden Şeyh Dühük hazretlerinin yaptığı” belirterek, köken açıklamasında bulunmuştur.

Cāmi‘-i Emîr Kay

“Bu cāmi‘ şāhibi Emîr Kay bu şehr-i qadîmîñ muharriri olmağile (...)” (SN IV, 239b).

Kay sözcüğünün “padişah” (Dankoff, 2013, s. 144) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, ele alınan caminin sahibinin şehrin yazıcısı olan Emir Kay olduğunu belirterek, bu caminin adını sahibi olan kişiden aldığını ifade etmiştir.

Cāmi‘-i Hüsrev Paşa

“Süleymān Hān vüzerālarından Koca Hüsrev Paşa'dır kim şehr-i Bitlîs içre bezzāzistānı ve kârgîr binā sūq-ı sultānî ve Rahova şahrāsındaki hānı binā eden Hüsrev-i Şîr cāmi‘idir kim Van hākimi iken bu cāmi‘-i şerîfî binā etmiştir kim cāmi‘i kıbābları ve medreseleri cümle raşāş-ı hāş-ı nîlgün ile mestür olmuş bir cāmi‘-i pür-nürdür” (SN IV, 256b).

Evliya Çelebi, Süleyman Han vezirlerinden Koca Hüsrev Paşa'nın Van hākimi iken burayı yaptığını belirterek caminin onun ismiyle isimlendirildiğini ortaya koymuştur. Diğer kaynaklara

da bakıldığında caminin “Osmanlı idaresinin Diyarbakır’daki ikinci valisi Beylerbeyi Deli Hüsrev Paşa tarafından” (Eyice, 1999, s. 45) yaptırıldığı görülmektedir.

Cāmi‘-i Süleymān Hān

“Evvelā mātaḳaddem Yūsuf Şāh Cāmi‘in Süleymān Hān ‘imār edüp Süleymān Hān Cāmi‘i derler” (SN IV, 245a).

Belirtilene göre, önceden Yusuf Şah’ın olan bu camiyi, Süleyman Şah imar ettiği için Süleyman Han Camisi ismiyle isimlendirilmiştir.

Cāmi‘u'n-Nūreddīn

“Cāmi‘u'n-Nūriyye, ibtidā bānisi Āl-i Atabegān'dan {Seyfeddīn Ġāzī'dir}, cemā‘atden ġarīb bir muşanna‘ cāmi‘-i ‘acībdir. Ba‘dehū bu Cāmi‘u'n-Nūriyye Şām'da Nūreddīn Şehīd pādīşāhıñ duḡter-i pākīze-aḡteri bināsıdır. Lākin şavābın pederi rūḡuna hibe etdiġinden cāmi‘u'n-Nūreddīn derler” (SN IV, 402a).

Belirtilene göre, Nūriyye Camisi’nin ilk yapıcısı Atabeglerden Seyfeddīn Gazi’dır. Daha sonra Nuriyye Camisini Şām’da Şehit Nureddin padişahın temiz kızı yapıp “sevabını babasının ruhuna hibe ettiği için Nureddin Camisi” denilmiştir.

Cısr-i Çoban Deli Kāsım Aġa

“Bu Çoban Kāsım Aġa bu cısr maḡallinde koyun güderken Cenāb-ı Bārī kendüye İslām müyesser edüp mürūr-ı eyyām ile dergāh-ı ‘ālī yeñiçeri ocaġında ḡul kethūdāsı olup Sultān Murād Hān-ı Rābi‘iñ ḡapsinde iken " ‘Ahdīm olsun bu girdābdan rehā bulursam koyun gütdüğüm yerde bir cısr binā edeyim!" deyü ‘ahd edüp ba‘de'l-ḡalāş "*El-kerīmu izā ‘uhide vefā*" ⁷ maḡmūnu üzre dörd yüz kīse-i Rūmī maşrūf edüp bu cısr-i ‘aḡīmi inşā etmişdir” (SN III, 170a).

Evliya Çelebi, köprünün adını yapıcısı olan Çoban Deli Kasım Aġa’dan aldığını belirtmiştir. Rivayete göre; “Çoban Kasım Aġa, köprü yerinde koyun güderken, Tanrı ona İslam’ı kolaylıkla

⁷ Kerem sahipleri sözlerinde dururlar.

nasip etmiştir. “Günlerin geçip gitmesiyle padişah kapısı yeniçeri ocağında kul kethüdası” olmuştur. Ancak, VI. Murad’ın hapsinde iken “Sözüm olsun bu girdaptan kurtulursam koyun güttüğüm yerde bir köprü yapayım” der. Bunun üzerine, hapisten kurtulduktan sonra da koyun otlattığı yerde söz verdiği köprüyü yapmıştır.

Çoban Köprüsü

“Ḥattā Pasin Şahrāsı’nda Nehr-i ‘Araz üzre Çoban Köprüsü bu mezkûr Çoban Bâ’ındır” (SN III, 10b).

Evliya Çelebi, Çoban Bay’ın köprüsü olması nedeniyle “Çoban Köprüsü” denildiğini ifade etmektedir.

Ḥazret-i Seyyid Battāl Ġāzī Tekkesi

“Bi’z-zāt kendüleri bunda tevellüd edüp nazargāh olmuşdur” (SN IV, 194a).

Evliya Çelebi, Seyyid Battal Gazi’nin burada doğduğunu ve nazargâhının olduğunu belirterek, tekkenin isimlendirilme nedenini açıklamıştır.

Ḥondī Hanım Ḥammāmı

“Ḥazret-i Risālet’iñ mevlûdı gecesı kandil-i siric sönüp ḥammām mu’attal ḫalmışdır. Ba’dehû Dânişmendiyan melikelerinden Ḥondī Ḥānım bu ḥammāmı ta’mir u termim etmişdir deyü müverrihler tahrir etmişlerdir” (SN III, 66a).

Evliya Çelebi, tarihçilerin yazılarına dayanarak, “Ḥundī Hanım’ın bu hamamı tamir etmesi” nedeniyle hamama onun adının verildiğini açıklamıştır. Rivayete göre, “Ḥazret-i Muhammed’in doğduğu gece siric kandili sönüp hamam boş kalması üzerine Dânişmend melikelerinden Ḥundī Hanım bu hamamı tamir ettiğini tarihçiler tarafından yazmıştır”.

Ḳal‘a-i Aydos

“Bu ḳal‘ayı daḥi Yunaniyāndan Aydos nām kefere-i vesvās binā etmişdir” (SN III, 108b).

Evliya Çelebi, kaleyi “Yunanlı Aydos”un yaptığından dolayı onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Āzerzād

“İbtidā bānisi Āzeroğullarından Melik Āzer olmağile Ḳal‘a-i Āzerzād derler” (SN IV, 376a).

Evliya Çelebi, kalenin “ilk yapıcısı Āzeroğullarından Melik Āzer olduğu için” Āzerzad ismiyle isimlendirildiği belirtilmiştir.

Ḳal‘a-i Başke

“Melik Zopî’nin Başke nāmında Moğol ḳavminden bir vezîri binā etmegile Başke Ḳal‘ası derler” (SN IV, 370b).

Evliya Çelebi, kaleyi “Melik Zopî’nin Başke adında Moğol kavminden bir veziri yaptığından dolayı” onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Bedlīs

“Zîrā bu ḳal‘ayı İskender’in fermānıyla İskender ḥazīnedārı Bedlīs nām ğulām-ı hümām inşā edelden berü bu ḳal‘anın burc u bāruları eyle balyemez toplar yememiştir” (SN IV, 271a).

Evliya Çelebi, “bu kaleyi İskender’in fermanıyla İskender’in hazinedarı Bedlis adlı kölesi inşa ettiğini” belirterek, kalenin isimlendirilme nedenini açıklamıştır.

Ḳal‘a-i Ca‘ber

“Melik-i Mender’in ‘abdī Dūseriyye nām, bir vezīr-i benām, ibtidā inşā eden ol hūmām idi. Ba‘dehū Ca‘fer Kuşeyrī mālīk-i mülk-i ümem-i ‘āmm olup bu ƣal‘ayī ƣāyetü'l-ƣāye istiḥkām ve metānet üze ta‘mīr ü termīm edüp yetmiş sene mutasarrıf olduğundan anıñ Ca‘fer nāmiyle ma‘rūf lisān-ı Etrākde Ca‘ber Ƙal‘ası derler” (SN III, 59a).

Evliya Çelebi, kale adının Cafer Kuşeyrî’den geldiğini belirtmiştir. Rivayete göre, kaleyi ilk defa Melik Mender’in kölesi Duseriyye isimli şöhretli bir vezir yapmıştır. Ancak, daha sonra Cafer Kuşeyrî buranın halkına ve toprağına sahip olup kaleyi dayanıklılık ve sağlamlık üzere tamir edip yetmiş sene mutasarrıf olduğundan onun Cafer adıyla bilinir.

Diğer kaynaklara bakıldığında, kalenin ilk adı Devser olup adını “kurucusu Hıre Hükümdarı Nu‘mān b. Münzir el-Lahmî’nin adamlarından Devser’den” (Taneri, 1992, s. 525) aldığı belirtilmiştir. Daha sonra, “Selçuklular döneminde kaleyi Ca‘ber b. Sâbık el-Kuşeyrî ele geçirdi ve kale daha sonra onun adıyla” (Taneri, 1992, s. 525) anılmaya başlamıştır.

Ƙal‘a-i Cem-cenāb

“Bānisi ekāsirelerden Melik Pervīz-i Cem-cenāb’dır. Anıñ ismiyle müsem mā bir ƣal‘a-i zībā-yı muşanna‘dır kim ḥaḳḳā ismiyle müsem mā bir ƣal‘a-i merġūbdur” (SN IV, 313b).

Belirtilene göre, “yapıcısı kisralardan Melik Pervīz-i Cem-cenāb” olduğu için onun ismiyle isimlendirilmiş bir kaledir.

Ƙal‘a-i Cemşīd-kenīzek

“Sebeb-i teşmiyyesi oldur kim Cemşīd’in bir ġulāmı bir (---) firār edüp bu şa‘b diyārda ƣarār edüp māl-i Ƙārūn’a mālīk olup Cemşīd ḥavfından bu ƣal‘ayī inşā etdiklerinden Cemşīd-kenīzekden ġalaṭ Çemişkezek derler” (SN III, 84a).

Farsça kökenli *kenīzek* sözcüğünün “küçük cāriye veyâ acındırma mânâsında cāriyeniz” (Devellioğlu, 2015, s. 584) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, “Cemşīd’in bir kölesi kaçıp bu sarp bölgede yerleşip Kârūn malına sahip olunca Cemşīd korkusundan bu kalenin inşa edildiği için Cemşīd-kenizek’den bozma Çemişkezek” olarak adlandırıldığını belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Cihān Şāh

“Bu kendiñ ḥāyilindeki kūh-ı bülend üzre Ḳal‘a-i Cihān Şāh nām bir ḳal‘a-i tamām vardır kim Āzerbaycān şāhlarından Cihān Şāh binā etmeğile anıñ ismiyle müsem mā bir ḳal‘a-i bālādır” (SN IV, 374a).

Belirtilene göre, “Azerbaycan şahlarından Cihan Şah yaptığı için onun ismiyle isimlendirilmiş” bir kaledir.

Ḳal‘a-i Dārāca

“Ve yine İskender-i Yunan Dārā Şāh’ıñ cümle vüzerā ve vükelā ve şehzādelerin ve cümle ser-i kārda olan ‘Acem serdārların kayd [ü] bend ile Rūm’a getirüp Üsküdar ile İzmit Ḳal‘ası mābeyninde sāhil-i ḥalīc-i Rūm’da bir yalçın kaya üzre Ḳal‘a-i Ḳahkahā’dan nişan verir bir sūr-ı üstüvār inşā eyleyüp Dārā Şāh’ıñ cümle şehzādelerin ol ḳal‘a-i bülende ḥaps-i ebed etdügünden ol ḳal‘aya ḳavm-i Rūm Dārā Pīgados derlerdi. Ba‘dehū sene 827 tārīḥinde ḳal‘a-i mezbūru Çelebi Sultān Meḥmed Ḥān fetḥ edüp pīgadosunu ref‘ edüp Dārāca ḳal‘ası dediler” (SN IV, 391a)

Evliya Çelebi kale isminin verilış nedenini, belli bir olay eşliğinde, kişı adına dayanarak açıklamıştır. “Yunanlı İskender Dārā Şah’ın bütün vezirlerini, vekillerini, şehzadelerini ve iş başında olan bütün Acem serdarlarını bağlayarak Rum’a getirip” sağlam bir hisar inşa edilir. “Dārā Şah’ın bütün şehzadelerini buraya hapsedildiğinden Rum kavmi anılan kaleye Dārā Pīgados demiştir”. Daha sonra bu kaleyi “Çelebi Sultan Mehmed Han ele geçirip Pīgados’unu kaldırır ve kale Darıca Kalesi olarak adlandırılır.

Ḳal‘a-i Dühük-i Dihkânī

“İbtidā bānisi yine Āl-i ‘Abbāsiyān vüzerālarından Dühük-i Dihkân nām bir vezīr-i dilīr binā etdiğinden Ḳal‘a-i Dühük-i Dihkân derler. Lisān-ı Ekrād’da Dühük (---) (---) derler. Dihkân ekinciye derler” (SN IV, 382b).

Evliya Çelebi kalenin “ilk yapıcısı Āl-i Abbasiyān vezirlerinden Dühük Dihkân adlı yiğit bir vezir olması nedeniyle Dühük Dihkân Kalesi” olarak adlandırıldığını ve Kürtçede *dihkân* sözcüğünün ikinci anlamı olduğunu ifade etmiştir.

Ḳal‘a-i Eğin

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim ḳayāsıralardan ḳayser Āvīḥ kızı Āgīn nām bir duḡter binā edüp sene (---) tārīḫinde Ḥazret-i ‘Ömer evlādlarından fātīḥ-i Malāṭiyye Emīr ‘Ömer ibn Loḳmān fethidir” (SN III, 81b).

Evliya Çelebi, Eğin Kalesi’ni kayserlerden kayser Avih’in kızı Agin yaptığından dolayı onun ismiyle anıldığını belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Erdebil

“İbtidā bānisi Ermen meliklerinden Erdebil veled-i Erdemini binasıdır” (SN IV, 306a).

Evliya Çelebi, Erdebil Kalesi’nin “ilk kurucusu Ermen padişahlarından Erdemini’nin oğlu Erdebil” olduğu için onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. “Bazı eski Arap kaynaklarında şehrin adı Erdübîl şeklinde geçerken X. yüzyılda yazılmış Farsça *Ḥududü’l-‘âlem*’de Erdevîl imlâsıyla” (Aliev, 1995, 276) kaydedildiği görülmektedir.

Ḳal‘a-i Esedābād

“Sene (---) tārīḫinde Esedüddīn Kirmānī nām bir şāḥ-ı benām binā etmeğile Ḳal‘a-i Esedābād derler” (SN III, 317a).

Evliya Çelebi, kaleyi “Esedüddin Kirmanî isminde tanınmış bir padişah yaptığı için” onun ismiyle isimlendirilerek Esed-âbād Kalesi denildiğini belirtmiştir. Farsça kökenli olan *-âbād* sıfatının “mâmur, şen, bayındır” (Devellioğlu, 2012, s. 3) anlamı bulunmaktadır.

Ḳal‘a-i Eski Poloz

“Edirne tekürü akrabâlarından Poloz nām bir ruhbanîñ bu maḥalde bir deyri var idi. Anıñ sebebiyle bu Ḳal‘ayı Edirne kralı binā edüp lisân-ı Yunaniyân üzre Pürgaz-ı Poloz derler. Poloz ve Ḳaleyoroḡ ve Mavramoloḡ ve Zarbçayoroḡ lisân-ı Urüm’da cümle papas ve bîṭrîk ismidir” (SN III, 108b).

Belirtilene göre, Edirne tekfurı akrabalarından Poloz isimli bir rahibin bu yerde bir kilisesi olması nedeniyle bu kaleyi Edirne kralı yapmıştır. Yunancada Pürgaz-ı Poloz “Poloz Kalesi” denilip Rum dilinde Poloz, Kaleyoroz, Mavramoloz ve Zarbiçeyoroz papas ve patrik adıdır.

Ḳal‘a-i Eskişehir

“Müverrihler bu şehir için Sām bināsı olduğuçün Eskişehir derler” (SN III, 6b).

Evliya Çelebi, tarihçilerin görüşüne dayanarak, “Sām yapısı olduğu için” Eskişehir denildiğini ifade etmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, Hasan b. Kahtabe şehrin civarlarına gelince Arap kaynaklarında şehrin adı “Durûlye, Derveliye” (دروليه) biçiminde geçip Araplardan sonra Türk akınına uğramış ve “Dorylaion “Eskişehir” haline” gelmiştir (Oğuzoğlu ve Emecen, 1995, s. 398).

Ḳal‘a-i Finik

“Ba‘dehū yetmiş seneden soñra Mîr Hân Buhtî merhûm olup yerine evlād-ı ferhunde-aḥteri Mîr Finik Hân taht-nişîn olup cihân-ārā bir melik oldu ve māl-ı firāvāna mālîk olup bu ḳal‘ayı binā etdiginden ḥālā cümle tevārîḥlerde Cizre Ḳal‘ası’nıñ ismine Finik derler” (SN IV, 384b).

Evliya Çelebi, tarihlerde yazılan bilgiler eşliğinde, kalenin adını yapıcısı olan Mîr Finik Hân’dan aldığını belirterek isimlendirilme nedenini açıklamıştır. Rivayete göre, “Mir Han Bûhtî ölünce yerine evladı Mîr Finik Hân” geçer. “Çok mala sahip olunca bu kaleyi yaptırdığı için tüm tarihlerde Cizre Kalesi'nin ismine Finik” denilmektedir.

Ḳal‘a-i Hāmā

“Lisān-ı ‘Arab’da “*Ḥamā*” derler. Tūfāndan soñra ibtidā bānisi Hām b. Nūḥ ‘aleyhi’s-selāmdır” (SN III, 25a).

Evliya Çelebi, kalenin adını “ilk kurucusu olan Hām b. Nuh”dan aldığını ifade ederek isimlendirilme nedenini açıklamıştır. Diğer kaynaklara bakıldığında, “Eski Ahit’te adı Hamath olarak geçen Hama, Helenistik dönemde Kral Antiokos IV. Epifan (Antiochos IV. Epiphane)

adına dayanılarak Epifanya (Epiphania)” (Mantran, 1997, s. 396) ismiyle isimlendirildiği görülmektedir.

Ḳal‘a-i Ḥasanī

“Sene (---) tārīhinde Āzerbaycān pādīşāhlarından Sulṭān Uzun Ḥasan binā etdiğiçün Ḥasanī Ḳal‘a derler” (SN IV, 287a).

Evliya Çelebi, kaleyi “Azerbaycan şahlarından Sultan Uzun Hasan yaptığı için” onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Ḥilletü'l-Fīḥā

“Sene (---) tārīhinde Āl-i ‘Abbāsiyān’dan el-Melikü'l-Fīḥā Cedallah ibn el-Mütevekkil ‘Alallah binasıdır” (SN IV, 352a).

Eviya Çelebi, kaleyi “Abbasioğulları’ndan el-Melik el-Feyhâ Cedallahb. El-Mütevekkil Alallah” yaptığı için onun ismiyle isimlendirildiğini ortaya koymuştur.

Ḳal‘a-i İskenderūn

“İbtidā bānisi İskender-i Kübrā olduğundan İskenderūn derler” (SN III, 21a).

Evliya Çelebi, kalenin “ilk kurucusu Büyük İskender olduğundan” onun ismiyle isimlendirildiğini açıklamıştır. Tietze (2016), İskenderun şehrinin kökeninin “Klasik Yunanca Αλεξάνδρεια (Aleksándreya)” (s. 640) adından geldiğini belirtmiştir. “Onu başka Alexandrialardan ayırmak için Orta Çağ’da Aramiceden gelen “ün” küçültme eki takıldı ve Arapça İskenderūn adını” (Tietze, 2016, s. 640) almıştır.

Ḳal‘a-i Ḳarnıyarık

“Sene 922 tārīhinde ḳarnıyarık nāmıyla mülakḳab bir hān binā etmeğile Ḳarnıyarık derler” (SN III, 288b).

Evliya Çelebi, kalenin “Ḳarnıyarık adıyla lakaplı bir hükümdarın yaptığı için” onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Ḳāsımiye

“Sene (---) tārīhinde güzelce Ḳāsım Paşa binā etdüğü ve leb-i deryādan bir top menzili ba‘īd bir püşte üzre Nehr-i Rıṭān ve Nehr-i Tennūr kenarında Şayda eyāleti hükümünde şubaşılık ve nihāyet olduğu Ḳal‘a içinde beş on hāne olup şekl-i murabba‘ bir küçücük dizdārsız Ḳal‘a olduğu, ḥacca [38b] müteveccih olduğumuz sene cild-i (---) mizde mufaşşal tahrīr olunmuşdur” (SN III, 38a-b).

Evliya Çelebi, kalenin “Güzelce Kasım Paşa” tarafından yapıldığından dolayı onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Ḳavala

“Andan yine Rūm keferelerinden Ḳavala Ḳal‘ası şāhibi Filikos oğlu Ḳavala’da bir kenz-i ‘azīm bulup (...)” (SN III, 148b).

Evliya Çelebi, “Rum kâfirlerinden Filikos oğlu Kavala’nın Kavala Kalesi sahibi” olduğunu belirterek köken açıklamasında bulunmuştur. Kiel (2002), “Şehrin şimdiki adı Frank işgaline kadar gider ve buranın at değişiminin yapıldığı bir posta istasyonu, yani menzil noktası olmasıyla” (s. 61) ilgili olduğunu belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Ḳayşeriyye

“İbtidā bānīsī Ḥazret-i Zekeriyyā ‘Aşrı’nda ḳayşer Erciş’dir” (SN III, 63b).

Evliya Çelebi, kalenin yapıcısının “Hazret-i Zekeriyyâ döneminde Kayser Erciş” olduğunu ve onun ismiyle isimlendirildiğini açıklamıştır.

Ḳal‘a-i Kerkāk

“Ba‘dehū sene (---) tārīhinde Āl-i Emeviyyūn’uñ Mervān-ı Hımār’da inķırāz olduđu senede yine Zor ibn Ḍahhāk-i Mārī neslinden Moğol Karkūk nām bir benām-ı merd-i hūmām ba‘zı ḳabā’il-i Ekrād ile yek-dil [ü] yek-cihet olup anlarıñ isti‘ānetiyle Şhrezūr’u müceddeden ‘imār edüp ismine Ḳal‘a-i Kerkāk-i Moğol derler. Murūr-ı eyyām ile elsine-i nāsda ğalaṭ-ı meşhūr evlā olmağile ḥālā Ḳal‘a-i Kerkūk derler” (SN IV, 372a).

Belirtilene göre, “Dahhāk-i Mārî oğlu Zūr” soyundan Moğol Kârkük isimli ünlü bir yiğidin bazı Kürt kabileleriyle anlaşp onların yardımlarıyla Şehr-i Zūr’u yeni baştan imar edince adına “Kerkāk-i Moğol Kalesi” denilmiştir. Zamanla halk dilinde kale adının meşhur bozulmuş biçimi daha uygun olup Kerkük Kalesi denilmiştir.

Ḳal‘a-i Kestiğān

“Ḳayāsıralarıñ duğterlerinden Kestiğān nām bir bâkire-i nā-çīze-i nā-şükūfte inşā etmişdir ” (SN III, 80b).

Evliya Çelebi, kaleyi “Kayserlerin kızlarından açılmamış bir bâkire olan Kestigan” ismindeki bir kızın yaptığı belirtilerek kalenin onun ismiyle isimlendirildiğini ortaya koymuştur.

Ḳal‘a-i Ḳızılca

“Sene 915 tārīhinde Şāh İsmā‘īl’iñ Ḳızılca Ḥān nāmında bir benām ḥānı Selīm Ḥān-ı Evvel ḥavfinden bu sūr-ı üstüvārı inşā etmişdir” (SN IV, 371a).

Evliya Çelebi, “Şah İsmail’in Kızılca Han ismindeki ünlü bir hükümdarı, Yavuz Selim Han’dan korktuğu için” 915 tarihinde bu sağlam suru inşa ettiği belirtilmiştir.

Ḳal‘a-i Kirmānšāhī

“Sene 915 tārīhinde Şāh İsmā‘īl binā eylediğinden Kirmān-ı Şāhī derler” (SN IV, 311b).

“Bu Ḳal‘a daḫi muḳaddemā bālāda Şāh İsmā‘īl binā etdiğiyçün Kirmānşāhī dedikleri ve ğayrı evşāfları taḫrīr olunmuşdu” (SN IV, 328a).

Evliya Çelebi, kaleyi inşa eden Şah İsmail olduğundan dolayı “Kirman-ı Şahî” olarak adlandırıldığı ifade etmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, kurucusunun “Hamdullah el-Müstevfî’ye göre tahta çıkmadan önce Kirmanşah (Kirman valisi) unvanını taşıyan IV. Behram (388-399; *Nüzhetü’l-ḳulûb*, s. 108)” olduğu belirtilmiştir (Bazın, 2002, s. 67). Evliya Çelebi’nin kaleyi Şah İsmail’in kurduğunu belirtmesiyle “ilk defa onun tarafından tahkim edildiğini anlatmak istemiş olsa gerekti” (Bazın, 2002, s. 67).

Ḳal‘a-i Manşūriyye

“Sene 111 tārīhinde Āl-i emeviyyûndan el melikül manşūr Devānıḳī binā etdiğinden Ḳal‘a-i Manşūriyye derler.” (SN IV, 358b).

Evliya Çelebi, “Abbasîlerden el-Melik el-Mansur Devānıḳī yaptığından Manşuriye Kalesi” denildiğini ifade etmiştir.

Ḳal‘a-i Mıdık

“Sene (---) tārīhinde Sulṭān Nüreddīn şehīd’iñ Mıdık nāmında bir vezīri binā etmeğile ol ismile müsemmə bir Ḳal‘a-i zībā-yı gūyā nev-binā-yı sürcağızdır” (SN III, 24b).

Evliya Çelebi, “Sultan Nureddin Şehid’in Mıdık adlı bir veziri yaptığı için” onun ismiyle isimlendirilmiş bir surcağız olduğu belirtilmiştir.

Ḳal‘a-i Mudurnu

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim Tevārīḥ-i Yanvan kavli üzre Yanḳo ibn Madyan'dan soñra Ḥazret-i Zekerıyyā ‘aleyhi's-selām ‘Aşrı’nda bānīsı Bursa tekürünñ bir duḡter-i bed-aḡteri binā edüp ismi Mudurnı olmağıla lisān-ı Yunaniyān üzre ol duḡteriñ ismiyle müsemma bir ḳal‘a-i köhne-ābāddır” (SN III, 95a).

Evliya Çelebi, kalenin adının kökenini Yanvan Tarihi'ndeki bilgilere dayanarak açıklamaktadır. Rivayete göre, Yanko ibn Madyan'dan sonra Hazret-i Zekerıyya döneminde Bursa tekfurunun Mudurni adındaki bahtı kötü kızı yaptığı için Yunan diline göre bu kızın ismiyle isimlendirilmiş bir kale olduğu ifade edilmektedir.

Ḳal‘a-i Mut

“Bānīsı Ḥadramut Sultān binā etdiğinden Ḳal‘a-i Mut derler” (SN IV, 316b).

Evliya Çelebi, “Hadramut Sultan yaptırdığından dolayı” Mut Kalesi denildiği belirtilmiştir.

Ḳal‘a-i Nerīmān

“(…) Ḳal‘a-i Nerīmān'dır kim Melik Nerīmān binā etmiştir” (SN IV, 370b).

Evliya Çelebi, kalenin yapıcısı “Melik Neriman” olduğu için onun ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Nuḳūd

“Bu sūr-ı ḳadīmīñ ibtidā bānīsı Ḳapus Şāh ibn Menūçehr Şāh'ın Ḥoca Nuḳūd nām təciriniñ bināsıdır. Anıñçün sūr-ı Nuḳūd derler” (SN IV, 370b).

Evliya Çelebi, kalenin ilk yapıcısı “Kâpûs Şah ibn Menûçehr Şah'ın Hoca Nukud adlı təciri” yaptığı için onun ismi ile isimlendirildiğini ifade etmiştir.

Ḳal‘a-i Pilever

“Sene (---) tārīhinde bānisi Şehrezûr hâkimi kavm-i Moğol'dan Pilever Hân inşâ etdiğiçün Ḳal‘a-i Pilever derler” (SN III, 313a).

Kalenin yapıcısı “Şehrezûr hâkimi Moğol kavminden Pilever Han” olduğundan dolayı onun ismiyle isimlendirildiği belirtilmiştir.

Ḳal‘a-i Salmas

“Evşâf-ı Ḳal‘a-i Salmas, ya‘nî Şehr-i Ḳadīm Dilmas: Ba‘dehû sene (---) tārīhinde Cihân Şâh'ın Salmas nâm bir vezîri ‘imâr edüp ismine Salmas dediler. Ya‘nî selâm esen Ḳal‘ası demek olur” (SN IV, 300a).

“Dilmas Kalesi”ni “Cihan Şâh'ın Salmas adlı bir veziri” imar ettiğinden dolayı onun ismi ile isimlendirilmiş bir kale olduğu belirtilerek Salmas adının “Selam Esen” anlamı verilmektedir.

Ḳal‘a-i Sehend

“Ve sebab-i tesmiyyesi oldur kim Âl-i ‘Abbâsiyân sene (---) tārīhinde iştihâr bulup İrân Turan'a ve Hindistân u Luristân ve Moltân u Ḥorasân ve Belḥ [u] Buḥārâ ve Dağıstân u Şâm ve Mısr u Habeş'e mâlik olup şa‘şa‘a-i ‘Abbâsî ‘alemler saldıklarında kavm-i Tatar'dan Hulâgû Hân Moğol u Ḳumuḵ ve Ḳaytaḵ u Ḳozak ve Bulḡar u Ḳılmaḡ kavimleriyle Hulâgû yek-dil ü yek-cihet olup Çamapur ‘askeri gibi derinti ceyş-i pîş ile diyâr-ı ‘Acem'i urdukda Âl-i ‘Abbâsiyân'dan El-Mustanşır Billah'ın Sehend nâm bir vezîr-i dilîri bu şehr-i Âvend'de hâkim idi. El-Mustanşır Billah Sehend'e fermân edüp bir Ḳal‘a binâ edüp ismine Sehend deyü vech-i tesmiyye olmuşdur” (SN IV, 306b).

Rivayete göre, Abbasîlerin saldırısına karşı “kavm-i Tatar'dan Hulâgû Hân Moğol u Ḳumuḵ ve Ḳaytaḵ u Ḳozak ve Bulḡar u Ḳılmaḡ kavimleriyle Hulâgû” birleşip Acem'i vurunca Abbasîlerden el-Mustansır Billah, veziri ve Âvend şehrinin hâkimi olan Sehend'e kale yapması için ferman etmesi üzerine kaleye yapıcısı olan “Sehend”in adı verildiği belirtilmiştir.

Ḳal‘a-i Silivri

“Yanḳo ibn Madyan’ın Silvir nām bir oḡlu binā etmeḡile lisān-ı Yunaniyān üzre yād olunur bir Ḳal‘a-i cihān-nümādır (...)” (SN III, 105b).

Evliya Çelebi, kalenin yapıcısı “Yanko ibn Madyan’ın Silvir adlı bir oḡlu” olduḡu için Yunan dilinde onun adı ile adlandırıldığını açıklamıştır.

Ḳal‘a-i Sinn-i Ruhā

“ ‘Urfa Ruhāsı’n binā eden Ruhā Nemrūd’dan evvel binā edüp bunda fevt olup defn olunduḡıyçün Sinn-i Ruhā derler” (SN III, 60b).

Kalenin yapıcısının, “Urfa Ruhāsı’nı yapan Ruhā” olduḡu ve burada ölüp gömüldüḡünden dolayı kaleye Sinn-i Ruhā “Ruhā’nın Mezarı” isminin verildiḡi belirtilmektedir.

Ḳal‘a -i Sivas

“Ḥarkil’in bir ḳarındaşı ḳayşer Cimcime Mar‘aş’ı binā etdi. Bir ḳarındaşı ḳayşer Sives Ḳal‘a-i Sivas’ı inşā edüp birbirine mu‘ādil şehr-i ‘azīmler idi kim ol ‘aşırdı Mısır ve Şām ve ‘Irāḳ’dan soñra bu bilād-ı şelāşe nazīre şehir yok idi” (SN III, 63b).

Evliya Çelebi, Harkil’in kardeşlerinden biri olan “Kayser Sives”in Sivas Kalesi’ni yapması nedeniyle kalenin onun ismiyle isimlendirildiğini ortaya koymuştur. Diğer kaynaklara bakıldığında, şehrin “ismini Roma Sebasteiası’ndan” (Demirel, 2009, s. 278) aldığı görülmektedir.

Ḳal‘a-i Süleymānī

“Sītāyiş-i Ḳal‘a-i Hoşāb: Ba‘dehū - Süleymān-ı zamān nām bir ‘azīmü’ş-şān bir ḥān bu Ḳal‘ayı tevsī’ edüp cānib-i şarḳīsinde sehel ḥavālesi olmaḡile ol ḥavāleye ḥā’il Süleymān Beḡ bir Ḳal‘a-i Süleymānī inşā etmiş (...)” (SN IV, 286a).

Evliya Çelebi, Süleyman zamanında adında “hân” bulunan bir kişi Hoşâb Kalesi’ni genişlettiğin ve kalenin doğu tarafında biraz engeli olması nedeniyle Süleyman Bey o engele “Süleymaniye Kalesi” yapması üzerine onun ismiyle isimlendirilmiş bir kale olduğunu belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Şataḥ

“Ḥālā Cizre ḥākimi ḥūkmünde ḳal‘ası ‘imârdır kim el-Melik Şataḥ binā etdiğiçün Ḳal‘a-i Şataḥ derler” (SN IV, 383b).

Evliya Çelebi, kalenin yapıcısı “Melik Şataḥ” olduğu için onun ismiyle isimlendirildiği belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Şamük

“Enüşirvân-ı ‘Âdil ‘Aşrı’nda Büzürcimihr’iñ karındaşı Şamük nām bir pehlivân-ı benām ‘imâret-i tamām etdiğiçün Ḳal‘a-i Şamük derler” (SN IV, 372a).

Evliya Çelebi, “Âdil Enüşirvân zamanında “Büzürcimihir’in kardeşi Şamük adlı ünlü bir pehlivan” kalenin yapımı tamamladığından dolayı onun ismiyle isimlendirildiğini ifade etmiştir.

Ḳal‘a-i Şecer

“Sene (---) târîḥinde Mısır ḥulefâlarının ḥâtûnlarından şecerü'd-dür nām bir Râbi‘a-i ‘Adviyye Diyâribekr eyâletinde Ḥısn-ı Keyfâ’da oğlunu ziyârete giderken bu maḥalde şecerü'd-dür Ḥâtûn’u ḥārāmîler başup ceng-i ‘azîm ile ḥalâş olup oğluna Ḥısn-ı Keyfâ’da Mısır ḥilâfeti müyesser olup ‘avdetde bu maḥûf u muḥâṭara yerde bu ḳal‘ayı binā etdüğünden ol ḥâtûnuñ ismiyle müsemma Ḳal‘a-i Şecer derler” (SN III, 24b).

“Ol ḥâtûnuñ ehli merḥûm olunca cümle a‘yân-ı Mısır meşveretiyle ve cemî‘i kuluñ talebiyle Şecerü'd-dür nām ḥâtûnu Mısır’a melike edüp derḥâl evlâdına yedi Mısır ḥazînesi māl gönderüp (...). Ba‘dehû şehzâde bu Ḥaşînkeyf’den Mısır’a gelirken vâlidesiniñ mālıyla Şâm kurbünde bir ḳal‘a binā edüp ismine Şecer Ḳal‘ası dediler. Zîrâ Şecerü'd-dür’üñ Ḥaşînkeyfâ Ḳal‘ası’ndan artan māl ile binā olunmuş Ḳal‘a-i Şecerü'd-dür’dür” (SN IV, 388b).

Evliya Çelebi, aynı kişi adına dayanarak farklı olaylar eşliğinde, “Şecer Kalesi” adının isimlendirilme nedenini ortaya koymuştur. İlk metinde, “Mısır halifelerinin hatunlarından Râbia-i Adeviyye gibi Şecerüddür isimde bir kadın Diyarbakır ilinde Hisn-ı Keyfa'da oğlunu ziyarete giderken bu yerde” haydutların saldırısına uğrayıp aralarında büyük savaş olmuş ve kurtulmuştur. Daha sonra, oğluna Hisn-i Keyfa'da Mısır halifeliği nasip olunca dönüşte bu korkulu ve tehlikeli yerde bir kale yaparak annesinin ismiyle isimlendirildiğinden “Şecer Kalesi” denildiği ifade edilmektedir. İkinci metinde ise, kocasının ölmesi üzerine tüm Mısır'ın ileri gelenlerin danışmasıyla ve bütün kulların isteğiyle Şecerüddür adlı hatun Mısır'a melike edilmiştir. Bunun üzerine, Şecerüddür Hatun evladına 7 Mısır hazinesi kadar mal göndermiştir. Hasîn-keyfâ Kalesi'nin inşasından sonra şehzâde, Hasankeyf'den Mısır'a gelirken annesinin malıyla Şam yakınında bir kale yapıp ismine “Şecer Kalesi” denilmiştir. Bu kalenin, Şecerüddür'ün Hasîn-keyfâ Kalesi'nden artan malı ile yapılmış “Şecerüddür Kalesi” olduğu ifade edilmiştir.

Ğal'a-i Şemîrân

“ ‘İlm-i nücûmda ve cemî'i 'ulûmda yegâne-i 'aşr-ı Şemîr olup bu ğal'ayı inşâ etdiğinden Ğal'a-i Şemîrân derler” (SN IV, 370b).

Evliya Çelebi, “astroloji ve bütün ilimlerde döneminin seçkini olup ele alınan kaleyi inşa etmesi nedeniyle Şemîrân Kalesi” denildiğini ifade etmiştir.

Ğal'a-i Şehrezûl

“Müverrih Mığdisî taħrîri üzre bu Ğal'a-i Şehrezûl'u ibtidâ binâ eden Zûr ibn Đahhâk-i Mârî'dir. Aşlında Şehr-i Zûr'dur. Ğalať-ı meşhûru Şehrezûl'dur, şahîlhi Şehr-i Zûr'dur” (SN IV, 372a).

Evliya Çelebi, tarihçi Mıkdîsî'nin yazdıklarına dayanarak, “Şehrezûl Kalesi”ni ilk defa “Dahhâk-i Mârî oğlu Zûr”un yaptığını belirterek kalenin onun ismi ile isimlendirildiğini ortaya koymuştur. Meşhur galatının Şehrezûl olduğu, ancak doğrusunun Şehr-i Zûr olduğu ifade edilmiştir.

“Müslüman coğrafyacılar Erbil ile Hemedan arasında kalan, içinde üç şehirle köylerin yer aldığı bölgenin aynı adı taşıyan merkez şehrinin, Medâin’den Sâsânîler döneminde Mecûsîler’e ait tarihî âteşkedenin bulunduğu Şîz şehrine giden yolun orta kısmında, Şa’rân ve Zalm dağlarının yakınında Kisrâ Zûr b. Dahhâk veya Kubâd b. Fîrûz tarafından kurulduğunu ve iki şehir arasındaki yolun ortasında kaldığı için Nîmrâh (Nîmezrâh, Nîmezrây) olarak da isimlendirildiğini söyler. Ancak bazı araştırmacılar, bu şehrin tarihinin Asurlular dönemine kadar indiğini ve Aşurnasirpal devrinde (m.ö. 883-859) Lullu halkının yaşadığı Zamua idarî bölgesinin merkezi olduğunu kabul eder (İA, XI, 397).” (Gündüz, 2010, s. 473)

Ḳal’a-i Şıķıf

“Sene (---) târîhinde Ḳuds-i şerîf, kefere-i Freng-i bed-reng destinde iken bu ḳal’a-i şıķıfı şıķıf nâm bir Dürüzî beğiniñ i’ânetiyle İspaniye binâ etmişdir” (SN III, 37b).

Evliya Çelebi, kalenin “Şıķıf adlı bir Dürzî beyinin yardımıyla” yapılmasından dolayı “Şıķıf Kalesi” olarak isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳal’a-i Uruscuk

“İbtidâ bânîsi Ḥazret-i ‘Ömer ibn ‘Abdülaziz hilâfetinde ümmet-i Muḥammed Şâm’dan birkaç kerre İslâmbol üzre ḥurûc edüp Ḳoştantiniyye’yi muḥâsara etdiklerine ılgar ile niçe biñ mücâhidîn bu semtlerden mâl-ı ğanâyimler aldıkları sene Niğebolu Eflâķ krallarından Uruscuk nâm bir kral-ı bed-nâm bu ḳal’ayı binâ edüp Dobruca kralı üzre tegallûbe kaşd etmişdi” (SN III, 112a).

Evliya Çelebi, kalenin yapıcısı olan Niğebolu Eflâķ krallarından “Uruscuk isminde kötü şöhretli bir kral olduğu için” onun ismiyle isimlendirilmiş bir kale olduğu belirtilmektedir. Diğer kaynaklara bakıldığında, “Rusçuk ismi Bulgarca adı olan Ruse’ye Golyamo Yurgovo’nun karşı yakasındaki Malko Yurgovo’nun (Küçük Yurgovo) karşılığı olarak Türkçe küçültme ekinin eklenmesiyle” (Kiel, 2008, s. 247) ortaya çıktığı görülmektedir.

Ḳal’a-i Zâlim ‘Alî

“Sene 921 târîhinde Selîm Ḥân-ı Evvel ‘Aşrı’nda Şâh İsmâ’îl’iñ Zâlim ‘Alî nâm bir ḥânı binâ etmişdir (...)” (SN IV, 371a).

Evliya Çelebi, “921 yılında I. Selim Han döneminde Şâh İsmail’in Zâlim Ali isimli bir hanı” yaptığı için onun ismi ile isimlendirildiğini ifade etmiştir.

Ƙal‘a-i Zîştovi

“Ammā sebeb-i tesmiyyesi Zîşva nām bir Eflāk hatmanı bināsıdır kim Ġāzī Hudāvendigār Rūmeli'n feth [ü] fütūh etmeğe başladıķda anıñ havfından Zîştva bu Ƙal‘ayı binā edüp ol ecilden Zîştva Ƙal‘ası derler” (SN III, 113a).

Evliya Çelebi, Gazi Hudavendigâr Rumeli'ni fethetmeye başladığı zaman onun korkusuyla Zîşva adlı Eflāk hatmanı bu kaleyi inşa ettiğı için “Zîştva Kalesi” denildiğini belirtmiştir.

Ƙaplı Ƙulle

“Ve ƦopƘapu'dan aşığı cānib-i ġarba Ƙal‘a köşesinde Ƙaplı Ƙulle dibinde pîşvā-yı Bektāşī-yān'dan Sulţān Ƙaplı Dede, ziyāretgāh-ı ünāsdır” (SN III, 167b).

Evliya Çelebi, “Ƙaplı Kule'nin dibinde Bektāşī reisi Sultan Ƙaplı Dede” olduğu belirtilerek kulenin adının isimlendirilme nedeni açıklamıştır.

Ƙaşaba-i Hārūniyye

“Sene 244 tārīhinde Hārūnu'r-Reşīd Hālīfe inşa etdiğıyçün Hārūniyye derler” (SN IV, 328b).

Evliya Çelebi, 244 tarihinde Harun Reşid Halife yaptığından dolayı” onun ismi ile isimlendirildiğı belirtmiştir.

Ƙaşr-ı Ca‘ferīyye

“Sene 192 tārīhinde Āl-i Bermekiyān'dan Ca‘fer-i Bermekī ‘imār u termīm etdiğinden Ƙaşr-ı Ca‘ferī derler” (SN IV, 366b).

192 yılında “Bermekîlerden Cafer-i Bermekî” yaptığı ve tamir ettiği için onun ismi ile isimlendirilip “Caferiye Kasrı” denilmiştir.

Ketağaç Paşa Sarayı

“Evvelā aşağı şehirde Ketağaç Paşa Sarayı; Ğāyet mükellef kâ‘alı ve müte‘addid hücreli ve kapusu demir zincirli sarâydır. Hatta bir kerre zincirin Ketağaç Paşa kılıç ile çalup iki pāre edüp hālā kapu üzre maşlūbdur kim maḳdūr-ı beşer değıldir. Anıñçün Ketağaç derler, "ketağaç" kılıç demektir” (SN III, 22b).

Evliya Çelebi, Ketağaç Paşa’nın sarayın kapısında bulunan demir zincire kılıç ile vurup iki parça ettiğinden dolayı onun ismi ile isimlendirilip kılıç denildiğini ifade etmiştir.

Mihāl Beğ Köprüsü

“Ammā bu kaṇṭara-i ‘aẓīm Ebū'l-feth Sultān Meḥemmed pederi hilāfet-i evvelinde Ğāzī Mihāl Beğ inşā etmişdir kim cisriñ yanında nehr-i Meriç cezāresi üzre bir cāmi‘-i ‘aẓīmi var” (SN III, 163a).

Köprünün yapıcısı “Fatih Sultan Mehmed’in babasının önceki padişahlığında” Gazi Mihāl Bey tarafından yapıldığı için onun ismi ile isimlendirildiği belirtilmiştir.

Sinhişār

“Ve bānīsī Kayşer-i Rūm kıızı Sine nām bir kırale binā etdüğünden Rūm tevārīhlerinde Sinehişār derler” (SN III, 8b).

Evliya Çelebi, ele alınan hisarı, Rum Kayseri kıızı Sine isimli bir krale yaptığı için Rum tarihlerinde “Sinehisar” denildiğini belirtmiştir.

Sūr-ı Haşîn-i Manşūr

“Vech-i tesmiyesi oldur kim ibtidā bānisi Manşūr b. Ca’üne b. el-Hārişü'l-‘Āmirī inşā etmiştir. Lafz-ı "Haşîn" kal’a ma’nāsına olmağın Haşîn ismi Manşüre izāfetiyle Haşîn-i Manşūr derler, ammā efvāh-ı nāsda ğalaṭ-ı meşhūr evlā olup Hısn-ı Manşūr derler” (SN III, 61a).

İlk yapıcısı “Mansur b. Ca’üne b. el-Hārisü'l-Āmirī” olduğundan onun ismi ile isimlendirildiği belirtilmiştir. Evliya Çelebi, *hasin* sözcüğünün “kale” anlamında olması nedeniyle Hasîn ismi Mansur’a eklenmesiyle Hasîn-i Mansur deniliş, ama halk dilinde meşhur galatı daha çok kullanıldığından “Hısn-ı Mansûr” derler.

Sūr-ı Himmār

“Bu kal’a-i sene 121 tārīhinde Āl-i Emeviyyūn’dan Mervān-ı Himmār binā etdiğiçün Kal’a-i Himmār derler” (SN IV, 366a).

Evliya Çelebi, 121 yılında “Emevîlerden Mervan-ı Himmār” yapması nedeniyle “Himmār Kalesi” denildiğini ifade etmiştir.

2.2.2. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki bazı kale, kule ve iskele adlarını belli bir olaya bağlı kalarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Sınıflandırmanın bu grubunda yer alan adların; bir amaç (*Bender-i Böğürdelen*, *Kal’a-i Deylem*, *Kanlı Kulle*, *Zindān Kulesi*), imarı (*Kal’a-i ‘Arabkīr*), vergi alınması (*Kal’a-i Bārgīrī*, *Kal’a-i Qapān*, yapısı (*Kal’a Hasīnkeyfā*), dini bir olay (*Kal’a-i Semāvāt*), tarım unsuru (*Kal’a-i Karaḥarman*) ve ele geçirilme biçimi (*Kal’a-i Kaşrū'l-Luṣūş*) çevresinde gerçekleşen bir olay ile açıklandığı görülmektedir.

Bender-i Böğürdelen

“(…) bender-i Böğürdelen'dir kim şāhī ḍarbzen toplar ile ‘Acem’iñ ve Fireng gemileriniñ böğrün deler şāhāne top-ı küpları vardır” (SN IV, 365b).

Evliya Çelebi, Böğürdelen Limanı'nın kale döven toplarına sahip olup Acem'in ve Frenk gemilerinin böğrünü deldiğini belirterek limanın adı ile ilgili köken açıklamasında bulunmuştur. Böğürdelen, "Yugoslavya'nın Sırbistan bölgesindeki Šabac şehrinin Osmanlılar dönemindeki" (Dávid, 1992, s. 323) adıdır. "Belgrad'ı tehdit eden bir yerde bulunması sebebiyle muhtemelen "yandan vuran tabya veya istihkâm" manasında buraya Böğürdelen adı" (Dávid, 1992, s. 323) verilmiştir.

Ḳal'a-i Arabkîr

"Lakin Hazret-i Risâlet-penâh yedi sinne bâliğ iken 'Arab Hâtem-i Tayy Medâyin'de Enûşirvân derdinden Mekke'ye gelüp Hazret-i Resûl'e buluşup Hazret'iñ dedesi 'Abdülmuttalib yüz yigirmi yaşında idi. Anlarıñ izniyle bu Hâtem-i Tayy bu 'Arabkîr'e gelüp mesken edinüp Enûşirvân taşaddurundan hâlâş olup bu 'Arabkîr'de 'asker şâhibi olup Enûşirvân üzre zafer bulup bu 'Arabkîr'i māl-ı ğanâ'im-i Enûşirvân ile 'imâr etdüğünden 'Arabkîr derler" (SN III, 82a).

Rivayete göre, Hazret-i Risâlet-penâh yedi yaşına ulaştığında Arap Hâtem-i Tayy Medayin'de Enuşirvan derdinden Mekke'ye gelip Hazret-i Resulle buluştuğu zaman Hazret'in dedesi Abdülmuttalib 120 yaşındaydı. Onların izniyle Hâtem-i Tayy Arapkir'e gelip yer edinin Enuşirvan'ın baskısından kurtulur ve Arapkir'de asker sahibi olunca Enuşirvan'a galip gelerek Arapkir'i Enuşirvan'dan aldığı ganimet mallarıyla imar ettiği için "Arapkir" denilir. Kaynaklara bakıldığında, "Arapgir/Arapkir" adının "Ermenice Arapker (?)" dayandığı belirtilmiştir (Darkot, 1940, s. 553; Tietze, 2016, s. 419).

Ḳal'a-i Bârgîrî

"Bu ḳal'aya Bârgîrî demesiniñ sebab-i tesmiyyesi oldur kim Āzerbaycân pâdişâhlarından Kılıç Arslan Şâh bu ḳal'a-i derbend-i çalındırı bir boğazda binâ edüp cemî'i âyende vü revendegân, tüccārân-ı berr ü bihârdan bâc aldığıyçün Ḳal'a-i Bârgîrî ya'nî Yük Alınur Ḳal'a demekdir. Ba'zılar Bârgîr Ḳal'ası, ya'nî [246a] Rüzgâr Gelecek Ḳal'a derler" (SN IV, 245b/246a).

Evliya Çelebi, Azerbaycan padişahlarından Kılıç Arslan Şah bir boğazda kale yapıp, "her türlü tüccardan bâc aldığı için "Yük Alınır Kale" anlamındaki Bârgîrî Kalesi denildiğini, ancak bazılarının "Rüzgâr Gelecek" anlamına sahip olan Bârgîr ismi ile isimlendirildiğini ifade etmiştir. Farsça *bâr-gîr* sözcüğünün "yük tutan, yük kaldıran" (Devellioğlu, 2012, s. 80) anlamı

bulunmaktadır. Evliya Çelebi sözcüğün bu anlamına uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur.

Ḳal‘a-i Böğürdelen

“Sene (---) tārīhinde ‘Acem’iñ böğrün delmek için ‘alā rağmi’l-a’dā ḥāk-i ‘Acem’de kuvvet-i bāzū ile bu ḳal‘a[yı] (---) (---) binā edüp nāmına Böğürdelen dediler” (SN IV, 365b).

Evliya Çelebi, kalenin “Acem’in böğrünü delmek için” yapıldığını ve bu nedenle adına “Böğürdelen Kalesi” denildiğini belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Deylem

“ ‘Irāk-ı ‘Acem’de ḥāk-i Ġazvīn’de ḥālā sultānlıktır kim biñ nökere mālīk Pīr Yār Sultān’dır. Bānisi Āl-i ‘Abbāsiyān’dan el-Müstekfī Bi’llah’dır. Ġazūb pādīshāh olmağile oğlu el-Müstemsik Bi’llah’ı bu kende nefy-i beled edüp bu ḳal‘ayı evlādı ḥaps olmağičün binā edüp ismine anıñçün Deylem dediler. Ḥālā Deylem-i ‘Irāk derler, ya’nī ‘Irāk zindanıdır” (SN IV, 317a).

Evliya Çelebi, kalenin “Abbasiogulları’ndan el-Müstekfi Billah” tarafından oğlu “el-Müstemsik Billah” a sinirlenmesi üzerine “bu kaleyi oğlunun hapsedilmesi için” inşa ettiğini ve kalenin bu olaya dayanarak “Deylem Kalesi” ismiyle isimlendirildiğini ifade etmiştir. Arapça kökenli *deylem* sözcüğünün “zindan” (Dankoff, 2013, s. 100) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi deylem sözcüğünün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Ḳal‘a Ḥasīnkeyfā

“Ḥātūnuñ ehli merhūm olunca cümle a’yān-ı Mıṣır meşveretiyle ve cemī’i ḳuluñ talebiyle Şecerü’-d-dür nām ḥātūnu Mıṣır’a melike edüp derḥāl evlādına yedi Mıṣır ḥazīnesi māl gönderüp "Elbette ne keyfiyyette olursa benim oğlum bir ḥaṣīn inṣā idesin" deyü evlādına fermān edüp "Ḳal‘a itmāmından soñra Mıṣır’a gelüp müstakīl pādīshāh olasın" deyü şehzāde-i āzādeye vālidesi tarafından yedi Mıṣır ḥazīnesiyle bu güne fermān varınca derḥāl ḳal‘anın esāsına sa’d-ı sā’atde ve burc-ı seretān-ı beyt-i ḳamer-i mā’i’de mübāşeret edüp ḳal‘a itmām bulunca ismine Ḥasīnkeyfā dediler. (...) Ammā efvāh-ı nāsda ġalaṭ-ı meşhūr evlā olup Ḥasankeyf Ḳal‘ası derler. Bu güne ġalaṭ-ı meşhūr ile dest-i Āl-i ‘Oṣmān’da (---) ‘aded Ḥasan nāmında ḳal‘alar vardır” (SN IV, 388b).

Rivayete göre, Şecerüddür Hatun'un kocası ölünce Mısır'a melike olur. Bunun üzerine, evladına yedi Mısır hazinesi mal gönderir ve oğlundan hasîn kale inşa etmesini buyurur. Kale tamamlandıktan sonra adına "Hasîn-keyfâ" denilmiştir, ancak halk dilinde bozulmuş hali yaygınlaşarak "Hasankeyf Kalesi" adıyla anılmıştır. Arapça kökenli olan *hasîn* sözcüğünün "müstahkem, kuvvetli, sağlam [yer]" (Devellioğlu, 2012, s. 385) anlamı bulunmaktadır. "Roma ve Bizans kaynaklarında, Süryânîce kifo (kaya) kelimesinden türetilmiş Kifos ve Cepha/Ciphas" adlarıyla görülen şehir, "Arapça kaynaklarda Hısnu Keyfâ / Keybâ" biçiminde olup, "Osmanlı belgelerinde Hısnıkeyf, halk arasında da Hasankeyf şekline dönüşmüştür" (Oğuzoğlu, 1997, s. 364-365).

Ḳal'a-i Ḳaraḥarman

"Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bir hevādār zemīn-i maḥşūldār olmak ile Şarī Saltık Sultān, ya'nī Muḥammed Buḥārī Saltık Bay ḥazretleri bu maḥalde fuḳarālarıyla zirā'at edüp maḥşūlün bu maḥalde ḥarman edüp ismine Ḳara Ḥarman deyü nefes etmişlerdir" (SN III, 126a).

Evliya Çelebi, yerin havası ve verimli toprağı nedeniyle, Muhammed Buharî Saltık Bay ḥazretleri fukaralarıyla birlikte burada tarım yapıp mahsulünü harman ettiği için Kara Harman denildiğini belirtmiştir.

Ḳal'a-i Kapān

"Ḳapān nāmıyla müsem mā olmasının vech-i tesmiyyesi oldur kim bu ḳal'a Hürmüz deryāsı boğazında binā olunup āyende vü revende keştīlerden bâc u ḳapān aldığıçün Ḳal'a-i Kapān derler" (SN IV, 363b).

Evliya Çelebi, "kalenin Hürmüz Denizi boğazında yapıp gelen ve giden gemilerden bâc ve kapan aldığı için Kapan Kalesi" denildiğini belirtmiştir. Farsça kökenli *bâc* sözcüğünün "vergi, harç" (Devellioğlu, 2015, s. 69) anlamı bulunmaktadır.

izāle olan ādemleri ol kulle-i bālādan aṣağı endāht edüp pāre pāre olur. Anıñcün ol şark tarafında kulle-i ‘ālīye "Kanlı Kulle" derler” (SN IV, 223a).

Evliya Çelebi, kalenin doğu tarafının yüksekliğini ve tehlikeli oluşunu anlatmak için kalenin aṣağı deresini cehennemde bulunan gayyâ kuyusuna benzetmiş ve kuleden bu yere öldürülmesi şart olan adamlar atıldığı için Kanlı Kule denildiğini belirtmiştir.

Zindān Kulesi

“Zindān kulesidir kim yine Nehr-i Meriç sāhiline nāzır taraf-ı kıbleye nāzır burc-ı pür-borcdur kim cemī’i borclu ve kātıl ve kuttā‘u’t-ṭarīk-i vācibūl-izāle olanlar bu Zindān Kulesinde mescūn u maḥpūs olunmuşlardır” (SN III, 149b).

Evliya Çelebi, ele alınan kulede “bütün borçlu, katil ve yok edilmesi gereken haydutlar Zindan Kulesi'nde” hapsedildiğinden dolayı Zindan Kulesi denildiğini ifade etmiştir.

2.2.3. Ünleme Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yapı adlarının kökenini ünleme dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. *Havār* Kalesi’nde de *havār* sözcüğünden hareketle köken açıklaması yapılmıştır.

Kal’a-i Havār

“Sene 99 tārīhinde bu Kal’ayı ‘Abdullah b. Ḥazret-i ‘Ömer ibnūl-Ḥattāb binā etmişdir kim Ḥazret-i ‘Ömer'den ṣoñra bu Melik ‘Abdullah b. ‘Ömer ‘azīmū’ş-şān pādīşāh-ı zīşān olup diyār-ı Baṣra vü Bağdād u Medāyin ve Şhrezūl u Muṣul’a mālīk olup velvele-ārā bir şāh-ı dilārā olduğundan Mervān-ı Ḥımār oğlu ‘Abdūlme-lik Şām-ı cennet-meşām şāhı iken merkūm ‘Abdullah ibn ‘Ömer’iñ diyār-ı ‘Acem’e ve Baṣra ve Laḥsa ve ‘Ummān’a ve ‘Irāk’a mālīk olup Ḥavāra Kal’asın Şhrezūl ḥākinde binā etdiğın ‘Abdūl-melik ibn Mervān-ı Ḥımār istimā’ edüp Şām'dan ‘asker-i ‘azīm ile ‘Abdullah ibn Ḥazret-i ‘Ömer üzre gelüp Ḥavāra Kal’ası altında ceng-i ‘azīm olduğundan Ḥavāra kal’ası {ḥalkı} gördü, bir kerre "havār havār" deyüp dal şatūr-ı Muḥammedī olup ‘Abdūl-melik ibn Mervān’iñ ceyş-i menḥūsuna bir şatūr-ı Muḥammedī urup Kal’a-i Ḥavāra’yi Āl-i Mervāniyān’dan ḥalāş etdikleriyçün Ḥavāra Kal’ası derler. Muḥaddemā ismi lisān-ı Ekrādca Keyḥū Kirmān derler. Ol ceng-i ‘azīmden ṣoñra kal’a-i Havār nāmıyla meşhūr-ı āfāk bir kal’a-i (---) dir” (SN IV, 370a).

Evliya Çelebi, kalenin adını Abdullah ibn Hazret-i Ömer ile Abdülmelik ibn Mervan'ın arasında yapılan savaşta Abdullah ibn Hazret-i Ömer'in ordusunun yapılan kalenin altında "havâr havâr" Mervanoğulları'na saldırmasından dolayı aldığını ifade etmiştir. Rivayete göre, 99 yılında "Abdullah ibn Hazret-i Ömer'in Acem diyarına, Basra, Lahsa, Umman ve Irak bölgesine sahip olup Havar Kalesi'ni Şhrezûl toprağında bina ettiğini Abdülmelik ibn Mervan duyunca Şam'dan büyük ordu ile Abdullah ibn Hazret-i Ömer üze gelip Havar Kalesi altında büyük savaş olduğundan Havara Kalesi halkı gördü, bir kere "havâr havâr" deyip dal-satur olup Abdülmelik ibn Mervan'ın uğursuz ordusuna bir Muhammedî satır vurup Havâra Kalesi'ni Mervanoğulları'ndan kurtardıkları için Havâra Kalesi derler". Derleme Sözlüğü'nde (1993), *havar II* sözcüğünün "yaygara, çılgılık" anlamı bulunmaktadır (s. 2309). Evliya Çelebi bu sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur.

2.2.4. Yerin İşlevsel Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki yerin işlevsel özelliğine bağlı olarak özel adların kökenini açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Atbâzârı kapusu

"Der-sitâyiş-i Eşkâl-i Kal'a-i Konya: Cānib-i (---) nāzır Atbâzârı kapusu üze zencirler üze asılmış bir kuru at kafasına gem urup ibret-nümâ olmağıçün komuşlardır. Zîrâ bu memleket fârisü'l-hayl sipâh diyâridir. Anlara nasîhat olsun içün "Avrete ata i'timâd etmeyüp, at kuru kafa olursa da başından gem eksik olmayup licâm-ı zimâmın elde zabt edesin" demektir" (SN III, 11a).

Evliya Çelebi, kapının üzerinde bulunan zincirlere asılmış "bir kuru at kafasına gem vurup ibret verici olması için" konulduğunu belirterek Atbazarı Kapısı'nın adlandırılma nedenini açıklamıştır. Burası iyi at binici sipahilerin yeri olduğu için, kapı üzerinde bulunan atın anlamı "Avrata, ata güvenmeyip, at kuru kafa olursa da başından gem eksik olmayıp ipini elinde tutasın" demektir.

2.2.5. Çevrede Üretilen Ürüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki bulunan yapı adlarını, çevrede üretilen bir ürüne dayanarak köken açıklaması yapmıştır. Bu sınıflandırmadaki yer alan

yapı adlarında “sal, kayak” ve “halı, kilim” üretimine dayanarak yapının kökeninin açıklandığı görülmektedir.

Cisr-i Kelek

“Hısn-ı Keyfâ'ya ve Cezîre ve Muşul'a ve Bağdâd'a Şat ile giden tulumdan kelek gemileri bu cisr dibinde binâ olunur tulumdan gemilerdir kim üzerleri tahta döşeli.” (SN IV, 217b).

Evliya Çelebi, “Hasankeyfâ'ya, Cezire, Musul ve Bağdad'a Şatt (büyük nehir) ile giden tulumdan kelek gemileri” ele alınan köprü dibinde yapıldığı için “Kelek Köprüsü” adı aldığını ortaya koymaktadır. Kaynaklara bakıldığında *kelek VIII* sözcüğünün “sal, kayak” (Derleme Sözlüğü, 2009, s. 2728) anlamının olduğu görülmektedir. Evliya Çelebi sözcüğün anlamına uygun olarak köken açıklamasında bulunmuştur.

Kal'a-i Zile

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim lisân-ı Türkîde hâlî ve kilime zili derler. Bu şehirde hâşıl olmakla Zile der” (SN III, 91a).

Evliya Çelebi, “Türk dilinde halı ve kilime zili” denildiğini ve bu şehirde halı ve kilim dokunduğu için Zile ismi ile isimlendirildiğini ifade etmektedir. “Zili” (<Farsça *zîlû* “fakirlerin giydiği bir tür yün battaniye”) sözcüğü “ağızlarda *sili* olarak da geçmektedir” ve “kilim, yünden dokunmuş yaygı; yere serilen ince uzun kilim, halı ve keçe, yolluk” (Ere, 2020, s. 591) anlamına sahiptir. Ağızlarda s-’nin z-’ye dönüşümüne “karşılık olarak sili biçiminde z-’nin s-’ye çevrildiği” (Eren, 2020, s. 591) dikkat çekmektedir. Tarama Sözlüğü’nde (2018), *zili* sözcüğünün “halı, kilim” (s. 269) anlamı mevcuttur. Derleme Sözlüğü’nde de (1979), *zili* sözcüğü “kilim, renkli uzun yolluk” anlamı ile yer almaktadır (s. 4386). Evliya Çelebi, zili sözcüğünün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

2.2.6. Çevredeki Bir Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki bulunan yapı adlarını, çevrede bulunan bir yapı adına dayanarak kökenini açıklamıştır.

Medrese-i Kõphan

“Ammā bu medrese-i ‘azīm Cisir-i Kõphan yanında olmağile kavm-i Ekrād bu medreseye Medrese-i Kõphan derler” (SN IV, 379a).

Evliya Çelebi, “Kobhan Köprüsü yanında olduğı için” Kürt kavminin bu medreseye “Kobhan Medresesi” dediğini belirtmiştir.

2.2.7. Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan yapı adlarının, çevredeki bir akarsu adına dayanarak köken açıklamasını yapmıştır. Bu sınıflandırmadaki yapı adları, adını çevresinde bulunan “nehrin” adından almıştır.

Cisir-i Mehresin

“Mezkûr Nehr-i Mühresin Payaş’ın şark cânibindeki mezkûr yedi yaylalardan cem’ olup bu Mühresin Cisri altından güzer edüp (...)” (SN III, 21a).

Evliya Çelebi’nin, “Anılan Mehresin Nehri, Payas’ın doğu tarafındaki anılan yedi yaylalardan toplanıp bu Mehresin Köprüsü altından geçip” ifadesiyle Mehresin Köprüsü’nün adını, altından geçen Mehresin Nehri’nden aldığı görülmektedir.

Qal’a-i Beç

“Nehr-i Beç Alaman dağlarından tülû‘ edüp Nemse çesarının tahtı olan Gülvar Qal’ası dibinde Nehr-i Tuna’ya munşab olur. Bu nehir sebebiyle Qal’a-i Beç derler. Ammā ismi Gülvar’dır” (SN III, 116a).

Evliya Çelebi, Beç Nehri’nin Gulvar Kalesi dibinden geçtiğı için bu kaleye Beç Kalesi denildiğini, ancak gerçek isminin Gulvar olduğunu belirtmiştir. Osmanlı Türklerinin Macarcadan aldıkları *Beç* ismi, ““şehrin/hisarın dışında” (varošta) gibi bir anlama sahiptir ve Macarca külváros kelimesiyle örtüşmektedir (Beydilli, 2013, s. 113).

Ḳal‘a-i Hoş-âb

“Vech-i tesmiyyesi oldur kim ḳal‘anın ḳayası dibinden nehr-i Hoşâb cereyân [286a] etdiğinden Ḳal‘a-i Hoş-âb derler, ammâ ism-i ḳadîmi Erçek-i Bâlâ’dır” (SN IV, 285b/286a).

“Netîce-i kelâm {ḳal‘a} dibinden cereyân eden Nehr-i Hoşâb olmağile ol isimile müsemma bir ḳal‘a-i zîbâdır ” (SN IV, 286a).

Evliya Çelebi, Hoş-âb Kalesi adının köken açıklamasına iki yerde yer vermiştir. İlk metinde, “kalenin kayası dibinden Hoşâb Nehri aktığından” dolayı bu kaleye Hoşâb denildiği, ancak eski adının “Erçek-i Bâlâ” olduğu ifade edilmiştir. İkinci metinde de kalenin dibinden Hoşâb Nehri aktığından dolayı bu isim ile isimlendirildiği ortaya konulmuştur. Diğer kaynaklara bakıldığında, Evliya Çelebi’nin aktarmış olduğu bilgilere uygun olarak, kalenin “Hoşap suyunun (Güzelsu) kenarında yükselen kaya kütlesi üzerine kurulmuş bir iç kale” (Uluçam, 1998, s. 247) olduğu belirtilerek adının nereden geldiği açıklanmıştır.

2.2.8. Konuma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini bulunduğu konuma bağlı kalarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Ḳal‘a-i Vasaṭan

“(…) Hakkârî’nin Şataḳ Ḳal‘ası’yla Van Ḳal‘ası mabeyninde olmağile nāmına Vasaṭan Ḳal‘ası dediler” (SN IV, 283a).

Evliya Çelebi, “Hakkârî’nin Şatak Kalesiyle Van Kalesi arasında olduğundan” dolayı kalenin bu isimle isimlendirildiğini belirtmiştir. Kaynaklara bakıldığında, Arapça kökenli *vasaṭ* sözcüğünün “orta, iki şeyin arası” anlamları olduğu görülmektedir. Evliya Çelebi, bu sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

2.2.9. Yerin Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini yerin yapısına dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda bulunan yapı adlarının kökeni; yerin balçıklı (*Balçık İskeleyi*) ve kumlu (*Ḳal'a-i Rimle*) oluşuna ve kalenin bulunduğu yerin yüksekliğine (*Ḳal'a-i 'Amīk*) dayanarak açıklanmıştır.

Balçık İskeleyi

“Bir tarafı şāfī balçıklı liman olmağıla Balçık İskeleyi derler” (SN III, 124b).

Evliya Çelebi, “bir tarafı katıksız balçıklı liman olduğundan” dolayı “Balçık İskeleyi” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳal'a-i 'Amīk

“Sebeb-i Tesmiyye-i Ḳal'a-i 'Amīk: Bu Ḳal'a eyle bülenddir kim cemī'i tīr-endāz kemāndārān-ı kemānkeşānlar bu Ḳal'a-i 'Amīk'īñ zīrinden bālāsına tīr bārān etmişlerdir kim pīşrev ve hekkī vū āzmāyīş okları ile zirvesine irememişlerdir. Hatta Süleymān Ḥān bu Ḳal'ayı temāşā eder kim 'asker-i Āl-i 'Osmān'da olan atıcılara fermān edüp tīr bārān etdirmişdir. Mümkün olup bir sehmi-i ḥadeng irememişdir. (...) bu Ḳal'a önünde Van Deryāsı ol kadar 'amīkdir kim niçe yüz kulaç şākūleli ipler Ḳa'r-ı 'umḳuna ermedüğünden Ḳal'a-i 'Amīk derler, ammā ḡalaṭ-ı meşhūru beyne'l-Ekrād Amīk derler {ve Amūk derler}” (SN IV, 246a).

Evliya Çelebi, kalenin adını önünde bulunan Van Deryası'nın derinliğinden aldığını ve nice yüz kulaç şākūleli ipler dibine ermediği için Amik Kalesi denildiğini ifade etmiştir. Kalenin ne kadar yüksek olduğunu ortaya koyacak bir rivayet anlatılmıştır. Rivayete göre, kale öyle yüksektir ki bütün okçular, yaycılar Amik Kalesi'nin eteklerinden yukarısına ok atsalar da önden giden, tecrübeli okların hiçbirisi kalenin zirvesine erişememiştir. Süleyman Han bu kaleyi seyredip Osmanlı askeri içinde olan atıcılara ferman edip ok attırmışsa da hiçbir ok kalenin en üstüne erişememiştir.

Arapça *umk* kökünden türetilen *amik* sözcüğü “derin” anlamına sahiptir (Devellioğlu, 2015, s. 35). Evliya Çelebi bu sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Ḳal‘a-i Rimle

“Şāfi rimālistān içre vāḳı‘ olmağıla Ḳal‘a-i Rimle derler” (SN III, 46b).

Evliya Çelebi, kalenin “katıksız kumlar yurdu içinde bulunduğundan” dolayı “Rimle Kalesi” ismi ile isimlendirildiğini ifade etmiştir. Kaynaklara bakıldığında, Arapça kökenli *riml/reml* “kum” sözcüğünün çoğul biçimi olan *rimāl* sözcüğü “kumlar” anlamına sahiptir (Devellioğlu, 2015, s. 1045). Evliya Çelebi, bu sözcüğün anlamından yola çıkarak köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

2.2.10. Renk Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini renk özelliğine dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda yer alan sözcüklerin kökenleri; yapı taşlarının rengine (*Akḫalvet*, *Ḳal‘a-i Ḳara Āmid*, *Ḳal‘a-Ḳaracahisar*) ve kalenin aldığı ışığa (*Ḳaraḫalvet*, *Ḳaranlık Ḳapu*) bağlı kalınarak açıklanmıştır.

Akḫalvet

“Ve ḫalvet gāyet rūşen ve beyāz mermer-i ḥāmlar ile döşendiğinden "Akḫalvet derler” (SN III, 140a).

Evliya Çelebi, halvetin “oldukça aydınlık ve beyaz ham mermerler ile döşendiğinden” bu yere “Ak halvet” denildiğini belirtmiştir. Tarama Sözlüğü’nde (2018), *ağ* sözcüğünün “ak, beyaz; duru, berrak” (s. 14) anlamına sahip olduğu görülmektedir.

Ḳal‘a-i Ḳara Āmid

“Diyārbekir Ḳal‘asınıñ zemīnin ve eşkālın ve dā’iren-mādār cirmin beyān eder: Ve bu Ḳal‘a-i müzeyyen siyāh seng-i tırāş ile mebnī olduğundan "Ḳara Āmid" derler” (SN IV, 200a).

Evliya Çelebi, kalenin taşlarının “yontulmuş siyah taşla yapılmış olduğundan Kara Āmid” denildiğini belirtmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, kalenin bulunduğu şehrin “eski adı

Amida olup bu isim hakkında çeşitli rivayetler varsa da kelimenin nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir” (Göyünç, 1994, s. 464).

Ḳal‘a- Ḳaracaḥiṣār

“Evṣāf-ı Ḳaraḥiṣār-ı Van-ı Kürdistan: Ḳavm-i Ekrād bu Ḳal‘aya Ḳaraca Ḳal‘a derler. Zīrā ek-seriyyā seng-i siyāh ile Āl-i ‘Abbāsiyān’dan Ġiyāṣeddīn ibn el-Muḳtedir Bi’llah binā etmiş Ḳal‘a-i köhne-ābāddır” (SN IV, 286b).

Evliya Çelebi, kalenin “genellikle siyah taşlar ile” yapıldığı için Karacahisâr ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Ḳaralar

“Bu çölü ‘Urbān-ı ‘uryān ‘aşkıyāsından ḥalāṣ için binā edüp etrāfına ve derūn-ı Ḳal‘aya on iki biñ cürd atlı ḳara zengī ‘Arab ‘askeri ḳoyup rūh-ı Şām emīn olduğiyçün Ḳaralar Ḳal‘ası derler. Ammā Ḳal‘ası bu çölistān içre bir yalçın ḳara ḳayalar üzre şekl-i muḥammes seng-binā bir Ḳal‘a-i bālādır” (SN III, 50a).

Evliya Çelebi, “Çöl Araplar eşkıyalarından kurtulmak için yapılan” kalenin adını, çevresine ve içine “on iki bin kısa tüylü atlı Kara Zenci Arap askerleri” konulmasından ve “yalçın kara kayalar” üzerinde olduğundan dolayı “Karalar Kalesi” ismiyle isimlendirildiğini ifade etmiştir.

Ḳaraḥalvet

“Ve birine "Ḳaraḥalvet derler, hakkā ki muzlimdir” (SN III, 140a).

Evliya Çelebi, “gerçekten de karanlıktır” ifadesiyle Karahalvet’in isimlendirilme nedenini karanlık oluşuna bağlamaktadır.

Ḳaranlık Ḳapu

“Ve bir muzlim yerde vāḳi‘ olmağile Ḳaranlık Ḳapu derler”(SN IV, 341a).

Evliya Çelebi, kapının adını “karanlık bir yerde bulunmasından” dolayı aldığını belirtmiştir.

2.2.11. Yapının Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini yapının belli bir özelliğine dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda; yapının duvarlarına ait belli bir özelliğe (*Cāmi‘-i İparīyye*, *Diñer Kurna*), yapının görünüşüne (*Cāmi‘-i Mu‘allak*, *Cāmi‘-i Üçşerīfeli*, *Cisr-i Yalñız Göz*), yapıya ait belli bir unsura (*Cāmi‘-i Müşebbek*, *Qal‘a-i Sīn*) ve yapıda bulunan esere/eserlere (*Oğlan Hammāmı*, *Sarāy-ı Hān*) dayanarak olduğu köken açıklamaları yer almaktadır.

Cāmi‘-i İparīyye

“(…) der-i dīvārı kirecine yetmiş yük misk-i Hoten maḥlūṭ edüp bu cāmi‘i binā etdiğiçün İparī ya‘nī miskli cāmi‘i demek olur. Haḳḳā ki bir nemnāk havāda dīvārların şemm etseñ müşğ rāyīhası ādemūñ dimāğın mu‘atṭar eder” (SN III, 201a).

Evliya Çelebi, “cami duvarı kirecine yetmiş yük Hoten miski katılıp” bu camiye yapıldığı için *İparī* “miskli” Cami denildiğini belirtmiş, ayrıca nemli havalarda caminin duvarlarından misk kokusunun insanın şuurunu güzel kokulu ettiğini ifade etmiştir. Derleme Sözlüğü’nde (1993), *ipar* sözcüğünün “yüksek dağların kar tutmayan yerlerinde yetişen bir çeşit dikenli otun, kurusa bile kokusu uzun zaman gitmeyen sarımtırak çiçekleri, misk, amber” anlamları olduğu görülmektedir (s. 2545).

Cāmi‘-i Mu‘allak

“Ve Mu‘allak Cāmi‘i nāmiyle şöhret bulmasınıñ aşlı oldur kim bir çār-kūşe mināre-i ‘ālīsi var. Üstād-ı bennā bu mināre-i ser-āmedi beş ‘aded ‘amūd-ı müntehā üzre edüp mināreniñ çār-kūşe temelin dörd sütün üzre şan‘at-ı sihr-āşār ile binā etmiş. Beşinci ‘amūdu minārenüñ temeli ortasına edüp cümle minārenüñ ḥaml-i şaḳīli bu bir ‘amūd üzeredir. Sā‘ir dör[d] ‘aded ‘amūd ālet-i mülāḥaza durduğiçün bu mināreye Mināre-i Mu‘allak dediklerinden cāmi‘ daḥi ol mināre ismile müsemma olmuşdur” (SN III, 201a).

Evliya Çelebi, Muallak Cami denmesinin nedenini, caminin beş sütunlu olmasına rağmen beşinci sütunun minarenin temelini ortasına yapıp, görünüşte dört adet direk olduğu için

görünmeyen minareye “Muallak Minare” denildiğinden caminin ismi de bu minare ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, dört köşe yüksek bir minaresi olan bu camiyi yapan usta “başta bulunan minareyi beş adet yüksek sütun üzere yapıp minarenin dört köşe temelini dört sütun üzere sihirli bir sanat ile yapmış. Beşinci sütunu minarenin temeli ortasına yapıp bütün minarenin ağırlık merkezi bu bir sütun üzerindedir. Diğer dört adet direk görünüşte durduğu için bu minareye Muallak Minare dediklerinden cami de o minare adıyla adlandırılmıştır”. Kaynaklara bakıldığında, Arapça kökenli *mu‘allaq* sözcüğünün “ta’lik edilmiş, asılmış, asılı; havada, boşlukta duran” (Devellioğlu, 2015, s. 765) anlamları bulunmaktadır. Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Cāmi‘-i Müşebbek

“Kıble kapusu bir bāb-ı vācibū’s-seyr bir dervezedir kim vaşında lisān kâşır bir müşebbek bāb olduğundan ol bāb ile müsemmā Cāmi‘-i Müşebbek derler. (...) Rūm u ‘Arab u ‘Acemde bu ḥaḳīr böyle bir bāb ı kebīr ve eyle kārī ḥurdegīr görmedim. Niçe biñ ‘ilmi hendese üzre gūnā-gūn ḥayālī pesend ṭaşarrufları vardı. (...)” (SN IV, 314b).

Evliya Çelebi, caminin kible kapısı “müşebbek kapı olduğundan o kapı ile isimlenip Müşebbek Camii” denildiğini belirtmiştir. Rum, Arap ve Acem’de söz edilen kapıdaki gibi “ince işçiliğe” tanık olmadığını ve kapı üzerinde “nice bin geometri ilmi üzre türlü türlü tasarımlar, çizgiler” olduğunu bizlere sunmuştur. Kaynaklara bakıldığında, Arapça kökenli *şebek* sözcüğünden türetilen *müşebbek* sözcüğünün “şebeke şekline sokulmuş, ağ ve kafes gibi örülmüş olan; muşabak, tersi ve yüzü ayrı ayrı kullanılabilen sîm ve renkli iplerle yapılmış hesap işi nakış” (Devellioğlu, 2015, s. 883) anlamlarına sahiptir. Evliya Çelebi de kapının müşebbek oluşundan, ince işçilikle işlendiğinden ve çeşitli geometrik çizimlerin bulunduğu bahsederek, “müşebbek” sözcüğünün anlamına uygun bir köken açıklamasında bulunmuştur.

Cāmi‘-i Üçşerîfeli

“Ve bu ḥaremiñ cānib-i erba‘asında çār-rükñ-miṣāl dörd ‘aded mināre-i serāmedi var kim her biri eflāke ser çekmiştir. Ammā sağ tarafında olan mināre-i zībā Üçşerîfeli olduğundan bu cāmi‘e Üçşerîfeli derler” (SN III, 152b).

Evliya Çelebi, bu caminin dört minaresi olduğunu, ancak sağ tarafta bulunan süslü minarenin üç şerefli olmasından dolayı “Üçşerifeli Camii” olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Rivayete göre, “Bu haremın dört tarafında dört direk gibi dört adet başta bulunan minaresi var ki her biri göklere baş çekmiştir, ama sağ tarafında olan süslü minare üç şerifli olduğundan bu camiye Üç Şerifli derler”. Kaynaklara bakıldığında, Arapça kökenli *şefere* sözcüğünün “minârede ezan okunan yer” (Devellioğlu, 2015, s. 1156) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, “*şeref*” sözcüğünü, “*şerîf*” biçiminde ele alıp köken açıklaması yapmış bulunmaktadır. Diğer kaynaklara bakıldığında, “camiye adını veren üç şerefeli” (Akçıl, 2012, s. 279) olan minaresidir.

Cisr-i Yalnız Göz

“Yalnız Göz nâmiyla müsemmâ bir göz cisr-i ra‘nâdır (...)” (SN III, 163b).

Evliya Çelebi, köprünün bir gözü, yani bir boşluğu olduğundan dolayı “Yalnız Göz” ismiyle isimlendirildiğini belirtmiş. *Göz* (6.) sözcüğünün “delik, boşluk” anlamı bulunmaktadır (TDK, 2019). Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur.

Çifte Hân

“(...) anda yine cānib-i kıbleye yokuş aşağı dere ve depeli sengistān ve şa‘b çengelistan yerleri aşup Çifte Hân nām bir müfīd [u] muhtaşar iki ‘aded hānlardır” (SN III, 18b).

Evliya Çelebi, Çifte Han’ın iki handan oluştuğunu belirterek köken açıklamasında bulunmuştur.

Diñer Kurna

“Ve bir kurnaya "diñer kurna" derler, havz-ı kebīriñ şol cānibindedir. Kurnaya ba‘īd dīvārda bir delik vardır, ol deliğe bir ādem parmağın şoksa yāhūd ol deliğe ağzıyla üflese ol kurnanıñ şuyu akmaz olur. Parmağın çeküp üflemese yine akmağa başlar, ‘aceb temāşadır” (SN III, 140a).

Evliya Çelebi, “kurnaya uzak duvarda bir delik” olduğunu ve bu deliğe biri “parmağını sokarsa veya deliğe üflerse” kurnanın suyunun akmadığını, parmağını çekip üflemezse de tekrar akmaya başlayacağını belirterek kurnanın isimlendirilme nedenini açıklamıştır.

Ḳal‘a-i Sīn

“Ve Lur hākimi tahtı olan Sine Ḳal‘ası derecesi üzre altışar vukıyye ādem dişleri vardır. Aşhâb-ı Fîl dişidir, derler. Luğat-i ‘Arabî’de ve ‘İbrî’de diş sîn derler. Ol dişler Sîn şehrinde maşlûb olduğuyçün Ḳal‘a-i Sîn derler, deyü tahrîr etmişler. Hâlâ yine bu Şahrâ-yı Erbîl’de Aşhâb-ı Fîl’iñ niçe üstühânları ve niçe dendânları bulunur” (SN IV, 371b).

Arapça kökenli *okka* sözcüğünün “1283 gramlık eski bir ağırlık ölçüsü” (Devellioğlu, 2015, s. 1303) anlamı bulunmaktadır. Arapça kökenli *sinn* sözcüğü ise “diş” anlamına sahiptir (Devellioğlu, 2015, s. 1114). Evliya Çelebi, “Sine Kalesi üzerinde altışar okka adam dişleri” olduğunu ve bu dişlerin “Sin şehrinde asılı olduğu için Sîn Kalesi” denildiğini belirtmiştir. Ayrıca, bu dişlerin “Ashâb-ı Fil dişi” olduğunu, “Arabî ve ibrî dilinde diş sîn” denildiği ve “Erbil Sahrası’nda Ashâb-ı Fil’in nice kemikleri ve nice dişleri” olduğunu ifade etmiştir.

Kur‘ân-ı Kerîm’in 105. sûresi olan “Fîl Sûresi”nde “ordu mensuplarından ashâbü’l-fil şeklinde bahsedilmesi askerin önünde bir fil bulunduğunu” (Fayda, 1996, s. 70) göstermektedir. Evliya Çelebi de kalenin üzerindeki ve şehirdeki dişlerin “Ashâb-ı Fil” ordusunda bulunan fillere ait olduğunu belirtmektedir.

Oğlan Ḥammâmı

“Ahî Çelebi Ḥammâmı’na Oğlan ḥammâmı derler. Zîrâ bir ḥalvetinde bir kurna yanında beyâz mermer-i ḥāmdan bir maḥbûb pençe-i āfitâb dellâk cüvânı taşvîri var kim gûyâ ol şûret zî-rûḥdur. Her ne tarafından ol şûrete nazar etseñ ol daḥi saña nazar edüp tebessüm eder zann edersin. Anıñçün bu ḥammâma Oğlan Ḥammâmı derler” (SN III, 164a).

Evliya Çelebi, hamamın “bir halvetinde bir kurna yanında beyaz ham mermerden bir sevgili güneş parçası dellâk genci resmi” olduğunu ve bu resmin canlıymış gibi “her ne tarafından o resme baksan o da sana bakıp tebessüm ettiğini” sanacağını ifade etmektedir. Bu nedenle, Ahî Çelebi Hamamı’nın Oğlan Hamamı ismi ile isimlendirilme nedeni açıklanmıştır.

Sarāy-ı Hân

“Biñ on seneden berü gelen hân-ı hânân mülük-ı selâtin-i ‘Abbâsiyân’ın her biri birer âşâr-ı binâ zamîme ederek kaçır-ı Havernağ-mişâl bir sarāy-ı pür-kemâldır” (SN IV, 378a).

Evliya Çelebi, ele alınan saraya “1010 seneden beri gelen hanlar hanı Abbasîl sultanlarının hükümdarlarının her biri birer bina eseri” eklediğini belirterek “Hân Sarayı” ismi ile isimlendirilmesinin nedenini açıklamaktadır.

2.2.12. Boy, Aile, Topluluk ve Kavim Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini boy, aile, topluluk ve kavim adlarına dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada yer alan yapı adlarının kökeni mezhebe (*Cāmi’-i Şāfi’î*), kavme (*Ḳal’a-i Dümbülî*) ve topluluğa (*Ḳal’a-i Rūm*) dayanarak belirtilmiştir.

Cāmi’-i Şāfi’î

“Cümle Şāfi’î mezhebinde olanlar bunda ‘ibâdet ederler” (SN IV, 200b).

Evliya Çelebi, “bütün Şāfi mezhebinde olanların burada ibadet ettiğini” belirterek “Şāfi Camisi’nin adını orada ibadet eden insanların ortak özelliğinden aldığını ortaya koymaktadır.

Ḳal’a-i Dümbülî

“Müverrihân-ı İrân-zemîn taḥrîri üzre (...) İbtidâ bu ḳal’anın ismi Telvân idi ve Hârûnu’r-Reşîd ḥilâfetine ‘imâr olmağ için Terekeme Dümbülî ḳavmini bu Telvân Sahrâsında meḳ etdirdiklerinden Dümbülî Ḳal’ası derler” (SN IV, 298a)

Evliya Çelebi, İran ülkesi tarihçilerini yazılarına dayanarak Dümbülî Kalesi’nin isimlendirilmesi ile ilgili bilgi vermektedir. Belirtilene göre, önceki ismi Telvân olan bu kalenin adı “Harun Reşid halifeliğinde imar olması için Terekeme Dümbülî kavmini bu Telvân

Sahrası'nda yerleştirdiklerinden” dolayı bu kavmin adını alarak “Dümbülî Kalesi” olarak adlandırılmıştır.

Ḳal‘a-i Rūm

“Esmā-i büldān mābeyninde dörd Erzen vilāyeti vardır. (...) Dördüncüsü bu Rūm Ḳal‘a'dır. Ḥazret-i ‘Ömer ḥilāfetinde ḳayşer-i Rūm bināsı olduğundan elsine-i nāsda Rūm Ḳal‘a derler” (SN III, 54a).

Evliya Çelebi, “Ḥazret-i ‘Ömer halifelliğinde Rum kayseri yapısı olduğundan insanların dilinde Rum Kalesi” denildiğini belirterek ele alınan kale isminin isimlendirilme nedenini açıklamıştır.

2.2.13. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini benzetmeye dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada bir unsurun görünüşüne (*Ḳal‘a-i Gülek*, *Ḳal‘a-i Kesik*) ve bir bölgenin özelliklerine (*Ḳal‘a-i Rūm Nāhiye*) benzemesine dayanarak oluşturulan köken açıklamaları yer almaktadır.

Ḳal‘a-i Gülek

“Mısır pādīşāhı Yūsuf Şelāḥaddīn’iñ ḥavfinden Ramazānoğulları şekl-i müdevver ‘ulbe ve külek gibi inşā ettiğinden elsine-i nāsda Ḳal‘a-i Külek ve Kūvlek ve Gülek Ḳal‘ası derler seng binā bir ḳal‘a-i ra‘nādır” (SN III, 19a).

Evliya Çelebi, kalenin görünüşünü yuvarlak şekle sahip olan bir fiçıya veya tahta kovasına/ su kovasına benzeterek “Gülek Kalesi”nin isimlendirilme nedenini açıklamıştır. Belirtilene göre, bu kalenin “Mısır padişahı Yusuf Selāhaddin’in korkusundan Ramazanoğulları” tarafından “yuvarlak şekilde fiçı ve külek gibi inşa ettiğinden” dolayı “Gülek Kalesi” olarak adlandırılmış ve “halk dilinde Külek Kalesi, Kūvlek ve Gülek Kalesi” biçimleri ile yer almıştır. Dankoff (2013), sözcüğü “*külek/kūvlek*” biçiminde “tahta kova” anlamıyla ele almıştır (s. 162). Tarama Sözlüğü’nde (2018), sözcük “*külek (gülek, güvlek)*” biçiminde “tahta kova, gerdel” anlamları olduğu ifade edilmektedir (s. 162). “*Kilek, kilik (V), küleyh*” biçimlerinde görülen *külek*

sözcüğünün “(I) tahta kova” ve “(III) yel” (Derleme Sözlüğü, 2009, s. 3029) anlamlarına ek olarak “*gülgülü (III) ve gülk (II)*” biçimlerinde de görülen “gülek (I)” sözcüğünün “ağaçtan yapılmış kap (süt, yağ vb. konulur)” ve “bir tahıl ölçüsü” (Derleme Sözlüğü, 1972, s. 2218) anlamları mevcut bulunmaktadır. Evliya Çelebi, sözcüğün “tahta kova” veya “su kovası” anlamlarına uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur.

Ḳal‘a-i Kesik

“Bu Ḳal‘adan mā‘adā cānib-i şarkda muḳaddemā deve boynuna beñzer dediğimiz maḥalde Kesik derler bir Ḳal‘a-i şağīr daḥi vardır kim gūyā deve kellesi üzre başka bir ḳulle-i ‘aẓīm vardır. (...) Haḳḳā ki deve gerdānı gibi birkaç ḳaya üzre deve kellesine müşābih bir yalçın ḳayada bir Ḳal‘a-i şağīredir” (SN IV, 251b).

Evliya Çelebi, ele alınan kalenin deve boynuna benzeyen bir kaya üzerinde yer almasından dolayı çevrede bulunan coğrafi unsurun bir özelliğine bağlı kalarak isimlendirildiğini açıklamıştır. İfade edilene göre, kale “sanki deve kellesi üzerinde” yer almaktadır. Bu bilgilerin ardından, Evliya Çelebi “Haḳḳā ki” deyip verilen bilgileri pekiştirerek tekrardan kalenin “deve boynu gibi birkaç kaya üzerinde deve kellesine benzer bir yalçın kayada” bulunduğunu belirtmektedir.

Ḳal‘a-i Rūm Nāhiye

“Diyār-ı Rūm gibi āb u hevāsı laṭīf ve Rūm gibi ḥāki maḥşūldār olduğundan Rūm diyārına beñzedüp Rūm Nāhiye derler” (SN IV, 353b).

Evliya Çelebi, kalenin bulunduğu yerin “Rumeli diyarı gibi suyu, havası tatlı ve Rumeli gibi toprağı verimli olduğundan Rum diyarına benzetip Rum Nahiye” denildiğini ifade etmiştir.

2.2.14. Çevredeki Belli Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini belli bir hayvan türüne dayanarak açıklamıştır.

Kuşlar Kāl‘ası

“Kuşlar Kāl‘ası nāmıyla meşhūr-ı āfāk olmanıñ aşlı oldur kim zamān-ı cehāletde bu Kuşlar Kāl‘ası zemīninde bir rāhib var idi. Bu kāl‘a zemīninde bir deyr kehenesi var idi. Ol papas gāyet kehenesi idi. Ol deyrde bir kulle-i bālā inşā edüp kullede niçe biñ güvercin murğū besleyüp bu rū-yı arzıñ eḳālīm-i seb‘asında olan bitrīḳ ü kıssīs ü rāhiblere aḥvāl-i ‘Irāk-ı Medāyin’i yazup bir kebūteriñ boğazına ol varağı bir muṭalsam ile geçirüp murād [u] merāmı olan diyāra ol murğ-ı zeyrek pervāz urup papasın dostu ḥānesine varup gelen ḥabere göre ḥaberler ve ḡayrı ḥavādiḡātılar yazup yine vefḳ ile ol murğūñ boğazına aşup berḳ-i ḥātif gibi ol murğ yine gelirdi. Ol papasıñ dā‘imā kārı bu idi. Ba‘dehū leyle-i Mevlūd-ı Nebī‘de Tāk-i Kisrā ile ol deyr münhedim olup ḥālā eṣer-i binālarına deyr-i ḥümām derler ve ḥālā ol isim ile müsemma olup Kuşlar Kāl‘ası derler” (SN IV, 343a).

Evliya Çelebi, Kuşlar Kalesi’nin adını, bir kilise rahibinin kilisesinde yaptığı kulede güvercin kuşları besleyip bu kuşlarla dünyanın her yerinde bulunan bitrik, papaz ve rahiplere iletişim kurması üzerine, o kuşların adı ile anılıp “Kuşlar Kalesi” denildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, Cāhiliye döneminde, Kuşlar Kalesi’nin yerinde kalan bir kilise kâhini rahip kilisede yüksek bir kule yapar. “Kulede binlerce güvercin kuşu besleyip yeryüzünün yedi ikliminde olan bitrik, papaz ve rahiplere Irak-ı Medayin’in durumunu yazıp bir güvercinin boğazına o kâğıdı tılsım ile geçirip, istenilen ve niyetlenen diyara hızlı güvercin uçup papazın dostu hanesine varıp gelen habere göre haberler ve başka haberler yazıp yine tılsımla o kuşun boğazına asıp görülmeyen şimşek gibi yine gelirdi”.

2.2.15. Belli Bir İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini belli bir inanca dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada yer alan *Ṭālī‘ Çeşmesi* adının oraya varan kişiye şans getireceğine inanılmasından dolayı verildiği ifade edilmiştir.

Ṭālī‘ Çeşmesi

"Bunda bir kayada çeşme vardır, aña ṭālī‘ çeşmesi derler. Varıñ anda ṭālī‘ tutuñ" deyü bizi ol dere içine götürdü” (SN III, 142b).

Evliya Çelebi'nin ele alınan çeşme ile ilgili “Varın onda tâlih dutun” demesinden anlaşılacağı üzere, çeşmenin buraya varan kişilere şans getirmesine bağlı olarak “Tâli’ Çeşmesi” adı ile anıldığı ortaya konulmuştur.

2.2.16. Önceki Kullanılışına Dayanılarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini yapının önceki kullanılışına dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada ele alınan *Van Kalesi* de adını eskiden kilise olarak kullanılmasından dolayı almaktadır.

Ƙal’a-i Van

“(…) ibtidâ İskender bu hîle ile Ƙal’a-i Van'ı feth edüp Deyr-i Câlût'a "Vang" deyü nâm koydu. Lisân-ı Ermenî'de vang, kenîseye derler. (...) Andan hâlâ bu vang ismi Van'uñ Ƙalup ğalaṭ-ı meşhûru elsine-i nâsda Van derler” (SN IV, 249b).

“(…) deyr iken aña Ermenîler Vang derlerdi. Hâlâ ol deyriñ ismiyle müsemmâ olup Vang'dan ğalaṭ Van derler” (SN IV, 252a).

Evliya Çelebi, Van Kalesi'ne eskiden bir kilise olduğu için Ermenicede Vang adının verildiği ve “vang” sözcüğünün Ermeni dilinde kiliseye denildiğini belirtmiştir. Van adı ile ilgili iki yerde köken açıklaması görülmektedir. İlk metinde, “İskender hile ile Van Kalesi'ni fethedip Câlût kilisesine "Vang" diye ad koydu. Ermeni dilinde vang kiliseye derler. Hâlâ bu vank ismi kalıp yaygın bozulmuşu ile halk dilinde Van” denildiği belirtilmiştir. İkinci metinde ise, “Kilise iken Ermeniler ona vank derlerdi. Hala ol kilisenin ismiyle isimlendirilip Vank'dan bozma Van” denildiği ifade edilmektedir.

2.2.17. Yansıma Sese Dayanılarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı yapı adlarının kökenini belli bir yansıma sese dayanarak açıklamıştır.

Ḳal‘a-i Dümdümî

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bu Ḳal‘a ḳayası Rûmiyye Deryâsı kenârında vâkı‘ olmağıle talaṭṭum-ı deryâ bu Ḳal‘a ḳayaları mağaralarına urduḳça Ḥüsrevânî küp gibi güm güm ve düm düm şadâ verdiğinden Dümdüm Ḳayası derler. Bir rivâyette Ḥazret-i Süleymân bunda Dümdüm nâm bir dīv-i benâmı ḥabs edip anıñ düm düm şadâsı istimâ‘ olduğundan Dümdüm Ḳayası derler. Ḥâlâ ol şadâ istimâ‘ olunur. Ammâ talaṭṭum-ı deryâdan olsa ba‘îd olmaya” (SN IV, 297a).

Evliya Çelebi, Dümdüm Kayası’nın isimlendirilme nedeni ile ilgili iki rivayet olduğunu ifade etmiştir. İki rivayette de yansıma sese dayanarak köken açıklaması yapılmıştır, ancak ilk rivayette “dalgaların kayaya çarpma sesinden” dolayı bu ad verilirken, ikinci rivayette “Dümdüm adındaki devin düm düm seslerinden” dolayı bu ad verilmektedir. İfade edilene göre, Rumiye Gölü kenarında bulunduğu için gölün dalgası kalenin kayasında bulunan mağaralara vurduğu zaman “Hüsrevânî küp gibi güm güm ve düm düm” sesleri çıkardığından dolayı yansıma sese dayanarak Dümdüm Kayası ismi ile isimlendirilmektedir. Diğer rivayette ise “Ḥazret-i Süleyman burada Dümdüm adında ünlü bir devî hapsedip onun düm düm sesi duyulduğundan Dümdüm Kayası” denilmektedir. Ele alınan kale de kayanın sahip olduğu belli bir özelliğine dayanarak onun ismi ile isimlendirilmiş bir kaledir.

2.2.18. Unvana Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi bazı yapı adlarının kökenini, binanın bulunduğu yerdeki hâkimin (*Ḳal‘a-i Tikrit*) veya yapıcısının (*Sûr-ı Ḥātūniyye*, *Ḳal‘a-i Sulṭāniyye*, *Ḳal‘a-i Sulṭānî*) sahip olduğu unvana dayanarak açıklama eğilimi gütmüştür.

Ḳal‘a-i Tikrit

“Evvelâ vech-i tesmiyyesi oldur kim lisân-ı Moğol’da bu Ḳal‘aya Dikrit derler. Zîrâ Hulâgû ‘Aşrı’nda ḥâkimine Dikrit derlerdi, ḥâlâ ol ismile müsemmadır. Ve bânîsi ibtidâ Erdeşîr Bâbek’dir kim bu şehir cümle âteşperestler idi” (SN IV,405b).

Seyahatname’de, Moğol dilinde ele alınan kaleye “Dikrit” adı verildiği ve Moğol hükümdarı Hulâgû Han döneminde “hâkime” *Dikrit* denildiği belirtilmiştir. “Tarihî kayıtlarda Tikrit’in adı ilk defa Batlamyus’un coğrafya eserinde Birse” (Demirci, 2019, s. 598) olarak geçtiği görülmektedir. Arap kaynaklarında yer alan şehirle ilgili efsanelerden biri “şehrin Sâsânîler’in

kurucusu Erdeşîr'in oğlu I. Şâpûr tarafından tesis edildiği, adını da Tikrît bint Vâil isminde bir Hristiyan kadından aldığı” (Demirci, 2019, s. 598) biçimindedir.

Sûr-ı Hâtûniyye

“Bânîsi, Hârûnu'r-Reşîd'in hâtûnu Zübeyde Hanım binâ etdiğiçün Qal'a-i Hâtûniyye derler, amma bi-kavli Tevârih-i Şerefnâme, Melik Sincâr'ın vâlidesi binâ etmeğile Sûr-ı Hâtûniyye derler” (SN IV, 212a).

“Hârûnu'r-Reşîd'in hâtûnu Zübeyde Hanım bu qal'ayı inşâ etdiğiçün Hâtûniyye Qal'ası derler” (SN IV, 390b).

Evliya Çelebi, Hatuniyye Sûr'unun isimlendirme nedenini açıklarken iki farklı kişi adına dayanan köken açıklaması ortaya koymaktadır. Öncelikle kendi görüşünü söyleyip daha sonra Şerefnâme Tarihi'nde yazan bilgileri bizlere sunmaktadır. Belirtilene göre, bu sûru Harun Reşid'in eşi Zübeyde Hanım yaptırdığından dolayı “Hatuniye Kalesi” denilmiş, ancak Şerefnâme Tarihi'ne göre, Melik Sincar'ın annesi yaptırdığı için “Hatuniye Kalesi” olarak adlandırıldığı yer almaktadır.

Qal'a-i Sultânî

“Sene 241 târihinde Hârûnu'r-Reşîd hâtûnu Zübeyde Sultân binâsıdır. Anıñçün Qal'a-i Sultânî {derler ammâ} qal'anıñ luğat-i şahîhi ba'zı müverrihîn kavli üzre Mühennâvî derler” (SN IV, 363a).

Evliya Çelebi, bazı tarihçilerin Mühennâvî olarak adlandırdığı bu kaleyi, 241 tarihinde Harun Reşid'in eşi olan Zübeyde Sultan yapmasından dolayı Sultan Kalesi olarak adlandırıldığını ifade etmiştir.

Qal'a-i Sultâniyye

“Sene 920 târihinde Selîm Hân-ı Evvel 'Aşrı'nda Çıldır muhârebesinde şâh-ı gümrahâ imdâd eden Zülkadirli Şâhrûh Beğ oğlu Muhammed Şâh Beğ Çıldır'da münhezim olup Selîm Hân havfinden bir daği Mar'aş'a varamayup Şâh İsmâ'îl

kendüye bu ülkeyi şadaka edüp bu al‘ayı binā etmeğile al‘a-i Sultāniyye derler” (SN IV, 304b).

Evliya elebi, kalenin yapıcısı “ah İsmail” olduğu iin kaleye onun ismini temsil eden bir isim verildiğini ortaya koymuştur. Rivayete gre, 920 yılında ıldır Savaşı’nda yolunu şaşmış şaha yardım eden “Zlkadirli řāhruh Bey’in oğlu Mehmed şah Bey” ıldır’da yenilip ıldır’da bozguna uğrayıp Selim Han korkusundan bir daha Maraş’a gidemez. Bunun zerine, şah İsmail kendine bu lkeyi (Zlkadriye şehrini) sadaka edip kaleyi yaptığı iin “Sultaniye Kalesi” olarak isimlendirilmiştir.

2.3. Kİşİ ADLARI

Evliya elebi, seyahat ettiği yerlerde bulunan ziyaret yeri, trbesi olan, bir yere adını veren kişilerin veya rastladığı isimlerin kkenini bir olaya, ebced hesabına, sahip olduğu zel gce, sahip olduğu belli bir şeye, kişisel zelliğe, doğum yeri veya gelinen lke, il, ile ve kye, fiziksel zelliğe, yaşayışına veya mesleğine dayanarak aıklama eğiliminde bulunmuştur.

2.3.1. Bir Olaya Dayanarak Oluşturulan Kken Aıklamaları

Evliya elebi, *Seyahatname*’nin cnc ve drdnc ciltlerinde yer alan bazı kişi adlarının kkenini bir olaya dayanarak aıklamıştır. Sınıflandırmada yer alan kişilerin; hediye vermesine (*Armağan Meğhemmed Efendi*), savaşta kamasına (*asan Badrak*), bir yere iki defa gidip gelmesine (*Hseyin-i z’l-cenāheyn*), eşyaların emanet edilmesine (*Kefl Peyėamber*) dayanarak isimlendirildiği belirtilmektedir.

Armağan Meğhemmed Efendi

“ocaeli’nden akrabāları buna misket ve Fireng elması gnderdiklerinde bu daı İřlāmbol a’yanlarına ve bi’z-zāt Sultān Amed ve Sultān Muştafa ve Sultān ‘Ořmān ve Ĝāz Murād Hān’a varınca "Gzel ādem, gzel elma, armağan alma." dey cmleye elma armağan verdiğinden Armağan Meğhemmed Efendi derlerdi (SN IV, 396b).

Rivayete gre, “ocaeli’nden akrabaları” Armağan Mehmed Efendi’ye, “misket ve Frenk elması gnderdiği zaman bu zat da İstanbul ayanlarına ve bizzat Sultan Ahmed, Sultan Mustafa,

Sultan Osman ve Gazi Murad Han'a kadar "Güzel âdem, güzel elma, armağan alma" diye herkese elma armağan verdiğinden” dolayı “Armağan ismi ile anılmıştır.

Hasan Badrak

“Türkmân mabeyninde Sultân Hasan'a Badrik lakab komuşlardır. Zîrâ sene (---) târihinde Tercân Şahrâsı'nda Uzun Hasan Ebû'l-feth Sultân Mehemmed Hân Gâzî ile ceng-i 'azîm edüp iki kerre yüz biñ âdemi dendân-ı tîğ-ı Mehemmed Hân'dan geçüp yüz biñi esîr-i pâ-y-beste olup hatta oğlu Yakûb Şâh dahî esîr oldu. Uzun Hasan Şâh-ı gümrâh yetmiş âdem ile firâr edüp cânın Âzerbaycân'da halâş edüp inhidâmına târihdir: "Buţlanu keydü'l- hâ'inin"⁹ Sene [818]. Uzun Hasan firâr etdüğünden Türkmân aña badrak derler. Lisân-ı Türkmân-ı Moğolîde luğat-i kadîmdir. Anıñçün Kırım halkına Noğay Tatarları cümle badrak derler. Zîrâ Tohtamış Hân ile Timur Kırım cezîresinde ceng-i 'azîm edüp Kırım halkı yan verüp firâr etdikleriyçün Kırım halkına da badrak derler. Ammâ bu Hasan Badrak Uzun Hasan Şâh 'Aşrı'nda gâyet 'imâr imiş" (SN IV, 192b).

Evliya Çelebi, Uzun Hasan'ın Fatih Sultan Mehmed Han Gazi ile yaptığı savaştan kaçması üzerine “Badrak” lakabını aldığını belirtmiştir. Rivayete göre; Uzun Hasan, “Fatih Sultan Mehmed Han Gazi ile büyük savaş edip” yenilgiye uğramaya başlayınca “70 adamı ile kaçıp Azerbaycan taraflarına” gittiği için Türkmenler arasında Sultan Hasan'a “Badrik” lakabı konulmuştur. Evliya Çelebi, bu bilgiyi destekleyen bir bilgi vererek, Moğol-Türkmeni dilinde, “Tohtamış Han ile Timur Kırım bölgesinde savaşınca Kırım halkı kaçtığı için Nogay Tatarları Kırım halkına da badrak” denildiğini ifade etmiştir.

Dankoff (2013), “kaçak, kaçkın” anlamına sahip “*badrak* (“Türkmân-ı Moğol)” sözcüğünü “bir kişi adı için verilen kurmaca köken açıklaması” olarak ele almıştır (s. 68). Tarama Sözlüğü'nde (2018) *badruk* sözcüğü “kaçak, firari” (s. 34) anlamlarıyla yer almaktadır. Derleme Sözlüğü'nde ise (1965) *bedruk* (II) için “sıra, saygı gözetmeyen, münasebetsiz (kimse)” anlamı mevcuttur (s. 597) . Tekin ve Tietze (1964), “sözcüğün aslı Farsça كدر bad-rag” (s.160) olabileceği önerisini yapmıştır. Steingass (1963), *bad-rag* sözcüğünün “kötücül/hain” anlamına sahip olduğunu ifade etmiştir (s. 163). Ayrıca Tekin ve Tietze (1964), Krş. Kürtçede *bedrik* “kötü, alçak, utanmaz” (s. 160) sözcüğünün yer aldığını belirtmiştir.

⁹ Hainlerin oyunları suya düştü.

Hüseyin Zü'l Cenâheyn

“Hazret-i ‘Ömer Medîne’den balçıklı eliyle kayseriñ gözün çıkarırım deyü Rûm’a doğru dest dırazlık edince bi emrillahi te‘âlâ Konya’da ol ân bir çamurlı desti şerîf gelüp kayser taht nişîn iken gözi çıkar. Ba’de zamân Hazret-i ‘Ömer’den kayser elçisi gelüp kayseriñ gözün çıkmış görünce kral aḥvâli pür melâlin elçiye nakl edüp elçiyi bilüren kim Hazret-i ‘Ömeriñ ol gün çamurlı eliyle işâret edüp kralıñ gözi çıkdıdır. Hemân elçi bir takrîb ile kat‘ı menâzil ederek Hazret-i ‘Ömeri kudsi şerîf gazâsında bulub huzûrı ‘Ömerde kayser elçisi imân ile müşerref olub Hazret-i ‘Ömer ismine Hüseyin diyüp iki kerre varup geldiğiçün Hüseyin Zü’l Cenâheyn deyü künye buyururlar.” (SN III, 10a).

Rivayete göre, Hazret-i Ömer Medine’den balçıklı eliyle, “Kayserin gözün çıkarırım” diye Rum’a doğru elini uzatınca Allah’ın izniyle Konya’da o an bir çamurlu mübârek el gelip kayser tahtında otururken gözü çıkarır. Daha sonra Hazret-i Ömer’den kayser elçisi gelip kayserin gözünü çıkmış görünce kral acınacak halini elçiye anlatıp “Elçi bilir ki, Hazret-i Ömer’in o gün çamurlu eliyle işâret edip kralın gözü çıktığıdır”. Bu durum üzerine elçi hemen Hazret-i Ömer huzuruna gelip iman ile şereflenir. “Hazret-i Ömer ismini Hüseyin deyip iki kere varıp geldiği için “Hüseyin-i zü’l cenâheyn” diye künye verirler”. Arapça kökenli *cenâh* “kanat, kuş kanatı” (Devellioğlu, 2015, s. 150) anlamındaki sözcüğe Arapça ikilik (tesniye) “+eyn” eki eklenerek “cehâneyn: iki kanat, iki yan” (Devellioğlu, 2015, s. 150) sözcüğü oluşturulmuştur. Arapça birleşik sıfat olan “Zü’l-cenâheyn” sözcüğünün ise “iki kanatlı” (Devellioğlu, 2015, s. 1391) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Kefîl Peygamber

“Cemî’i ‘Arab-ı ‘Urbânıñ zî-kıymet metâ’ları bu Kefîl Peygamber’iñ kubbesinde emânet durduğundan Kefîl Peygamber derler. Ammâ aşıl Zülkifl Nebî’dir” (SN IV, 353a).

Evliya Çelebi, “Bütün bedevî Araplarının değerli malları Kefîl Peygamber’in türbesinde emânet durduğundan” dolayı Kefîl Peygamber denildiğini belirtmiştir. Arapça kökenli *kefîl* sözcüğünün “kefâlet eden, kaçındığı takdirde birinin borcunu ödemeyi, birinin bir şeyi –yapması gerekirken yapmadığı takdirde o işi yapmayı kendi üstüne alan kimse” (Devellioğlu, 2015, s. 578) anlamına sahiptir. Evliya Çelebi, Kefîl Peygamber’in türbesine bırakılan emanetlere kefil olduğu için “Kefîl” ismiyle isimlendirildiğini, ancak gerçek adının “Zülkifl” olduğunu

belirtmiştir. Arapça kökenli “zû-” sözcüğünün ise “sahip” (Devellioğlu, 2015, s. 1389) anlamı bulunmaktadır. Bu bilgiler eşliğinde, *Zülkefl* “Kefalet Sahibi” anlamına sahiptir.

Diğer kaynaklara bakıldığında, Zülkefl ismi ile isimlendirilmesi konusunda çekişti görüşler mevcuttur. Buna göre, Elyesa’ peygamberin isteklerini öfkelenmeden, Allah’ın bir peygambere “gündüzlerini oruçla, gecelerini ibadetle geçirecek ve insanlar arasında hükmettiğinde öfkelenmeyecek birine teslim et” emrine ya da İsrailoğullarından bir kral ölmeden önce, “Kim benim yerime geçecek, ama asla öfkelenmeyecek?” isteğine uyduğundan (Harman, 2013, s. 569) Zülkefl adıyla anıldığını görüşündedirler.

2.3.2. Ebcad Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı kişi adlarının kökenini ebcad hesabına dayanarak açıklamıştır. Ebcad değerine dayanılarak yapılan köken açıklamalarında “gün sayısına” bağlı kalınmıştır. Bu sınıflandırmada ele alınan adlar ana rahminde “üç yüz on dört gün” (*Sincâr*) ve “iki yüz on yedi günde” (*Ṭarḥ ibn Nūḥ-veled*) kalınmasına bağlı olarak isimlendirildiği ortaya konulmuştur.

Sincâr

“Bu ma‘şûm-ı pâk rahm-ı mâderde üç yüz on dört gün ıkalup tevellüd etdiğiçün cemî‘i müneccimîn ve kâhinîn bu ğulâmın ismine Sincâr dediler kim batn-ı ümde üç yüz on dört gün kaldığına delâlet eder bir ism-i sulţandır” (SN IV, 213a).

Evliya Çelebi, “Sincâr” adının ebcad değerini vererek köken açıklamasında bulunmuştur. Rivayete göre, “bu pâk masum ana rahminde üç yüz on dört gün kalıp doğduğu için” müneccim ve falcılar tarafından çocuğa “Sincâr” adı verilmiştir. Sincâr adının ebcad değerine bakıldığında, sin (س) “60”, nun (ن) “50”, cim (ج) “3”, elif (ل) “1”, rı (ر) “200” (Devellioğlu, 2015, s. 224) olmak üzere toplam üç yüz on dört olduğu görülmektedir. Evliya Çelebi, Sincâr adının ebcad değerine uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur.

Ṭarḥ ibn Nūḥ-veled

“Bir nūr-ı İlāhī ğulām-ı nā-tamām meġer raḥm-ı māderde toġuz ay on ğün ki iki yüz seksen ğün tamām olmadan iki yüz on yedi ğünde bi-emri Ḥayy-ı Qādīr merḥūm tevellūd etdiġiyġün ismine Ṭarḥ ibn Nūḥ-veled ġodular. Lafz-ı Ṭarḥ ḥisāb-ı cifr-i ‘Alī üzre 217’dir”(SN IV, 384a).

Evliya Çelebi, Tarḥ ibn Nūḥ-veled’in “ana rahminde dokuz ay on ğün ki iki yüz seksen ğün tamamlanmadan iki yüz on yedi ğünde Allah’ın emriyle ölü doğduġu için adını Tarḥ ibn Nuh-veled” verildiġini belirtmiştir. Ṭarḥ adının ebced deġerine bakıldıġında (Devellioġlu, 2015, s. 224); (ط) “9”, (و) “200”, (ح) “8” olmak üzere toplam iki yüz on yedidir. Evliya Çelebi, “Tarḥ” adının ebced deġerine uygun olan bir köken açıklamasında bulunmuştur. Ayrıca Arapça kökenli *Ṭarḥ* sözcüġünün “atma, koma, bırakma” anlam ile (Devellioġlu, 2015, s. 1205) Tarḥ ibn Nūḥ-veled’in ana karnında iki yüz seksen ğün tamamlanmadan doğması, yani “atılması” ilişkili bir durumdur.

2.3.3. Sahip Olduġu Özel Güçlere Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı kişi adlarının kökenini kişinin sahip olduġu özel güçlere dayanarak açıklamıştır.

Balaban Baba

“Balaban Baba dā’imā pārsā-yı Muḥammedī’de balaban gibi řikār olup Yataġan Baba’ya kifāf-ı nefis getirirmiş” (SN III, 167b)

Balaban sözcüġünün “doğan (alıcı kuş)” (Derleme Sözlüġü, 1965,s. 496) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, Balaban Baba’nın “dindār toplanmasında balaban gibi av alıp Yataġan Baba’ya yiyecek getirdiġinden” dolayı “Balaban” ismi ile isimlendirildiġini ifade etmektedir. Bu açıklamada, avını yakalama açısından güçlü bir kuş olan balaban, yani doğan kuşunun özelliġinin Balaban Baba’ya aktarıldıġı görölmektedir.

Ebü’s-selc

“Dā’imā řām ḥalġına şar taşıyup bezl-i selc etdüġünden Ebü’s- selc derlermiş” (SN III, 34a).

Evliya Çelebi, “Şam halkına kar taşıyıp kar dağıttığından dolayı” Ebü's-selc denildiğini belirtmiştir. Arapça kökenli *ebû* sözcüğü “baba” (Devellioğlu, 2015, s.227) anlamına sahiptir. Arapça kökenli *selc* sözcüğünün ise “kar” (Devellioğlu, 2015, s. 1088) anlamı bulunmaktadır. Bu bilgiler eşliğinde, Ebü's-selc'e kar dağıtması sonucunda “Kar Baba” denildiği görülmektedir.

Hazret-i Hızır

“Hızır ismiyle müsemma olduğunun vech-i tesmiyyesi oldur kim Birberistân'da başduğu yerde yeşil ot bitdigiçün lisân-ı ‘Arab'da Hızır dediler. Ahzar, yeşil demektir. Tahfif-i kelâm edüp elifin hafz edüp Hızır derler.” (SN III, 36a).

“Ve bu rüy-ı zemînde Hazret-i Hızır'ın başup durup yatduğu yerler yeşil çemenzâr olduğiyçün Hızır Nebî derler” (SN IV, 407a).

Evliya Çelebi, Hazret-i Hızır'ın ismi ile anılmasının nedenini sahip olduğu özel bir güce dayandırmaktadır. Hazret-i Hızır'ın adı ile ilgili köken açıklaması, tez sınırları içinde, iki yerde yer almaktadır. Belirtilene göre, Hazret-i Hızır'ın “bastığı yerde yeşil ot” çıkmaktadır. Bu nedenden dolayı “Arap dilinde Hızır” ismi ile isimlendirilmiştir. “Ahzar, yeşil demektir. Kelimeyi hafifletip elifini kaldırıldığı için Hızır” biçimini almıştır.

“Arapça kaynaklarda *hadır* (*hadr*, *hıdr*) şeklinde yer alan ve Arapça menşeli olduğu kabul edilen kelime Türkçede Hızır ve Hıdır biçiminde kullanılmaktadır. *Hadır* “yeşil, yeşilliği çok olan yer” manasındaki *ahdar* ile eş anlamlıdır” (Çelebi, 1998, s. 406). Arapça kökenli *ahzâr* sözcüğünün de “yeşil” (Devellioğlu, 2015, s. 23) anlamı bulunmaktadır.

2.3.4. Kişinin Sahip Olduğu Belli Bir Şeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı kişi adlarının kökenini kişinin sahip olduğu belli bir şeye dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada yer alan kişilerin malına/zenginliğine (*İmâm Boğabây*, *Bâyezîd*) ve sahip olduğu silaha (*Ketağaç Paşa*) dayanarak isimlerini aldıklarını belirtmiştir.

İmām Boğabāy

“Kırk biñ re’s cāmūsa mālīk olmağile Boğabāy derlermiş.” (SN IV, 297a).

Evliya Çelebi, İmām Boğabāy’ın “kırk bin baş camıza sahip olduğundan” dolayı Boğabāy denildiğini belirtmektedir. Eski Türkçede ‘Zengin, zengin bir adam’ anlamındaki *bay* (Clauson, 1972, s. 384), Anadolu Türk diyalektlerinde ‘zengin, ağa’ (Derleme Sözlüğü, 1965, s. 574) anlamına sahiptir. İmām Boğabāy’ın adında da yer alan “bay” sözcüğü zenginliği ifade etmek için kullanıldığı söylenilebilir.

Ketağaç Paşa

“(…) kapusu demir zincirli sarāydır. Hatta bir kerre zincirin Ketağaç Paşa kılıç ile çalup iki pāre edüp hālā kapu üzre maşlūbdur kim maḳdūr-ı beşer değildir. Anıñçün Ketağaç Paşa derler, "ketağaç" kılıç demektir” (SN III, 22b).

Evliya Çelebi, Ketağaç Paşa’nın adını sahip olduğu silahtan aldığını belirtmiştir. Ketağaç Paşa Sarayı anlatılırken Ketağaç Paşa’nın saray kapısındaki zinciri kılıcı ile ilki parça ettiği ve Ketağaç’ın “*kılıç*” anlamının olduğu ifade edilmiştir. Derleme Sözlüğü’nde (2009), *ket III* sözcüğünün “ince uzun sopa, kazık” anlamına sahip olduğu görülmektedir (s. 2774). Bu bilgiden yola çıkarak “ketağaç”ın ağaçtan, yani odundan yapılmış ince uzun bir sopa olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, Ketağaç Paşa’nın sahip olduğu silahı “kılıç” olarak belirtmektedir.

Bāyezīd

“Ba‘de’s-şoḥbe šāh sarāyına giderken üç re’s mücevher zeynli küḥeylān at keşīde kılup šāh süvār olduğda ḳoltuğuna girüp yine farkına cevāhir ve dürr-i yetīm nisār eder ve ‘aḳīb-i šāhca üç kīse altun gönderüp šāhıñ cemī‘i nevkerlerin iḥsān ile Bāyezīd Ḥān bāy-ı yezīd eyledi” (SN III, 77b)

“Bayezid adının kökeni Arapça Abū Yazīd/ Abā Yazīd “Yazid’in babası” (Tietze, 2016, s. 617) sözcüğüne dayanmaktadır. Ancak, Evliya Çelebi bu adın kökenini, Anadolu Türk diyalektlerinde görülen *bay* ‘zengin, ağa’ (Derleme Sözlüğü, 1965, s. 574) anlamındaki sözcüğe

ve yezîd'e bağlamaktadır. Rivayete göre, Beyâzîd Han “şah (*Şah Tahmasb*) sarayına giderken üç baş mücevher süslü küheylân at çekip şah bindiğinde koltuğuna girip yine başına cevahir ve sedefinde tek olarak çıkan büyük inci saçar ve şahın ardınca üç kese altın gönderip şahın bütün kullarını ihsan ile Bayezîd Han bâ-yı yezîd”eylemiştir.

2.3.5. Kişisel Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı kişi adlarının kökenini kişisel özelliğe dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Hzret-i Peyk-i Resûl ‘Amr-ı ‘Ayyâr

“Hâzır cevâb ve nüktedân ve nükteşinâs olduğundan ‘Amr-i Ümeyyetü't- Dāmîrî derler idi” (SN III, 27b).

Evliya Çelebi, “Hâzır cevap, zarif ve nükteci olduğundan Amr-i Ümeyyetü't-Dāmîrî” denildiğini belirtmiştir.

Manşûr-ı Devânîkî

“Bu Manşûr-ı Devânîkî gâyet hasîs ü le‘îm ü nekes kes olup hisset denâ’etinden bir dankı hisâb ettiğiçün Manşûr-ı Devânîkî derlerdi. Gerçi gaddâr halk eyle derler ammâ Âl-i Emeviyyûn'dan eyle bir şâhib-i kerem ve şâhibü'l-hayrât gelmemiştir” (SN IV, 333a).

Evliya Çelebi, “gayet cimri, alçak, eli sıkı olup cimrilik ve alçaklığından bir dankı hesap ettiği için” Mansûr-ı Devânîkî ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Ancak, daha sonra “Gerçi acımasız halk öyle derler ama Emevîlerden öyle bir kerem ve hayır sahibi gelmemiştir” diyerek bu düşünceye karşı çıkmaktadır. Arapça kökenli *Devânîkî* adı “Abbâsî halîfelerinden Ebû Ca’fer Mansûr’un hasisliğinden bir şeyi ‘dânik: en ufak şey, mangır’a kadar hesap etmek âdeti olduğundan kendisine verilen lakap” (Devellioğlu, 2015, s. 204) anlamına sahiptir.

2.3.6. Doğum Yeri veya Geline Ülke, İl, İlçe ve Köye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı kişi adlarının kökenini kişilerin doğduğu yere, geldiği ülke, il, ilçe ve köye dayanarak açıklama amacıyla bulunmuştur. Bu sınıflandırmaya dahil edilen kişi adlarının kökeni, kişilerin asıl vatanı (*Hazret-i Şeyh Rûmî*, '*Abdülkâdir-i Cîlânî*, *Rûmiyye Şeyhi*) ve doğum yerine (*İmâm 'Alî-i Kûfî*) dayanılarak ortaya konulmuştur.

'Abdülkâdir-i Cîlânî

“Şeyh 'Abdülkâdir'in vatan-ı ahlîleri olduğundan 'Abdülkâdir-i Cîlânî derler” (SN IV, 330a).

Evliya Çelebi, “Şeyh Abdürkâdir'in asıl vatanları olduğundan Abdülkâdir-i Cîlânî” denildiğini ifade etmektedir. Diğer kaynaklara bakıldığında, “470'te (1077) Hazar denizinin güneybatısındaki Gîlân eyalet merkezine bağlı Neyf köyünde doğdu. Arapçada “el-Cîlî, el-Cîlânî”, Farsçada “Gîlî, Gîlânî”, Türkçede ise “Geylânî” şeklinde telaffuz edilen nisbesiyle” (Uludağ, 1988, s. 234) meşhur olduğu bilinmektedir.

Hazret-i Şeyh Rûmî

“Ammâ bu 'azîze "Rûmiye şeyhi" denmesiniñ sebep-i tesmiyesi oldur kim vatan-ı ahlîleri şehr-i Rûmiye'dir” (SN IV, 208b).

Evliya Çelebi, “asıl vatanlarının Rumiye şehri” olmasından dolayı Hazret-i Şeyh Rûmî ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

İmâm 'Alî-i Kûfî

“Bu şehzâde-i âzâde İmâm 'Alî'nin maskat-ı re'sleri şehr-i Kûfe olmağile İmâm 'Alî-i Kûfî derler” (SN IV, 367b).

Evliya Çelebi, “Şehzade İmam Ali'nin doğum yerleri Kûfe olduğundan İmam Ali-i Kûfî” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Rūmiyye Şeyhi

“ ‘Azîz-i merhûm bu Rūmiyye'den olmağile Rūmiyye Şeyhi derler” (SN IV, 294b).

Evliya Çelebi, “Rumiye'den olduğundan Rumiye Şeyhi” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

2.3.7. Fiziksel Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı kişi adlarının kökenini kişilerin sahip olduğu fiziksel özelliğine dayanarak açıklamıştır.

Cehennem Bölükbaşı

“(…) Cehennem Bölükbaşı nām şakī sa'ir-i be-nām bir zişt-rū-yı bed-likā başında demir tuğulkaşıyla ve egninde Dāvūdī zırhıyla ve kemerinde altı ‘aded tabancalı tūfengiyle ve zährında Haleb kalkanıyla gūyā bu bir ayaklı cebehāne ādem ejderhāsı idi” (SN III, 179a).

Evliya Çelebi, ele alınan kişinin adı ile dış görüşünü arasında ilişki kurarak köken açıklamasında bulunmuştur. Belirtilene göre, “Cehennem Bölükbaşı adlı bahtsız “Cehennem” namı bir çirkin yüzlü pis suratlı başında demir başlığıyla, sırtında Davudî zırhıyla, kemerinde altı adet tabancalı tūfengiyle ve omuzunda Haleb kalkanıyla sanki bu bir ayaklı cebehane adam ejderhası idi”.

Cıgallı Sultān

“Bi-emrillah rahm-i māderden müştakḳ olduğda alnında siñir gibi bir cıgatıl gibi bir şey ile vücūda geldiğinden Cıgallı Baba derler” (SN IV, 298b).

Evliya Çelebi, “Allahın emri ana rahminden doğduğunda alnında sinir gibi bir cığa tel gibi bir şey ile vücūda geldiğinden Cıgallı Baba” denildiğini belirtmiştir. Kaynaklara bakıldığında, *cığa* (*cıgal*) sözcüğünün “horoz, ördek, turna gibi hayvanların kuyruklarındaki uzun tüy” (Dilçin, 2018, s. 57) anlamına sahip olduğu görülmektedir.

Şems Efendi

“Şems Efendi Cāmi‘i: Ba‘dehū pederi sinne girüp evlādın der-āgūş edüp mezkūr kabri sütr edüp ol ma‘şüm gāyet maḥbūb olmağile ismine Şems derlerdi” (SN IV, 201a).

Evliya Çelebi, Şems Efendi Camisi anlatırken, “çok güzel olduğundan ismine Şems” denildiği belirtilmiştir. Arapça kökenli *şems* sözcüğünün “güneş” anlamı bulunmaktadır (s. 1153).

2.3.8. Yaşayışına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı kişi adlarının kökenini kişilerin yaşayışlarına dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada kişilerin yaşayış tarzını etkileyen belli bir tutuma (*Pehlivān Zengüzer*), inanışa (*Dervīş Sünneti*), ve davranışa (*Yahyā-yı Hayātī*, *Yatağan Baba*) dayanarak köken açıklaması yapılmıştır.

Dervīş Sünneti

“Ve bir mışra’da saña kim derler, buyurduñuz. Bu zelīl [ü] ḥaḳīre Dervīş Sünneti derler. Yed-i kudret ile mecnūn-ı müştak olduğumuzdan sünneti taḥallüş eder bir Sünni fuḳarāyız” (SN III, 175b).

Evliya Çelebi, bir diyalog eşliğinde, “Kudret eliyle mecnun ve âşık oldukları için Sünneti mahlasını kullandıklarını” belirtmiştir.

Pehlivān Zengüzer

“Paşa eyitdi: "Kaldırın şü siḥirbāzın ğararın. Ben şü perendebāz pehlivān-ı şāhbāzdan ḥaẓẓ etdim." dedikde yine meydān-ı muḥabbete Pehlivān Zengüzer, ya‘nī ‘avretten geçmiş mücerred pāk olmuş demektir, mezkūr pehlivān def ü kudümün çalmağa başladı” (SN IV, 232b).

Evliya Çelebi, “Pehlivan Zengüzer” adının “kadından geçmiş yalnız pāk olmuş” anlamında olduğunu belirtmiştir. Farsça kökenli *zen* sözcüğünün “kadın” (Devellioğlu, 2015, s. 1373) anlamı bulunmaktadır. Farsça kökenli *güzer* sözcüğünün ise “geçme, geçiş; geçen, geçici”

(Devellioğlu, 2015, s. 346) anlamları bulunmaktadır. Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Yahyā-yı Hayātī

“Ve bu Sultāna Yahyā-yı Hayātī demeleriniñ aşlı bir seccāde üzre tahıyyâtta ve hayâtde oturur gibi oturduğundan Yahyā-yı Hayātī derler” (SN III, 58b).

Evliya Çelebi, “bir seccade üzerinde tahıyyâtta ve hayatta oturur gibi oturduğundan dolayı” Yahyâ-yı Hayatî lakabı verildiği belirtilmektedir.

Yatağan Baba

“Yatağan Baba, kırk yıl şavma’asından çıkmayıp yatdığıyçün Yatağan Baba derler” (SN III, 167b)

Evliya Çelebi, kırk yıl ibadethanesinden çıkmayıp yattığı için Yatağan Baba” denildiğini ifade etmektedir.

2.3.9. Mesleğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı kişi adlarının kökenini kişilerin mesleğine dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Ḥabībī Neccār

“Yedi seneden sonra bu Ḥazret’i Ḥabībī Neccār bu Anṭakıyye şehrine gelüp cümle halkı dīni mesīhe da’vet etdikde cümle ahālī beled Ḥabībī Neccārdan mu’cize isteyüb bizim melīkimiziñ Yavḥid nāmında bir ‘ādil oğlu var idi. Yedi senedir merhūm oldı. Ānı ihyā imāna geelim dediler. . Derḥāl Ḥabīb-i Neccār kabır-i şeh-zāde üzre varup du‘ā edüp " *Ḳum bi-iznillah*" deyince bi-emri Ḥüdā şehzāde-i āzāde ‘azāb-ı kabırden āzād olup hayāt buldukda yedi sene mu’ammer olup cümle ehl-i Anṭakıyye İslām ile müşerref olup şehzāde yedi sālde ol kadar ‘adl-i ‘adāletler edüp deyr-i kebīrlar ve hayrāt-ı vefīrlar edüp şehir-i Anṭakıyye’i ‘imār ederken Ḥabīb-i Neccār kifāf-ı nefis içün neccārlık etdüğünden Ḥabīb-i Neccār derler” (SN III, 24a).

Evliya Çelebi, belli bir olay eşliğinde, Habib-i Neccâr'ın yaptı dülgerlik/marangozluk yapmasından dolayı bu isim ile isimlendirildiğini ifade etmiştir. Rivayete göre, Hazret-i Habib-i Neccâr, Antakya şehri halkını Mesih dinine davet edince halk Habib-i Neccâr'a yedi sene önce ölen şehzâdelerini diriltirse ona inanacaklarını söyler. Habib-i Neccâr istenileni yapınca tüm halk İslâm ile şereflenir. Dirilen şehzâde “Antakya şehrini imar ederken Habib-i Neccâr rızkı için neccârlık dülgerlik/marangozluk yaptığı için Habib-i Neccâr” ismi ile isimlendirildiği belirtilmektedir. Arapça kökenli *necr* sözcüğünden türetilen *neccâr*'ın “dülger; marangoz” (Devellioğlu, 2015, s. 955) anlamları bulunmaktadır. “Tefsir kitaplarında Habîb'in neccâr (dülger), ipekçi, kassâr (bez ağartan) veya ayakkabıcı olduğu” (Ateş, 1996, s. 373) görülmektedir.

2.3.10. Ailedeki Bir Kişinin Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, ele alınan grupta bahsi geçen kişinin ailesinden tanınmış bir kişinin adına dayanarak köken açıklamasında bulunmaktadır.

El-Mevlâ Husrevzâde Muştafâ Efendi

“Bursa'da Zeyneddîn Hâfî cebbânesinde te'lîf olunan *Dürer [u] Ğurer* mü'ellifi Mollâ Husrev'in sıbt-ı reşîdindendir” (SN III, 9a).

Evliya Çelebi, “*Dürer [u] Ğurer*” yazarı “Molla Husrev”in torunlarından olduğu için el-Mevlâ Husrevzâde Muştafâ Efendi ismi ile isimlendirildiğini ortaya koymaktadır.

2.4. COĞRAFÎ ADLAR

Evliya Çelebi, gezip dolaştığı yerlerdeki göl, nehir, pınar, ılıca, tepe, dağ, havuz, boğaz, ağaç, ova, yayla gibi coğrafî unsurların adları ile ilgili köken açıklaması yapmış bulunmaktadır. Bu açıklamalardaki bilgileri kimi zaman “müverrihânların tahtırları üzre, bi-ğavli müverrihân-ı ‘Acem” gibi ifadeleriyle nereden aldığını açıklamış, kimi zaman da kendi gözlemlerine dayanarak çeşitli bilgiler vermiştir.

2.4.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafya adlarının kökenini kişi adına dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

‘Ayn-ı Şakku'l-‘acüz

“Bir ‘aynū'l-hayâtdır. Ammā zamān-ı kadîmde bu Qal‘a-yı Hulâgû muhâşara etdikde bir ‘acûze karı sihr ile kayadan çıkardı, derler. Anıñçün {Şakku'l-‘acüz nâmiyle meşhûr olup} (...)” (SN IV, 202a).

Evliya Çelebi, Şakku'l-‘acüz Pınarı’nın isimlendirilme nedenini açıklarken, edindiği bilgilerin kaynağını “derler” ifadesiyle ortaya koymaktadır. Diyârbakır Kalesi’nin anlatıldığı bölümde, içkale sularından bahsederken, “bu kaleyi Hulâgû kuşattığında bir yaşlı karı sihir ile kayadan çıktığından dolayı “Şakku'l-‘acüz” ismi ile isimlendirildiği” belirtilmiştir. Arapça kökenli ‘acüz/‘acûze sözcüğünün “kocakarı, cadı karı (mecaz)” (Devellioğlu, 2015, s. 8) anlamlarına sahiptir. Arapça kökenli şak sözcüğünü ise “1. yarma, yarıma, çatlama; yırtma, paralama, kırma 2. yarı, çatlak” (Devellioğlu, 2015, s. 1140) anlamları bulunmaktadır. Evliya Çelebi, isimde yer alan sözcüklerin anlamına uygun olarak, yaşlı bir kadının kayada oluşan yarıktan çıkmasından dolayı pınarın “Şakku'l-‘acüz” ismi ile anıldığını belirtmektedir.

‘Alî Kayası

“Hazret-i ‘Alî ejderhânın mağarasına gelüp görse derûn-ı gârda ejderiñ yavrusu var. Gâra girmeyüp taşra kaya üzre iki rek‘at şalât-ı hâcet kılup du‘â eder. Ba‘de’s-senâ bi-emrillah gâriñ kapusu sedd olduğu hâlâ mezkûr kayalarda zâhir ü bâhirdir. Müverrihânların tahtları üzre bu Sübhân dağı dâmeninde ‘Alî Kayası içre mahpûs olan Hazret-i ‘Alî du‘âsıyla mahpûsdur kim anıñçün " ‘Alî Kayası derler", deyü bir rivâyet dañi böyle taht etmişler, haqqâ ki yahşî demişler” (SN IV, 244a).

Evliya Çelebi, tarihçilerin yazdığı bilgilere bağlı kalarak, ele alınan kaya içindeki ejderha yavrusunun Hazret-i Ali’nin duasıyla kayaya hapsedilmesinden dolayı “Ali Kayası” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Ayrıca, verilen bilginin doğruluğunu “mağaranın kapısını kapandığı hâlâ anılan kayalarda açık seçik görülür” ve “gerçekten de yahşî demişler” ifadeleriyle ortaya koymaktadır.

Aznavur Depesi

“Sene 244 tārīhinde Hārūnu'r-Reşīd'in vūzerālarından ‘Aznavur nām bir hūmām niçe yüz biñ ādem cem‘ edüp bu depeyi yıǵdıǵından ğalaṭ-ı meşhūr evlā olup Aznavur Depesi derler” (SN IV, 397b).

Evliya Çelebi, 244 yılında “Harun Reşid’in vezirlerinden Aznavur” adlı bir kişinin “yüz binlerce adam toplayıp bu tepeyi yıǵdıǵından” dolayı Anzavur ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

‘Ayn-ı İskender

“Ḳal‘a ardında ‘Ayn-ı İskender başıdır kim İskender’in boynuzu bu ‘ayn-ı zülālden nūş etmesi sebebiyle ğā‘ib olduǵıyçün bu ‘ayn-ı ḥayātın tūlū‘ etdüǵi ḳaya zeylinde bir çemenzār ve lāle-‘ızār zemīnde bir ḥıyābān maştaba inşā etmişdir” (SN IV, 234b).

Asıl adı Alexandros olan İskender, (Kaya, 2000, s. 555) ele alınan pınardan içince boynuzu kaybolduǵu için “‘Ayn-ı İskender” ismi ile isimlendirildiği ifade edilmektedir.

Cebel-i Sincār

“Sebeb-i Tesmiyye-i Cebel-i Sincār: Bi-ḳavli müverriḥān-ı ‘Acem, (...) Bu ma‘şūm-ı pāk raḥm-ı māderde üç yüz on dört gün ḳalup tevellūd etdiǵıyçün cemī‘i mūneccimīn ve kāhinīn bu ğulāmın ismine Sincār dediler kim baṭn-ı ümde üç yüz on dört gün ḳaldıǵına delālet eder bir ism-i sulṭāndır kim bu cebel ol şehzāde-i āzādeniñ maskaṭ-ı re’si olduǵundan anıñ ismiyle müsemmā olup Cebel-i Sincār derler” (SN IV, 213a).

Evliya Çelebi, Sincār Dağı’nın adlandırılma nedenini Acem tarihçilerinin görüşlerini ele alarak belli bir rivayet eşliğinde açıklamıştır. Rivayete göre, “Sincar Dağı”nın adı, ana karnında üç yüz on dört gün kalıp ele alınan daǵda doğan bir şehzādenin adından gelmektedir. Rivayete göre; doğan şehzade “ana karnında üç yüz on dört gün kalıp doğduǵu için bütün mūneccimler ve falcılar bu çocuğun ismine Sincar” demişlerdir. “Bu daǵ da o özgür şehzadenin doğum yeri olduǵundan onun ismiyle isimlendirilip Sincar Dağı” denilmiştir.

Sincâr adının “üç yüz on dört gün kalıp doğduğu için” konulması, ebced hesabına dayanılarak oluşturulan bir köken açıklamasıdır. Bu adın ebced değerine bakıldığında, sin (س) “60”, nun (ن) “50”, cim (ج) “3”, elif (ل) “1”, rı (ر) “200” (Devellioğlu, 2015, s. 224) olmak üzere toplam üç yüz on dört olduğu görülmektedir. Sincâr adı için verilen ebced değeri, Sincâr Dağı için de geçerlidir. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi dağın adı, doğrudan doğruya, kişi adına dayandırılmıştır.

Küh-ı Nemrūd

“Evc-i āsumāne ser çekmiş çār-kūşe binā olunmuş ‘amelī bir kūh-ı bülenddir kim Nemrūd-ı la‘īn *ḥāṣā sūmme ḥāṣā* rubūbiyyet da‘vāsı etdiği ‘aşırlarda binā etmiştir” (SN IV, 342b).

Evliya Çelebi, ele alınan dağ “kovulmuş Nemrud’un tanrılık davası ettiği asırlarda” yapıldığı için Nemrūd Dağı ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Kaynaklara bakıldığında, Nemrud adının kökeni ile ilgili üç görüş bulunmaktadır. Bunlara göre, “Yahudi kutsal metinlerinde Nīkrod adının İbrânice “marad (isyan etmek)” kökünden, “Talmud’da Nimrod kelimesi Amrafel (Amraphel)” adından ve “başka kaynaklarda Eski Mezopotamya tanrısı Ninunta” isminden geldiğini öne sürülmektedir (Batuk, 2006, s. 554) .

Lût Gölü

“Bu buḥāyre oldur kim Hazret-i Lût ‘Aşrı’nda kavm-i Lūtîlere Cenāb-ı Bārī hışm edüp lāşe-i murdārların Cenāb-ı Allah meleklerle emr edüp bu deryāya döküp cümle leşleri niçe zemān bu buḥayre üzre şināverlik edüp cīfe-i murdārlarından āb-ı buḥayre bed rāyiḥalı olup ilā yevminā hālā bir şaşıḳ buḥayre ve siyāh-rū deryadır” (SN III, 46a).

Evliya Çelebi, Hazret-i Lût döneminde, Cenāb-ı Bārī’nin “Lûtî kavminin pis leşlerini” bu denize dökmesinden dolayı “Lût Gölü” adını aldığını ortaya koymuştur. Rivayete göre, Lût kavminin leşler “nice zaman bu gölün üzerinde yüzdüğünden” gölün kötü kokuludur ve Evliya Çelebi “Hālâ günümüzde bir kötü kokulu göl ve kara yüzlü denizdir” ifadesiyle bu kötü kokuya tanık olduğunu belirtmiştir. Lût Gölü’nün geçtiği diğer kaynaklarda da Evliya Çelebi’nin aktardığı bilgilerle uyuşan bilgiler yer almaktadır.

Ele alınan gölü Müslümanlar ve Batılılar farklı isim ile isimlendirmiştir. “Müslümanlar tarafından Hz. Lût’a izâfeten Lut gölü / Lut denizi” (Bilge, 2003, 230) olarak adlandırırken, Batılılar “Batılılar arasında da içinde ve kıyılarında canlı yaşamadığından (sadece gölü besleyen Ürdün / Şeria nehrinin ağzında yosun gibi bazı yeşillikler görülür) ve hakkındaki ölümcül efsanelerden dolayı “Ölüdeniz” anlamına gelen adlarla” (Bilge, 2003, 230) anmaktadır. Ayrıca, Lut Gölü’nden “Nâsır-ı Hüsrev, Yâkût el-Hamevî, İbn Battûta, Mes‘ûdî, Makdisî ve İstahrî gibi İslâm coğrafyacılarının “el-Buhayretü’l-müntine” (fena kokulu göl) ve “el- Lut gölünü” (Bilge, 2003, 230) biçiminde bahsettikleri görülmektedir.

Nehr-i İshāk

“Ve bu tır‘ayı Āl-i ‘Abbāsiyān’dan el-Mütevekkil Alallah emîrû’l-mü’minîn iken vezîri İshāk ibn Ca‘fer hâfir edüp nehri cereyân etdiğiçün hâlâ Nehr-i İshāk derler” (SN IV, 406a).

Evliya Çelebi, “Abbasiogulları’ndan el-Mütevekkil Alallah halife olduğu zamanda veziri İshak b. Cafer kazıp nehri akıttığı için” İshak Nehri ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Nehr-i Ma‘kal

“Hazret-i ‘Ömer hilâfesinde Başra feth olduğda Ma‘kal b. Beşâre emr edüp Başra nevâhîlerin reyy etmeğiçün Nehr-i Şafrâydenk’i daği ziyâde tevsî’ ü taḥhîr etdiğiçün aña mensûb ismiyle müsemma olup Nehr-i Ma‘kal derler” (SN IV, 206b).

Evliya Çelebi, “Hazret-i Ömer halifeliği zamanında Basra fetholdüğünde Ma‘kal b. Beşâre’nin emredip Basra köylerini sulamak için Safrâ-yı Dîk Nehri’ni daha fazla genişletip temizlediği için onun ismiyle isimlendirilip Ma‘kal Nehri” denildiğini belirtmiştir.

Şolğay Yaylası

“Zira Şolğay Sultân Cüneyd-i Bağdadî hazretlerinin baş ḥalîfesidir. Bu yaylada medfûn olduğundan aṣlâ ḥarâmî olmaz” (SN III, 20b).

Evliya Çelebi, ele alınan yaylada Şolgay Sultan'ın gömülü olmasından dolayı “Şolgay Yaylası” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

2.4.2. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafî adların kökenini belli bir olaya dayanarak açıklamıştır

Küh-ı Dehdīvān

“(...) Dehdīvān nāmıyla meşhūr bir kūh-ı bülend vardır, ol cebel-i ‘ālī üzre İskender-i Zülkarneyn Qal‘a-i Bitlīs'i hazine-dârı olan Bedlīs elinden qal‘ayı feth etmek için bu dağda on gün müşāvere ve dīvān etdiğinden Dehdīvān Dağı derler” (SN IV, 225b).

“Küh-ı Dehdīvān'dır kim zirve-i a'lāsında olan İskender seddi Bitlīs fethiyçün on gün dīvān-ı müşāveresiçün binā etdiğinden Dehdīvān derler” (SN IV, 234b).

Evliya Çelebi, İskender-i Zülkarneyn hazinedârı olan Bedlis'in elindeki Bitlis Kalesi'ni fethetmek amacıyla Dehdivān Dağı üzerinde on gün süren danışma meclisi kurduğu için Dehdivan Dağı ismi ile isimlendirildiğini ifade etmektedir. Farsça kökenli *deh* sözcüğünün “on (sayı)” (Devellioğlu, 2015, s. 193) anlamı bulunmaktadır. Arapça kökenli *dīvān* sözcüğünün ise “büyük meclis” anlamı mevcuttur. Evliya Çelebi, isimde yer alan iki sözcüğün anlamlarına uygun olan bir olay eşliğinde köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Deşt-i Kārakan

“Bu şahrāda Hulāgū Āl-i ‘Abbāsiyān'dan yetmiş biñ ādem katl edüp kanları buhayre gibi olduğundan Deşt-i Kārakan derler” (SN IV, 304b).

Evliya Çelebi, ele alınan ovada “Hulāgū Abbasîylerden yetmiş bin adam katledip kanları göl gibi olduğundan” dolayı Karakan Ovası ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Ayrıca, katledilen insanların kanlarının göl gibi olduğu ifadesinde mübalağalı bir anlatım söz konusudur.

2.4.3. Yansıma Sese Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bu açıklama türünde coğrafi adların kökenlerini söz konusu coğrafyadaki yansıma seslere dayanarak açıklamaktadır.

Dümdüm Kayası

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bu ƙal’a ƙayası Rūmiyye Deryāsı kenārında wāķi’ olmağile talaṭṭum-ı deryā bu ƙal’a ƙayaları mağaralarına urduƙça Ḥüsrevānī kūp gibi güm güm ve düm düm şadā verdiğinden Dümdüm Ƙayası derler. Bir rivāyetle Ḥazret-i Süleymān bunda Dümdüm nām bir dīv-i benāmı ḥabs edip anıñ düm düm şadāsı istimā’ olduğundan Dümdüm Ƙayası derler. Ḥālā ol şadā istimā’ olunur. Ammā talaṭṭum-ı deryādan olsa ba’īd olmaya” (SN IV, 297a).

Evliya Çelebi, Dümdüm Kayası’nın isimlendirilme nedeni ile ilgili iki rivayet olduğunu ifade etmiştir. İki rivayette de yansıma sese dayanarak köken açıklaması yapılmış, ancak ilk rivayette “dalgaların kayaya çarpma sesinden” dolayı bu ad verilirken, ikinci rivayette “Dümdüm adındaki devin düm düm seslerinden” dolayı “Dümdüm Kayası” ismi ile isimlendirildiği belirtilmiştir. İlk rivayette, Rumiye Gölü kenarında bulunduğu için gölün dalgası kalenin kayarında bulunan mağaralara vurduğu zaman “Hüsrevânî kūp gibi güm güm ve düm düm” sesleri çıkardığından dolayı yansıma sese dayanarak Dümdüm Kayası ismi ile isimlendirilmektedir. Diğer rivayette ise “Hazret-i Süleyman burada Dümdüm adında ünlü bir devi hapsedip onun düm düm sesi duyulduğundan Dümdüm Kayası” denilmektedir.

Şecerü'l-Vakvak

“Yine Cenāb-ı Ḥallāk-ı Ezel şun’un izhār için tīn-i Ādem-i Şaff’niñ beķāyāsından cezīre-i Hindistān’da Şecerü'l-Vakvak nāmında niçe dıraḥt-ı ‘azīm ḥalk etmiştir. Anda benī Ādem gibi meyveler ḥāşıl olup cemī’isi başlarından maşlūb imiş. Bi-emri Ḥudā bu şecereniñ ādem-mişāl meyveleri kemālin bulduƙda vak vak deyü feryād ederek kırk günden zemīne düşüp bir güne maḥlūƙlar ol vakvaki tenāvül ederler, bu daḥi tīn-i Ādem’den ḥalk olmuşdur” (SN IV, 346a).

Evliya Çelebi, Hindistan adasında bulunan Vakvak ağacında “âdemoğlu gibi meyveler olup hepsi başlarından” asılı bir biçimde durduğunu ve “Tanrı’nın emriyle bu ağacın insan gibi olan meyveleri olgunlaşıp “vak vak” diye bağırarak kırk günde yere düştüğünde bir çeşit yaratıkların vakvakı” yediğini belirtmiştir. Arapça kökenli olan *şecer* sözcüğünün “ağaç” (Devellioğlu, 2015, s. 1146) anlamı bulunmaktadır. “Farsça korkak adam demek olan vakvak” adlı ağacın

adını “Hicrî 1066 isyanında Avcı Sultan Mehmet’e zorla öldürttükleri saray ağalarının çınar ağacına baş aşağı asılmasından” aldığını açıklamıştır (Pakalın, 1972, s. 581).

2.4.4. Coğrafi Yapısına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafi adlarının kökenini coğrafi yapısına dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada yer alan sözcüklerin adları; coğrafi unsur benzemesine (*Adadepe*), çevresinde daimi bulunan bir unsura (Cebelü's-selc), yerin tehlikeliliğine (*Derbend-i Karağan*, *Derteng Boğazı*), yerin bitki örtüsüne (*Küh-ı Akra*) ve görünüşüne (Küh-ı Bî-sütün) dayanarak açıklama eğiliminde bulunulmuştur.

Adadepe

“Adadepe demekle meşhûr cânib-i erba‘a il-vilâyetden nümâyân yalıñız bir tümsek depe-i ‘âlîdir” (SN III, 132a).

Coğrafi bir terim olan *ada* sözcüğünün “deniz veya göl suları ile çevrilmiş küçük kara parçası” (TDK, 2019) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, yerin “dört tarafındaki illerden vilâyetlerden görünen yalnız bir tümsek yüksek tepe” olduğunu belirterek bir adayı” andırmasından dolayı “Adatepe” ismiyle isimlendirildiğini ifade edilmiştir.

Cebelü's-selc

“(…) arz [u] semâvât ‘ademden vücûda geleli ol cebel-i bālânîñ tâ zirve-i a‘lâsında qar eksik değildir” (SN III, 34a).

Evliya Çelebi, yüksek dağda “yer ve gökler yokluktan yaratılalı o yüce dağın en yüksek tepesinde kar eksik” olmadığı için “Cebelü's-selc” ismi ile isimlendirildiği belirtilmiştir. Arapça kökenli *selc* sözcüğünün “kar” (Devellioğlu, 2015, s. 1088) anlamı bulunmaktadır. Arapça kökenli *cebel* sözcüğünün ise “dağ” (Devellioğlu, 2015, s. 143) anlamı mevcuttur. Evliya Çelebi, sözcüklerin anlamına uygun olan bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Derbend-i Karağan

“Andan kâlkup niçe biñ renc [ü] ‘anā çekerek Derbend-i Kārağan’ı kâra kân yudarak gücile ‘ubūr ederler” (SN IV, 334a).

Evliya Çelebi, Karakan Boğazı’ndan geçerken “nice bin ağrı ve zahmet çekerek” ve “kara kan yutruk güçlûkle” geçtiklerini belirtmiştir. *Kan yutmak* deyimini “pek çok sıkıntı, azap, ızdırap çekmek” (Dilçin, 2018, s. 136) anlamına sahiptir. *Kara kan yutmak* ifadesiyle hem yerin sıkıntılı oluşunu daha pekiştirmiş hem de yerin “Karakan” ismi ile isimlendirilme nedeni ortaya konulmuştur.

Derteng Boğazı

“Ne ‘üzü-billah Allahümme ‘āfinā bir maḥūf u muḥātara ve ḍayk u teng ü tār bir rāh-ı Derteng-i reng-i bārdır kim elbette cemī’i tüccārān ve sevdāgerānlarıñ metā’-ı bārları bu maḥalde develerden ve katırlardan yıkılıp pāy-māl ü rimāl olur. Ve piyāde ādemleri daḥi ‘usret üzre güzere etdiklerinden Serāh-ı Der-i Teng nāmıyla meṣhūr-ı āfāk Derteng Boğazı’dır. Lisān-ı Pārsī’de der; kapu, teng; daracık yire derler. Bu maḥalde Enūşirvān-ı ‘Ādil bir demir kapu icād ettiğinden Derteng derler” (SN IV, 328a).

Evliya Çelebi, yerin “çok tehlikeli, korkunç, tehlikeli, dar, sıkıntılı ve karanlık bir Derteng yolu” olduğunu ve “bütün tüccarların yüklü malları bu yerde develerden ve katırlardan yıkılıp ayak altında” kalıp kum olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, “Fars dilinde der sözcüğünün “kapı”, teng sözcüğünün ise “daracık yere” denildiğini belirtmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında, Evliya Çelebi’nin belirttiği gibi, Farsça kökenli *teng* sözcüğünün “dar, sıkıntılı (şey, yer)” (Devellioğlu, 2015, s. 1257) anlamı ve Farsça *der* sözcüğünün “kapı” (Devellioğlu, 2015, s. 197) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi bu sözcüklerin anlamına uygun bir köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

Kūh-ı ‘Akra

“Ammā üç merḥale ba’īd bir ‘uryān u bī-dıraḥt u bī- şemer bir Cebel-i ‘Akra’dır” (SN IV, 326b).

Arapça kökenli ‘*akra* sözcüğünün dağ için kullanılan “çıplak” (Devellioğlu, 2015, s. 26) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi de dağın “çıplak, ağaçsız ve verimsiz” olduğunu belirterek isimlendirilme nedenini açıklamıştır.

Küh-ı Bî-sütûn

“Bu küh-ı ‘ibret-şükûh direksiz durduğundan "Küh-ı Bî-sütûn" derler” (SN IV, 309a/b).

Bîsütûn Dağı, “âşık Ferhad’ın sevgilisi Şîrîn’in emriyle Kemanşah civârında deldiği dağ” (Devellioğlu, 2015, s. 124) olarak geçmektedir. Evliya Çelebi de dağın ibret verici bir şekilde direksiz durması nedeniyle “Bî-sütûn Dağı”, yani “Direksiz Dağ” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

2.4.5. Çevredeki Yapı Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafi adlarının kökenini çevrede bulunan belli bir yapı adına dayanarak açıklamıştır.

‘Ayn-ı Havz

“İskender-i Kübrâ nûş edüp bir havz-ı ‘azîm binâ etdiğiçün ‘Ayn-ı Havz derler” (SN IV, 218b).

Arapça kökenli *havz* sözcüğü “havuz” anlamına sahiptir (Devellioğlu, 2015, s. 397). Evliya Çelebi, Büyük İskender’in içip büyük bir havuz yaptığı için bu yere “Ayn-ı havz” denildiğini belirtmiştir.

Sâ‘at Depesi

“Evvelâ derûn-ı şehirde Sâ‘at Depesi derler, anıñ zirve-i a‘lâsında evc-i semâya ser çekmiş bir mîl-i minâre-vâr bir Sâ‘at Kulesi var, anda bir sâ‘ati vardır. Vaqt-i zuhurda on iki nevbet urur bir [135b] mehîb şadâsı var, Filibe şahrâsınıñ cānib-i şarkî ve ğarbîsinde şadâsı bir konağ yerde istimâ‘ olunur bir temâşâgâh Sâ‘at Kulesi’dir” (SN III, 135a/b).

Evliya Çelebi, Filibe şehrinde bulunan bu tepenin en yüksek yerinde “minare gövdesi gibi bir bir saat kulesi var, onda bir saati” olduğundan dolayı “Sâ‘atdepesi” ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre kulenin öğlen on ikiyi vurduğu zaman heybetli sesi olan bir saat bulunmaktadır.

2.4.6. Çevredeki Coğrafi Unsura Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı coğrafya adlarının kökenleri çevrede bulunan coğrafi unsurlara dayanarak açıklanmıştır.

Küh-ı Seylân

“Seylân taşı ma’deni bunda olur” (SN IV, 306b).

Evliya Çelebi, dağın “Seylan taşı madeni” burada olduğundan dolayı “Seylân Dağı” ismi ile isimlendirilmiştir.

Şaṭṭ-ı Bâğın

“Buña ahālî-i Palı Şaṭṭ-ı Bâğın derler. Zîrâ Bâğın köyünde Bâğın Kayası’ndan çıkar” (SN IV, 204b).

Evliya Çelebi, Bâğın adlı büyük bir nehrin “Bâğın köyünde Bâğın kayasından” çıktığını belirterek adını kaynağın çıktığı taştan aldığını ifade etmiştir.

2.4.7. Çevredeki Bir Hayvan Türüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafi adların kökenini çevrede bulunan bir hayvan türüne dayanarak açıklamıştır

‘Ayn-ı Balıklı

“Derûn-ı şehirde bir kaynağ-ı ‘azîmdir. Bir havz-ı kebîre rîzân olup içinde niçe biñ elvân mähîler şînâverlik ederler” (SN IV, 202a).

Evliya Çelebi, şehrin içinde (Diyarbakır’da) bulunan “içinde nice bin renk balıklar yüzen” bir pınar olduğunu belirterek isimlendirilme nedenini açıklamış bulunmaktadır.

Kuş Gölü

“Bir kuşu şayyād şikār edüp zebh edüp bu gölde murğū ğasl ederken murğ hayāt bulup göle dalup ğā’ib olduğundan sonra bi-emri Hudā biñ göl zāhir olup kankısı āb-ı hayāt gölüdür, ğā’ib olur. Anıñçün Kuş Gölü derler” (SN III, 88b).

Evliya Çelebi, gölün adını olağanüstü bir olay eşliğinde avlanan bir kuştan aldığını belirtmiştir. Rivayete göre, avcı bir kuşu avlayıp ölüsünü ele alınan gölde yıkarken kuş dirilerek göle dalıp kaybolur. Daha sonra, bin göl ortaya çıkar ve hangisi ab-ı hayat gölü ise kaybolur. Bu nedenle “Kuş Gölü” denilmiştir.

Nâka Kayası

“Bi-emri Hayy [u] Qadîr ol kaya iki şak olup deve zāhir olduğu yer ve yine köçek deve girüp ğā’ib olduğu kaya yed-i kudret ile şak olduğu eyle nümâyandır kim” (SN III, 43a).

Seyahatname’de, Nâka Kayası’nın ikiye çatlayıp devenin çıktığı ve tekrar deve yavrusunun kayaya girip kaybolmasından dolayı “Nâka Kayası” ismi ile isimlendirildiği yer almaktadır. Evliya Çelebi, bu bilginin doğruluğunu “kaya Allah’ın gücü ile çatladığı öyle görünürdür ki” sözleriyle ifade etmektedir. Arapça kökenli *nâka* sözcüğünün “dişi deve” anlamı mevcuttur (Devellioğlu, 2015, s. 938). Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun olarak, olağanüstü bir olay eşliğinde, köken açıklaması yapmış bulunmaktadır.

2.4.8. Çevrede Üretilen Belli Bir Ürüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafi adların kökenini çevrede üretilen belli bir ürüne dayanarak açıklamıştır.

‘Ayn-i Rüz

“Ya’nî pirinç gölü demektir. Kaçan Hâzret-i ‘Alî *radıyallahu ‘anhû* Hâzret-i Mu‘âviye ile bu maħalde Şıffîn-i naħsin cengin ederken bu maħalde pirinç eküp bu ‘uyün ile reyy edüp hālā anlarıñ kerāmetiyle Hudāyî pirinç hāşıl olduğundan bu göle ‘Ayn-i Rüz derler” (SN III, 58b).

Evliya Çelebi, gölün adının Pirinç Gölü anlamında olduğunu ifade etmektedir. Rivayete göre, “Hazret-i Ali *radiyallahu anh* Hazret-i Muaviye ile bu yerde Siffin cengini ederken bu mahalde pirinç ekip bu akarsu ile sulayıp hâlâ onların kerametiyle Allahlık pirinç yetiştiğinden” dolayı ‘Ayn-i rûz ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Diğer kaynaklara baktığımızda, Arapça kökenli “*rûzz*” sözcüğünün “pirinç” anlamı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2015, s. 1054; Dankoff, 2013, s. 202). Evliya Çelebi, sözcüğün anlamına uygun bir köken açıklaması yapmıştır.

2.4.9. Konuma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bu tür köken açıklamalarında, coğrafya adının kökenini bulunduğu konuma göre açıklamıştır.

Buhayre-i Rûmiyye-i Kübrâ

“Ammâ Tebrîz bu deryâya meşâfe-i ba‘îde olup Rûmiyye karîb olmağile Rûmiyye Bahri denmeğile ma‘rûf bir buhayre-i mâlih-i mevşûfdur” (SN IV, 295b).

Evliya Çelebi, Rûmiyye Gölü’nün Rûmiyye’ye yakın olduğundan dolayı “Rûmiyye” ismi ile isimlendirildiğini ifade etmiştir.

2.4.10. Boy/Aile/Topluluk Adlarına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafi adlarının kökenini boy, aile, topluluk adlarına dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada yer alan sözcüklerin kökenleri coğrafi unsurun çevresinde yaşayan bir kavim adına dayandırılarak açıklanmıştır.

Kûh-ı Şaçlı

“Bu Kûh-ı Sincâr’ın bir cânibine Şaçlı Dağı denmesinin aşlı cemî‘i halkı ‘avret gibi fetile fetile saçlılardır ve gâyet pis ü peîd (?) kavmdir. Bi-emri Hudâ pire ve kehle Hâzret-i Nûh ‘Aşrı’nda bu cebelde yılan külünden hâsıl olmağile Şaçlı Yezîdîlerinin giysülerinde niçe kerre yüz biñ pire ve kevâhile âşiyân yapmışdır” (SN IV, 215b).

Evliya Çelebi, dağın “Saçlı” adını almasının nedenini “bütün halkı kadın gibi fitil fitil saçlılardır ve gayet pis ve pasaklı kavimdir” ifadeleriyle ortaya koymaktadır. Rivayete göre, “pire ve bit Hazret-i Nuh asrında bu dağda yılan külünden oluştuğundan Saçlı Yezidîlerinin saçlarında yüz binlerce pire ve bit yuva yapmıştır”.

Küh-ı Zov

“(…) Karakoyunlu'dan Kara Yūsuf Hān'ın Kara Zov kabîlesi ol dağlarda sākin olduğiyçün Küh-ı Zov derlerdi” (SN IV, 220a).

Evliya Çelebi, “Karakoyunlulardan Kara Yusuf Han'ın Kara Zov kabilesi” bu yerde yaşadığından dolayı Zov Dağı denildiğini ifade etmiştir.

2.4.11. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafi adların kökenini benzetmeye dayanarak açıklamıştır. Sınıflandırmanın bu grubunda ele alınan adların kökeni hayvanların belli bir özelliğine (*'Ayn-ı Arslan*, *Kesikkaya/ Deveboynu*) ve dişe (*Sin Kayası*) benzetilerek açıklanmıştır.

'Ayn-ı Arslan

“Bir kayayı selef üstâdları arslan gibi taşvîr edüp ol esediñ ağzından ol âb gürleyüp bir havz-ı ‘azîme rîzân olur” (SN IV, 245b).

“*Aslan < arslan*” sözcüğünün “Afrika ve Asya’da yaşayan, erkekleri yeleli, kuyruğu püsküllü, çok koyu sarı renkli yırtıcı bir memeli türü” (Eren, 2020, s. 26) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, “bir kayayı önceki üstadları arslan gibi yapıp arslanın ağzından su gürleyip büyük bir havuza” döküldüğü için ‘Ayn-ı Arslan denildiğini ifade etmiştir.

Kesikkaya/ Deveboynu

“Sītāyiş-i Şahrā-i Qal‘a-i Van: Bu kaya çökmüş deve gibi olduğda başı cānib-i şarka nāzır Kesikkaya nāmıyla ma‘rūf ve Deveboynu daği derler. Hakkā ki gerdān-ı şütür gibi bir eğri kayadır” (SN IV, 251a).

Evliya Çelebi, kayanın çökmüş deveye benzemesinden dolayı “Kesikkaya” veya “Deveboynu” ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Ayrıca, “Gerçekten de deve boynu gibi bir eğri kayadır” ifadeleriyle kayanın deve boynuna benzediğini doğrulamaktadır.

Sin Kayası

“Hālā keştī-i Nūh'a rahne viren maħalle Sin Kayası derler. Bir diş gibi kayadır kim Qal‘a-i Sincār'ın cānib-i şimālinde Qal‘a-i Naşībīn tarafındadır” (SN IV, 212a).

Arapça kökenli sin sözcüğünün “diş” (Devellioğlu, 2015, s. 1114) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, kayanın dişe benzediğini benzediği için “Sin Kayası” ismi ile anıldığını ifade etmektedir

2.4.12. Sahip Olduğu Belli Bir Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı coğrafya adlarının kökenini sahip olduğu belli bir özelliğe dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırmada yer alan köken açıklamaları genellikle coğrafi yapının sahip olduğu bir sihre (*‘Avretler Ilcası*, *‘Aynü'l-hayāt*, *Er Gölü*, *Kanlı Göl*, *Kıllı Göl*, *Qūh-ı Taklaban* gibi) dayanarak açıklanmıştır. Diğer sözcüklerin kökeni ise coğrafi unsurun tadına (*Acısu*, *Ballı Göl*, *Şūr Gölü*) ve suyunun sahip olduğu özelliğe (*‘Ayn-ı Erba‘ataş*) dayanılarak açıklanmıştır.

Acısu

“(…) bi-emri İlah şuları sehel nemekīn olduğundan acı şudurlar” (SN IV, 405a).

Evliya Çelebi, ele alınan suyun tadı tuzlu olduğundan dolayı “Acısu” denildiğini belirtmiştir.

‘Avretler Ilıcası

“Ricāl maḳūlesi girse saçı şakalı dökülüp dam dazlak bir maḥbūb ḳart cavlakī ışığına döner. Ammā nisā tā’ifesi girse cümle mūdān eşer ḳalmayup aşağı ḳapular pāk olup şaḥme-mişāl vücūdları ter olur” (SN III, 140a).

Evliya Çelebi, ele alınan ılıcaya erkekler girince “saçı sakalı dökülüp dam dazlak bir sevgili kart cavlakī ışığına” döndüğünü, kadınlar girince de “bütün kıllardan eser kalmayıp aşağı kapılar pāk olup kaymak gibi vücutları taze” olduğunu ifade ederek ‘Avretler Ilıcası’nın isimlendirilme nedenini açıklamıştır.

‘Ayn-ı Erba’ataş

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim eyle mā’-i bāriddir kim içinden erba’a ‘aşer taş çıkarmağa bir ferd-i āferīde merd ḳādir değildir. Anıñçün Erba’ataş derler” (SN IV, 202a).

Evliya Çelebi, diğer adı Ulbataş olan ve halk arasında da ‘Alataş olarak bilinen (İlhan, 2017, s. 82) Erba’ataş suyunun çok soğuk olması sebebiyle “içinden on dört taş çıkarmaya yaratılmışlardan bir kimsenin gücü” yetmediği için “Erba’ataş” ismi ile isimlendirildiğini ifade etmiştir. Arapça kökenli *erba’a* sözcüğünün “dört” (Devellioğlu, 2015, s. 258) anlamı bulunmaktadır. *Taş* sözcüğü ise Eski Türkçede “taş” biçiminde (Clauson, 1972, s. 557) yer alıp günümüzdeki gibi “Kimyasal veya fiziksel durumu değişiklikler gösteren, rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde” (Türkçe Sözcük) anlamına sahiptir. Evliya Çelebi, *erba’a* ve *taş* sözcüklerinin anlamına uygun olan bir rivayet eşliğinde Erba’ataş Pınarı’nın isimlendirilme nedenini açıklamış bulunmaktadır.

‘Aynü'l-ḥayāt

“Elbette yedi kerre nūş eden cemī’i emrāz-ı muḥtelifeden ḥalāş olup tendürüst olur” (SN III, 88b).

Evliya Çelebi, ele alınan gölden yedi defa içenin “bütün çeşitli rahatsızlıklardan kurtulup sağlıklı” olduğunu belirtmiştir. Gölün hayat verici özelliğine dayanarak “‘Aynü'l-hayāt”, yani “Hayat Pınarı” ismiyle isimlendirildiği ortaya konulmuştur.

Ballı Göl

“Şekerden lezîz olup vaqt-i şabâh kenârında Diyârbekir'in gezengevîsi gibi kudret helvâsı bulunur” (SN III, 88b).

Evliya Çelebi, göl suyunun “şekerden lezzetli” olduğunu ve “sabah vakti göl sularının kenarında Diyarbakır'ın gezengevîsi gibi kudret helvası” bulunduğundan dolayı “Ballı” ismi ile isimlendirildiğini ifade etmektedir. *Gezengevi* sözcüğünün “kudret helvası” anlamı bulunmaktadır (Derleme, 1995).

Er Gölü

“Bir âdem ğasl edüp taşra çıkınca küçük birâderi tuvakâna gelüp yine cimâ‘ eder” (SN III, 88b).

Evliya Çelebi, Er Gölü’nde “bir adam yıkanıp dışarı çıktığı zaman küçük biraderi tavakâna (erkeklik organı kalkma, sertleşme) gelip yine cima etmesinden” söz ederek gölün isimlendirilme nedenini açıklamış bulunmaktadır.

Hatun Gölü

“Nüş eden kışır nisvân-ı şâhib ‘işyân bi-emrillâh hâmile kalup cimâ‘-ı lezîz ola” (SN III, 89a).

Evliya Çelebi, Hatun Gölü’nden su içen “kısır kadınlar Allah’ın emriyle hamile kaldığını” ifade ederek köken açıklamasında bulunmuştur.

İçme Gölü

“Üç kerre nüş eden on beş kerre müşhil şerbet içmiş kadar ‘amel edüp hekim şerbetine muhtâc olmayup tendürüst olur” (SN III, 88b).

Arapça kökenli *müşhil* sözcüğünün “ishal veren, bağırsakları temizleyen, kazûrâtı kolaylıkla dışarı attıran ilâç” (Devellioğlu, 2015, s. 867) anlamına sahiptir. Evliya Çelebi, “İçme Gölü”nden üç kere içen kişinin “on beş kere müşhil şerbet içmiş” gibi olduğunu ve hekim şerbetine, yani ilaca ihtiyacı olmadığını belirterek ismini sahip olduğu bu durumdan aldığını ortaya koymuştur.

Kanlı Göl

“Bilmeyüp girenden elbette her sene birer âdem ğark olur” (SN III, 88b).

Kanlı (3.) sözcüğünün “kan dökülmesine neden olan” (TDK, 2019) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, bu gölde “her sene birer adam” boğulmasından, yani kan dökülmesinden dolayı Kanlı Göl denildiğini ifade etmiştir.

Kıllı Göl

“Bir ma‘şûm-ı nâ-bâlig iken üç kerre girüp ğasl etse kıllı olup şâhib-i rîş [u] şevârib ola” (SN III, 88b).

Evliya Çelebi, ergenliğe erişmemiş bir çocuk burada üç defa yıkanınca “kıllı olup bıyık ve sakal sahibi” olduğunu belirterek gölün isimlendirilme nedenini açıklamıştır

Küh-ı Taklaban

“Haķîkat andan bir kerre düşen taşla atarak kendüyi Bitlîs şehrinde bulur” (SN IV, 264a).

Evliya Çelebi, “Gerçekte ondan bir kere düşen takla atarak kendini Bitlis şehri'nde bulur” ifadesiyle dağın isimlendirilme nedenini açıklamış bulunmaktadır. Ayrıca, bu isimde Evliya Çelebi’nin Türkçe sözcüklere Arapça ekler getirme tutumu görülmektedir. Türkçede kullanılan *takla* ismine, Farsçada “isimden sıfat yapan *-ban* ekinin” (Bangî, 1972) getirilmesiyle Taklaban “Takla Atılan” adını almıştır.

Nehr-i Hoş-âb

“Elsine-i nâsda Hoşaf Şuyu derler. (...) ammâ bu Nehr-i Hoşaf haqqâ ki hoş-âbdır” (SN IV, 237a).

Farsça kökenli *hoş* sözcüğünün “güzel, iyi; tatlı” (Devellioğlu, 2015, s. 431) anlamları bulunmaktadır. Farsça kökenli *ab* sözcüğünün ise “su” anlamı mevcuttur. Farsça kökenli *Hoş-ab* sözcüğünün “hoşaf” (Devellioğlu, 2015, s. 431) anlamı vardır. Evliya Çelebi suyun hoş, güzel oluşundan dolayı “Hoşâb” ismini aldığını ve halk dilinde “Hoşaf” biçiminde geçtiğini belirtmiştir.

Şalbaş Gölü

“Birkaç kerre nüş eden başı şalbaş olur” (SN III, 88b).

Evliya Çelebi, ele alınan gölden “birkaç defa içenin başının şalbaş” olduğunu belirterek “serseri” anlamına gelen *Salbaş* (Derleme Sözlüğü, 1978, s. 3523) ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Selâm Kayası

“Bu cebele geldikde *"Es-selâmü 'aleyke yâ Cebelü'l-Lübnân"* dedikde cemî'i ervâh-ı enbiyâ *"Ve 'aleykümü's-selâm yâ Muhammed"*! deyü ‘aleyk şadâsı geldüğü maḥal ḥâlâ yüz yigirmi yerde, kayalarda mücellâ ve muşaykal delikler vardır. Yüz yigirmi delik, yüz yigirmi dörd mürsel peygamber ervâhı şadâsı geldüğün ‘alâmetdir. Anıñçün ḥâlâ ol maḥalle *"Selâm Kayası"* derler” (SN III, 35b).

Evliya Çelebi, Selâm Kayası’nın bütün peygamberlerin ruhlarıyla karşılıklı olarak selamlaşabilme özelliğine dayanılarak isimlendirildiğini açıklamıştır. Rivayete göre, “Bu dağa

gelindiğinde “Es-selâmü aleyke ey Cebelü’l-Lübnan” deyince bütün peygamberlerin ruhları “Ve aleykümüsselâm ey Muhammed!” diye selâm aldıklarının sesi” geldiğinden dolayı “Selâm Kayası” ismi ile isimlendirilmiştir. Ayrıca, kayalar üzerinde bulunan yüz yirmi deliğin, gönderilen yüz yirmi dört peygamber ruhunun sesi geldiğinde işaret olduğu ifade edilmiştir.

Şûr Gölü

“Her kankı ta‘âm tabh olurken şudan kifāyet miqdārı ilkā etseler a‘lā lezīz tuz yerine tutar. Anıñiçün Şûr Gölü derler” (SN III, 89a).

Farsça kökenli olan *şûr* sözcüğünün “tuzlu” anlamı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2012, 1170). Evliya Çelebi, hangi yemek pişirilirse pişirilsin Şûr Gölü’nün suyundan yeterli miktarda konulduğunda tuz görevini gördüğü için bu isim ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

2.5. BOY/AİLE/TOPLULUK VE KAVİM ADLARI

Evliya Çelebi, Seyahaname’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan boy, aile, topluluk ve kavim adlarının kökenini belli bir olaya, inanca, sahip olduğu görüşlere ve kişi adına dayanarak açıklama amacıyla bulunmuştur. Bu bilgilerin kimi zaman “*nice tarihlerde, be-ğavl-i Tevārîh-i Latin ve ğavl-i Tārîh-i Şırf*” gibi ifadelerle

2.5.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’de yer alan bazı sözcüklerin kökenini kişi adına dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Âl-i Çobaniyân

“(…) bu Çoban-bây hilâfet sevdâsında olmayıp Sultân Ebû Sa‘îd’iñ vezîri nâmıyla Gürcîstân ve Aḡıska ve Qarş’a ve Nehr-i ‘Araz’iñ kıblesi tarafından ‘Avnik Qal’ası ve Şuşek Qal’ası ve Ziyâ’eddîn Qal’ası ve Mekü Qal’ası ve Bâyezîd Qal’ası ve Malazcird Qal’ası, Van Qal’ası ve niçe yüz kal’alara [10b] hâkim olup Âl-i Çobaniyân deyü nâm verdi” (SN III, 10a-10b).

Evliya Çelebi, Çoban Bay'ın "Sultan Ebu Said'in veziri namıyla Gürcistan, Ahıska ve Kars'a ve Aras Nehri'nin kıblesi tarafından Avnik Kalesi, Şuşek Kalesi, Ziyaeddin Kalesi, Mekü Kalesi, Bayezid Kalesi, Malazcird Kalesi, Van Kalesi ve nice yüz kalelere hâkim olup" ismine "Çobanoğulları" adını verdiğini belirtmiştir.

Bulğar

"Bir oğlu Bulğarya'dır. Bulğar andan münteşir oldu" (SN III, 137a).

Evliya Çelebi, Bulgar kavminin Hazret-i Nuh oğlu Sırfayıl'ın Bulkarya adındaki oğlundan yayılmış olduğunu ifade etmektedir. "Balkanlardaki Slav milletlerden biri" olan *Bulgarlar*, "Eski Türkçede bulğa- 'bulamak, karıştırmak' fiilinin -r eki ile yapılan geniş zaman fiil sıfatından (participium aoristi), aslında bir Türk kavmi olan Protobulgarlara verilen ad" (Tietze, 2016, s. 804) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hırvad

"Biri Hırabda idi, Hırvad andandır" (SN III, 137a)

Evliya Çelebi, Hırvatların Hazret-i Nuh oğlu Sırfayıl'ın Hırabda adındaki oğlundan yayılmış olduğunu ifade etmektedir. Kaynaklara bakıldığında, "Hırvat (Croat) adının menşei, muhtemelen I. binyılın ikinci yarısında dil bakımından Slavlaşmış İranlı bir gruba" (Moačanin, 1998, s. 398) dayandığı görülmektedir.

Frenk

"Bir oğlu Franğa idi. Freng andandır" (SN III, 137a).

Evliya Çelebi, Freng'in Hazret-i Nuh oğlu Sırfayıl'ın Franka adındaki oğlundan geldiğini ifade etmektedir. "Aslı Frank olan kelime Türkçeye Frenk/Firenk/Firek, Arapçaya Efrenc (İfrence), Farsçaya Fereng/Freng/Firek" biçiminde geçmektedir (Demirkent, 1996, 173). Bu sözcük, "Osmanlılarda önceleri daha fazla ilişki içerisinde bulunan İtalyanlarla Fransızları, XV. yüzyıl sonlarından itibaren Almanları, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren de tanışma sırasıyla diğer

Batı Avrupalı kavimleri” (Şakiroğlu, 1996, s. 197) içine almıştır. Buradan, “terimin Avrupalılar arasındaki coğrafi konum, daha doğrusu Batı Roma-Doğu Roma (Bizans) bölünmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır” (Şakiroğlu, 1996, s. 197).

‘Avrupalı’ anlamındaki *Frenk/Firenk* adı Eski Almancada bulunan “*Frank* ‘mühim bir Alman kabileye veya hanedanına mensup kimse’ (Tietze, 2016, s. 117) sözcüğüne dayanmaktadır.

Ḳavm-i Boşnak

“Bir oğlu Boşnak idi, ḳavmi andandır” (SN III, 137a).

Evliya Çelebi, Boşnak kavminin Hazret-i Nuh oğlu Sırfayıl’ın Boşnak adındaki oğlundan geldiğini ifade etmektedir. ‘Bosnalı’ anlamındaki *Boşnak* adının kökeni aynı anlamdaki “Sırpça-Hırvatça Boşnyak” (Tietze, 2016, s. 768) sözcüğüne dayanmaktadır.

Ḳavm-i Buhtāniyān

“Andan yine Āl-i ‘Abbāsiyān’dan Buhtī nām bir mīr-i benām ‘ale’l-ğafle Bağdād’dan ılgar ile şebhūn edüp şehri feth edüp cümle Yezīdīleri dendān-ı tīğdan geçirüp Buhtī Hān yetmiş sene mu‘ammer olup ‘adl-i ‘adāletiyle Cizre ma‘mūr olup ḳavm-i Buhtī bī- hisāb güzīde ‘asker olduğundan hālā Cizre ahālīsine niçe tevāriḥlerde ḳavm-i Buhtāniyān derler” (SN IV, 384b).

Evliya Çelebi, Buhtāniyān kavminin adını Abbasîoğullarından Būhtī adlı ünlü bir beyden aldığını belirtmiştir. Rivayete göre, “Bağdad’dan hücum ile gelip gece baskını yapıp şehri fethedip bütün Yezidîleri kılıçtan geçirip Būhtī Han yetmiş sene yaşayıp adaletiyle Cizre mamur olup Būhtī kavmi sayısız seçkin asker olduğundan” dolayı nice tarihlerde Buhtāniyān kavmi” denildiğini ifade edilmektedir.

Ḳavm-i Dodoşka

“Bir oğlu Doşka idi, Alaman ile Venedik mabeyninde Dodoşka ḳavmi andandır” (SN III, 137a).

Bir oğlu Doşka idi, Alman ile Venedik arasında Dodoşka kavmi ondandır.

Evliya Çelebi, Dodoşka kavminin Hazret-i Nuh oğlu Sırfayıl'ın Doşka adındaki oğlundan geldiğini ifade etmektedir. Diğer kaynaklara bakıldığında, 'Dalmaçya sahilinde 16. ve 17. asırlarda bir hükümdarlık' olan *Duduška/Duduška* adının "H. Turkuvá 1950'ye göre Sırpça-Hırvatça Koroška, Slovence Koroško 'Avusturya'nın Kärnten (Karintiya) eyaletinden geldiğini belirtmiştir (Tietze, 2016, s. 489).

Şırf tã'îfesi

"Hâlâ Şırf tã'îfesi Şırfâyıl oğlu Şırf'dan tenāsül bulup (...), be-ğavl-i Tevārîh-i Latin ve ğavl-i Tārîh-i Şırf" (SN III, 137a).

Evliya Çelebi, Latin ve Sırp tarihlerinde yazılan bilgilere dayanarak köken açıklamasında bulunmuştur. Belirtilene göre, Sırf kavminin adı Sırfâyıl oğlu Sırf'dan türemiş ve onun ismi ile isimlendirilmiştir.

Voynuk Kabilesi

" Bir oğlu Vornik idi. İzvornik'de sâkin olup Voynuk kabilesi Vornik neslindendir" (SN III, 137a).

Evliya Çelebi, Voynuk kabilesinin Hazret-i Nuh oğlu Sırfayıl'ın Vornik adındaki oğlundan geldiğini belirtmiştir. "Eflak askeri" anlamındaki *voynik* adının kökeni" Bulgarca vojnik 'asker'" (Tietze, 2016, s. 439) sözcüğünden gelmektedir. "Bu kelimenin Bulgarcada doğrusu Vuynik olup eski tarih ve vesikalarda Arap harfleriyle Voynak, Voynuki Voyneyk, Voynok, Voynik okunuş tarzında da yazılmış olup Voynûgan diye de cemi'lendirilmiştir" (Pakalın, 1972, s. 595).

2.5.2. Görünüşüne Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'de yer alan bazı sözcüklerin kökenini görünüşe dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Ḳavm-i Sekiz Bıyıklı

“Gözleri siyāh ve müdevverdir ve kaşları gāyet gürdür. Bunlara sā’ir Ekrādlar sekiz bıyıklı derler. Zīrā iki bıyığı ve iki kaşı ve iki burnu deliğinden ve iki kulağı deliklerinden cümle bıyık gibi kıllar bittiğinden beyne'l-ekrād bu ḳavme sekiz bıyıklı derler” (SN IV, 215b).

Evliya Çelebi, ele alınan kavimin “iki bıyığı, iki kaşı, iki burun deliğinden ve iki kulak deliğinden”, toplamı sekiz eden, bıyığa benzeyen kılları çıktığından dolayı Kürtlerin onlara “Sekiz Bıyıklı” dediğini belirtmiştir.

2.5.3. Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'de yer alan bazı sözcüklerin kökenini olaya dayanarak açıklamıştır. Bu sınıflandırma yer alan sözcüğün kökeni savaşçı bir özelliğine dayanarak açıklanmıştır.

Ḳavm-i Ġāzīkīran

“Bu ḳavme "Ġāzīkīran" denmeğe bā'ış oldur kim bunlar evvel ‘aşırdā sekiz biñ ‘asker olup şāh hānları Ġāzīkīranlılar ile Ḳal‘a-i Revān'a imdāda giderken bunlar ‘Acem'iñ önün alup eyle kılıç ururlar kim Kızılbaş bir baş cān ḥalāş idemez. Ḥālā ol ‘aşırdan berü bunlara Ġāzīkīranlı derler” (SN IV, 289a).

Arapça kökenli olan *gazī* sözcüğünün “gazâ eden, ordunun başına geçen, savaşan; savaştan sağ ve muzaffer dönen” (Devellioğlu, 2015, s. 326) anlamlarına sahiptir. Kırmak sözcüğünün ise “öldürmek, yok etmek, imha etmek” (Dilçin, 2018, s. 150) anlamları bulunmaktadır. Evliya Çelebi, ele alınan kavme “Şah hanları ile Gazikıranlılar, Revân Kalesi'ne yardıma giderken Acem'in önünü kesip Kızılbaşları öldürdüğünden” dolayı “Gazikıran” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

2.5.4. İnanca Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'de yer alan bazı topluluk adlarının kökenini inanca dayanarak açıklamıştır. Bu grupta yer alan sözcüklerin kökeni; doğada bulunan bir unsura (Ḳavm-i Āfitāb-perest, Ḳavm-i Āteşperest, Tā'ife-i Āb-perest), hayvandan (Tā'ife-i Gāv-perest), iman etmeye (Kavm-i ‘Ubbādān) dayanarak açıklanmıştır.

Ḳavm-i Âfitâb-perest

“Elbette şems-i âteş-tâb merkezinden tûlû‘ u gûrûb etdikde birer kerre perestîş ederler” (SN IV, 362b).

Farsça kökenli olan *âf-tâb* sözcüğünün “güneş; güneş ışığı” (Devellioğlu, 2015, s. 13) anlamı bulunmaktadır. Farsça birleşik sıfat olan *âfitâb-perest* ise “güneşe tapan” (Devellioğlu, 2015, s. 13) anlamına sahiptir. Evliya Çelebi, ele alınan kavim güneş doğup battığında birer kere taptığından dolayı “Âfitâb-perest” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

Ḳavm-i Âteşperest

“Anlardan biri mürd olduğda paşaya niçe biñ ğuruş verüp akrabaları ol mel‘ûnları Mühennâvî Ḳal‘asında ‘alâ melei’n-nâs âteşe yakarlar. Eğer ‘avretiniñ muhabbeti var ise eriniñ ardı sıra kendüyi âteşe atar” (SN IV, 362b).

Farsça birleşik isim olan *Âteş-perest* sözcüğünün “ateşe tapan” (Devellioğlu, 2015, s. 56) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, ele alınan kavimde, biri ölüğü zaman ölüsünün herkesin önünde yakıldığını ifade ederek kavmin isimlendirilme nedenini belli bir geleneğe, göreneğe, inanca bağlı kalarak adlandırıldığını ortaya koymuştur. Rivayete göre, kavimden biri öldüğü zaman “akrabaları paşaya nice bin kuruş verip o lanetlenmişleri Mehennavî Kalesi’nde herkesin önünde ateşe yakarlar. Eğer avradının sevgisi var ise erinin ardı sıra kendini ateşe atar”.

Ṭâ’ife-i Âb-perest

“Her şabah cümlesi Şatt kenârına çıkup "Dîdâr-ı Hakk’ı görmüşdür ve biz hayâtı şu ile bulmuşuzdur." deyü şuya taparlar ve secde ederler” (SN IV, 362b).

Farsça kökenli *âb* sözcüğünün “su” (Devellioğlu, 2015, s.1) anlamı bulunmaktadır. Farsçada birleşik sözcük yapan *-perest* sözcüğünün “tapan, tapınan, taparcasına seven” (Devellioğlu, 2015, s. 1006) anlamları bulunmaktadır. Evliya Çelebi, kavmin adını suya tapmaları ve secde etmelerinden dolayı “Âb-perest” ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, kavim bireyleri her sabah Şat kenarına gidip “Dîdâr-ı Hakk’ın, yani Tanrı’nın yüzünü görmüş ve hayatı su ile bulduklarına inanarak suya tapıp secde ederler.

Ṭā'ife-i Gāv-perest

“Bunlara kavm-i Gūrān derler. Başra içinde bāğ-ı İrem-mişāl bir aḥurda bir sarı sığır vardır. (...) Bu bakārın necāsetin ḥuddāmları ḥıfz edüp cāmūsa secdeye gelenlerin alınlarına parmaklarıyla sığır boku sürüp gider. Bu kıyāfette bāzārda rāygān gezerler” (SN IV, 362b).

Farsça kökenli olan *gāv* sözcüğünün “öküz, sığır” (Devellioğlu, 2015, s. 321) anlamları bulunmaktadır. Farçada birleşik sözcük yapan *-perest* sözcüğünün “tapan, tapınan, taparcasına seven” (Devellioğlu, 2015, s. 1006) anlamları bulunmaktadır. Farsça kökenli olan *gūr* sözcüğünün “yaban eşeği” (Devellioğlu, 2015, s. 338) anlamına gelmektedir. Evliya Çelebi, ele alınan kavmin “sarı sığıra” taptıklarından dolayı “Gāv-perest” ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, İrem Bağı’na benzeyen yani Cenneti andıran bir ahırın içinde bulunan sarı sığırın “pisliğini hizmetçileri saklayıp sığıra secdeye gelenlerin alınlarına parmaklarıyla sığır boku sürüp” gitmektedirler.

Kavm-i ‘Ubbādān

“Şehr-i ‘Ubbādān nāmıyla mevşūf olmasının vech-i tesmiyyesi oldur kim bu şehriñ ahālisi Hazret-i ‘İsā nübüvvetinde cümle ‘İseviler idi. Hazret-i ‘İsā Hazret-i Risālet-penāhın altı yüz yıl şöñra Ḥātemü'l-enbiyā Muḥammedü'l-Muṣtafā geleceğin bu ḥalka tebşīr etdikde cümlesi altı yüz yıl muḥaddem Hazret'e imān getirdiler. Cümlesi müslim ü mü'min ü muvāhhid oldular. Ba'dehū Bağdād'da Tāk-i Kısra münhedim olup ‘Urfa'da āteşgede-i Nemrūd sönüp niçe biñ ‘alāmetler zuhūr edüp Hazret-i Resūl vücūda geldiği gice cümle kavm-i ‘Ubbādān tecdīd-i imān etdiler. Anıñçün bu kavme kavm-i ‘Ubbādān deyü tesmiye olunmuşdur” (SN IV, 363b).

İfade edilene göre; bu yerde yaşayan halk, Hazret-i İsa peygamberliği döneminde İsevî iken Hazret-i İsa’nın altı yüz yıl sonra son peygamber olan Muhammed Mustafa’nın geleceği haberini vermesi üzerine tüm halk altı yüz yıl önceden Hazret-i Muhammed’e iman edip Müslüman olurlar. Altı yüz yıl geçtikten sonra Hazret-i Muhammed gelince bu yerde yaşayan tüm halk imanlarını yenilemiştir. Onun için bu kavme Ubbādān kavmi denilmektedir. Hazret-i Resūl’e 40 yaşında peygamberlik geldiği zaman bu kavim Hazret-i Muhammet’e gidip İslamlıklarını yenilediklerinde Hazret “âbidân-ı Ubbādān kavmi” olarak hitap eder.

Arapça kökenli olan *‘ābid* sözcüğünün “ibâdet (kulluk) eden, tapınan” (Devellioğlu, 2015, s. 4) anlamlarına sahiptir. Arapça kökenli *‘ubbād* sözcüğü ise “‘ābid’in çoğul şekli”dir (Kuşeyri, t.y.). Kaynaklara bakıldığında, şehir “VIII veya IX. yüzyılda Abbād b. Hüseyin adlı bir din

adamı tarafından” (Gürsoy, 1998, s. 6) kurulmuş ve onun ismiyle isimlendirilip ‘Abbâdân adını almış, ancak “1935’te Rızâ Şah’ın İran’daki Arapça yer adlarını Farsçalaştırma politikası sonucunda Âbâdân’a çevrilmiştir” (Gürsoy, 1998, s. 6).

2.5.5. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’de yer alan sözcüklerin kökenini benzetmeye dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Bu sınıflandırmada yer alan açıklamada “görünüşün” birbirini andırması bakımından oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır.

Ḳavm-i Yılan

“Bu daḥi bir ulu melek iken ayakları kesilüp yüzü üzre sürünerek yeryüzünde (---) şehrine süründü” (SN IV, 397a).

Evliya Çelebi, Yılan kavmi için “bir ulu melek iken ayakları kesilip yüzü üzere sürünerek yeryüzünde” sürüldüğünü ifade ederek kavmin adının nereden geldiğini belirtmiştir. Yılanın sürünerek ilerlemesi ile kavmin ayakları kesildiği için sürünerek ilerlemesi arasında benzerliğe dayanarak köken açıklaması yapılmıştır.

2.6. NESNE- VARLIK ADLARI

2.6.1. Sahip Olduğu Belli Bir Özelliğe Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’de yer alan bazı sözcüklerin belli bir özelliğine dayanarak kökenini açıklamıştır. Bu sınıflandırmada yer alan “sabit bir noktada durması” özelliğine dayanarak köken açıklaması yapılmıştır.

Demirkazık Yıldızı

“Ya bilmez misiz kim bu vech-i arz üzre Demirkazık yıldızı niçe şābitedir. Zīrā yıldız rüzgārı cānibleri gāyet şiddet-i şitā olduğundan o Demirkazık yıldızı ber-ḳarārdır” (SN III, 52b).

Demirkazık yıldızının “Kutup yıldızı” (Derleme, 1969) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, ele alınan yıldızın sabit olmasından dolayı “Demirkazık yıldızı” denildiğini ortaya koymuştur. İfade edilene göre, “yıldız rüzgârı tarafları gayet şiddetli kış olduğundan o Demirkazık yıldızı daimîdir”. Diğer kaynaklara bakıldığında, ele alınan yıldız “yerin dönme ekseninin göğü deldiği kuzey kutup noktasına çok yakın bulunur. Onun için bu yıldız göğün günlük dönme hareketinde fark edilemeyecek kadar küçük bir daire” (“Demir Kazık,” 1966) çizdiği için Demirkazık ismiyle isimlendirildiği belirtilmiştir.

2.6.2. Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’de yer alan bazı sözcüklerin kökenini benzetmeye dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Bu sınıflandırmada, görünüşü ve çağrışım oldukça önemli bir yer kapsar.

Zü's-sehâb

“Hazret-i Risâlet-penâh ‘*aleyhi's-selâm* Hazret-i ‘Alî’niñ ser-i sa‘âdetine *Zü's-sehâb* nâm bir tâc-ı imâmî ser-i sa‘âdet-i ‘Alî’ye giydirüp önüne ve ardına iki taylesân-ı Muhammedî şarkıddığıyçün bu tâca *Zü's-sehâb* dediler” (SN IV, 368b).

Arapça kökenli *zû* sözcüğünün “sahip” anlamı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2015, s. 1389). Arapça kökenli olan *sehab* sözcüğünün “bulut” anlamı mevcuttur (Devellioğlu, 2015, s. 1086). Arapça kökenli olan *taylasân* sözcüğü ise “başa sarılan sarığın omuzlar üzerine salıverilen ucu; başa ve boyna sarılan şal v.b.” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2015, s. 1216). Evliya Çelebi; Hazret-i Risâlet-penâh, Hazret-i Ali’nin başına “Züssehâb” adlı tacı takarken “önüne ve ardına iki Muhammedî taylesanı sarkıttığı için bu tâca Züssehâb” denildiğini ifade etmiştir.

2.7. DİL ADLARI

2.7.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi bu köken açıklamalarında dilin, burun adlarını o dili kullanan yada o buruna mensup kişi adına dayanarak açıklama yapmaktadır.

Lisân-ı Kürd

“Bu diyâr-ı Mefârikîn'de peydâ olup hâlâ diyâr-ı Kürdistân'da isti'mâl olunan lisân-ı Kürd Hazret-i Nûh ümmetinden Melik Kürdim'den kalmışdır” (SN IV, 219a).

“Aña lisân-ı Kürd, Hazret-i Nûh ümmetinden Melik Kürdim'den kalmışdır” (SN IV, 212b).

Evliya Çelebi, Kürt dilinin “Hazret-i Nuh ümmetinden Melik Kürdim'den” kaldığını belirterek ele alınan dilin isimlendirilme nedenini açıklamıştır. Kaynaklara bakıldığında, “Kürtlerin kökeni ile ilgili farklı mitolojik rivayetler bulunup Kardukhoi, Gordyaei, Cordins, Gordyene ve Cyrtii gibi” (Akbaş, 2019, s. 115) adlarla ilişkilendirilmiştir.

2.8. CANLI ADLARI

2.8.1. Kişi Adına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bu köken açıklama türünde canlıların adlarını mevzubahis canlı ile belirli kişi arasında ilişki kurarak açıklama yapmıştır.

Yûnus Balığı

“{Hikmet-i Hudâ üçüncü kur'a Yûnus Nebî'niñ deryâya atılmasına gelüp amân vermeden Hazret-i Yûnus'u Baħr-i Sefîd'e ilkâ ederler. Hikmet-i Hudâ ol ân} bir neheng-i 'azîm Hazret-i Yûnus'u yudar. Hemân ol ân neheng-i okyonus {görür kim yutduğı gıdâ bir nûr-ı İlâhîdir kim cemî'i deryâların mähîleri gelüp karnındaki kişiyi ziyâret ederler ve neheng kendi karnı rahmet deryâsı kadar olmuş. (...) Ve mezkûr balık Hazret-i Yûnus ile kırk gün enîs-i ülfet edüp yedi deryâyı geşt ü güzâr etdirdiğinden hûsn-i ülfet edüp niçe sene Nehr-i Şaṭṭ içre şinâverlik edüp her bār Hazret-i Yûnus'u ziyârete gelüp Hazret-i Yûnus bu mähîye nafaķa verirdi. Hâlâ ol mähîlere Yûnus balığı derler” (SN IV, 374b/375a).

“Mezkûr balık kırk gün Hazret-i Yûnus ile üns-i ülfet etdiğinden niçe sene Şaṭṭ Nehri içre şinâverlik edüp her bār Hazret-i Yûnus'u ziyârete gelüp Hazret-i Yûnus nûnına nafaķa verirdi. Hâlâ ol mähîlere yûnus balığı derler” (SN IV, 404a).

Hazret-i Yunus’u kurtaran canlının ilk metinde “neheng-i okyonus” olduğu belirtilirken ikinci metinde “balık” olarak ifade edilmektedir. Evliya Çelebi, bu canlının adını “Hazret-i Yunus”tan aldığını açıklamıştır. Rivayete göre, Hazret-i Yunus Akdeniz’e atılınca büyük bir timsah/balık Hazret-i Yunus’u yutar. Bu canlı yuttuğu besinin ilâhî bir nur olduğunu fark edince denizdeki tüm balıklar Hazret-i Yunus’un ziyaretine gelir. Hazret-i Yunus ile kırk gün boyunca dostluk edip Hazret-i Yunus’u kayaya bırakınca da “nice sene Şat Nehri içinde yüzüp her defa Hazret-i Yunus’u ziyarete gelip Hazret-i Yunus balığına yiyecek verirdi ve bu nedenden dolayı “hala ol balıklara Yunus balığı” denilmektedir.

Diğer kaynaklara bakıldığında, “İbrânîce Yonah (güvercin) kelimesi Grekçeye Ionas, Arapçaya Yûnus, Batı dillerine Jonas ve Jonah” (Harman, 2013, s. 597) biçiminde geçtiği görülmektedir. “Kelimenin Arapçada “görmek” anlamındaki ens veya “dostluk” anlamındaki ünsiyyet kökünden türediği yolundaki (Fîrûzâbâdî, VI, 53)” (Harman, 2013, s. 597) görüşün doğruluğu kabul edilmemektedir.

2.8.2. Yansıma Sese Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı canlı adlarını o canlı türünün seslerinden (çıkardığı ses gibi) yararlanarak köken açıklamıştır. Örneğin (*leylek*) sözcüğünün kökeni kuşun çıkardığı sesle açıklanmaktadır.

Leylek

“(…) Fehvâsınca pîçe-i zâğ-ı siyâh âşiyân-ı laklakda harekât [u] sekenâta başladıkda leylek baba şayd [u] şikârdan gelüp görse kim iki dâne zâğ yavrusu hemân leylek baba tayrân edüp feryâd [u] fiğân ile şehir-i Sofya’nıñ enderûn [u] bîrûnunda seyrân u deverân edüp laklak ile nice biñ mürğ-i laklak cem’ edüp doğru Çelebi câmi’iniñ kıbâbları üzre gelüp meks edüp câmi’iñ kıbâbları ve sûtühlerinde leylek mürğlarından kırşumlu kubbe [143b] görünmez oldu” (SN III, 143a/b).

Evliya Çelebi, kuşun adını çıkardığı “laklak” sesinden dolayı “leylek” ismiyle isimlendirildiğini ifade etmektedir. Rivayete göre, leylek baba avlanmaktan gelince yuvada iki yavru karganın olduğunu görür. Bunun üzerine “hemen leylek baba havalanıp bağırıp çağırarak Sofya şehrinin içinde ve dışında gezip dolaşp laklak ile nice bin leylek toplar”. Tietze (2016), leklek adının Arapça *laklak* sözcüğünden geldiğini belirtmiştir (s. 536).

3. BÖLÜM

KÖKEN YAKIŞTIRMA

Doğan Aksan, köken yakıştırma (folk-etymology) türlerini meydana gelişlerindeki farklı nedenlere göre üç ana gruba; Zeynep Korkmaz ise beş gruba ayırmıştır. Öncelikle, bu iki sınıflandırmanın neye göre yapıldığı, aralarındaki farkın ne olduğunu ve daha sonra tezde bu konu hakkında nasıl bir sınıflandırma oluşturulacağı belirtilmiştir.

Aksan'ın (1964) sınıflandırmasındaki ilk grup “Çağrışım Aracılığı ile Yardımcı Unsurun Yerine, Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi (Yerlileştirme – Türkçeleştirme)”dir. Bu bölümün içine giren sözcüklerde, yabancı veya kaynağı bilinmeyen unsurun anlamına, muhtevasına ve gösterdiği şeyin özelliklerine dikkat edilmeden, bu yabancı sözcüğün yerine, dil birliği mensuplarınca bilinen ve sesçe ona yakın olan yerli sözcüklerin getirilmesi söz konusudur (Aksan, 1964, s. 20). Bu sözcükler, halk psikolojisinin ve çağrışımın sebep olduğu, sözcükler arasındaki ses benzerliklerinin kolaylaştırdığı değişme olaylarıdır (Korkmaz, 1995, s. 278).

İkinci grup olan “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması”; “Bilgece Karşılıklar” ve “Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” olmak üzere iki kısma ayrılır. “Bilgece Karşılıklar” bölümündeki sözcüklerde, “yabancı veya kaynağı bilinmeyen unsurlara, hatta bazı durumlarda Türkçe veya Türkçeleşmiş kelimelere, yabancı dillerle haşır neşir olmuş bir bilgin tutumu ile, çoğunlukla yabancı karşılıklar yakıştırılmakta; yapma, zorlama bir davranışla bunların etimolojileri açıklanmak istenilmektedir” (Aksan, 1964, s. 44). Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde sıklıkla rastlanılan bu etimoloji, “daha çok medrese eğitimi almış aydın zümrelerce yaratılmış olduğu için, bu gruba girenleri ‘softa etimolojisi’ diye adlandıranlar da olmuştur” (Korkmaz, 1995, s. 279). “Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” bölümünde ise yabancı veya kaynağı bilinmeyen unsurlara yerli dilden karşılıklar yakıştırılırken nükte ve benzetme yapma eğilimi görülmektedir (Aksan, 1964, s. 53). “Verilen karşılıkların yerli sözcüklerden alınmış olması ve bunların halk dilinde görülmeleri, halka ait olduklarını göstermektedir” (Aksan, 1964, s. 53). “Yabancı bir kelime Türkçeleştirilirken, yine yabancı kelime ile onun Türkçesi arasında bir anlam bağı düşünülmemiştir. Ancak, bu yerlileştirme bilinçli bazı etimolojilere dayandırılmak istenmiştir.

Hatta bunlardan bir kısmı için özel menkıbe ve efsaneler bile uydurulmuştur” (Korkmaz, 1995, s. 278). “Bu efsaneler, tıpkı Evliya Çelebi’nin yaptığı gibi açıklamaların halk tarafından da yapıldığını ve bunların zamanla yayıldığını akla getirmektedir” (Aksan, 1964, s. 53).

Sınıflandırmanın üçüncü bölümü ise “Dilin Kendi Unsurlarını Muhtevalarından ve Anlatılmak İstenilen Şeyin Özelliklerinden Faydalanılarak Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsurla Yerli Unsur Arasında Anlam İlgisi Kurulması”dır. Sözcük manası içinde, ikincil anlamlar ve birlikte duygular vardır. Bazen, yabancı veya kaynağı bilinmeyen unsurun çağrıştırdığı yerli sözcüklerin ikincil anlamları veya birlikte duyguları, yabancı sözcüklerin muhtevasını veya gösterdiği şeyi karşılamaktadır (Aksan, 1964, s. 62). Bu yerli sözcük yabancı sözcükle anlamsal bir ilişki kurunca yerli ve yabancı unsurlar arasında geçişmeler oluşabilmektedir. Bu gibi sözcüklerde, dilin fonetik eğilimleri ve fonetik değişimleri önemli bir rol oynamaktadır (Aksan, 1964, s. 62). “Burada “analogie” dediğimiz bir türlü yakıştırma ve yakıştırma yolu ile benzetme olayı söz konusudur. Ancak, bu yakıştırma ve benzetmede yer yer anlam da esas alınmıştır” (Korkmaz, 1995, s. 280).

Ayrıca, Zeynep Korkmaz bunların dışında, euphemismus olarak adlandırılan ve “çirkin adlar yerine güzel adlar verme eğilimine dayanan” köken yakıştırma (folk-etymology) grubunu ele almaktadır. Bu duruma örnek verilen yerlerden biri ise İzmir’in bir semti olan eski Kokaryalı adının Güzelyalı’ya dönüşmesidir (Korkmaz, 1995, s. 281). Ancak, *Seyahatname*’de bu tür köken yakıştırması bulunmadığından böyle bir tasnif çalışmamıza eklenmemiştir.

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki belirlenen köken yakıştırma (folk-etymology) örnekleri, Doğan Aksan’ın oluşturmuş olduğu sınıflandırma esas alarak yapılmıştır. *Seyahatname*’de belirlenmiş olan köken yakıştırma (folk-etymology) örneklerine göre “Çağrışım Aracılığı ile Yardımcı Unsurun Yerine, Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi (Yerlileştirme – Türkçeleştirme)” ve “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır.

3.1. ÇAĞRIŞIM ARACILIĞIYLA YABANCI UNSURUN YERİNE DİLDE SESÇE ONU ANDIRAN UNSURUN, MUHTEVA GÖZETİLMEDEN GETİRİLMESİ

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'de yer alan özel adların kökenini açıklarken, sözcüğün muhtevasına dikkat edilmeksizin, Osmanlı Türkçesi söz varlığı içerisinde yer alan ve sesçe ona yakın olan sözcüklerden biriyle açıklama amacına gitmektedir. Bu açıdan *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde tespit edilen yapı ve yer adları aşağıda incelenmiştir.

3.1.1. Yapı Adları

“Çağrışım Aracılığıyla Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi” başlıklı grupta yer alan yapı adlarının kökenleri, sesçe ona benzeyen ve Osmanlı Türkçesi söz varlığı içerisinde bulunan bir kişi (*Ḳal'a-i Ḳaraḳan*) ve yapı adına (*Sūr-ı Dergezîn*) dayanarak açıklanmıştır.

Ḳal'a-i Ḳaraḳan

“Ammā varoşunu Şāh İsmā'īl'îñ Ḳara Ḥān'ı binā etdiğinden 'Acem t̃ā'ifesi Ḳara Ḥān yerine Ḳaraḳan Ḳal'ası derler” (SN IV, 304b).

Han I/Ghan sözcüğünün kökeni Eski Türkçedeki *xağā:n* sözcüğüne dayanmaktadır (Tietze, 2016, s. 380). Eski Türkçede *xa:n* sözcüğü kullanışta *xağā:n* “bir kabilenin veya halkın bağımsız hükümdarı” anlamındaki sözcüğü ile eş anlamlı olan bir unvan iken daha sonra *xağā:n*'dan bir alt hükümdar olarak kullanılmıştır (Clauson, 1972, s. 630). Daha sonra Farsça *hān* “hükümdar, bey” sözcüğü görülmeye başlamış ve yerini *Han/Gha:n* “padişah unvanı”na bırakmıştır (Tietze, 2016, s. 380). Dankoff (2013), *Ḳan* sözünün “vezir, hâkim (Çin; Func)” anlamına sahip olduğunu ve bu sözcüğün İran'da *Ḳa'an* olarak yer aldığını ifade etmiştir (s. 139). Bu bilgiler etrafında, Eski Türkçedeki “kan” sözü daha sonra “han” olmuştur. Evliya Çelebi, Eski Türkçedeki “kan” sözcüğünü bilmediği için “han” olarak açıklamıştır.

Sūr-ı Dergezîn

“İbtidā bānisi Yezdecürd Şāh'dır. Vech-i tesmiyyesi oldur kim bu diyār-ı 'Irāk'ı 'Arab u Kürd ve Moğol kavimlerinden ḥalāş için Yezdecürd Şāh mezkūr boğazıñ ağzıdır polad-ı Nahşevānī'den bir der-i 'azīm edüp her gice derbānlar mezkūr deri

derbend ederler. Ba‘dehū bu al‘ay nā edūp nāmına Der-i Gūzīn, ya‘nī Gūzīde apu al‘ası demektir. Sebeb-i tesmiyyesi oldur. Hālā gūzīnden ala kāf-ı ikāfīn fethiyle Dergezīn derler” (SN IV, 312a).

Evliya elebi, Dergezīn adının nereden geldiğini açıklarken seslerin oluşturduğu ağırışından yararlanmıştır. Yezdecūrd āh, Irak diyarını Arap, Kūrt ve Moğol kavimlerinden kurtarmak için Nahşevān demirinden büyük bir kapı yapmış ve her gece bekiler bu kapıda beklemiştir. Daha sonra bu kaleyi yapıp adını Der-i gūzīn, yani Gūzīde Kapı Kalesi koymuştur. Farsa kökenli *der*, “kapı” (Devellioğlu, 2012, s. 197) anlamına sahiptir. *Gūzīn* sözcüğünün ise ‘seen, seilmiş, sekin’ (Devellioğlu, 2012, s. 346; Steingass, 1970, s. 1089; Redhouse, 1890, s. 1545) anlamları mevcuttur. elebi, “Sekin/Seilmiş Kapı Kalesi” anlamında olan Der-i gūzīn sözcüğündeki kāfın fetha, yani üstünlü bir şekilde okumasıyla “Dergezīn” biçimine dönüştüğünü belirtmiştir.

3.1.2. Yer Adları

“ağırışım Aracılığıyla Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sese Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi” başlıklı grupta yer alan yer adlarını kökenleri, sese ona benzeyen ve Osmanlı Türkesi söz varlığı içerisinde bulunan bir kişi adına dayanılarak açıklama eğiliminde bulunulmuştur.

abaa-i Derebun

“Luat-i ahīhi Deyrebun'dur. Lisān-ı Ekrād'da deyr millet-i Mesīhiyyeniñ kilisesine {derler}. Bunan nām bir bıtrīn bu şehirde kenīsesi olmağıle Deyr-i Bun'dan ala Dereybun derler” (SN IV, 383a).

Metne göre, Derebūn Kasabası'nın adı, şehirde bulunan Būnān adlı bir patriğin kilisesinden gelmektedir. Arapa kökenli *deyr* adı, “manastır, kilise” (Devellioğlu, 2012, s. 207) anlamında kullanılmaktır. elebi de bu noktaya değinmiş, Kūrt dilinde *deyr* sözcüğünün “kilise” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Ancak, bu sözcük yerini bilinen bir sözcüğe bırakarak “dere” olmuştur. *Dere* ‘küçük ırma, ay’ sözcüğü, Fārsa daryā ‘deniz; büyük nehir’ sözcüğünden gelmektedir (Tietze, 2016, s. 369). “Būnān” adı ise söylenişi kolaylaştırmak için, sondaki –ān sesinin düşürülmüş, Deyr-i Būnān “Būnān'ın Kilisesi” yerine Deyr-i Būn “Būn'un Kilisesi” denilmiştir. Bununla birlikte, “Deyr-i Būn” adı Arapa tamlama kurallarına göre

oluşturulduğu için Türkçe tamlama kurallarına aykırı düşmüş, söyleniş zorluğu yaratmıştır. Bu nedenle, Deyr-i Bûn, Derebûn olmuştur.

Karadere

“Dārā Şāh şayd u şikārından hazz edüp vaqt-i temmuzda bunda sâkin idi. Vaqt-i şitâda Nusaybin kırbunda Karadere ya‘nî Kara Dārā nâm şehirde qarâr-dâde idi” (SN IV,210a).

“Zîrâ Dārā Şāh'ın bir tahtı bu Hemedân idi, bir tahtı Nusaybin kırbunda Karadere Dārâ tahtı olmağıle hâlâ harâbistânına Karadere derler” (SN IV, 309b).

Çelebi, bu yer adının Dārā Şāh'tan geldiğine iki farklı yerde değinmiştir. İlk metinde, Dārā Şāh'ın kış aylarında burada kaldığından dolayı Kara Dārā'dan bozma Karadere olduğunu belirtmektedir. Dārā sözcüğü yerine, halk tarafından bilinen ve sesçe onu çağrıştıran “dere” sözcüğünü getirilmiştir. İkinci metinde de, Dārā Şāh'ın iki tahtından birinin Nusaybin yakınlarındaki Karadere'de olması nedeniyle bu adı aldığı görülmektedir.

Menzil-i Qal'a-i Hekimhânı

“Mısır diyârından Hâkim Bi-emrillah'ı Hısn-ı Mansûr'a nefy-i beled etdiklerinde bu mahalle memerr-i nâs emn [ü] emân olsun deyü Hâkim Bi-emrillah bu hânı binâ etdiğinden Hâkim Hânı'ndan gâlaḥ Hekimhânı derler” (SN IV, 192b).

Metinde Hekimhânı Kalesi'nin adı Hâkim Hanı'ndan geldiği görülmektedir. Rivayete göre, Mısır diyarından Hâkim Bi-emrillah'ı Hısn-ı Mansur'a sürgün ettikleri zaman bu mahalle insanların gelip geçtikleri yer güvenli olsun diye bu hanı yaptırdığından dolayı Hâkim Hanı'ndan bozma Hekimhanı denmiştir. “Hekim” sözcüğünün “Hâkim” daha yaygın kullanılması nedeniyle bu bozulmanın olduğu söylenilebilir. Kaynaklara bakıldığında, “M 1218/ H 615 yılında Malatyalı Ebulhasan el-Şammas el-Hekim Selim tarafından yaptırılan kervansaray nedeniyle o devirden beri Hekim Hanı veya Han-ı Hekim” (Nişanyan, 2020, s. 693) olarak adlandırıldığı görülmektedir.

Menzil-i Karye-i İlḥānlar

“Ya‘nī ‘Alī Ḥān köyü demektir” (SN III, 117a).

Farsçada bulunun *İlhān* adı “(eskiden) Moğol hükümdarına verilen unvan” (Devellioğlu, 2015i, 492; Steingass, 1970, s. 131; Redhouse, 1890, s. 304) anlamında kullanılmıştır. Evliya Çelebi, bu yer adının nereden geldiğini açıklarken fonetik bir değişime giderek doğrudan doğruya “‘Alī Ḥān” adından geldiğini belirtmiş, çağrışım yolu ile sözcüğün söylenişini daha basitleştirme eğiliminde bulunmuştur.

3.2. YABANCI VEYA KAYNAĞI BİLİNMEYEN UNSURA ÇOĞU ZAMAN ŞUURLU OLARAK VE YİNE MUHTEVA GÖZETİLMEDEN KARŞILIKLAR YAKIŞTIRILMASI

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü cildinde yer alan özel adların kökenini açıklarken, muhteva gözetilmeden yabancı ve kaynağı bilinmeyen unsura bilinçli bir şekilde karşılıklar yakıştırmıştır. Bu yakıştırmalar, Aksan’ın (1964) oluşturmuş olduğu “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” (s. 44) grubuna dâhil etmek uygun görülmüştür. Adı geçen grup, “Bilgece Karşılıklar” ve “Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

3.2.1. Bilgince Karşılıklar

Evliya Çelebi, yabancı ve kaynağı bilinmeyen unsura, bazen de Türkçe veya Türkçeleşmiş sözcüklere, birçok yabancı dil hakkında bilgisi olan bir bilgin edasıyla çoğunlukla yabancı karşılıklar yakıştırmıştır. Bu açıdan *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde tespit edilen yapı, yer, coğrafya, kişi ve kavim adları aşağıda incelenmiştir.

3.1.1.1. Yer Adları

Arz-ı Muḳaddes

“Cemī‘i müfessirīniñ kavlı-i şahīhi üzre Arz-ı Muḳaddes oldur kim Cenāb-ı Bārī rūz-ı mahşerde İsrāfīl Sūr’una nefl urup cemī‘i mevṭā ihyā olduğda bu Arz-ı Muḳaddesi Kādir-i Lem-yezel ol kadar vāsi‘ede kim cemī‘i ins ü cān u cin u tuyūr ve {cümle maḥlūk-ı Ḥudā’nıñ} su‘ālī Ḳuds-i şerīf olup cümle maḥlūk bu Arz-ı

Mukaddes'de cem' ola. Anıñçün Arz-ı Mukaddes derler. Rivāyet-i uhrāda Hazret-i Dāvūd-ı Nebī 'aleyhisselām ile bir tābūt bile giderdi. Ol tābūt kağı şehre ve kağı hūdūda vardı ise ol maħalle arz-ı mukaddes dediler. Bu tābūt hikāyesi Kur'an-ı 'Āzīm ile müsbetdir. Āyet, sūre-i Bakara ن يكم ان ملكه اية ان ذ ب يهم لهم اي توباتلā āyeti delīldir, ammā bu tābūt Antakiyye ve Kefirāhūn ya'ni Şifet'e ve şehir-i Mısır'a dāhil olmadığından cümle müfessirīn ve muħaddisīn [ü] müverrihīn bu üç şehir bi'l-ittifāk arz-ı mukaddes değildir, demişler ve bir rivāyetde peygamberler medfūn olduğu yerlere arz-ı mukaddes demişler" (SN III, 26b).

Evliya Çelebi, tefsircilerin görüşlerine dayanarak üç rivayet eşliğinde Arz-ı Mukaddes'i açıklamıştır. İlk rivayette, Kıyamet gününde ölümler dirildiği zaman Allah tüm canlı ve yaratıkları Arz-ı Mukaddes'te toplayacağı için Arz-ı Mukaddes denildiği ileri sürülmüştür. Diğer rivayette, Hazret-i Davut ile bir tabutun birlikte gittiği şehir ve sınırlara Arz-ı Mukaddes denildiği ifade edilir. Bu görüşü savunanlar kanıt olarak Bakara suresinin 248. ayetini vermektedirler ve bu tabutun Antakya, Safet ve Mısır'a varmadığı için bu üç şehrin Arz-ı Mukaddes olmadığını kanısladıkları. Bir başka rivayete göre "peygamberlerin gömülü olduğu yere Arz-ı Mukaddes" denilmiştir.

Arapça kökenli *arz* sözcüğünün "dünya; toprak" (Devellioğlu, 2015, s. 40) anlamları bulunmaktadır. Arapça kökenli *kuds*'ten türetilen *mukaddes* sözcüğünün "takdis edilmiş, mübârek, kutsal; temiz" (Devellioğlu, 2015, s. 677) anlamlarına sahiptir. Devellioğlu (2015), *arz-ı mukaddes*'in "Filistin ve havâlisi" anlamına sahip olduğunu belirtmiştir (s.40). "Kur'an'da "arz-ı mukaddese", "bereketli arz" gibi ifadelerle anılan ve İsrailoğulları için yaratıldığı belirtilen bu yerin neresi olduğu açık olarak bildirilmemiştir" (Küçük, 1991, s. 444). Âyeti yorumlayanlar bu yerin neresi olduğu ile ilgili çeşitli görüşlere sahiptir. Bazıları arz-ı mukaddesin Şam ve Mısır olduğunu, bazıları Kudüs ve Lübnan dağının çevresinde bulunduğunu, bazıları ise Fırat ile Mısır arasında olan bir yer olduğunu savunmuştur (Küçük, 1991, s. 444).

Çorlu

"Sebeb-i tesmiyesi oldur kim Koca Gâzî Hüdāvendigâr bu ƙal'ayı feth etmede 'usret çeküp "şu Çorlu dāhi feth olmadı" deyüp feth oldukça ismine Çorlu dediler. Gerçi yayla yerde hevâsı laţif yerdir ammā ekseriyyā Çorlu ƙalkı çorlulardır" (SN III, 106b).

"{Hemān Selīm Hān İslāmbol'dan 'azm-i Edirne deyü giderken iki gün şikast-ħātır olup üçüncü günde Çorlu nām maħalde çorlu olup merħūm oldu.}" (SN III, 156a).

Evliya Çelebi, ilk metinde Çorlu halkı için “... Çorlu halkı çorlulardır” ifadesi ile ikinci metinde Selim Han’ın ölümü üzerine “... Çorlu nām maḥalde çorlu olup merḥūm oldu” demesi ile şehrin isimlendirilmesi hakkında bilgi vermiştir. *Çor/Çör* sözcüğü “dert, keder, hastalık” anlamlarına sahip olup kökeni bilinmemektedir (Tietze, 2016, s. 253). Derleme Sözlüğü’nde (2009), *çorlu* (*çörü*, *çörüş* (III), *çörüşük* -2) sözcüğünün ise “hastalıklı, dertli, illetli” anlamları bulunmaktadır (s. 1272).

Kaynaklara bakıldığında, Çorlu adının kökeni Τζουρουλος “Tzouroulós” adına dayandırılmaktadır (Tietze, 2016, s. 255). Roma imparatorluğu döneminden itibaren kent adı “Tzurullos, Tzurolóê”, “Zurlo”, “Çorlu”, “Tyrolóê” gibi çeşitli yazımlarla kaydedilmiştir. Bu değişimlerde Yunanca /ti/ > /tzi/ > Tr /ç/ ses evriminin olduğu görülür (Nişanyan, 2020, s. 914).

Şehr-i Dilmās

“İbtidā bānisi Bözürücümihr'dir. Bir maḥşüldār ferah-fezāda olup gūsfend ve cāmūs ve mahtı çok olmağile ḥākim Bözürücümihr binā edüp bu şehre Dilmast nām kodu. Ya'nī Göñül Yoğurdu şehri demek ola” (SN IV, 300a).

Evliya Çelebi, bu şehri ele alırken koyunu, camızı (mandası) ve yoğurdu bol olması nedeniyle bu şehre Dilmast adının verildiğini belirtmektedir. *Dil* sözcüğü “gönül, yürek, kalp” (Devellioğlu, 2012, s. 210) anlamına gelmektedir. *Māst* sözcüğünün ise “ekşi, pıhtılaşmış süt; damla sakızı” (Steingass, 1970, s. 1140) gibi anlamları mevcuttur. Redhouse (1890) ise, “ekşi lordan yemek olarak hazırlandığından” bahsetmektedir (s. 1656). Ayrıca Derleme Sözlüğü’nde de (2009), *mas* “yoğurt” sözcüğüne yer verilmiştir (Aksoy ve diğerleri, 2009, s. 3132). Ancak şehrin ismine baktığımızda sondaki ünsüzün düşmesi nedeniyle “Dilmās” olduğunu görürüz. Bu ses olayının konuşma dilinde birçok örneği vardır. Dilmās adında da görülen bu konu ile ilgili, Demir ve Yılmaz (2011),

Türkçe sözcüklerin sonunda yer alan /st/ ünsüz çiftindeki /t/ sesinin düşmesi ile ilgili Farsçadan alınan az sayıda sözcükte, konuşma dilinde ve yerel söyleyişlerde yalın halde düşme eğilimi gösterdiğini, buna örnek olarak yazı dilinde “dost, rast, dürüst, abdest” sözcüklerinin konuşma dili ve ağızlarda “dos, ras, dürüs, aptes” biçiminde kullanıldığı görüldüğünü (s. 91) belirtmiştir.

Kaşaba-i İlğın

“Elsine-i nāsda ba‘zılar İlqın derler, niçeler İlğın derler, ammā ılıcası olmağıla sebeb-i tesmiyyesi İlığın'dır. Zīrā Etrāk kavmi ılıcalara ılığın, ya‘nī kudretten ılı ve ıssı şu demektir” (SN III, 9b).

Evliya Çelebi, kasabanın adına “ılıcası olduğu için” ılıgın denildiğini ve Etrâk kavminin *Ilğın* sözcüğünün “kudretten ılı ve ıssı şu” anlamında kullandıklarını ifade etmiştir. İlğın “ılıca” (Dilçin, 2018, s. 121) sözcüğünü Tietze (2016) “Osmanlıca ılığın “ılıca” < ılı/ılık + mana ve köken açıklaması (etymology) meçhuldür” (s. 537) biçiminde ele almıştır. Kaşgarlı Mahmut, Oğuzlar ve Kıpçakların isim ve fiillerin başında bulunan ى harfini فـا e ya da ج ye çevirmesine “onlar “ılık su’ya” غلي ووس yılğ suw” örneğini vermiştir (Atalay, 2018, s. 31).

Kaşaba-i İhtimān

“Sene (---) tārīhinde Ġāzī Hūdāvendigār ‘Aşrı’nda be-dest-i Lala Şāhin Paşa Bulğar destinden dest-bāzū kuvvetiyle cebren ve qahren ‘ahd-i emān ile bā-şulh kal’ayı feth etduğünden ‘ahd-i emān ile bā-sulh kal’ayı feth etduğünden ahd-i īmāndan gālaţ İhtimān derler” (SN III, 136b).

Arapça kökenli ‘*ahd/ aht*’ sözcüğü “1. söz vermek 2. and, yemi 3. devir, gün, zaman” (Devellioğlu, 2012, s. 17; Dilçin, 2018, s. 17) anlamlarını taşımaktadır. “Eminlik, korkusuzluk, rahatlık” anlamına sahip Arapça *emn* (Devellioğlu, 2015, s. 249) kökünden gelen “imân” sözcüğünün “inanma, inanç” (Devellioğlu, 2015, s. 498) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi, bu şehrin adını aslında bir olaya bağlayarak, kökenini “ahd-i îmândan ğalaṭ İhtimân” olarak açıklamıştır. Gazi Hudavendigâr, yani I. Murat döneminde Lala Şahin Paşa’nın Bulgarların hâkimiyetinde olan bu yeri güç bela, ahd-i aman ile ve barışla kaleyi ele geçirdiğinden dolayı bu adın verildiğini belirtir. Evliya Çelebi, bu şehrin kökenini açıklarken çağrışım yoluyla muhteva gözetilmeden sesçe “ihtimân” sözcüğünü andıran “ahd-i îmân” şeklinde bilgin edasıyla bir tutum izlemiştir. Kaynaklara bakıldığında İhtimân adı, Osmanlı kuvvetleri bölgeyi ele geçirince bölge halkının barış yoluyla yeni yönetime boyun eğdiğini ve zimmîliği kabul ettiğini anlatan “ahd ü emân” birleşiminin Türkçedeki söylenişinden oluşmaktadır (Kiel, 2000, s. 571).

Makedone

“Hele diyār-ı Rûm'da evvel binâ olunan bu Filiboz Kāl'ası ve Makedone şehridir. Hâlâ lisân-ı Leh ve Çek ve İsfac ve Eflâğ u Boğdan'da "done" kralların 'avretlerine

derler. Bu Filibe şehrini İskender kızı Make binā etdüğüçün Makedone şehri derler. Bu ‘avret İslāmbol'a daḥi kırale melike olduğundan İslāmbol'a daḥi Makedone-opol derler. Ba‘dehū Qoṣṭanṭīn ‘imār etdüğüçün Qoṣṭanṭīn-opol derler” (SN III, 133b).

Evliya Çelebi, Rum diyarında ilk yapılan şehirlerden biri olan “Makedona”, “İskender kızı Make” tarafından yapıldığından dolayı “Make” denilip, “dona” için ise Lehçe, Çekçe, İsveççe, Eflak ve Boğdan dillerinde “kralların eşlerine” denildiğini belirterek şehrin adını bilgin edasıyla açıklamıştır. Belirtilene göre, burayı daha sonra Konstantin imar ettiğiinden dolayı Kostantinopol denilmektedir.

Şehr-i Köstence

“Zamān-ı Bulğar'da ismi İspavod idi, ya‘nī Allah Şuyu. Bu şehirde kudret ılıcası olmağıla İspa-voda derlerdi. Şırp ṭā’īfesi bu şehre Köstence derlerdi, ya‘nī ılıca derlerdi” (SN III, 146a).

“Evşāf-ı Qal‘a-i Ḥarāb, Şehr-i ‘Atīk Köstence: Zamān-ı Bulğar'da ismi İspavod idi, ya‘nī Allah Şuyu. Bu şehirde kudret ılıcası olmağıla İspa-voda derlerdi” (SN III, 146a).

Evliya Çelebi, bu yer adının şehirde bulunan “kudret ılıcası”ndan geldiğini ve bu nedenle şehre Bulgarların İspavod “Allah suyu”, Sırpçanın ise Köstence “ılıca” dediğini belirtmiş, “İspavod” yer adını, yabancı dillerle aşır neşir olmuş bilgin edasıyla “İspa-voda” biçiminde açıklamış, “köstence” adının ise “ılıca” anlamına geldiğini belirtmiştir. Bulgarca *voda* (вода) sözcüğünün “su” anlamı bulunmaktadır (Zafer, 2018, s.559), ancak “İspa” sözcüğü hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. *Köstence* “ılıca (Sırpça)” adı ise “kösten” ile eşanlamdır. (Dankoff, 2013, s. 158). Yörükler ılıcaya “*kösten*” demektedir (Dankoff, 2013, s. 158; Dilçin, 2018, s. 159).

Şehr-i Malatıyye

“Ammā füṣṣḥā [vü] bülegā-yı Rūm Malatıyye derler. Ammā şehriñ a‘yān [u] kibārlarınıñ kavilleri üzre şehrimiziñ ismi Māl-ı ātiye'dir derler. Zīrā dahme-i Efrāsiyāb bu Aşpuzan Dağlarında bulunup Efrāsiyāb "Māl Ātiye" dediler. {Ya‘nī Māl Geliyor" dediler. Efrāsiyāb bu şehre "Māl-i Ātiye" dedi.} andan ğalaṭ-ı meşhūr evlā olmağın defter-i pādīşāhīde Malatıyye derler” (SN IV, 193b).

Evliya Çelebi, Malatya adının, belli bir hikâye eşliğinde, Rum ülkesi fasih ve beliğlerinin Malatıyye dediğini, ancak şehrin ileri gelenleri, şehrin adının Mâl-ı âtiye olduğunu belirtir. Arapça kökenli *âti* sözcüğünün müennesi olan *âtiye* “ gelecek, gelen” anlamına sahiptir (Devellioğlu, 2015, s. 57). *Seyahatname*’ye göre, Efrâsiyâb’ın kabri Aspuzan Dağları’nda bulunmakta ve Efrâsiyâb’a mal âtiye “mal geliyor” denilmektedir. Efrâsiyâb da şehre "Mal âtiye" der. Şehir de bundan dolayı Mâl-ı âtiye “mal geliyor” olarak adlandırılmıştır. Kaynaklara bakıldığında, Malatya adının “Klasik Yunanca Μελιτηνη (melitēnē)” den geldiğini belirtmiştir (Tietze, 2016, s. 128). Bu ad, en eski çivi yazılı metinlerinde “Melita, Malazia, Malita, Maldia, Maldiya, Maldija” olarak görülür ve sözcük, Hititçe “bal” anlamına gelmektedir (Göğebakan, 2003, s.469)

Şehr-i Şumnu

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim sene (---) târîhinde Yıldırım Hân ‘Aşrı’nda ‘Alî nâm vezîr-i hümâm feth ederken vefret üzre meşakkat çekilüp "şu şumnu feth olmayup kaldı" deyü nefes etdüğü dem kal’adan vere bayrakları zâhir olup Bulkar keferesi elinden dest-i İslâm'a girüp memâlik-i İslâm'a zâam olunup ismi şumnu kaldı. Ammâ bânîsi ma'lûmum değildir” (SN III, 111a).

Yıldırım Han zamanında Ali adlı bir vezirin bu kaleyi fethetmekte zorluk çekmesi nedeniyle “Şu şumnu feth olmayup kaldı” demesi üzerine, bu yer adına Şumnu ismi verilmiştir. Burada “şu şumnu” ifadesine oldukça dikkat çekicidir. Evliya Çelebi, “Şumnu” yer adı ile “şu” işaret zamiri arasında bir bağ kurup, şehrinin adının nereden geldiğini açıklamıştır. Diğer kaynaklara bakıldığında, “Şumen’in bölgeyi tanımlayan ve “yaprak, yeşillik, ormanlık” anlamına gelen Bulgarca “şuma”dan türediği düşünülmektedir. Ayrıca, eski adı olan Simeonis’ten geldiği de belirtilir” (Kiel, 2010, s. 227).

Şehr-i Pertek

“Sebeb-i tesmiyesi lisân-ı Moğolîde per-teng karaçuşa derler. Kal’ası üzre tûcdan bir karaçuş timsâli var idi. Her sene nevrûz-ı Hârezmsâhîde safır urup cümle Ekrâd ve Mıgdîsî kavmi şayhasın istimâ’ edüp bu şehir bâzârına cem’olup benî Âdem ile bir hengâme-i kübrâ olurdu. Hicret-i Nebeviyyeniñ sene 19 târîhinde Hâlid ibn Velîd (ibn Velîd) Diyârbekir Kal’asın feth edüp ba’dehû bu Kal’a-i Perteng’i feth edüp timsâl-i tûyûru hedm edüp cem’iyet-i kübrâ olmaz oldu. Hâlâ ol murğ tılsımı mahalli zirve-i kal’ada ma'lûmdur. Ol muṭalsam murğ ismiyle bu şehre pertengden gâlaṭ-ı meşhûr evlâ olup taḥfîf-i kelâm ile Pertek derler” (SN III, 83b).

Evliya Çelebi, Moğolca *per-teng*'in karakuşa anlamına geldiğini, şehir kalesi üzerinde ye alan tunçtan oluşan bir karakuş heykeli olduğunu ve bu şehre, o kuşun ismiyle “Per-tengden meşhur galat daha yaygınlaşarak ve kelime hafifleştirilerek Pertek” denildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, her yıl Harzemşah nevrusunda bu karakuş heykelinden ıslık sesi çıkarmış ve bunu sesi duyan Kürt ve Mığdısı kavmi kalabalıklar halinde bu şehrin Pazar alanına toplanırmış. Diğer kaynaklara bakıldığında, *per-teng* sözcüğünün Moğolca *pertenek* “kartal” sözcüğünden geldiği ve “kara kuş” anlamına sahip olduğu görülmektedir (Dankoff, 2013, s. 194). 1597 yılına ait Kürtçe adı Pertek olarak görülen şehir, 1878 yılına ait Ermenice kaynaktaki adı Pertag Բերդաշ (Ermenice "kalecik") olarak geçmektedir (Nişanyan, 2020, s. 962).

Üsküdâr

“Bu Üsküdâr, Eskidâr'dan ğalať üstü açık bir zindân-ı dârdır” (SN III, 31b).

Evliya Çelebi, “Üsküdâr” adının “Eskidâr”dan geldiğini belirtmiştir. Çağrışımın da etkili olduğu bu açıklamada, bilinmeyen bir unsurun yerine bilineni koyma çabası hâkimdir. Kaynaklara bakıldığında, Üsküdar adıyla ilgili birçok görüş bulunmaktadır. Bu şehrin “altın şehir anlamındaki khrysopolisten veya Roma hâkimiyeti döneminde scutari denilen, deri kalkan kullanan imparatorluk muhafızlarının yerleştiği yeri ifade eden scutariiondan geldiği belirtilmiştir” (Bostan, 2012, s. 364).

Ayrıca bu yer adının, “menzilhâne, menzil atı, ulak, ulakların mektup koydukları kese” anlamlarına gelen Farsça esküdar kelimesiyle ilişkilendirildiği de görülür. Halk rivayetlerinde ses benzeşmesinden hareketle “eski” ve “dâr” (ev) kelimelerinden meydana geldiği yolundaki bilgiler bir önceki görüş gibi anlamsızdır” (Bostan, 2012, s.364). Nişanyan (2022) ise “Farsça üsküdâr ‘menzil, ulak istasyonu’ sözcüğüyle ilgili” olması ihtimalini dile getirmiştir.

3.1.1.2. Yapı Adları

Ķal‘a-i Abaĝay

“Vech-i tesmiyye Abaĝay'dan ğalať Abaĝay derler. Ķay, pâdişāha derler. Mısır pâdişāhlarından Ķaytabay ve Ķayabay ve Kayaĝay mişilli isimler vardır. Bu Ķal‘ayı da Āl-i ‘Abbāsiyân'dan

Abağay nāmında bir pādīshāh binā etmeğile Qal‘a-i Abağay’dan gālaṭ Abağay derler” (SN IV, 286b).

Evliya Çelebi, bu kale adının Abbasîlerden Abagay adında bir padişah yaptığından Abakay’dan bozma Abagay olduğunu ve “kay”ın padişaha denildiğini belirtmiştir. Aktardığı bu bilgiyi, Mısır padişahları arasında Kay-tabay, Kay-akay, Kay-abay gibi isimlerin olduğu içeren bir bilgi ile de desteklemiştir. Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilere uygun olarak, Dankoff (2013) *kay* sözcüğünün “padişah” anlamına sahip olduğunu belirtmiştir. (Dankoff, 2013, s. 144)

Qal‘a-i ‘Ahdim-var

“Ve sebeb-i tesmiyyesi oldur kim kaçan Hazret-i Risālet-penāha kırk yaşında Mekke-i Mükerrime içre nübüvvet gelüp ibtidā İslām ile müşerref olan Hazret-i Ebābekri’s-Sıddīk’dır kim ibtidā Hazret-i Risālet anları diyār-ı Ermenīstān-ı Enūşirvān vilāyetlerinde Qal‘a-i Van’a gönderüp mezkūr Cālūt’uñ deyrinde olan papası İslām ile müşerref eder. Bu cezīrede olan papaslar haracı kabūl edüp Hazret-i Ebābekir’iñ ‘aķībince Mekke’ye gidüp Hazret-i ‘Oşmān’iñ hattıyla Hazret-i Risālet-penāh’dan ‘ahd [ü] emān kâğızın alup ümmetlerinde hıfz [u] emānda olalar. Mürūr-ı eyyām ile sene 955 tārīhinde Süleymān Hān Qal‘a-i Van’ı feth edüp bu qal‘a içinden ruhbānlar ‘azīm topar atup şādumānlar ederler. Ba‘dehū Süleymān Hān’a cevāhirli kūtū içre ‘ahd [ü] emān-ı Resūlullah’ı gösterdiklerinde Sultān Süleymān yüzüne gözüne sürüp "Bunlarıñ destinde ‘ahd [ü] emān-ı Resūlullah var imiş." deyü bir mu‘āfnāme-i hatt-ı şerīf {verüp} Qal‘a-i ‘Ahdim-var buyururlar. Anıñçün hālā aña ‘Ahdim-var Qal‘ası derler, ammā kavm-i Ekrād Aķīmār derler” (SN IV, 281a).

Evliya Çelebi, bu kale adını belli bir olay eşliğinde “Ahdım-var”, yani “Sözleşmem var” olarak açıklamıştır. Rivayete göre, Hazret-i Risālet-penāh, 40 yaşında peygamberlik geldiği zaman İslamiyeti ilk kabul eden Hazret-i Ebubekir es-Sıddık’ı Van Kalesi’ne gönderip Cālūt’un kilisesindeki papazi İslām ile onurlandırır. Bu adadaki papazlar haracı kabul ederek Hazret-i Ebubekir’in arkasından Mekke’ye giderler ve Hazret-i Osman’ın hattıyla Hazret-i Peygamber’den ahidāme kâğıdını alarak ülkelerinde güvende olurlar. 955 [1548] yılında Süleyman Han, Van Kalesi’ni ele geçirip bu kale içinden rahipler toplar atınca, Süleyman Han’a mücevherli kutudaki Resulullah’ın ahd-i emānını gösterirler. Bundan dolayı ona Ahdim-var Kalesi denildiği belirtilmiştir.

Diğer kaynaklara bakıldığında, ‘ahd sözcüğünün “söz” anlamı vardır (Dilçin, 2018, s. 17). Nişanyan (2022), bu yer adının nereden geldiğinin ve anlamının belirsiz olduğunu açıklamış ve “Ah Tamar!” seslenmesinden türetilme görüşünün de folklorik bir inanç olduğunu belirtmiştir.

Efsaneye göre, çobanlık yapan Müslüman bir genç, geceleri “Tamara” adlı kızı görmek için adaya yüzermiş. Bu durumu anlayan babası, âşıkların buluşma işareti olan ışığın yerini değiştirmesiyle sonucu çoban “Ah Tamara!” sesleri ile boğulup ölmüştür (Öney, 1990, s. 3).

Ḳal‘a-i Albak

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim sene 694 târîhinde Meḥemmed Şām-ı Ğazan ‘Aşrı’nda şāhbender-i Tebrîz olan ‘Alî Bākî bu ḳal‘ayı binâ edüp ‘Alî Bākî’den ğalaṭ ḳavm-i Moğol ve ḳavm-i Ekrād Altunçayırı derler. Niçe mülûka intikāl etmiş bir ğurābhāne-i ḥarābdır kim ḳal‘ası ‘Ālî Bak’dır” (SN IV, 288b).

Evliya Çelebi, bu kalenin yapıcısı “Ali Bākî” olduğundan dolayı “Alî Bākî’den ğalaṭ Albak” denildiğini belirtmiştir. Bu durumdan yola çıkarak, söylenişi kolaylaştırmak için “Alî” adının sonundaki /î/ sesi ile “Bākî” adının sonundaki /î/ sesi düşmüş ve “Albak Kalesi”nin adı oluşmuştur.

Ḳal‘a-i Anṭakıyye

“Ba‘dehū Ḥazret-i (---) ‘Aşrı’nda Taḳyanus tahtı olmağıla An Taḳyanus’dan ğalaṭ Anṭakıyye derler” (SN III, 22a).

Evliya Çelebi, bu kale adının Takyanus tahtı olması nedeniyle “An Takyanus”dan bozma Antakkiye denildiğini ifade etmektedir. Kaynaklara bakıldığında, Sahillioğlu (1991), bu şehrin adının bir kişi adından geldiğini belirtmiştir. İskender’in ölümünden sonra imparatorluğu paylaşan kumandanlarından Seleukos, Antigonos’u bozguna uğrattıktan sonra onun Samandağı ve Amik gölünde kurduğu şehirleri yıkıp Samandağı’nda Selucia Pieria ile babası Antiochos adına Antiochia’yı kurdu (s. 228).

Ḳal‘a-i Bağdād

“Çünkü Ḥazret-i Risālet’e kırk yaşında قلخ يذلا لكبر مسابارقا¹⁰ emriyle nübüvvet geldikde Bağ ibn Dād bin ‘Anḳāyi’-d-Dār-ı ber-murād evlād-ı ‘Amāliḳa’dan idi. Ḥazrete gelüp Bağ ve pederi Dād ḥuzūr-ı Resûl’de îman ile müşerref olup Melik Bağ bir ḳal‘a ābād etmeğe Ḥazret’den izin taleb etdi. Ḥazret

¹⁰ Kur’ân, Alak, 1: “Yaratan Rabbinin adıyla oku.”

dağı izin verüp “Dār-ı Nu‘mān-ı na‘īmān dārü'l-hilāfe-i Dār-ı Bağdād ola” buyurmuşlar. Andan Bağ ve pederi Dād [333a] hāk-i ‘Irāk’a gelüp hālā şimdiki Bağdād’ın esāsına şürü’ edüp Hazret’iñ nübüvveti gününden tā hicret-i Resül’ün evvelki senesinde tamām olup Bağ ve pederi Dād binā etmeğile Qal‘a-i Bağdād denilmesiniñ vech-i tesmiyyesi oldur” (SN IV, 332b/333a).

“Sebeb-i ‘İmāristān-ı Bağdād: (...) Ba‘dehū Eski Bağdād zelzeleden harāb kalup Hazret-i Risālet’e kırk yaşında nübüvvet geldikde ahālī-i Irāk’dan ve evlād-ı ‘Amālīk’dan Bağ ve pederi Dād {nām kimesneler} Hazret’e varup imān getirüp Bağ ve pederi Dād bir qal‘a binā etmeğe Hazret’den me’zūn olduklarında Hazret buyurdular kim "Ey Bağ ve Dād, {binānız} dār-ı Nu‘mān-ı na‘īmān-ı dārü'l-hilāfe-i Bağ-Dād ola" deyü buyurdular. Andan Bağ ve Dād kaṭ‘-ı menāzil ederek hāk-i ‘Irāk’a gelüp Bağ ve Dād qal‘a bünyād etdiklerinden anıñçün vech-i tesmiyyesi Bağdād’dır” (SN IV, 340a).

Seyahatname’ye göre, bu kalenin adı, yapıcıları olan Bağ ve babası Dād’dan gelmektedir. Rivayete göre, Hazret-i Risālet’e 40 yaşında peygamberlik geldiği zaman, Bağ ibn Dād bin Ankāyī’d-Dār bin Murad, Amalika halkındandır. Bir gün, Bağ ve babası Dād Resulullah’ın huzurunda İslamiyeti kabul edip Melik Bağ bir kale yapmak için Hazret’ten izin isterler. Hazret de "Bolluk, cennet yurdu, saltanat yeri Bağdad ola" buyurmuştur. Bunun üzerine, Bağ ve babası Dād, Bağdad’ın temellerini atıp, Bağ ve babası Dād yaptığından “Bağdad Kalesi” denilmiştir.

Diğer kaynaklara bakıldığında bu yer adı ile ilgili iki görüş bulunmaktadır. Bir görüş “Tanrı’nın ihsanı veya armağanı” (ed-Dûri, 1991, s. 426) anlamına geldiğini ileri sürmüş, diğer görüş ise bu yer adının Ârāmîce kökenli olduğunu ve “koyun ağılı” (ed-Dûri, 1991, s. 426) anlamına geldiğini belirtmiştir. Tietze ise (2016), Arapça Bağdādi isminin çok eski olduğunu ve kökeninin bilinmediğini belirtmiştir (s. 549).

Qal‘a-i Bitlīs

“ “Bre meded, işte āb-ı hayāt bunda imiş. Başra şehrinden berü nef’in müşāhede ede ede nūş etdiğimiz āb-ı zülāl meğer bu mā-i Kevser imiş kim Şaṭṭu’l-‘Arab’a dāhıl olurmuş. Bre Bedlīs nām hazīnedārı kıyıñ.” deyü fermān etdükde Bedlīs gelüp eydür: "Ey gulām-ı hāş! Eğer hāşşu’l- hāş olmak dilerseñ benim mālımdan niçe biñ kīse māl-ı firāvān harc edüp bu maḥalde baña Bedlīs bir qal‘a inşā eyle kim Cemapur memleketinden biz gelince itmām bulup ‘azametimle ben ol qal‘ayı muḥāşara etsem fethinde ‘usret çekem." deyü böyle bir qal‘a-i hısn-ı ḥaşīn ve sedd-i metīn binā olunmasın Bedlīs hazīnedāra fermān edince "el-Emrū emrüküm" deyüp qal‘ayı *Bismillah* ile esāsına şürü’ etmede. Andan İskender bir qarn ile Cemapur diyārına gitmede” (SN IV, 222b).

“İskender eydür: "Bre mel'ün, niçün baña 'āşī olup bu kadar 'askerim helāk eylediñ?" der. Hemān Bedlīs eydür: "Pādişāhım! Kaçan kim baña bir ƣal'a-i metīn inşā et kim 'azametimle ben muhāşara etsem, fethinde 'usret çekem, baña eyle bir ƣal'a yap!, buyurduñuz. Ben dañi emriñize fermān-berlik edüp işte böyle bir sedd-i İskender ƣal'a binā etdim. Fermān pādişāhımındır" deyince İskender inşāf edüp ƣal'anıñ hükümetin Bedlīs'e ihsān eyledi. Anıñçün Bedleys'den ƣalaƣ Betlīs derler, sebab-i tesmiyyesi oldur ve bānisi ta'līm-i İskender ile yine Bedlīs'dir" (SN IV, 222b).

Evliya Çelebi, bu kale adının İskender'in Bedlīs adlı bir kumandanından geldiğini ve “Bedleys'den ƣalaƣ Betlīs” olduğunu belli bir hikāye eşliğinde ele almıştır. *Seyahatname*'ye göre İskender'in "...bu mahalde bana Bedlis bir kale inşa eyle ki... ben o kaleyi kuşatsam fethinde zorluk çekem” emri üzerine Bedlīs adlı kumandan kaleyi İskender'in istediği gibi sağlam ve dayanıklı bir biçimde yapar. Büyük İskender Bedlīs'in kaleyi tamamladığını duyunca Muş Ovası'na gelip yerleşir. Ancak, Bedlīs Kalesi'ne geldiğinde, Bedlīs kaleden İskender'e taş, ok atması üzerine gün 40 gece süren bir savaş olur. Bunun üzerine İskender, “Bre mel'ün, niçün baña 'āşī olup bu kadar 'askerim helāk eylediñ?” demesi üzerine ona “baña bir ƣal'a-i metīn inşā et kim 'azametimle ben muhāşara etsem, fethinde 'usret çekem” emrini hatırlatır. Bunun üzerine İskender kale'nin yönetimini Betlīs'e verir.

Diğer kaynaklara baktığımızda ise, “Bitlis şehrinin özünü oluşturan kalenin yerinde ilk defa kimlerin yerleşmiş olduğu bilinmemektedir. Yalnız bütün eski kaynaklarda anlatılan efsaneye göre bu kaleyi Büyük İskender'in emri üzerine onun kumandanlarından Badlīs kurmuş ve şehrin bugünkü adı bu kumandanın adından geldiği”(Tuncel, 1992, s. 226) belirtilmiştir. Nişanyan (2020), yerin adı ile ilgili bu tür efsaneleri temelsiz görmektedir. 610 yılına ait Yunanca kaynakta “Balaleisa”, 653 yılına ait Ermenice kaynakta “Bağagēs / Bağēs” ve 870 yılına ait Arapça kaynakta “Badlīs” biçimlerinde geçmektedir ve bunlar *Balalēs biçimine işaret etmektedir (s.267).

ƣal'a-i Çār-Melik

“Ya'nī dört pādişāh ƣal'ası derler. Hāƣīƣatü'l-hāl müverrihleriñ taħrīrleri üzre ekāsirelerden üç birāder bu kal'ayı binā etdiklerin hālā efvāh-ı nāsda Çār-Melik ƣal'ası derler” (SN III, 54b).

Farsça kökenli olan çār sözcüğünün “dört” anlamı mevcuttur. Arapça kökenli “melik” sözcüğü ise “pādişāh, hākan, hükümdar” anlamlarına sahiptir. Evliya Çelebi ise bu kalenin “dört pādişāh ƣal'ası” olduğunu, ancak bu kaleyi “üç birader” inşa ettiğinden dolayı “Çār-Melik” olarak

adlandırıldığı belirtmiştir. Burada “üç” sayısının yanlış yazılması muhtemeldir. Nişanyan (2020), 1917 yılına ait bir haritada “Çarmelik” olarak geçtiğini belirtmiştir (s. 893).

Ḳal’a-i Destpol

“Bānisi ma’lūmum değildir. Ammā lisān-ı Moğol’da Despol çolak ādeme derler” (SN IV, 313b).

Çelebi, “Destpol Kalesi” adının nereden geldiğini, Moğol dilinde “Despol çolak ādeme derler” ifadesiyle açıklamıştır. Dankoff (2013), “*Des pul*: Tek kollu adam (‘Moğolca’), *des pul*= çolak adam” olarak belirtip “yakıştırmaya dayanan yer adı” (s. 116) olduğunu ifade etmiştir. *Dest* sözcüğünün “el” anlamı vardır (Devellioğlu, 2015, s. 201; Redhouse, 1890, s. 900).

Ayrıca, Dilmast adının kökenini açıklarken “Türkçe sözcüklerin sonda yer alan /st/ ünsüz çiftindeki /t/ sesinin düşmesi” (Demir ve Yılmaz, 2011, s. 91) durumu, “Destpol” adının nereden geldiğini açıklarken de karşımıza çıkmaktadır. Kale’nin adı “Destpol” olup Moğol dilindeki “Despol” sözüyle ilişkilendirilmesinde, /t/ sesinin düşme durumu görülmektedir.

Ḳal’a-i Diyārbekr

“Sebeb-i tesmiyesiyçün niçe biñ gūne kīl ü kāl tahrīr etmişler, ammā ibtidā sebeb-i bināsı: Ḥazret-i Yūnus Nebī ‘*aleyhisselām* Muşul-ı ‘atīkde sākin olup ol diyārlarūñ halkını dine da‘vet edüp aślā bir ferd-i āferīdeden bir kimesne īmāna gelmediklerinden gāyet müte’ellim olup Muşul halkına bed-du‘ā edüp eski Muşul hārāb oldu. Andan Diyārbekr’e geldikde ahālisi mu‘cize istemeden cümlesi İslām ile müşerref olduklarından Yūnus Nebī ‘*aleyhisselām* maḥzūz olup “İliniz vilāyetiniz ma‘mūr u ābādān ve halkınız dā‘imā mesrūr [u] şādān olup cümle evlād u ıyālleriniz mu‘ammer ü mu‘ammere olup necīb ü reşīd olalar!” deyü du‘ā-ı ḥayr edüp Fıs Ḳayası nām maḥalde bir gār-ı yetīmān içre yedi yıl sākin oldu. Ḥikmet-i Ḥudā ol ‘aşırda bir duḡter-i pākīze-aḡter melīke var idi kim ‘Amalāk kızlarından idi. Yūnus Nebī’ye īmān getirüp müslime oldu. Ve gāyet zengine idi kim niçe biñ kenz-i Ḳārūn’a ve daḡme-i Efrāsiyāb’a mālīke idi. Ḥazret-i Yūnus’uñ ta‘līmīle ol melīke bu Diyārbekr’i siyāh seng-i hārādan Fıs Ḳayası’nda binā etdiğiçün ol kızın nāmīle müsemmā olup müverriḡ-i ‘Acem “Diyār-ı Bıkr” derler, ya’nī “Ḳız şehri”dir, ammā müverriḡān-ı Rūm-ı zevīl-mefhūm cümle der-i dīvārī seng-i hārā (---) (---) olmağile “Ḳara Āmid” derler” (SN IV, 198b).

Evliya Çelebi, kökeni bilinmeyen “Diyārbekr” şehrinin adını, hikāyeleştirerek “Diyār-ı Bıkr”den geldiğini belirtir. Rivayete göre, Hazret-i Yunus, eski Musul’da oturduğu zamanda o bölgelerin halkını dine çağırması, ancak hiç kimse ona inanmamıştır. Bu nedenden dolayı Musul

halkına beddua edince eski Musul harap olmuştur. Buradan Diyarbakır'a gelince tüm halkı mucize istemeden Müslüman oldukları için Yunus Peygamber sevinip, halk için hayır dualar eder ve Fiskayası adlı yerde eşsiz bir mağara içinde yedi yıl oturur. O zamanda Amalak kızlarından bir melike vardır. Oldukça zengin (Kârûn hazinesine ve Efrâsiyâb malına sahip) olan bu kız melike Yunus Nebî'ye iman getirip Müslüman olur. Hazret-i Yunus'un öğretisiyle söz edilen melike Diyarbakır'ı sert kara taştan Fiskayasında yaptığından dolayı o kızın adıyla isimlendirildiği için İran tarihçileri "Diyâr-ı Bîkr", yani "Kız şehri" demişlerdir.

Arapça kökenli *diyâr* sözcüğü "memleket, ülke" anlamındadır (Devellioğlu, 2012, s. 215). Arapça kökenli olan *bîkr* sözcüğü ise "dokunulmamış, kızıoğlan kız, genç kız; kızlık" anlamlarına sahiptir (Devellioğlu, 2015, s. 116). Göyünç (1994) bu yer adının, "Müslüman Araplar bölgeyi fethettikten sonra, Rebîa Araplarının iki büyük kabilesinden biri olup Dicle kenarlarında yaşayan Bekir b. Vâil kabilesinin yayıldığı topraklara verilen Diyâr Bekr veya Diyâr-ı Bekr" (s. 464) adına dayandığını belirtmiştir. Redhouse (1890), Diyârbekr'i "Bekr toprakları" (s.931) olarak açıklamıştır. Tietze (2016) de, bugün "Diyarbakır" olarak yer alan şehrin kökenini Arapça Diyâr Bakr "Bakr bin Wâ'il isimli Bedevî Arap kabilesinin memleketi" olarak ifade etmiştir (s. 441).

Ḳal'a-i Erganî

"Bu ḳal'anîñ bânîsi ibtidâ Âl-i 'Abbâsiyân'dan Sultân Evḫadullahzâde Erganî Sultân binâ etmiştir. (---) Ve sebeb-i tesmiyyesi Er-Ġanî'den ġalaṭ Argını derler" (SN IV, 198a).

Evliya Çelebi, kalenin yapıcısı "Sultan Evḫadullahzâde Ergani Sultan" olduğundan dolayı "Ergani Kalesi" olarak isimlendirildiğini ve "Er-Ġanî'den bozma Argını" olduğunu belirterek kökenini açıklamıştır. Bu köken açıklamasında çağrışımın oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Kökeni bilinmeyen unsur yerine sesçe benzeyen ve bilindik bir karşılık bulunmuştur. Nişanyan (2020), bu yer adının kökenin belirsiz olduğunu ifade etmiş, MÖ 856 yılına ait Asurca yazıtta "Argnia/Argania", 1062 yılına ait Ermenice kaynakta "Arkni/Arġni", 1928 yılına ait Türkçe adı "Osmaniye" ve "Ergani + Osmaniye" biçiminde görüldüğünü ifade etmiştir (Nişanyan, 2020, s. 367).

Ḳal'a-i Ereçek

“Sene (---) târîhinde Âl-i ‘Abbâsiyân’ın kadre ermişlerinden bir kimesne "Er gerçek"den ğalat Erçek derlermiş” (SN IV, 286b).

Çelebi, kaynağı bilinmeyen “Erecek” adının kökenini açıklarken, bilinçli olarak, sesçe onu çağrıştıran “Er gerçek” sözüne bağlamıştır. Tarhan (1962), Erçek Kalesi’nin eski adının “Aréthuse” olduğunu ifade etmiştir (s. 13).

Kal’a-i Erciş

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim bu diyâr dest-i Ermen’de iken bir harâbe zemîn-i bî-hâşıl idi. Bir gün bir kabîle-i Ermenî bu maılden ‘ubûr ederlerken görseler kim bir alây-ı ‘azîm ‘asker hayme vü hargâhlarıyla mekş etmişler. Bu tâ’ife-i Ermenî bunların mâbeynlerine girüp ba’zı haymelerde mekş ederler. Görseler kim bir alây yüzü münevver âdemler, ammâ kimisiniñ gerdeninden kiminiñ kolundan ve ğayrı vücûdlarından kanlar cereyân eder ve cümle süvâr oldukları atları eğerli ve uyanlı aslan u kaplan ve bebr ü peleng ve câmûs-ı beyâbânî ve esb-i hāmūnî ve şıġm-ı kühî ve ejderhâ ve evren-i şu’bânî bu maķûle hayvânâtı bu kabâ’il-i Ermenîler gördüklerinde içlerinden biri su’âl edüp eydür: "Sultânım siz kimlersiz" der. Ol ceyşden biri eydür: "Biz ricâlullahdan kavm-i nücebâ vü rukebâ vü bûdelâ vü ümenâ ve evtâd u nukebâ vü melâmiyyûn (---) (---) (---) vü ricâliyyûn ‘askerîsiyiz kim Muş şahrâsı cengine gideriz." derler. Hemân bu tâ’ife-i Ermenîler cümle parmak getirüp İslâm ile müşerref olup ricâl-ı ğaybın fermânlarıyla bu İslâm ile müşerref olan âdemler ricâl-ı ğaybın haymeleriyle bu Erciş zemîninde kalup ‘imârına sebeb olup Erceys’den ğalat Erciş derler. Sebeb-i tesmiyyesi oldur” (SN IV, 244b).

Evliya Çelebi, kale adı halkın zihninde yer edinebilecek biçimde hikâyeleştirerek “*Erceys’den bozma Erciş*” olduğunu belirtmiştir. Rivayete göre, Ermeni kabilesi büyük bir asker topluluğunun çadırlarıyla konakladıklarını görüp içlerine katılırlar. Ermeni kabilesinden birinin "Sultanım siz kimlersiz" demesi üzerine, "Biz ricâlullahdan (Allah’ın erleri) nücebâ, rukebâ, bûdelâ, ümenâ, evtâd, nükebâ, Melâmiyyûn (---) (---) (---) ve ricâlül’-gayb (üçler, yediler, kırklar) kavmi askerleriyiz ve Muş Sahrası cengine gideriz." cevabını alırlar. O an Ermeniler parmak kaldırıp İslâmiyeti kabul eder. Riricâl-i gaybın fermanlarıyla bu İslâm ile şereflenen adamlar ricâl-i gaybın çadırlarıyla bu Erciş’de kalıp bu kalenin yapılmasına neden olduklarından dolayı buraya Erceys’den bozma Erciş derler. “Ceyş” sözcüğünün “asker, ordu” anlamı vardır (Devellioğlu, 2012, s. 156). Evliya Çelebi, bu hikâye ile birlikte Erceys “Erkek ordusu”dan bozma “Erciş” olduğunu belirtmiştir.

Tietze (2016), “Erces/Erciyes/Erciyez” olarak belirttiği bu yerin adını “Yunanca Αργαίος (Argáios)” isminden geldiğini belirtmiştir (s. 626). Nişanyan ise (2022), 1902 yılına ait Ermenice kaynakta “Agants (Ermenice "gözeler")”, 1925 yılına ait haritada “Erciş | Akans (idari bölge)” olarak görüldüğünü ve bu adın Urartu kralı Argişti’den bozma olabileceğini belirtmiştir

Ḳal‘a-i Ḳayseriyye

“Efvāh-ı nāsda Ḳayseriyye derler, ammā şahīḥi Ḳaysariyye'dir, zīrā bānīleri ḳayāsıralardır ve taḥt-ı ḳayāsıradır. Lākin ḥarf-ı sīn ile ḥarf-i šād'ın ḳurb-ı maḥrecleri olduğundan ḡalaṭ-ı meşhūr evlādır deyü Ḳayseriyye derler. {Ol ‘aşırda Rūm keferesi meliklerine ḳayser-i Rūm derlerdi. Cem‘ olsa ḳayāsıra derler. Meşelā ‘Irāk pādīşāhlarına kisrā derler. Birḳaç kisrāya ekāsire derler.}” (SN III, 63b).

Çelebi, “Kayseriyye Kalesi”ni “bānīleri ḳayāsıralardır ve taḥt-ı ḳayāsıradır” ifadesiyle kayserler tarafından yapıldığını ve kayserlerin taht merkezi olduğunu belirtip adının nereden geldiğini açıklamıştır. Devamında ise, “sin harfi ile sad harfinin ses benzerlikleri olması” nedeniyle meşhur galatı uygun olmasıyla Kayseriyye denildiğini, Rum keferesi meliklerine Rum kayseri, çoğuluna kayasıra denildiğini görmekteyiz. Arapça çoğulu kayāsıra olan kayser sözcüğünün “eski Roma ve Bizans imparatorlarının lâkabı; Fransızca César” (Devellioğlu, 2012, s. 573) anlamı bulunmaktadır. Şehre, “Kapadokya ülkesini Roma eyaleti yapan Tiberius (ö. 37) tarafından Augustos’un hâtırasına Caesarea” (İpşirli, 2002, s. 96) adı verilmiştir.

Ḳal‘a-i Ḳurna

“Be-ḳavl-i müverriḥān-ı Rūm ve nükte-küşā-yı zevi'l-mefhūm ḳavilleri üzre ibtidā bu ḳal‘ayı İskender-i Zülkarneyn binā etmiştir. Sebeb-i bināsı oldur kim İskender'in alnında iki ḳarnı ya'nī iki boynuzu ḥāşıl olmuşdu. Anın vec'ine dermān arayup āb-ı ḥayāta gitmişti. Āḥirü'l-emr āb-ı ḥayātı bulmadan el yuyup ḥā'ib ü ḥāşir ḳaṭ'-ı menāzil ederek Başra'ya andan bu Cezīre-i Ḳurna'ya gelüp Nehr-i Furāt ve Nehr-i Şaṭṭ'ın birbirine maḥlūt olduğu maḥalde nehreyn-i zülāleynden nūş edüp ḳarneyninin vec'aynı teskīn olup ḥāb-ı rāḥata vardı. Ba'dehü ḥāb-ı rāḥatdan bīdār ve şarāb-ı Şaṭṭ'dan huşyār olup gördü kim bedenine ḥiffet [ü] kemākān şıḥḥat gelmiş ve ḳarnlarının acısı teskīn olmuş, hemān İskender şafā-yı ḥāṭırından cemī'i ḥükemāların cem' edüp eydür: "Ḥamd-i Ḥudā benim ḳarnımın acısı zā'il oldu. Tīz bu maḥalde Ḳarne nām bir şehir bünyād olunsun." deyü bir şehir-i mu'azzam inşā edüp ismine şehir-i Ḳanre dediler. Mürūr-ı eyyām ile efvāh-ı nāsda ḡalaṭ-ı meşhūr olan olup Ḳal‘a-i Ḳurna dediler kim ḳarndan ḡalaṭ Ḳurna derler” (SN IV, 359a).

Seyahatname'ye göre, bu kale İskender-i Zülkarneyn tarafından yapılmıştır. Rivayete göre, İskender, alnında iki karnı “iki boynuzu” çıkmıştır ve acısına aradığı dermanı, Fırat Nehri ile

Şat Nehri'nin karıştığı noktada iki tatlı nehirden içtiği zaman bulmuştur. Boynuzlarının ağrısı geçmesi üzerine, “Tîz bu maḥalde Ḳarne nām bir şehṛ bünyād olunsun” diyerek büyük bir şehir inşa edilir. Evliya Çelebi, zamanın geçmesiyle “ġalaṭ-ı meşhūr Ḳal‘a-i Ḳurna” ve “ḳarndan ġalaṭ Ḳurna” olduğunu belirtmiştir. Karn sözcüğünün “boynuz” anlamı mevcuttur (Devellioğlu, 2015, s. 565).

İskender'in “Tîz bu maḥalde Ḳarne nām bir şehṛ bünyād olunsun” emrinde şehrin adının “Ḳarne”; “...inşā edüp ismine şehṛ-i Ḳanre dediler ” ifadesinde ise “Ḳanre” olması oldukça önemlidir. Burada, “-r” ve “-n” seslerinin yer değiştirerek göçüşme olayının yaşandığı görülür. Başka bir deġişle, Çelebi, “Kurna” sözünün kökenini açıklarken göçüşme olayından yararlanmıştır.

Ḳal‘a Miyāfārīkīn

“Sebebi tesmiyyesi ve ġalaṭı meşhūrı oldır kim bu ḳal‘a Nehr-i Şaṭ ile Nehr-i Baṭmān mābeyninde vāḳi‘ olup mābeyni nehreyni fark etdiġiçün Ḳal‘a-i Mā-i Fārīḳayn derler.” (SN IV, 217b/218a).

“Ancak bu ḳal‘a Nehr-i Şaṭ ile Nehr-i Baṭmān mābeyninde vāḳi‘ cezīrede mebnī olup nehreyni ‘azīmeyn mābeynlerini fark etdiġiçün Mā-Fārīḳayn derler. Ḥaḳḳā ki böyledir” (SN IV, 218a).

Seyahatname’de, bu kalenin Şat Nehri ile Batman Nehri arasında bulduğu için iki nehri ayırdığından dolayı Mā-fārīḳayn olarak adlandırıldığı belirtilmiştir. Arapça kökenli “Ma” sözcüğünün “su; meni; sperma” anlamı bulunmaktadır (Tietze, 2016, s. 99). Arapça sözcük yapımında ve fiil çekiminde nesnenin iki adet oluşu, fiilde belirtilen öznenin iki kişi oluşu +eyn ve +ân ekleri ile ifade edilmektedir. (Develi, 2018, s. 14). “Fārīḳayn” sözcüğünde de Arapça ikilik (tesniye) “+eyn” bulunmaktadır. Arapça kökenli “fark” sözcüğünün ise “ayrılık, fazlalık veya eksiklik” (Tietze, 2016, s. 40) anlamları bulunmaktadır. Bundan yola çıkarak bu kale adının “Mā-fārīḳayn” olarak açıklanması “İki farklı su” anlamına gelmektedir. Kaynaklara baktığımızda, “İslām kaynaklarında Māfārīkīn, Mefārīkīn ve Fārīkīn şeklinde de geçen şehir Grekçede Martyropolis (şehidler şehri), Süryânîce’de Mīpherkēt, Muhārīkīn, Muphargin ve Ermenicede Nphkert adlarıyla tanınır. Yâkūt el-Hamevî’ye göre (*Mu‘cemü’l-büldân*, V, 274) eski adı Medûr-Sâlâ’dır (dîn kurbanlarının şehri)” (Savran, 2004, s. 511) .

Ḳal‘a-i Nigebolı

“Bānisi Rūm krallarından İslāmbol bānisi Ḳoştanṭin-i şānī karındāşı Nigepoli kraldır. Ya‘nī "Cennet Kuşu Kral" demek olur. Lisān-ı Yunan'da poli kuşdur. Nige bir uçmağın ismidir. Ol kralın ismiyle müsemmā Nigepoli'den ğalaṭ Nigebolı derler. [113b] Rūy-ı dīvārlarında çok Urūm ḥaṭṭıyla tāriḥleri var. Ġāyet ḳal‘a-i ḳadīm imiş. Ba‘dehū sene (---) tāriḥinde Yıldırım Ḥān feth edüp Nıkbolı demiş. Ya‘nī eyisi çok dimek ola” (SN III, 113a-113b).

Evliya Çelebi, bu kalenin adını, Evliya Çelebi, bu kalenin adını yapıcısı olan II. Kostantin'in kardeşi Nigepoli'den aldığını belirtmiştir. İlk bakıldığında, kişi adına dayanılarak oluşturulan bir köken açıklaması gibi görülür. Ancak, Nigepoli adını, diğer dillerle aşır neşir olmuş bir biçimde bilgin edasıyla ortaya koymuştur. Belirtilene göre, Yunan dilinde "poli" kuş ve “Nige” de bir uçmağın (cennetin) ismidir. Bu şehir o kralın ismi ile isimlendirilip “Nigepoli'den bozma Niğebolu” olduğu belirtilmiştir.

Diğer kaynaklara baktığımızda, Dankoff (2013), “nike “bir cennet adı” (“Yunanca” (< ? xristos nika: İsa muzafferdir)”) olarak belirtmiştir (s.184) νικη, ης, η sözcüğü “zafer, utku, galibiyet” (Çelgin, 2018, s. 526) ve πολις, εως, η sözcüğü ise “kent, şehir; polis, kent devleti, devlet” (Çelgin, 2018, s. 635) anlamlarına sahiptir. “Niğbolu (Nicopolis “zafer şehri”), 629'da Heraclius tarafından inşa edilip bir Bizans şehri olup, aynı mahalde Roma imparatoru Trajan'ın daciyalılara karşı kazandığı zaferi hatırlatmak üzere, 101'de inşa ettirdiği Nicopolis ad Haemum yahut ad Istrum ile hiçbir alakası yoktur” (Tekindağ, 1988, s. 247).

Ḳal‘a-i Nihāvend

“Vech-i tesmiyyesi ve ibtidā bānisi oldur kim kaçan Ādem-i Şānī ya‘nī Nūh Nebī ‘aleyhi's-selām ba‘de't-Ṭūfān delīl-i ḳaṭ‘ī olan bu āyet-i bürḥān ile āyet الٰجودى على¹¹ وادى¹¹ ḥükmü üzre Muşul kurbunda Cebel-i Cūde üzre keştī-i Nūḥ Necī ḳarār edüp cümle ümmet-i Nūḥ necāt buldukda Cūde şehrin Ḥazret-i Nūḥ ‘imār eder. Andan bu Nihāvend semtlerini Nūḥ Necī deverān ü seyerān edüp āb u hevāsından ḥazẓ edüp bu Nihāvend'in şehrin inşa etdüğinden Nūḥ-āvind'den ğalaṭ Nūḥ-āvend derler. Giderek ğalaṭ-ı meşhūr olarak Nihāvend derler” (SN IV, 307a).

““Yā Ferīdūn sen daḥi cedd-i şānīmiz Ḥazret-i Şiṣ'in binā etdiği Ḥumeydiyye şehrin binā edüp Muşul'a vāşıl eyle.” deyü emr edüp ol ān Ferīdūn şehri-i Ḥumeydiyye'yi ‘imār edüp ismine Muşul deyü nām kodı. Ammā Ḥazret-i Nūḥ fermānıyla binā olunduğıçün müverriḥān-ı ‘Arab bilād-ı Rebī‘ dediler. Zīrā ibtidā ṭūfāndan

¹¹ Kur‘ân, Hud 44, “(gemi) Cudi (dağının) üzerine yerleşti.

şoñra binā olunan Cūde şehridir, ikinci Nūh Āvind'den ğalaṭ-ı meşhūr Nihāvend şehridir, üçüncü Kūfe şehridir ve dördüncü bu Muşul şehri binā olduğıyçün bilād-ı Rebī dediler ve daħi vaḳt-i rebī'de hevāsı ğāyet laṭīf olduğıyçün bilād-ı Rebī dediler” (SN IV, 400a).

Evliya Çelebi, Nihavend adının nereden geldiğini halkın zihninde kalabilecek özel bir rivayete bağlayarak bilgin edasıyla açıklama tutumunda bulunmuştur. Rivayete göre; Tufan'dan sonra, Nuh Necî Nihavend bölgelerini dolaşırken bu yerin suyunu ve havasını beğenip Nihavend şehrini inşa ettiğinden “Nūh Āvind'den ğalaṭ-ı meşhūr Nihāvend” olduğunu ve giderek bozuk söylenişi olan Nihavend'in yerleştiğini belirtmiştir.

Ḳal'a-i Ser-āh

“Lisān-ı Moğolī'de "Serāf" derler. Lisān-ı Ekrād'da "Serāv" derler, ya'nī "Baş-şu" derler, ammā aşıl luğatı "Serāh"dır. Cümle ḥalkı "Yā Ḳahhār" ismine mazhar olduklarından başdan ayağa varınca şağīr ü kebīri āh-ı ser çekdiklerinden Ser-āh derler” (SN IV, 305a).

Çelebi, bu yerdeki herkesin “Yā Ḳahhār” ismine ulaştıklarından āh-ı ser çektiklerini ve bundan dolayı bu kale adına “Ser-āh” denildiğini belirtmiştir. Arapça kahr sıfatından gelen ve Allah'ın sıfatlarından olan “Ḳahhār” sözcüğünün “ziyādesiyle kahreden, kahredici; yok edici” anlamları vardır (Devellioğlu, 2012, s. 553). “Āh” sözcüğünün “ah, yazık” (Devellioğlu, 2012, s. 16); Farsça kökenli “Ser” sözcüğünün ise “baş, kafa, kelle” anlamları vardır (Devellioğlu, 2012, s. 1096). Evliya Çelebi, “āh-ı ser” ile baş ağrısını kastetmekte ve kalenin adının buradan geldiğini açıklamaktadır.

Ḳal'a-i Sincār

“Müverrihān-ı 'Arab u 'Acem kavilleri üzre bu ḳal'a-i ḳadīme Sincār denmesiniñ aşlı oldur kim Ḥazret-i Nūh Nebī Ṭūfān'da zulmet-i yemm üzre şināverlik ederken keştī-i Nūh talattūm-ı deryā ile bu Kūh-ı Sincār'ın bir köşesine işābet edüp sehel keştī-i Nūh rahnedār olur. Ḥazret-i Nūh ğāyet mūte'ellim olup cev-rhār olur. Derūn-ı zevrakda olan yetmiş yedi nefer kimesneler feryād u feza' u çeza'a āğāze ederler. Āhīr-ı kār yılan gelüp eydür "Yā nebiyyallah! Eğer beni benī Ādem etiyle toylarsañ bi-emri Ḥayy-ı Ḳadīr bu hıyye-i ḥaḳīr seniñ keştīni bu girdābdan ḥalās idem." deyü ta'ahhüd eder. Ḥazret-i Nūh daħi "Nola yā su'bān, seni ādem etiyle doylayayım" deyü 'ahd [ü] mīşāk eder. Hemān ān-ı mezkūr su'bān geminiñ rahnedār olan deliğine kuyruğun şokup vücūdun ḥalka ḥalka edüp yatur. Ḥikmet-i Ḥudā gemiye bir kaṭre āb-ı ğaṣab girmez. Cümle ḥalk sürür [u] şādumān olup derūn-ı keştīye muḳaddemce giren şuyu yine deryāya döküp bī-bāk u bī-pervā

olurlar. Bu hâl üzere keştî-i Nûh selâmetle rûy-ı deryâda şinâverlik ederek mezkûr Sincâr Dağı'nın keştî-i Nûh'a rahne veren mahalline gelüp Nûh Nebî buyururlar kim "Hâzâ Cebel-i Sîn-cevr", ya'ni " Kaya dişî bize cevretti" derler. Anıñçün sin-cevrden ğalaṭ taḥfif-i kelâm edüp Sin-câr derler. Ḥaḳîkatü'l-hâl bu Sincâr kayaları diş diş sivri sivri kaya olduğundan Cebel-i Sîn derler. Câr'ı aña muzâf edüp Sincâr derler. Hâlâ keştî-i Nûh'a rahne viren mahalle Sin Kayası derler. Bir diş gibi kayadır kim Qal'a-i Sincâr'ın cānib-i şimālinde Qal'a-i Nasaybin tarafındadır ve keştî-i Nûh bu Sincâr cebelinde qarâr etdüğü muḥaḳḳaḳdır kim Mığdısî târîhinde mufaşşal taḥrîr olunmuşdur" (SN IV, 212a).

Evliya Çelebi, bu kale adını halkın zihninde kalabilecek özel bir rivayete bağlayarak bilgin edasıyla “sin-cevrden ğalaṭ Sin-câr” olduğunu açıklamıştır. Hazret-i Nuh Nebî Tufan'da suda dolaşırken Nuh'un gemisi Sincar Dağı'nın bir köşesine çarpınca gemi su almaya başlar. Yılan da Nuh Nebî'a belirttiği şart üzerine geminin su alan kısmına halka halka yatıp, gemiye su girmesini engeller. Bu hâl üzere Nuh'un gemisi bu dağın gemiye zarar verdiği yerine geldiğinde, Nuh Nebî “Hâzâ cebel sin-cevr (Kaya dişî bize cevretti)" derler. Bu nedenle “sin-cevrden bozma Sin-car” olduğunu ve gerçekte de Sincar kayaları diş gibi “sivri sivri” olması nedeniyle Sin Dağı denilip adın ikinci hecesi olan “+Car” eklenir. Burada, köken yakıştırmasında (folk-etymology) sıklıkla görülen, sözcüğün bir parçası açıklanıp diğer kısmının anlamsız bırakılması durumu vardır. Sincar kayalarının “diş diş sivri sivri” olması nedeniyle Sin Dağı denildiğini belirtip, “+Car” kısmını için sadece “Câr'ı aña muzâf edüp Sincâr derler” ifadesi kullanılmıştır. Arapça sinn sözcüğünün “diş” anlamı vardır (Dankoff, 2013, s. 212; Devellioğlu, 2015, s. 1114). Tahran (1962), Sincar Dağı'nın adını “Singaras” olarak vermektedir (s. 9). Türk Ansiklopedisinde (1980), “Nûh'un gemisinin Sincâr dağına takıldığı ve burada altı ay sekiz gün kaldığı için Nûh Peygamber'in “bizi dağın dişî çekti” demesi üzerine bu adı aldığı söylenir. Aslında Sincâr adı, eski Singara'dan gelir” (s. 70) ifadesi bulunmaktadır. Sincar Şehri ve kalesi de, bu dağdan adını almıştır.

3.1.1.3. Coğrafya Adları

Cebel-i Sincâr

“Ḥaḳîkatü'l-hâl bu Sincâr Kayaları diş diş sivri sivri kaya olduğundan Cebel-i Sîn derler. Câr'ı aña muzâf edüp Sincâr derler” (SN IV, 212a).

Evliya Çelebi, “Sincâr Dağı” adının “Sincar kayaları diş gibi sivri sivri olması nedeniyle Sin Dağı denilip adın ikinci hecesi olan “+Car” eklenir” ifadesiyle açıklamıştır. Burada, köken

yakıştırmasında (folk-etymology) sıklıkla görülen, sözcüğün bir parçası açıklanıp diğer kısmının anlamsız bırakılması durumu vardır. Sincar kayalarının dış dış sivri sivri olması nedeniyle Sin Dağı denildiğini belirtip, “+Car” kısmını için sadece “Cār’ı aña muzāf edüp Sincār derler” ifadesi kullanılmıştır. Arapça sinn sözcüğünün “diş” anlamı vardır (Dankoff, 2013, s. 212; Devellioğlu, 2015, s. 1114). Tahran (1962), Sincar Dağı’nın adını “Singaras” olarak vermektedir (s. 9). Türk Ansiklopesinde (1980), “Nûh’un gemisinin Sincâr dağına takıldığı ve burada altı ay sekiz gün kaldığı için Nûh Peygamber’in “bizi dağın dişi çekti” demesi üzerine bu adı aldığı söylenir. Aslında Sincâr adı, eski Singara’dan gelir” ifadesi bulunmaktadır (s. 70).

Cebel-i Ercîs

“Ba’dehû bu Kayşeriyye hālî ve mu’atthal kalup bir mülûk ‘imâr etmeğe cür’et edemediler. Bu "Kayşeriyye'ye istilâ ederiz" diyen küffârları Kayşeriyye eñsesinde dağdan zühûr eden ricâlül'-gayb ‘askeri, küffârı kırdığıyçün hâlâ Kayşeriyye'ye hâ’il cebel-i ‘azîme Er-ceyş Dağı ya’nî Erenler ‘Askeri Dağı demeden ğalaṭ-ı meşhûr Ercîs Dağı derler” (SN III, 63b).

Evliya Çelebi, bu dağın adını “Er-ceyş dağı ya’nî erenler ‘askeri dağı demeden ğalaṭ-ı meşhûr Ercîs dağı derler” olarak açıklamıştır. “Ceyş” sözcüğünün “asker, ordu” anlamı vardır (Devellioğlu, 2012, s. 156). “Klâsik eski çağda Argaios, ‘Αργαίον ορος (< αργή “beyaz, parlak”; üzerinde daima kar bulunmasından dolayı), Argaeus, muâsır Avrupa dillerinde Argee, Argeo, bugünkü Türk ve Avrupa coğrafya eserlerinde umûmiyetle Erciyas” (Darkot, 1945, s. 286); halk arasında ise “Erciyas, Erciyes, Erceyis” biçimleri kullanılmaktadır (Darkot, 1945, s. 286). Tietze (2016), “Erces/Erciyes/Erciyez” olarak belirttiği bu yerin adını “Yunanca Αργαίος (Argáios)” ismine dayandırmaktadır (s. 626).

Payaş Dağı Yaylağı

“Sebeb-i tesmiyyesi Kûh-ı Beyāz’dan ğalaṭ Payaş derler” (SN III, 20b).

Evliya Çelebi, isimlendirme nedenini “Beyaz Dağı”ndan bozma “Payas” olduğunu belirtmiştir. Çağrışımın öneli olduğu bu açıklamada, yabancı sözcük olan “Payas”ı yerlileştirilirken yüzeysel benzerliklere ve çağrışımlara bağlı kalınmış, sesçe onu andıran “Beyaz” sözcüğü ile aralarında bağlantı kurulmuştur. Tietze (2015), Payas adının “Yunanca Βαῖα (Bayaây)” adından geldiğini

belirtmiştir (s. 512). Osmanlı zamanında Payās olarak yazılan “Arap kaynaklarında Bayās, daha önce Bayyās şeklinde geçen” (Darkot, 1988,s. 531) bu ad, kuşkusuz “eski çağa ait Baiiae (Balai)” (Darkot, 1988,s. 531) mevki adına dayanmaktadır.

3.1.1.4. Kişi Adları

Ecezāde

“Orhān oğlu Süleymān Paşa ile ibtidā diyār-ı Rūm'a geçen Ece Ya'kūb neslinden olmağıla Ecezāde derler. Lisān-ı Türki'de "ece", karındaşa derler. Hikmet-i Hudā bu Monla Mehemmed ikiz doğmuşlardır. İki birāder-i cān-berāber bir anda merhūm olup Üçşerīfeli haṭīresinde medfūn olup kabr-i Eceler derler” (SN III, 168a).

Evliya Çelebi, Molla Mehmed bin Yakub'un adının nereden geldiğini iki farklı açıklamayla ortaya koymuştur. Öncelikle, Süleyman Paşa ile ilk kez Rumeli bölgesine geçen Ece Yakub soyundan olması nedeniyle Ecezāde denildiğini belirtir. Daha sonra ise Türk dilinde kardeşe "ece" denildiğini, Molla Mehmed'in ikiz doğduğunu ve bu kardeşlerin aynı anda vefat ettiğini belirtmiştir. Ece sözcünün “reis, ulu, ileri gelen” anlamları mevcuttur (Dilçin, 2018, s. 90). Farsça kökenli olan “zade” ise burada “doğmuş, meydana gelmiş” anlamlarıyla birleşik sözcük yapmaktadır (Devellioğlu, 2012, s. 1357).

Destpoṭ

“Ba'dehū bu şehir şāhibesi Makedone Krale şırf krallarından Dest-put Kral ya'nī "Tuç Elli" kral-ı dāl Makedone 'avreti 'avretliğe almak ister” (SN III, 131a).

Dankoff (2013), Destpol adını “yakıştırmaya dayanan yer adı açıklaması” olarak ele almış, poṭ sözcüğünü “tunç, pirinç” olarak belirtmiştir (s. 197). Dest sözcüğünün ise “el” anlamı vardır (Devellioğlu, 2015, s. 201; Redhouse, 1890, s. 900).

Hazret-i Erfahışd

“(…) tahtında karar edüp 'adl [u] dād ederken kendüye cünün el verüp diyār-ı Rūm'da Filibe ve Tırhala ve Maşkolor panayırları semtinde hāşā şümme hāşā rubūbiyyet da'vāsında olup Cemşīd üzre şeddād ibn 'Ād hüruc edüp Cemşīd

Bogazhişar'dan Anadolu tarafına geçip deryâ-mişâl 'asker ile Ayaşuluk nâm şehr-i kadîmîñ şahrâsında Cemşîd ile şeddâd oğlu ve Dahhâk ile ceng-i 'azîm edüp âhîr Cemşîd 'askeri münhedim olup Cemşîd'i kayd-bend ile Dahhâk'ın huzûruna getirüp iki levha mâbeynine Cemşîd'i koyup destere ile iki pâre ederken "Erre fahişda îman getirdim. Erre fahişd! Erre fahişd" deyü iki pâre olup mürd oldu. Ba'zı müverrihîn {Cemşîd'îñ âhîr nefes îman getürmesine} îman-ı ye'sdir, demişler. Anıñçün Erfehişid ibn Sâm'a Erre Fahişid dañi derler" (SN III, 47a).

Nuh Tûfanı'ndan iki sene sonra Sâm 100 yaşında olduğu zaman Arpakşad (Erfahşed) isminde bir oğlu doğmuştur. (Taşpınar, 2009, s. 60). Evliya Çelebi'nin de bahsettiği Hazret-i Erfahışd, Şam'ın oğlu Arpakşad'dır. Çelebi, Erfahışd adının bozulmuş biçimi olan "Erre fahişd!"an geldiğini belirtmektedir. Rivayete göre; Erfehişid, Rumeli bölgesinde "Filibe, Tırhala ve Maşkolor panayırları semtinde" "tanrılık davasında" kalkışmış, "Cemşid ile Şeddad oğlu ve Dahhâk" ile savaşmıştır. "Cemşid askeri yenilince Cemşid'i bağlayarak Dahhâk'ın huzuruna getirip iki levha arasına Cemşid'i koyup testere ile iki parça ederken "Erre fahişda iman getirdim. Erre fahişd! Erre fahişd" diye iki parça olup" öldüğü için "Erfahışd ibn Sâm'a Erre Fahişd" da denilir.

Hzret-i Muhammed Şâm-ı Ğazan

"Âl-i Cengiziyân'dan iken İslâm ile müşerref olmağile Âzerbaycân'a pâdişâh olup bu maħalde kendüye bir şehbet binâ eder. Lisân-ı Moğolî'de şehbet mezar'a derler. Şehbetden ğalať Şâm-ı Ğazan derler" (SN IV, 301a).

Evliya Çelebi, Hzret-i Muhammed Şâm-ı Ğazan'ın Azerbaycan civarlarında kendine bir şenbet yapmış olduğundan dolayı "Şehbetden ğalať Şâm-ı Ğazan" denildiğini açıklamıştır. "Şenb (şenp) / Şembet sözcüklerinin "kabir/ mezar (*'Moğolca' – kastedilen Far. Şanb: kubbe*) (Dankoff, 2013, s. 219) anlamları bulunmaktadır.

Hzret-i Şîş Nebî

"Menākıb-ı Hzret-i Şîş: Niçe müverrihler bu Hzret-i Şîş Nebî için, Hzret-i Âdem cennet-i me'vâdan hûbût etdikde hâk-i Hindistân'da Cezîre-i Serendil'e kadem başdıkda firāk-ı cennet-i 'izzet ile zâr u feryâd etdikçe cümle hayvânât-ı vuñuş u tuyûr ve kerrûbiyânlar Âdem'i ta'yîb etdiklerinden "Yâ Rabbî, yüzüm karasına bakma!" deyü tazarru' [u] nâlişler edüp "Bu dünyâda baña bir yâr-ı ğâr-ı ğâm-küsâr hemrâh ihsan eyle" deyüp ibtidâ Hzret-i Âdem'e cennetden bir şevr ve bir at ihsân olunup onlar ile üns [ü] ülfet edüp süvar olarak Hzret-i Havvâ'yı cüst ü

cū edüp nām [u] nişānın bulmazdı. Hikmet-i Hudā; bir gece menāmında ihtilām olup zülāle-i menīsi zemīne düşüp bi-emri Hayy [u] Kadīr tokuz ay on günden soñra zemīnden edīm-i arza Hazret-i Şīs vücuda geldi. Lisān-ı ‘İbrī’de "şīs" bitdi, demektir. Anıñçün Şīs Nebī derler” (SN III, 37a).

Rivayete göre, Hazeret-i Âdem, bir gece rüyasında ihtilām olup menisi toprağa düşünce dokuz ay on gün sonra yerden Hazret-i Şis dünyaya geldiğinden dolayı bu ad verilmiştir. Evliya Çelebi, İbrī dilinde "Şis" bitti demek olduğunu belirtir. Tabarī; Şīs, Şaş ve Şās olarak kaydedilen bu adın Süryânice bir biçim olduğunu söylemektedir. Bu isim, “bedel, Tanrı mevhibesı” anlamına gelmektedir. Zira o, Hâbil’in yerine bağıştta bulunmuştur (Huart, 1979, s. 575). Dankoff (2013) da bu adı özel adın kurmaca ile açıklanması olarak ele alıp Şis “bitmiş, yetişmiş, neşvünema bulmuş (“İbrânice”)” olarak ele almıştır (s. 221).

İskender-i Zülkarneyn

“Anlarıñ kavlı-i şahīhleri üzre İskender’iñ iki et pāresinden pekçe alnında iki boynuzları olduğundan İskender-i Zülkarneyn dediler. Bir kavilde otuz iki seneye bir karn derler kim bu eflāk otuz iki yılda devr eder. İskender iki kerre devr-i felek karnı şāhibi olmağile Zülkarneyn dediler, ammā lisān-ı ‘Arab’da karn boynuzları derler. Eşahh-ı rivāyet boynuzu olduğundan Karneyn dediler” (SN IV, 222a).

“İncā (---) bi-kavli tevārīh-i Mıkdīsī-i Yarmenī "İskender-i Zülkarneyn’iñ iki et parçasından pekçe iki boynuzları var idi. Lisān-ı ‘Arab’da karn boynuzları derler. Ya’nī iki boynuz şāhibi demektir” (SN IV, 204b).

Arapça kökenli zü- “sahip” anlamında sözcükleri başına gelip birleşikler meydana getirmektedir (Devellioğlu, 2012, s. 1389). Arapça kökenli karn sözcüğü ise “boynuz” ve “yüz yıllık zaman; vakit, zaman” anlamlarına sahiptir (Develioğlu, 2012, s. 565). Bu ad, karn sözcüğünün tesniye (ikilik) kalıbıyla oluşturulmuştur. Evliya Çelebi, ele aldığımız sözcüklerin anlamlarına uygun olarak belli bir hikâye ile birlikte bu adın nereden geldiğini bilgin edası ile açıklamaktadır. Bir görüş, İskender’in alnında iki boynuzu olması nedeniyle İskender-i Zülkarneyn denildiğini belirtirken, diğer bir görüş ise 32 seneye bir karn denildiğini ve bu feleklerin 32 yılda devrettiğini, İskender’in de iki kere felek devri karnı sahibi olduğundan Zülkarneyn denildiği öne sürmektedir. Evliya Çelebi, Arapçada karn “boynuz”a denildiğini ve iki boynuzu olduğundan Karneyn olarak adlandırıldığını ifade etmektedir.

Diğer kaynaklara bakıldığında, bazı müfessirler karn sözcüğünün Arapçada “kâkül/zülûf” anlamı olduğunu belirterek, bu lakabın “iki örgülü” manasına geldiği görüşündedir. Bazı müfessirler ise Zülkarneyn’in Bizans ve İran’ı fethetmesinden dolayı Zülkarneyn “cihangir, cihan hükümdarı” denildiğini belirtmiştir (Öztürk, 2013, s.564).

Kemikli Baba

“Serdār Meḥemmed Paşa cümle ‘askeriyle Gürcī Nebī’niñ ‘akībine düşüp Gekbeziye rāhı üzre Kemikli ‘Alī Baba’ya varınca Celālīleri kırıp kemiklerin Kemikli Baba’da püşte edüp üçer biñ kelle ve bu kadar deve ve қатар ve bārḥāne şāhibi olup cümle ağavātları bāy olduklarından mā‘adā bir ḥarbendeleri bir қатар şāhibi oldu” (SN III, 33a).

Evliya Çelebi, halkın zihninde yer alabilecek bir olay eşliğinde, Kumandan Mehmed Paşa’nın Gebze yolu üzerinde Kemikli Ali Baba’ya varıncaya kadar Celālīleri kırıp kemiklerini Kemikli Baba’da tepe yaptığını belirtmiştir. Kemikli Baba ile Celālīleri kırıp kemiklerini Kemikli Baba’da tepe yaptırması arasında bir ilişki kurulmuş, Celālīlerin nasıl kırılıp öldüğünü betimlemek için abartmalı bir anlatım kullanmıştır.

3.1.1.5. Kavim Adları

Қавм-і Macar

“Ammā Macar ‘Acem’den gelme Menuçehr evlādlarından Mençār’dan ğalaṭ Macar қавmidir” (SN III, 137a).

Evliya Çelebi, kavmin adını “Mençār’dan ğalaṭ Macar қавmidir” olarak açıklamıştır. Kaynaklara bakıldığında Macar adının “Magyar”dan geldiği görülmektedir (Dávid, 2003, s. 286).

3.1.1.6. Kavram Adları

Ҳүн-кār

“(…) istiḳbāl-ı Murād Ḥān’a vardıklarında ‘azīz daḥi muḥteşemāne üç biñ mülebbes dervīşāniyle ḥuzūr-ı Murād Ḥān’a bī-bāk u bī-pervā varup: "Es-selāmü

‘aleyke, hünkârım", deyü "hûn" lafzın keşîdelice ederler. Murâd Hân eydür: "‘Azîzim, hûn lafzın medlice etdiniz." der. "Belî, hünkârım, bu mahalden sa‘âdetle Bağdâd'a vardıkda muhâşara edüp mâh-ı Şa‘bânü'l-mu‘azzam (---) gününde kırk gün tamâm olup ba‘de'l-feth derûn-ı Bağdâd-ı behîşt-âbâdda Kızılbaş'ın başların tîğ-i âteştâb ile tırâş edüp hûnların seylâb gibi revân etdirüp dest-i ‘Acem'de Revân içre şehîd olan sünniyânın kanları intikâmların alırsız. Anıñçün ‘Hûn-kârım’ deyü medd etdik." der” (SN IV, 208b).

“Ol ‘aşırda pâdişâhlara beğ derlerdi. Tâ Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân İslâmbol'u feth edüp Akşemseddîn Hazretleri sultân dedi ve İslâmbol fethiyyçün cemî‘i guzât-ı müslimîne Okmeydânı'nda ziyâfet-i ‘azîm edüp eteğine ekmek doldurup şomât-ı Muhammedî başında cüyüş-ı muvaḥḥidîne ekmek hûnı bezl etdiğiçün "Hûn-kâr" dediler” (SN III, 153a)

Hünkâr sözcüğünün köken açıklaması iki farklı şekilde yer almaktadır. İlk metinde, Murad Han’ın Bağdad içinde Kızılbaş’ın başlarını kesip “hûnlarını (kanlarını)” akıtıp Acem elinde acı içinde şehit olan Sünnîlerin kanlarının intikamlarını aldığından dolayı, hünkâr sözcüğünün 'hûn-kârım' olarak uzatıldığından bahsedilmektedir. İkinci merinde ise “Muhammedî sofrada Müslüman askerlere ekmek kanı dağıttığından dolayı "hûn-kâr" denildiği belirtilmiştir.

Diğer kaynaklara bakıldığında Farkça kökenli hudâvend sözcüğünün “Allah, tanrı; efendi, sâhip, mâlik; hâkim, hükümdar” anlamları vardır (Develioğlu, 2012, s. 434). Farsça kökenli hudâvendigâr sözcüğü ise “âmir, hükümdar; Osmanlı pâdişahlarından I. Murâd’ın unvanı” anlamlarını karşılamaktadır (Develioğlu, 2012, s. 434). Osmanlıca Farsça hudâvandgâr’dan gelen hudavendigâr/hünkâr/hundgâr “Yaradan, Halik” aynı anlamdadır ve Osmanlı hükümdarlarının 14. ve 15. asırlarda kullandıkları unvandır (Tietze, 2016, s. 513).

3.2.2. Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi

Evliya Çelebi, yabancı ve kaynağı bilinmeyen unsura Osmanlı Türkçesinin söz varlığı içinden karşılıklar yakıştırırken bazen nükte ve benzetme yapma eğiliminde bulunduğu görülmektedir. Bu sınıflandırmada yer alan sözcüklerin bir kısmı özel menkıbe ve etimolojilere dayanmaktadır. Bu açıdan *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde tespit edilen yer, yapı, coğrafya ve yemek adları aşağıda incelenmiştir.

3.1.1.7. 3.2.2.1. Yer Adları

Alacahân

“Menzil-i Alacahân: Der-i dīvārları münakkaş taş ile mebnî olup Alaben Hân derler” (SN IV, 192a).

Evliya Çelebi, “duvarları nakışlı taş ile yapılmış” olduğundan dolayı “Alaben hân” denildiğini ifade etmiştir. “Ala” sözcüğü “alaca, karışık renk” (Dilçin, 2018, s. 18) anlamlarına sahiptir. “Ben 1” sözcüğünün ise “tende bulunan ufak, koyu renkli leke veya kabartı” (Eren, 2020, s. 60) anlamları bulunmaktadır. Evliya Çelebi, Alacahân’ın “*Alaben Hân*”a, yani “alacalı, karışık renkte olan benli bir Hân”a dayandığını belirtmiştir.

İpşala

“Kelekler ile *Bismillah* ile Rûm'a geçüp şebhûrlar edüp ibtidâ İpşala'yı feth edüp ibtidâ cum'a namâzın anda kıldıkların "ibtidâ şalâ"dan ğalaṭ İpşala derler” (SN III, 149a).

Arapça kökenli İbtidâ sözcüğünün “1. Başlama, 2 başlangıç 3. (*zarf*) ilkin, en önce, başta” anlamları vardır (Devellioğlu, 2012, s. 466). Arapça kökenli salâ sözcüğünün ise “cumâ namazına ve bazı yerlerde cenazeye çağırmak için minârelerde okunan salavât” anlamı mevcuttur (Devellioğlu, 2012, s. 1070). Evliya Çelebi, ilk önce İpşala’nın fethedilip ilk cuma namazının burada kılınması nedeniyle “ibtidâ şalâ”dan, yani “İlk salâ”dan bozma İpşala denildiğini ifade etmiştir. Nişanyan (2020), 550 ve 640 yılına ait Yunanca kaynakta adı “Kypséla / Kypsála (Yunanca "kovanlık”)", 1484 yılına ait Türkçe adı ise “İpşala” olarak geçtiğini belirtmiştir (s. 386).

Ḳal’a-i Edirne

“Ba‘dehū İslāmbol bānī Alina kızı Makedone bu Edirne'yi ‘imār etdi. Andan Hāzret-i ‘İsā ‘Aşrı’nda Rûm kral-ı dāllerinden İdrivne nām bir kral bir ḳal’a-i ‘aẓīm binā edüp onuñ ismiyle müsem mā bir ḳal’a-i zībā olup İdirven’den ğalaṭ Edirne nāmıyla meşhūr-ı āfāk olup dest-i Bulğar ve Sırf ṭā’ifeleri destinden nice ban ve Hersek kral ellerine girüp günden güne eyle ‘imār oldu kim cihet-i erba‘ası üç günde devr olunurdu” (SN III, 148b).

Seyahatname'de yazılana göre; Edirne Kalesi'nin adı, yapıcısı olan İdrivne adındaki bir kraldan gelip "İdirven'den bozma Edirne" olmuştur. Evliya Çelebi, yabancı veya kaynağı bilinmeyen "Edirne" adını, nükte ve benzetme yapma yolu ile halk dilinde görülen "İdirven"den, yani "yaparım/yapıyorum" dan geldiği açıklamıştır. İdirven (İd-ir+ven: eylem- geniş zaman/şimdiki zaman + birinci teklik kişi eki) ile Edirne arasında herhangi bir anlam ilişkisi bulunmamaktadır.

Trak kabilelerinden olan Odrisler tarafından kurulmuş, "Makedonyalılar burayı Orestlerin bir kolonisi haline getirmiş" ve şehre Odrisya, Orestas, Uscudama biçiminde de görülen "Orestia" adını vermişlerdir (Gökbilgin, 1994, s. s. 425). II. Yüzyılda ise "Roma İmparatoru Hadrianus (117-138) tarafından yeniden kurulunca onun adına izâfeten Hadrianopolis" olarak adlandırılmıştır (Gökbilgin, 1994, s. s. 425). Tietze (2016), Edrene, Edrine, Edirne biçimlerinde geçen bu şehrin adının Yunanca Αδριανούπολις (Adrianópolis)'ten, yani şehri tekrar imar eden Roma İmparatoru "Adrian/ Hadrian"ın adından geldiğini belirtmiştir (s. 547). İslâm kaynaklarında Hadrianopolis'ten bozma "Edrenos" veya "Edrenaboli" biçiminde görüldüğü gibi I. Murad zamanında "Edrene" (الدرنه) imlâsı ile yer almıştır (Gökbilgin, 1994, s. s. 425).

Miskînler Mezâristânı

"Ve niçe biñ bî-tâb u bî-mecâl kalmış muharrâ tiryākîler ileri gitmeğe mecālî kalmayup refîklerine eydür "Birâder, Allahu a'lem bizim 'asker bozulursa" direr kurnaz ve burnaz kôknaz İhtimâlcileri miskînler mezâristânı sedlerinde seng-i mezârlar üzre ferrâcelerin altlarına koyup kimi gemi meymûnu gibi oturur, kimi kazığa urulmuş gibi ayakların şarkıdup oturur ve âyende vü revendeye ta'n-âmîz nükteler ile zebân-dırâzlık edüp gözüne kestirdiği cenge giden âdemlere ve niçe a'yân [u] eşrâfa "Ağa uğurlar olsun ve gâzâñız kütlu olsun. Bolay kim eviñe oğlanıñ ile bir baş göndereydiñ" der. Biri dañi "Ağa sen bunuñ sözüne bakma ve tehlikeye kendiñi atma. Bu ceng yerinde baş çok olacaqdır. Bir baş satın alup ehline geçinüp bir baş ile var", der. Ba'zısı "Ağa gâzâñ kütlu olsun. Bolay kim şu gâzâda saña şehâdet müyesser ola". Ba'zısı "Ğarîb âdemdir, Allah versin şehîdliğı", der (...)" (SN III, 31b).

Rivayete göre, cengi seyreden tiryakiler aralarında eğlenirken üzerlerine mermiler düşmeye başlayınca kaçarlar. Evliya Çelebi, bu kaçıştan yorulan tiryakilerin daha ileri gitmeye mecālî kalmayınca Miskînler Kabristanı'na girip nasıl oturduklarına ve gelip geçenlere kötü nükteler yaptıklarına değinmiştir. Arapça kökenli miskin sıfatının "1. âciz, zavallı, beceriksiz, hareketsiz adam 2. Cüzzam hastalığına tutulmuş olan" anlamları bulunmaktadır (Devellioğlu, 2012, s. 759). Evliya Çelebi; Miskînler Mezaristanı adını tiryakilerin buraya yerleşmesinden dolayı aldığı, özel bir hikâye eşliğinde dile getirmiştir.

Şehr-i İzmit

“Ğalaṭ-ı meşhûr İzman'ıdır kim İzman Gı'tden ğalaṭdır” (SN IV, 191b).

Halk tarafından kaynağı bilinmeyen “İzman” adına, yerli dilde bulunan ve sesçe ona benzeyen “İzman gı't” karşılığı verilmiştir. Verilen bu karşılık ile İzman arasında herhangi bir anlamsal bağ bulunmamaktadır. Tietze (2016), bu şehrin adının “İzman/İzman/ İzmanid “Kocaeli ilinin diğer adı”< İzman < İzmanid < İzmanid < İzmanide < Bizans Yunancası εἰς Νικομήδειαν (İs Nikomēdian)” isminden geldiğini açıklamıştır (s. 675). Bazı eski şehir isimlerin ön takısında bulunan ve Yunanca yer bildiren “iz/is” (Klasik Yunanca εἰς (eys) “içine”) edatı, İzman Şehri'nde de bulunmaktadır (Nişanyan, 2020, 649; Tietze, 2016, s. 647). “Bitinya Kralı I. Nikomēdēs” tarafından MÖ 264'te “Nikomedia” kenti kurulmuştur (Bostan, 2001, s. 536; Nişanyan, 2020, 649).

3.2.2.2. Yapı Adları

Cāmi'i Sinoğlu

“Şems Efendi Cāmi'i: Ya'nī Sinoğlu Cāmi'i nāmiyle meşhūr bir cāmi'-i ma'mūrdur. Bu nām ile şöhre-i şehr olmasının sebep-i tesmiyesi oldur kim bu şāhibü'l-hayrāt merhūm Şems Efendi rahm-ı māderde iken peder-i büzürgvārı ğazāya giderken "İlāhī bu hāmile ehlimiñ karnındaki evlādımı saña emānet eyledim", deyüp ğazāya müteveccih olur. Ba'de'l-feth cihād-ı aşğardan gelüp görse kim ehli āhirete intikāl eylemiş. Ahālī-i mahalleden ehlinüñ gurun su'āl edüp eydür: "Biz ğazāya müteveccih olduğda ehlimüñ batnındaki evlādım i'tikād-ı tām ile ol Hayyu'l-Ḳayyūm'a emānet verdim. Elbette ol evlād āfāt-ı semāviden ve āfāt-ı arziden maşūn [u] maḥfūzdur", deyüp mezāristāna varup ehlinüñ gurun varup eydür: "*Es-selāmü 'aleyke yā ehle'l-ḳubūr*" dedikde hemān sin içinde bir ma'sūm şadāsıyla: "*Ve 'aleykümü's-selām yā mücāhidi fī sebīli'llah ebī*" der. Cümle ḥużzār-ı meclis hayrān olup sinn-i meşhediñ kapusun küşāde edüp görseler üç seneye bālīg olmuş yüzü bedr olmuş bir şems-i münevver ğulām-ı pür-enver validesinin sağ tarafında yatar. Vālidesiniñ sağ tarafı memesi aslā çürümeyüp ol ma'sūm-ı pāk vālidesiniñ emceğin şupur şupur emmeğe başlar. Perverdigār Rabbü'l- 'izze kādirdir kim "Ḳaranu gecede kara karıncaya kara taş içinde kadarınca nafaḳasın verir." Ol ki evlādın derün-ı dilden Rabbullah'a emānet vere ol fenā bulur mu? ¹² ان الله على كل شيء قدير Ba'dehū pederi sinne girüp evlādın der-āġuş edüp mezkūr kabri sütr edüp ol ma'sūm ğāyet maḥbūb olmağile ismine Şems derlerdi. Efvāh-ı nāsda sinde müştak olduğuyçün Sinoğlu derler. Ba'dehū bu Şems Efendi Diyārbekir içre ḳuṭbiyyete ḳadem başup niçe keşf [ü] kerāmetleri zāhir ü bāhir olup niçe kerre yüz biñ mürīde irādet vermiş bir pīşvā-yı tarīḳ [ü] 'āşık-ı

¹² Kur'an, Bakara, 20; "Allah her şeye kadirdir."

şiddik kimesne imiş. Ba‘dehū māl-ı helāl ile bu cāmi‘-i pūr-envārı inşā edüp ismine Sinoğlu Cāmi‘i derler kim sebeb-i tesmiyesi oldur” (SN IV, 201a).

Evliya Çelebi, “Sinoğlu Camii” adının nereden geldiğini, menkıbe tarzında ve olağanüstülüklerle dolu olan bir hikâye ile açıklamıştır. Bu hikâyenin menkıbevi tarza yakın olması folklor ile doğrudan doğruya ilişkilidir. Bu konu ile ilgili, “köken yakıştırma (folk-etymology) ile folklor, birbirinden ayrılmaz bir parça olup iç içe girmiş durumdadır” (Korkmaz, 1995, s. 274) denilebilmektedir. Rivayete göre, annesi Şems Efendi’ye gebe iken babası gazaya gider ve onu Allah’a emanet eder. Fetihden sonra küçük cihattan geldiği zaman karısının öldüğünü öğrenir, ancak gazaya giderken evladını Allah’a emanet ettiği için evladının yaşadığına inanır. Karısının mezarı kazıldığı zaman üç yaşında bir çocuğun, annesinin çürümeyen sağ tarafındaki memeyi emdiği görülür. Çocuğun çok güzel olması nedeniyle ismine Şems; halk arasında ise mezarda (*sin*) doğduğu için Sinoğlu denilmiştir. Sonrasında, Şems Efendi Diyarbakır içinde tasavvufa ayak basınca tarikat önderi olmuştur ve helâl mal ile bu camii yapıp ismine Sinoğlu Camii demişlerdir. Dankoff (2018), *sin* sözcüğünün “mezar” anlamının olduğunu ve ağız sözcüğü ile kimi yer adlarında eskicil sözcük olarak yer aldığını belirtmiştir (s. 212).

Kal‘a-i Çapağçur

“Yine İskender [85b] hükemâlarının tahrikiyle seyâhat ederek Bitlis’den bir günde Muş şahrâsına andan ka‘-ı menâzil ederek âb-ı Murâd’ı nûş ederek murâdına ermeğe bu Çapağçur Dağı zeylinde serâperde-i İskenderîsin kurup zevk [u] şafâya meşgûl olup Murâd’ı nûş ederek bir karn’ı daği düşer. Nehr-i Murâd’ın nef’in müşâhede edince "Ne çapak çur" der. Mıgdîsî lisânı üzre çapak çur, cennet suyu demektir. Hâlâ lisân-ı Ermenî-i Yârmenîde çur şuya derler. Hakkâ ki nehr-i Murâd âb-ı hayâtdır. İskender hükemâlarından Filişos (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) katına kıgırup eydür: "Bu kadar zamân benim yâr-ı gâr [u] nedîmlerim idiñiz, benim karnlarımıñ veca’ına bir ‘ilâc etmeğe kâdir olmadıñız. Dâ’-i devâ, Cenâb-ı Allah’ın cennet nehirlerinden oldu. Tîz bu maħalde benim-içün bir kal‘a-i hışn-ı haşîn ü sedd-i metîn binâ olunup ismini Çapağçur kosunlar" deyü emr edince kal‘a’yı 315 günde tamâm edüp ismine Çapağçur dediler. {Lafz-ı Çapağçur Kal‘anın şürû’undan itmâmına varınca İskender fermâniyle târîh olmuştur.}" (SN III, 85a/85b).

Evliya Çelebi, yabancı ve kaynağı bilinmeyen “Çapağçur” adının nereden geldiğini, özel bir hikâye çerçevesinde, diğer dillerle aşır neşir olmuş bir bilgin edasıyla “"Ne çapak çur"” olarak açıklamıştır. Rivayete göre; İskender, Murat Nehri’nin suyundan içmesi üzerine bir boynuzu daha düşünce, "Ne çapak çur" demiştir. Çelebi, Ermeni dilinde cennet suyuna “çapak çur” denildiğini ve hâlâ Ermeni-i Yârmeni dilinde suya "çur" dediklerini belirtmiştir. Ancak,

Dankoff (2018), buna karşı çıkararak Ermenicede “cennet” anlamına gelen sözcüğün “draxt” olduğuna yer vermiştir, Çapakçur’u “yakıştırmaya dayanan yer adı açıklaması (halk etimolojisi?)” olarak ifade etmiştir (s. 88).

İskender, yaşanan olay üzerine, sağlam ve dayanıklı bir kale yapıp isminin Çapakçur konulmasını emreder ve kale 315 günde inşa edilir. Kalenin 315 günde bitirilmesi ise ebced hesabına dayanmaktadır. Cim (ج) “3”, pe (پ) “2”, elif (ا) “1”, kaf (ك) “100”, cim (ج) “3”, vav (و) “6”, ve rı (ر) “200”ü temsil etmekte ve bunların toplamı da 315, yani kalenin bitirildiği gün sayısına işaret etmektedir:

Çapakçur yerleşim yerinin adına “ilk defa Orta Çağ İslâm kaynaklarında Cebelü Cûr (Yâkût, II, 102) şeklinde rastlanmaktadır” (Tuncel, 1992, s. 596). Kuruluş dönemi kesin olarak bilinmeyen Çapakçur’un, “doğu-batı doğrultulu önemli yol üzerinde bu yolu kontrol etmek için erken dönemlerde kale yeri” (Tuncel, 1992, s. 596) olduğu varsayılmaktadır. Nişanyan (2022) ise, bu dağ adının Ermenice kökenli “Cabağcur (Arapça cebel Cûl/Cûr "Col/Cor dağı")” adından geldiğini ve Süryanicede “Cabal Cûr” biçiminde görüldüğünü belirtmiştir.

Ƙal‘a-i Kefindir

“Bu Ƙal‘anın adı nedir? " Ğulām-ı mazlûm "Kefindir Ƙal‘ası derler" der. "Tîz Ƙara ‘Alî! Bunuñ kefenin boynuna ur." dedikde Cellâd Ƙara ‘Alî fakîr Ğüsrev ğulâmıñ kellesin teninden cüdâ edüp Ƙal‘a-i Kefindir cenbinde kefenine şarup defn idince (...)” (SN IV, 221a).

Evliya Çelebi, “Kefindir Kalesi” adı ile sesçe ona benzeyen “kefen” sözcüğü arasında ilişki kurarak, Sultan IV. Murat Han ile şehit Hüsrev gencin arasında geçen konuşma çerçevesinde, kale adının nereden geldiğini açıklamıştır. Çağrışımın etkili olduğu bu açıklamada sözcüğün muhtevasında bakılmaksızın sadece ses benzerliğinden yola çıkılmıştır. Ayrıca, Cellat Kara Ali’nin fakir Hüsrev gencin kafasını kesip Kefender Kalesi’nin yan tarafında kefenine sarması da aynı zamanda “Kefindir Kalesi”nin adını aydınlatma amacı güder.

Ƙal‘a-i Pirevadi

“Ƙrallarınıñ Ƙarârgâhı bu Pirevadi'dir. Niçe kimesne kitâbetde Pirevâdi, niçeler Perevadi, niçeleri "Bir er var idi" yazar. ĞaƘƘâ ki Belġ [ü] Buġârâ'da Türk-i

Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî hazretleri Hâcî Bektâş-ı Velî'yi Rûm'a Sarı Saltık ya'nî Muhammed Buḥārî hazretlerin gönderdikde Saltık-ı Buḥārî Sinop'dan Varna'ya, Varna'dan bu Pirevadi'de Dobruca kırala gelüp bir ejderhayı katl edüp bu Perevadi'de neşv [ü] nemâ bulduğundan "Bir er vardı"dan ğalaṭ Pirevadi derler" (SN III,109b).

Pirevâdi, Perevadi ve "Bir er var idi" biçiminde yazılan ve kaynağı bilinmeyen "Pravadi" adının yerli dilden "Bir er vardı"dan bozulma Pravadi" olarak benzetme yoluyla karşılık yakıştırılmıştır. Rivayete göre, Saltık Buḥārî, Sinop'dan Varna'ya, Varna'dan bu Pravadi'de Dobruca kırala gelip bir ejderhayı katledince bu Pravadi'de tanınıp meşhur olduğundan dolayı "Bir er vardı"dan bozulma Pravadi denildiği belirtilmiştir. Kiel (2007), bu yer adının "Yunanca Koyun (Çoban) Kalesi anlamındaki Provaton"dan geldiğini, "Bulgarca ve Slavca kaynaklarda Oveç" biçiminde görüldüğünü belirtmiştir (s. 339).

Miskînler Tekyesi

"Müddet-i medîd-i 'ömründe kapusundan taşra çıkup gün yüzü görmemiş lapadandin hoppa ve zır-zop bel-hop çelebiler Üsküdâr'da bağlarda ve Kâraca Ahmed Sultân tekyesi ve Miskînler tekyesi yanında küme küme, cavk cavk olup mezâristân bâğistân içre ferrâcelerin altlarına koyup kimi hevâyî fişek atar ve kimisi yine urmaca top oynar, kimi murabba' ve kâr u naşş okur, kimi dübeyt ü takşîm ve varsağı okuyup def ü kudüm çalup günâ-gün şakalar eder" (SN III, 31a).

Evliya Çelebi, ömrü boyunca kapısından dışarı çıkıp gün yüzü görmemiş hoppa ve zır-zop çelebilerin bulunduğu yerlerden birini de Miskînler tekkesi yanı olarak vermektedir. Toplu halde bulunan bu insanların bağların ve mezarların içinde neler yaptığını değinmiştir. Arapça kökenli miskîn sıfatının "âciz, zavallı, beceriksiz, hareketsiz adam; cüzzam hastalığına tutulmuş olan" anlamları bulunmaktadır (Devellioğlu, 2012, s. 759). Çelebi, bu gibi insanların Miskînler Tekkesinin yanında toplu bir biçimde bulunduğundan dolayı bu adı aldığını açıklamıştır.

"Miskînler tekkesi, miskînler dergâhı ve meczûmîn zaviyesi" gibi yerlere "tekke, zaviye veya dergâh denilmesinin nedeni, genellikle insanların tarikat pirinin türbesi yanında" grup halinde bulunmalarına uygun olan tekkeleri andırmasından ve "cüzzamlıların topluma karışmayarak tekke sakinleri gibi" yalnız yaşamalarından dolayıdır (Yıldırım, 2005, s.185-186).

Sûr-ı Dîvrîği

“İbtidā ‘imāretinde sebep *Tārīḥ-i Yanvan* kavli üzre Hazret-i Süleymān'dır. Dīvrīḡ nām bir div-i bī-āmān var idi. Aydıncık şehrinde Belkīs'e bir sarāy-ı ‘azīm binā ederken bu Dīvrīḡ hizmet etmede ta‘annüd edüp kayd-bend ile bu Dīvrīḡ kayasında ḥabs edüp bu yalçın kaya ġarında niçe sene maḥbūs kalup ba‘dehū Hazret-i Zekerıyyā ‘Aşrı’nda Sivas Kal‘ası şāḥibi bu Dīvrīḡi binā edüp ismine Süleymān Nebī ḥabs etdüğü devīn ismin koyup Dīvrīḡi deyü tesmiyye etdiler” (SN III, 80a).

Divriḡ Suru adının nereden geldiği, olağanüstülüklerle örülü olan bir hikāye ile açıklanmıştır. Rivayete göre, Hazret-i Süleyman, Belkıs’a büyük bir saray yaptırırken Divriḡ hizmet etmemekte direnince, onu Divriḡ kaya mağarasına hapseder. Daha sonra Sivas Kalesi sahibi bu Divriḡ’i yaptırır ve Hazret-i Süleyman’ın hapsedtiği devin ismini koyarak “Divriḡi” olarak adlandırır. Farsça kökenli olan dīv sözcüğünün “1. Dev 2. Şeytan 3. Cin” (Devellioğlu, 2012, s. 214) vardır. Bu yer ile ilgili diğer kaynaklara bakıldığında, “Bizans devrinde Tephric (Tefrike)” (Darkot, 1988, s. 596) ismi ile isimlendirildiği görülmektedir. Tietze ise Divriḡi Kasabası’nın Yunanca “Τεφρικη (Tefrikē)”den geldiğini belirtmiştir (Tietze, 2016, s. 440).

3.2.2.3. Coğrafi Adlar

Cebel-i ‘Arafāt

“Andan makām u mihrāb-ı Âdem Şafī ‘*aleyhi's-selām*, cennet-i Me’vādan ihrāc olduğu demde bu cāmi‘ maḥalline gelüp niçe yıl makām idinüp tazarru‘ u nālişler ile tevbe vü istiḡfār edüp tevbesi kabūl olup kırlanğıç kuşu vāsıtası ile Hazret-i Havvā ile mülākī olduğu maḥal Cebel-i ‘Arafāt’dır” (SN IV, 348a).

“Andan ḥāk-i Lahsa'ya andan ḥāk-i Yemen [ü] ‘Aden'e andan Mekke'ye varup cebel-i ‘Arafda Havvā ile buluşup ve bilişüp müşerref olduğuyçün ‘Arafāt dağına Cebel-i ‘Arafe derler” (SN IV, 359b).

Evliya Çelebi, ‘Arafāt Dağı’nın Hazret-i Âdem ile Havva’nın buluştuğu yer olması nedeniyle bu ismi aldığı ve aynı sebepten dolayı, ‘Arafāt Dağı’na ‘Arafe Dağı’ denildiğini belirtmiştir. Arapça kökenli A’raf sözcüğünün “cennet ile cehennem arasında bulunan yer” anlamı vardır (Devellioğlu, 2012, s. 39; Tietze, 2016, s. 420). Arapça kökenli olan ‘Arafāt isminin ise “Mekke yakınında hacıların Kurban Bayramı arifesinde toplandıkları tepe” (Devellioğlu, 2012, s. 39; Tietze, 2016, s. 420) anlamı bulunmaktadır. Evliya Çelebi ‘Arafat Dağı ile A’raf arasında bir ilişki kurarak sözcüğün kökenini açıklama eğiliminde bulunmuştur. Kaynaklarda ise bu adın nereden geldiği ile ilgili iki görüş bulunmaktadır:

“Bu yere “Arafat” denilmesinin nedeni kesin olarak bilinmemekle birlikte, birtakım görüşler ileri sürülmektedir. Kimine göre, Hz. Âdem ile Hz. Havvâ’nın yeryüzüne indikten sonra burada buluşup tanışmaları veya Cebrâil’in Hz. İbrâhim’e haccın nasıl ve nerelerde yapılacağını öğretirken Arafat’a geldiklerinde ona, “Arefte?” (anladın mı, tanıdın mı?) diye sorması, onun da “Areftü” (anladım, tanıdım) demesinden nedeniyle buraya Arafat veya Arefe denilmiştir. Kimine göre de, dünyanın her tarafından gelen insanların bu yerde birbirleriyle görüşüp tanışmaları veya günahlarını itiraf ederek Allah’tan af dilemeleri, af dileyenlerin affedilmelerinden sonra günahlarından arınıp Allah katında güzel bir kokuya sahip olmalarından dolayı bu ad verilmiştir.” (Boks, 1991, s. 261)

Cebel-i Sübhân

“Bu ejder Erzurûm’da taş olunca öbür eşi bu Sübhân Dağı dâmenindeki ‘Alî Kayası ğârı içre kalır. Hemân ‘Abdurrahmân Ğâzî kerâmet kuvvetiyle "Yâ Cebel-i Sübhân imsik bi-emrillah şu‘bân" deyince bi-emri Fettâh Allah kayanın mağâra kapusu sedd olup mezkûr ejder içinde mahbûs olup ilâ hâze'l-ân kalmıştır. {Anıñçün bu kûh-ı serbülende Şu‘bân Dağı}” (SN IV, 244a).

Evliya Çelebi, bilgin edasıyla belli bir olay çerçevesinde, Sübhân adının, dağın mağarasına hapsolmuş bir yılan olduğunu ve onun için bu dağa “Şu‘bân” denildiğini belirtmiştir. Arapça kökenli Su‘bân sözcüğünün “büyük yıla, ejderhâ” anlamları vardır (Devellioğlu, 2012, s.1120). Çelebi, Sübhân adı ile sesçe ona benzeyen “Şu‘bân” sözcüğü arasında bağlantı kurmuştur.

Nehr-i ‘Âşî -i Antaşkiye

“Ba‘dehû Hazret-i Risâlet-penâh "Yetiş yâ ‘Alî! Sihr ile nehr-i Nîl’i Arz-ı Muḳaddes'den taşra çıkarup Rûm’ı ḥarâb etmek ister, yetiş!." deyü Hazret-i Resûl ‘Alî’ye emr edince ‘Alî derhâl Döldül süvâr olup Yahûdî’ye Cebel-i Gûlbin zeylinde yetişüp Yahûdî’yi ol maḥalde katl edince ḳoynundaki dördüncü şîşeniñ biri daḥi bu Gûlbin Dağı’nda kırılınca bi-emrillahi Te‘âlâ âb-ı Nîl şîşeden yire dökülünce Gûlbin kayasından "yâ Allah" şadâsıyla bir nehr-i ‘azîm cânib-i ğarba cārî olunca Hazret-i ‘Alî eydür: "Yâ Nehr-i ‘Âşî, cümle nehir ḥuzûr-ı Ḥaḳḳa teveccüh edüp cânib-i kıbleye cereyân eder. Sen niçün cânib-i ğarba aḳarsın. Dön girü aḳ, ‘âsî olduñ " deyince bi-emri Hayy [u] Ḳadîr nehir lisân-ı ḥâle gelüp eydür: "Yâ ‘Alî emr-i Ḥüdâ ile bu maḥalle gelmişken Ḥıms ve Ḥamâ ve niçe şehri reyy edüp şehir-i Antaşkiye’de Ḥabîb-i Neccâr’ı ziyâret edüp andan yine cânib-i kıbleye cereyân edeyim" dedikde Hazret-i ‘Alî "Dön, yoḥsa seni Zûlfeḳâr-ı miczemimle iki pâre ederim" dedükde nehir eydür "Eğer vurursañ yâ ‘Alî, bir pâremi kan, bir fırkamı iriñ aḳıdup devr-i kıyâmete dek ‘ibâdullah benden nef’ ḥâşıl edemezler" dedikde Hazret-i ‘Alî: "Seniñ adıñ ‘âşî olsun. Benî Âdem senden intifâ’ görüp nûş eden ḥayât bulsun" deyüp Gûlbin cebeli dibinde Hazret-i ‘Alî nûş edüp ve Döldül’ün şuarup ‘ibâdet etdüğü yire "Maḳâm-ı ‘Alî" derler. İbtidâ Nehr-i ‘Âşî nâmın Hazret-i ‘Alî buyurmuştur” (SN III, 23b).

Arapça / ‘şy/ kökenli ‘āšī sözcüğünün “isyan eden; serkeş, dik kafalı” (Tietze, 2016, s. 455) anlamları vardır. Evliya Çelebi, Âsi Nehri’nin adını, belli bir olay eşliğinde, kişileştirme (teşhis) sanatı ile açıklamıştır. Hazret-i Ali, Yahudi’yi öldürdükten sonra içerisinde Nil suyunun olduğu dördüncü şişeyi Gülbin Dağı’nda kırması üzerine büyük bir nehir kıbleye ters olan batı tarafına akmaya başlar. Hazret-i Ali, nehirden kıble yönünde akmasını isteyip onu tehdit eder. Bunun üzerine Âsi Nehri de “Eğer vurursan ey Ali, bir parçamı kan, bir parçamı irin akıtıp kıyamet gününe dek Allah’ın kulları benden fayda elde edemezler” deyince Hazret-i Âli ona bu adı uygun görür.

3.2.2.4. Yemek Adı

Alabaş

“Ve şalgam-mişāl bir güne şey olur, aña Alabaş derler, gāyet lezīzdir. Semiz et ile albe ederler, gāyet muavvī ve serīl-hazmdır. Şalgam lezzetine müşābeheti var ammā reng-i rūyu alaca olduğundan Alabaş derler. Hakkā ki yine ādem başı kadar vardır” (SN III, 120a).

Derleme Sözlüğü’nde (200), Alabaş isminin “yaprakları lâhanaya benzeyen, kökü şalgamdan daha büyük olan ve yemeği yapılan bir çeşit bitki” (s. 173) anlamı bulunmaktadır. Ālā sıfatı “kırmızımsı renk” (Steingass, 1947, s. 91) anlamında kullanılmıştır. Evliya Çelebi, yemeğin adına görünüş rengi alaca olduğundan alabaş denildiğini, yani adını sahip olduğu rengin adından aldığını belirtmiştir. Ayrıca, bu yemeğin “adam başı kadar” olduğuna değinerek, birleşik adın ikinci kısmını oluşturan “baş” sözcüğünün nereden geldiğine açıklık getirmiştir.

4. BÖLÜM

ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Evliya Çelebi, bazı sözcüklerin kökeni ile ilgili iki veya ikiden fazla açıklama verme eğiliminde bulunmuştur. Genellikle iki farklı açıklama verilen bu sözcükler, ünlü gezginin açıklama yöntemine göre üç ana başlıktan oluşmaktadır. Buna göre; köken açıklamalarına dayanarak oluşturulan çoklu açıklamalar, köken yakıştırmasına dayanarak oluşturulan çoklu açıklamalar ve hem köken açıklamasında hem de köken yakıştırmasına dayanarak oluşturulan çoklu açıklamalar olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

4.1. KÖKEN AÇIKLAMASINA DAYANARAK OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde bir sözcüğün kökeniyle ilgili farklı açıklamalar verme eğiliminde bulunmaktadır. Yapılan açıklamalar bazen “lisân-ı Moğol'da, lisân-ı ‘Acem” gibi farklı dillerde yer alan sözcüklerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Ayrıca, aktarılan bilgiler “vech-i tesmiyyesi, sebep-i tesmiyyesi oldur kim” gibi ifadelerle ortaya konulmuştur. Bu grupta bulunan sözcüklerin bir açıklaması genellikle kişi adına dayanmaktadır.

4.1.1. Hem Kişi Adına Hem de Çevredeki Bitkiye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem kişi adına hem de çevrede bulunan bir bitki türüne dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Қал‘а-і Sorĥbīd

“Bānīsī Hārūnūr-Reṣīd’iñ Qızıl Oĭlan nām bir nedīm-i benāmınıñ bināsıdır. Lisân-ı ‘Acem’de Sorĥbīd Qal‘ası derler, ya‘nī Qızıl Söğüdlük Qal‘ası derler (...) Nihāvend ĥākinde bir söğüdlü daĭlar ve özler içre bir püşte-i ‘ālī üzre çār-küşe bir qal‘a-i şīrindir” (SN IV, 309a).

Farsça kökenli sürh sözcüğü “kırmızı, kızıl” (Devellioğlu, 2015, s. 1134; Redhouse, 1890, 1051) anlamlarına sahiptir. Farsça kökenli bîd sözcüğünün “söğüt ağacı” (Devellioğlu, 2015, s. 113). Ayrıca, “bîd-i sürh” “kızılsöğüt” ağacını ifade etmek için kullanılmaktadır (Devellioğlu, 2015, s. 113). Evliya Çelebi, Sorh-bîd Kalesi’nin isimlendirilmesinde “Harun Reşid’in Kızıl Oğlan adlı ünlü bir nedimi” yaptığından dolayı Farsçada “Kızıl Söğütlük Kalesi” anlamına gelen “Sürhbîd Kalesi” denildiğini ifade etmektedir. Daha sonra kendi gözlemlerinden yola çıkarak kalenin “Nihavend toprağında bir Söğütlü dağlar ve özler içinde bir yüksek tepe üzerinde” bulunduğunu belirtmiş ve kale adında bulunan “bîd” açıklamış bulunmaktadır.

4.1.2. Hem Kişi Adına Hem de Bir Nesneye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem kişi adına hem de bir nesneye dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Ƙal’a-i Ba’albek

“Ba’l bir pâdişâhın ismi idi. Bek anın sıfatı idi. Bu Ƙal’aya sekiz yüz sene mutasarrıf olup ‘imâr etdüğünde anın ismiyle müsemma Ƙal’a-i Ba’albek'dir. {Ve bu Ba’albek'de Hazret-i İlyâs'ın bir câmî'i var idi. İlyâs Nebî ‘âlem-i seyâhatde iken Ba'al Pâdişâh bu câmî'e bir şanem koyup aña, ‘ibâdet ederlerdi. Ol şanemiñ ismine Ba'al derlerdi. Hâlâ bu Ƙal'a ol pâdişâh ve ol şanem ismiyle müsemmadır” (SN III, 36b).

Evliya Çelebi, Ba'albek Kalesi’nin adını “Ba'al” isimli bir padişahın ve “Ba'al” isimli bir putun adından geldiğini, “bek” sözcüğünün ise “Ba'al” adlı padişahın sıfatı olduğunu ifade etmiştir. Rivayete göre, Ba'al adlı padişah “bu kaleye sekiz yüz sene mutasarrıf olup imar ettiğinde” kalenin ismi “onun ismiyle adlandırılmıştır”. Ayrıca, Ba'albek’de bulunan Hazret-i İlyas’ın camisinde “İlyas Nebî seyahatte iken Ba'al padişah bu camiye bir put koyup ona ibadete etmiştir ve “o putun ismine Ba'al” denilmiştir. Bu nedenle ele alınan kalenin hem Ba'al adlı padişahın hem de Ba'al adlı putun adı ile anıldığı ortaya konulmuştur.

Ba'al sözcüğünün “efendi, sahip, kral, hükümdar, baba, ağabey ” (Redhouse, 1890, s. 371; Steingass, 1963, s. 192) anlamlarının yanında “Câhiliyyet Zamanı’na ait bir put; Güneş Tanrıçası” (Devellioğlu, 2015, s. 78), “eski kâfir tanrısı” (Redhouse, 1890, s. 371) anlamları bulunmaktadır. “Bek” sözcüğü ise “beg” (Dilçin, 2018, s. 41), yani “küçük devlet başkanı; ileri

gelen, sözü geçen, nüfuzlu, zengin kişi” (Dilçin, 2018, s. 41) anlamlarına sahiptir. Clauson (1972), “be:g” sözcüğünü “bir klan veya kabile reisi, bir alt reis” anlamına sahip olduğunu ve “Çince po “ yüz adamın başı” anlamına gelen bir sözcükten alıntı olduğunu ifade etmiştir (s. 322). Ayrıca, “bazı fonetik değişmelerle (b-/p-; -e/-é-; -g/-y) ve sosyal yapıdaki değişmelerle varlığını sürdürmüştür” (Clauson, 1972, s. 322). “Arapçada Ba‘lebek şeklinde söylenen Baalbek adının Ken‘ânîlerin baş tanrısı Ba‘l‘den geldiği bilinmekte ve şehrin bu tanrının Bikā‘ vadisindeki en önemli kült merkezi olması sebebiyle kelimenin aslının “Bekā‘ın Ba‘l‘i” (Ba‘lü Bekā‘)” anlamına geldiği varsayılmaktadır (Bostan, 1992, s.9).

4.1.3. Hem Yapı Adına Hem de Ebcad Hesabına Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem yapı adına hem de ebcad hesabına dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Kaşaba-i Ruşāfe

“İbtidā bānisi bi-ḳavl-i müverriḥīn-i muḳaddemīn, Hişām ibn ‘Abdūlmelik ibn Mervān’dır. Şām’da Āl-i Emeviyyūn’a ve ḡayriye tā‘ūn müstevlī olup Hişām Şām’dan tā‘ūndan firār edüp bu çöl-i çölistānda ḡayme vü ḡargāhıyla meḡs edüp ḡazāl şikārından ve hevāsından ḡazḡ edüp bu maḡalde sākin oldu, ammā şuyu olmamaḡıla ‘ilm-i hendeseye mālik kimesneler ile müşāvere edüp zemīn üzre irtifa’ alup Nehr-i Furāt’ıñ ‘ālī yerinde cānib-i şarkdan bir raşīf-i ‘azīm sedd edüp Nehr-i Furāt’ıñ tenezzül maḡallinde iki kerre yüz biñ ādem deryāsın üşürüp ḡayme ü ḡargāhı olan maḡalle deryā-mişāl Nehr-i Furāt’ı getirüp lafz-ı raşīf üç yüz seksendir. Raşīf ol günde tamām olduğuyçün ḡaymesi zemīnine bir şehir būnyād edüp ismine anıñ için Ruşāfe dediler” (SN III, 59b).

Evliya Çelebi, şehrin adının kökenini eski tarihçilerin görüşlerini belirterek açıklamıştır. Rivayete göre, Şam’da Emevîoğullarına ve diğerlerine veba hastalığı bulaşınca Hişam ibn Abdūlmelik ibn Mervan, bu salgından kaçıp ceylan avını ve havasını beğenerek ele alınan şehrin olduğu yere yerleşir. Ancak bu yerde su yoktur. Bunun üzerine, geometri ilmini almış kişilere danışarak yere irtifa alıp Fırat Nehri’nin doğu tarafındaki yüksek bir yerinden bir rıhtım yapar ve sed çeker. Böylece, Fırat Nehri’nin alçaldığı yöne doğru su gelmeye başlar. “Rasif” sözcüğünün değerinin üç yüz seksen olduğu ve bu nedenle rasifin (rıhtımın) üç yüz seksen günde yapıldığı için şehrin adına “Rusafe” denildiği belirtilmiştir.

Diğer kaynaklara bakıldığında, Arapça “rasef” kökünden gelen rasîf sözcüğünün “taş temel, rıhtım” anlamları mevcuttur (Devellioğlu, 2012, s. 1026). Arapça kökenli Ruşāfe sözcüğü ise “duvarla desteklenen teras, geçit” anlamlarına sahiptir (Redhouse, 1890, s. 976). Evliya Çelebi, bu şehrin adını, zamanında Hişam ibn Abdülmelik ibn Mervan tarafından yapılan sağlam bir rıhtımdan aldığını, ancak bu rıhtımın üç yüz seksen günde tamamlandığı için şehrin adına “Rusafe” denildiğini açıklamıştır. Rasîf (رسيف) sözcüğün ebced değeri rı (ر) ‘200’ + sad (ص) ‘90’ + ye (ي) ‘10’ + fe (ف) ‘80’ olmak üzere toplamda üç yüz seksendir. Evliya Çelebi hem şehirdeki belli bir yapı adına dayanarak hem de bu yapının ebced değerini belirterek köken açıklamasında bulunmuştur.

4.1.4. Hem Kişi Adına Hem de Coğrafi Özelliklere Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem kişi adına hem de yerin coğrafi özelliklerine dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Qal’a-i Qotur

“Vech-i tesmiyyesi lisān-ı Moğol’da “qotur” sarplığa ve mu’ānid olan ādeme derler. Kavm-i Moğol, Cengiziyāndan İslām ile müşerref olan Muḥammed Şām-ı Ğazan Ḥāzretleri ki Tebrīz kurbunda medfūndur. Anıñ zamān-ı hilāfetinde Qotur nāmında bir mu’ānid vezīri var idi. Muḥammed Şām-ı Ğazan ol vezīre eydür: “Ey Qotur, şu qotur u potur sengistānda bir qal’a binā eyle.” dedikde Qotur vezīr “El-emrū emrūkūm.” deyüp bu çengelistānda sene 693 tārīhinde bu Qal’a-i Qotur’u Qotur Ḥān binā ettiğinden Qal’a-i Qotur derler. Ammā ḥaqqā ki qotur yerde vāki’ olmuştur” (SN IV, 288a).

Evliya Çelebi, “Moğol dilinde kotur sarplığa ve inatçı olan insana” denildiğini ifade ederek, kalenin adını Kotur adlı inatçı bir vezirden ve sarp kayalıklarda bulunmasından dolayı aldığını açıklamıştır. Rivayete göre; Muhammed Şam-ı Gazan, Kotur adlı vezirine “Ey Kotur, şu kotur u potur kayalıklarda bir kale bina eyle” demesi üzerine 693 tarihinde “Kotur Kalesi’ni Kotur Han yaptığından Kotur Kalesi” denilmektedir. Ancak, Evliya Çelebi bu bilgiye ek olarak kalenin “gerçekten de kotur yerde” bulunduğunu açıklayarak kalenin bulunduğu yerdeki coğrafi özelliklere dayanarak da isminin “Kotur” olduğunu belirtmiştir. Dankoff (2013), Moğolca kotur sözcüğünün “sarp arazi; inatçı adam” anlamında olduğunu ifade eder ve Kotur Kalesi’ni “yakıştırmaya dayanan yer adı açıklaması” olarak ele alır (s. 157).

4.1.5. Hem Kişi Unvanına Hem de Çevredeki Belli Bir Yapıya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem kişinin sahip olduğu unvana hem de çevrede bulunan belli bir dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur.

Kasaba-i Babaeski

“Ba‘dehū sene (---) tārīhinde Şarı Şaltık Bāy Sultān, Pirevadi [170a] kırbunda Dobruca ‘Abdullah hūzūrunda merhūm olduķda Şaltık Bāy'ıñ vaşıyyet-i sābıkası üzre na‘ş-ı Muḥammed Şaltık'ı yedi ‘aded tabuta fuķaraları koyup yedi kıral-ı dāl yedi tabutu alup her biri birer iķlīme tabutları gōtūrūrken tabutlarda cesed-i Şaltık'ı bulup ḥamd-i Ḥudā bizdedir, deyū her bir kıral vilāyetlerine gōtūrūrler. Edirne kıralı cesed-i Şaltık Bāy'ı bir ḥarāb-ābād olan Baba şehrinde defn etdiģiçün Babaeskisi derler” (SN III, 169b/170a).

“Bālāda menākīb-ı şerīfleri ‘ırķ-ı tāhirden olup Ḥacı Bektāş-ı Velī izniyle ibtidā diyār-ı Rūm'a kadem başan Şaltık Bāy Muḥammed Buḥārī olduķları bālāda Babadağı şehri evşāfında mufaşşaldır. Ammā bu maḥalde medfūn olmasının sebebi yine kendüleriniñ vaşıyyeti ile yedinci tabutu Edirne şāhibi İdrivban bu maḥalde Yanķo deyri içre defn edüp dōrd yüz seneden berū cemī‘-i mileliñ ziyaretgāhıdır (...). Ammā müngerinler evķāfın ekl ederek evķāfı za‘īf olmuştur. Ḥudā ‘imār ede. Bu şehir anlarıñ ismiyle müsem mā olup Babaeskisi derler” (SN III, 170b).

Evliya Çelebi, Babaeski Kasabası'nın adını iki ayrı yerde açıklamıştır. İlk metinde ele alınana göre, Sarı Saltık Bay Sultan vefat edince, Saltık Bay'ın vasiyeti üzerine, fukaraları cesedini yedi tabuta koyar ve yedi kralın her biri bu yedi tabuttan birini alıp farklı iklimlere giderken, tabutlarda Saltık Bay'ın cesedini bulurlar. Bunun üzerine, her bir kral Saltık Bay'ın cesedinin kendilerinde olduğunu düşünüp tabutu vilāyetlerine gōtūrūrler. Edirne kıralı, Saltık Bay'ın cesedini harap bir yer olan Baba şehrinde gömdüğü için “Babaeskisi” denilmektedir. İkinci metinde ise, Sarı Saltık Bay Sultan'ın İdriv Ban tarafından tapınak türbeye defnedildiği, kasabadaki inkārcıların vakıfları yediklerinden dolayı bu şehrin vakıflarının zayıf düştüğü ve şehir onların adıyla adlandırıldığı ifade edilmiştir. Kaynaklara bakıldığında da, şehrin adının “Selçuklar devrinde buraya göç eden ve mezarı burada olan Sarı Saltuk Baba'dan” (“Babaeski,” 1966) geldiği görülmektedir.

4.1.6. Hem Renk Özelliğine Hem de Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem renk özelliklerine hem de çevrede bulunan bir akarsuya dayanarak açıklamıştır.

Kaşaba-i Karaşu

“Bu maḥal Dobruca içi olup şusuz maḥal olmağıla her sene Tuna Nehri tuḡyānından azmaklar ḡalup şuları ḡara olduḡundan Karaşu derler. Ve ḡarye-i Gökçe ḡurbunda ḡaraşu nāmında bir ḡaynak şu vardır” (SN III, 129b).

Rivayete göre, Karasu kasabası Dobruca içinde susuz bir yerde bulunduḡundan dolayı “Tuna Nehri taşmasından azmaklar (bataklık, büyük su birikintisi)” kalır. Evliya Çelebi, bu yerin sularının kara olması ve “Gökçe Köyü yakınında "Kara su" adında bir kaynak su”yun olması nedeniyle “Karasu” ismini aldığııı belirtmiştir

4.1.7. Hem Yerin Konumuna Hem de Çevredeki Bir Akarsuya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Kaşaba-i Karapınarı Konya

“Rūmelinde daḡı Kırḡkilise Karapınarı olmağıla buḡa Konya Karapınarı derler.” (SN III, 16a).

Belirtilene göre, “Rumeli’nde de Kırıkilise Karapınarı olması nedeniyle” bu yere Konya Karapınarı denilmiştir. Diḡer kaynaklara bakıldığında, kasabanın “eski adının Barata veya daha kuvvetli bir ihtimal Hyde olduḡu” kabul edilip daha sonra “II. Selim’in burada yaptırdığı külliyyeden dolayı Sultāniye adıyla” anıldığıı, ancak “halk arasında yakınındaki pınardan gelen Karapınar adı” unutulmayıp “zamanla Sultāniye’nin yerini” (Küçükdaḡ, 2001, s. 470) aldığıı görölmektedir.

4.1.8. Hem Kişi Adına Hem de Bir Duruma Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem kişi adına hem de belli bir duruma dayanarak açıklamıştır.

Ḳal'a-i Erez-i Şîrîn

“Âl-i ‘Abbâsiyân'dan Sultân Hüseyn Âzâz binâ etmiştir. Ḳadre erüp māl-ı Ḳârûn bulunup binâ etdiginden Ḳal'a-i Araz'dan ğalaṭ Erez derler (...). Hâkimi ‘İmâdiyye hâkimi Sultân Müseyyed'in kethüdâsı (---) Ağanın hükmündedir. Dörd biñ tûfeng-endâz ‘askere mâlikdir. Meşelâ bu Ḳal'a hükûmeti hân kethüdâlarına kânûn-ı ‘İmâdiyye üzre hâş olduğundan Erez-i Şîrîn derler” (SN IV, 382a).

Evliya Çelebi, Erez-i Şirin Kalesi'ni adını hem “Sultan Hüseyin Âzâz'dan” hem de “kale hükümetinin han kethüdalarına İmadiye kanunuyla has olmasından” aldığını belirtmiştir. Rivayete göre, Abbasîoğulları'ndan Sultan Hüseyin Âzâz, kadre erip Kârûn malı bulunca bu kaleyi yaptığından dolayı Ârâz Kalesi'nden bozma Erez olarak adlandırılmıştır. Hâkimi İmadiye hâkimi Sultan Müseyyed'in kethüdâsı (---) Ağa'nın hâkimiyetinde olup dört bin tûfeng-atar askere sahiptir. Bu kale hükûmeti han kethüdalarına İmadiye kanunu üzere has olduğundan Erez-i Şirin derler.

4.1.9. Hem Olaya Hem de Benzetmeye Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem olaya hem de benzetmeye dayanarak açıklamıştır.

Ḳal'a-i ‘Adilcevz

“Ḳavm-i Ekrâd Ḳal'a-i Cevz derler. Zîrâ bir yalçın Ḳahḳahâ Ḳal'ası gibi evce ser çekmiş bir şahre-i ‘âlî üzre ceviz gibi bir müdevver Ḳal'a olduğundan görenler Ceviz Ḳal'ası derler, ammâ Süleymân Hân ‘adl ile aldığından ‘Adilcevâz derler” (SN IV, 242b).

Evliya Çelebi, kalenin adını şekline ve ele geçirilme yoluna dayanılarak “‘Adilcevz” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, kalenin “yüksek bir kayanın üzerinde ceviz gibi

bir yuvarlak kale olduğundan görenlerin Ceviz Kalesi” demekte ve Kürt kavminin “Ceviz Kalesi” olarak isimlendirmektedir. Diğer yandan, kaleyi “Süleyman Han adaletle aldığından” Adilcevaz Kalesi adını ile anılmaktadır.

4.1.10. Hem Çevredeki Akarsuya Hem de Belli Bir Madene Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem çevredeki bir akarsu adına hem de belli bir madene dayanarak açıklamıştır.

Kaşaba-i Kösdemir

“Kösdem nāmında bir nehir kenarında vāḳī‘ olup ol nehirde demir ma‘deni olmağıla Kösdemir derler” (SN III, 170b).

Evliya Çelebi, kasabanın “Kösdem adında bir nehir kenarında” bulunduğu ve “o nehirde demir madeni olduğundan” dolayı “Kösdemir” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir.

4.1.11. Hem Kişi Adına Hem de Olaya Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem kişi adına hem de olaya dayanarak açıklamıştır.

Hasan Tapdı Yaylası

“Hasan Tapdı Yaylası ki Sultān Hasan bu dağda gencīne-i Kārūn'a mālīk olup genc tapdığından Yaylağ-ı Hasan Tapdı derler” (SN IV, 246a).

Evliya Çelebi, yaylanın adına “Sultan Hasan bu dağda Kârūn hazinesine sahip olup hazine taptığından bulduğundan” dolayı “Hasan Tapdı Yaylası” denildiğini belirtmiştir. Tapmak sözcüğünün “bulmak, haiz olmak” anlamları mevcuttur (Dilçin, 2018, s. 215). Farsça kökenli genc sözcüğünün ise “hazîne, define” anlamları bulunmaktadır (Devellioğlu, 2015, s. 327). Evliya Çelebi, yaylanın isminde yer alan iki sözcüğün de anlamına uygun bir köken açıklaması yapmıştır.

4.1.12. Hem Olaya Hem de Yapının Belli Bir Özelliğine Dayanarak Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin kökenini hem olaya adına hem de yapının belli bir özelliğine dayanarak açıklamıştır.

Küpeli Cāmi'

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim niçe tāk-i Havernāklarınıñ ortalarında üstād-ı mi'mār [u] mühendisīn-i bennā birer halka-i ra'nā āvīzeler aşmışdır. Anıñçün Küpeli Cāmi' derler. Bu cāmi' Timur hādisesinde nā-tamām kalup Yıldırım Hānzāde Çelebi Sultān Mehemmed ve binti Yıldırım Hān Küpeli Sultān bir menkūşun fūrūht edüp pederi cāmi'in itmām etdiklerinden Küpeli Cāmi' derler” (SN III, 152a).

İsimlendirilmesinin sebebi odur ki nice Havernakların ortalarında usta mimar ve yapıcı mühendisler güzel halkalar avizeler asmışlar. Onun için Küpeli Cami derler. Bu cami Timur olayında eksik kalıp Yıldırım Han oğlu Çelebi Sultan Mehmed ve Yıldırım Han kızı Küpeli Sultan bir küpesini satıp babasının camiini tamamladıklarından Küpeli Cami derler.

Arapça has isim olan “Havernak” sözcüğü “mimar Sinimmār tarafından, Fırat'ın Hıre yakınlarında yapılmış meşhur bir köşk”tür (Devellioğlu, 2015, s. 397). Evliya Çelebi, hem “nice Havernakların ortalarında usta mimar ve yapıcı mühendisler güzel halkalar avizeler” astığından dolayı “Küpeli Camii” denildiğini belirtmiş, hem de “Timur olayında eksik kalıp Yıldırım Han oğlu Çelebi Sultan Mehmed ve Yıldırım Han kızı Küpeli Sultan bir küpesini satıp babasının camisini tamamladıklarından” dolayı “Küpeli Cami” denildiğini ifade etmiştir.

4.2. KÖKEN YAKIŞTIRMASINA DAYANARAK OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan bazı sözcüklerin köken yakıştırmasını birden fazla açıklama eğiliminde bulunmuştur. Bu sınıflandırmada yer alan sözcükler bilgin edasıyla oluşturulmuş köken yakıştırmalarıdır. Muhteva gözetmeksizin, ses benzerliğinin etkisiyle, kaynağı bilinmeyen adın yerine Osmanlı Türkçesinin söz varlığında mevcut olan bir sözcük getirilmiştir.

Ḳal'a-i Baytanūr

“Luġat-i şahīhi Bî-tennūr'dur. Zamān-ı kādīmde bu ḳal'a ḥāyilindeki kūh-ı bālāda bir ġār var idi. Bir ṯarafı germāb var idi. Herkes ḥamīrin ol ġāra koyup ekmeġi pişerdi ve germāb ḥammāmına girüp şehre gelirdi. Bu şehir içre bir kimesne tennūra muhtāc olmayup murād-ı merāmları üzre mezkūr tennūrda nānları pişdiġiyçün şehri Bî-tennūr derler. Mürür-ı eyyām ile ġalaṯ-ı meşhūr olan evlā olmaġile Baytanūr derler. Ba'zı müverriḥīn ol ġār-ı tennūr Ḥazret-i Nūḥ'uñ du'āsı berekātıyla oldu, derler. Zīrā Ḥazret-i Nūḥ ba'de't-Ṭūfān bu maḥalle bir menzil karīb Cebel-i Cūde üzre keştiyle karār etdiġi sūre-i (---) āye *الناشئ على واد توت* naşşıyla müşbetdir. Andan bu kūh-ı bālāya gelüp bu ġār-ı tennūrda du'ā edüp tennūr gibi olduġda ekmek pişirmişlerdir. Anıñçün bu ḳal'aya bî-tennūrdan ġalaṯ Baytanūr derler" (SN IV, 376a).

Evliya Çelebi, ele alınan kale adının “Bî-tenūr” olduğunu ve zamanla “Baytanūr” olduğunu ifade etmiştir. Arapça kökenli tennūr sözcüğünün “fırın; tandır” (Devellioġlu, 2015, s. 1259) anlamları bulunmaktadır. Farsça edat olan “bî-” ise sözcüklerin başına gelerek “-sız, -maz” (Devellioġlu, 2015, s. 112) anlamı katar.

Rivayete göre, kalenin eteğinde bulunan yüksek dağda bir tarafı sıcak su olan mağara olduğu için herkes ekmeğini orada pişirir ve ılıca hamamına girip şehre gelirdi. Bu nedenle, “şehir içinde bir kimse tandıra muhtaç olmayıp istedikleri gibi bu tandırda ekmekleri piştiği için” şehre “Tandırsız” anlamındaki “Bî-tenūr” adı verilmiş, “zamanın geçmesiyle bozulmuş şeklin meşhur olduğundan Baytanūr” denilmiştir. Bazı tarihçiler ise Kur'ân'da yer alan Hūd sūresinin kırk dördüncü ayetine (*gemi Cûdî dağının üzerine oturdu*) dayanarak mağaradaki tandırın “Hazret-i Nuh'un duası bereketiyle olduğu” görüşündedirler. Rivayete göre, Tufan'dan sonra gemi Cûde Dağı'nın üzerine oturunca Hazret-i Nuh “bu yüksek dağa gelip bu tandır mağarasında dua edip tandır gibi olunca ekmek pişirmişlerdir. Onun için bu kaleye Bî-tenūr'dan bozma Baytanūr” ismiyle anılmıştır.

Ḳal'a-i Ḥar-pūt

“Bi-ḳavl-i Tārīḥ-i Mıġdīsī Ḥazret-i Zekerıyyā ‘Aşrı’nda Buḥtu'n-naşr bināsıdır. Ba'dehū Ḥazret-i ‘İsā āsumāna ‘urūc edince ḥimār-ı ‘İsā ḳalup ḥavāriyyūnları ve ümmetleri ḥimār-ı ‘İsā'yı bu Ḥarput çerāġahına koyup tā Ḥazret-i Risālet-penāhıñ zamān-ı sa'ādetlerinde ḥimār ḥayātda olup cümle millet-i Mesīḥe ol ḥimāra tapdıklarından lisān-ı ‘Acemde bu şehre dār-ı Ḥar-pūt dediler. Bir ḳavldde yine lisān-ı ‘Acem üzre ḥavāriyyūna sāyedār olmuş bir dikenli söġüd dıraḥtı var idi. Anıñ içün Ḥār-bīd dediler. Bir rivāyetde Ḥārberīd derler, ya'nī diken getirci derler. Niçesi Ḥar-bürd derler” (SN III, 82b).

“Zamān-ı kādīmde millet-i Naşāra bu hāra perestiş eylediklerinden {Har-put} şehri derler” (SN III, 83b).

Evliya Çelebi, Harput Kalesi’nin adını Mığdısı Tarihi’nin yazılarına dayanarak açıklamıştır. Rivayete göre, Hazret-i İsa gökyüzüne yükseldiği zaman İsa’nın eşiği ardında kalınca İsa’nın havarileri ve ümmetleri eşiği Harput çayırına koyar. Eşek, “Hazret-i Risâlet-penâhın kutlu zamanlarında eşek hayatta olup bütün Mesih milletleri o eşiğe taptıklarından Acem dilinde bu şehre "Dâr-ı Har-put"” demişlerdir. Farsça kökenli *har* sözüğü “eşek” (Devellioğlu, 2015, s. 375) anlamına sahiptir. Farsça *but* kelimesine dayanan (TDK, 2019) *put* sözcüğünün ise “bazı ilkel toplumlarda doğüstü güç ve etkisi olduğuna inanılan canlı veya cansız nesne” (Eren, 2020, s. 432) anlamı bulunmaktadır. Farsça *but* kelimesi “Soğdca *but* ‘Buda’ (< Skr Buddha ‘Buda’) sözüne” (Eren, 2020, s. 432) dayanmaktadır.

Ayrıca, Evliya Çelebi kalenin adının “Har-bîd” ve “Hârberîd” sözcüklerinden geldiğini savunan görüşlerin olduğunu belirtmiştir. Rivayete göre, “Acem dilinde havarilere gölgelik olmuş bir dikenli söğüt ağacı” olmasından dolayı “Hâr-bîd” denilmektedir. Farsça kökenli *hâr* sözcüğünün “diken” (Devellioğlu, 2015, s. 375) anlamı bulunmaktadır. Farsça kökenli *bîd* sözcüğünün “söğüt ağacı” (Devellioğlu, 2015, s. 113) anlamı vardır. Ayrıca, diken getirici anlamındaki “Hârberîd” kelimesinden de geldiği ifade edilmektedir. Farsça kökenli *berîd* sözcüğünün “postacı, haberci, tatar, ulak” (Devellioğlu, 2015, s. 99) anlamları bulunmaktadır.

Ḳal’a-i Mardin

“Ol ‘aşırda bu cebele hūh-ı Şāhiḳa derlerdi. Bu cibālîñ ġārları içre bir ejderhā peydā olup Ḥazret-i Yūnus'a imān getürenlerden niçe biñ ümmet-i Yūnus'u tenāvül etdi. Ba‘dehū Ḥazret-i Yūnus'dan niçe münkerîñ mu‘cize isteyüp niçe biñ ḳavm-i Yahūd. "Bu Cebel-i Şāhiḳa'da ejderi ḳatlı eyle, saña imān getirelim", dediler. Andan Ḥazret-i Yūnus ‘*aleyhisselām* nübüvvet kuvvetiyle ol ejdere bir taş urup ḳatlı edüp üç biñ ‘aded münkerîñ İslām ile müşerref olup bu cebelde sākin olup Ḥazret-i Yūnus ile hem-civār oldular ve günden güne bāy oldular. Bu cebelde ejder ḥāşıl olduğundan bu kūh-ı bülende Kūh-ı Mār dediler. Bir sebep-i tesmiyesi daḥi yine ümmet-i Yūnus Nebî'den bir ulu beğ var idi, māl-ı firāvāna mālîk idi. Cenāb-ı Kibriyā aña Yūnus Nebî du‘āsiyla ol sene ikiz doğar iki evlādı ḥāşıl olup Ḥazret-i Yūnus isimlerini “Merdeyn” deyü nām buyururlar. Bu iki fetā ḳırḳar seneye bālîğ olduklarında Ḥazret-i Yūnus’uñ ta‘lîmiyle bu iki ḳarındaş Cebel-i Mār üzre bir sūr-ı kebîr edüp itmām etdiklerinde Ḥazret-i Yūnus bu ḳal’aya Merdeyn buyurdular. Zîrā iki merd-i meydān binā etmişdir. Anıñçün Merdeyn'den ġalaṭ Mardin derler, ammā diyār-ı ‘Acem'de yılan ve çıyan ve ejderhā kânı olduğundan Ḳal’a-i Mār-ı dîn derler” (SN IV, 210a).

Evliya Çelebi, Mardin kalesinin adının kökenini “Tarihçi Mıkdisî”nin vermiş olduğu bilgilere dayanarak iki biçimde köken açıklaması yapmıştır. Farsça kökenli “*mâr*” sözcüğünün “yılan” (Devellioğlu, 2015, s. 670) anlamı bulunmaktadır. İlk rivayette, “Mârdin” adı *mâr* sözcüğü çerçevesinde ele alınmıştır. Belirtilene göre, Şahika Dağı’nda bulunan mağaraların içinde ejderha ortaya çıkınca “Hazret-i Yunus’a iman getirenlerden nice bin Yunus ümmetini” yemiştir. Bu durum üzerine bazı inkârcılar Hazret-i Yunus’tan ejderhayı katletmesini ve bu mucizeyi gösterirse ona iman edeceklerini söylediler. Hazret-i Yunus “peygamberlik kuvvetiyle o ejdere bir taş vurup katledince üç bin adet inkârcı İslâm ile şereflenmiştir. “Bu dağda ejder çıktığında bu yüksek dağa Mâr Dağı” adının verildiği belirtilmiştir. Bu açıklamada, köken yakıştırmasında sıklıkla görülen sözcüğün bir kısmının açıklanıp diğer kısmının açıklanmaması durumu görülmektedir. “Mardin” adının ilk hecesi olan “mar”ın açıklama yapılıp, ikinci hecesi olan “-din” ile ilgili bir açıklama yapılmamıştır.

İkinci rivayette ise “Mârdin” adı *merdeyn* sözcüğü çerçevesinde ele alınmıştır. Belirtilene göre, Hazret-i Yunus’un ümmetinden olan ulu ve zengin bir beyin, “Yunus Nebî’nin duasıyla”, ikiz evladı olur. “Hazret-i Yunus isimlerini Merdeyn diye koyar. Bu iki yiğit 40 yaşlarına ulaştıklarında Hazret-i Yunus’un öğretmesiyle Cebel-i Mâr üzerine büyük bir kale yapıp tamamladıklarında Hazret-i Yunus bu kaleye” iki meydan merdi yaptığı için Merdeyn adını vermiştir. “Onun için Merdeyn’den bozma Mardin” denilmiştir. Bu açıklamada çağrışımın oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Farsça kökenli *merd* sözcüğünün “adam, insan; erkek; özü, sözü doğru, kabadayı, yiğit” (Devellioğlu, 2015, s. 718) anlamları bulunmaktadır. Bu sözcüğe Arapça ikilik (tesniye) “+eyn” eki eklenerek merdeyn “iki yiğit” anlamına sahip olmuştur.

4.3. HEM KÖKEN AÇIKLAMASINDA HEM DE KÖKEN YAKIŞTIRMASINA DAYANARAK OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*’nde bir sözcüğün kökeniyle ilgili farklı açıklamalar verme eğiliminde bulunmaktadır. Yapılan açıklamalar bazen “isân ı Lâtîn, Lisân ı Yunan, Rûm lisânı” gibi farklı dillerde yer alan sözcüklerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Ayrıca, aktarılan bilgiler “vech i tesmiyyesi, sebeb i tesmiyyesi oldur kim, ba’zı müver—rihler” gibi ifadelerle ortaya konulmuştur. Bu gruplandırmada bulunan sözcüklerin bir açıklaması genellikle kişi adına dayanmaktadır

4.3.1. Hem Kişi Adına Dayanarak Hem de Köken Yakıştırma (Folk-Etymology) Yolu ile Oluşturulan Çoklu Açıklamalar

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde bulunan bazı sözcükleri hem köken yakıştırmasına hem de köken açıklamasına bağlamaktadır. Bu gibi sözcüklerin bir kısmı hem kişi adına hem de köken yakıştırmasına dayanılarak oluşturulmuştur.

‘İmādiyye

“(…) Hāzret-i ‘Alī *kerremallahu veche* ‘asākır-i ‘Urbān ile bu ‘İmādiyye Kāl‘asın muhāşara edüp yedi ayda cebren ve kahren Enūşirvān oğlu ‘Amedān destinden dest-i kahr ile feth etdiğini müverrihān-ı ‘Arab u ‘Acem tahrīr etmişler. ‘Amedān Kral ibn Enūşirvān bir ‘amūd-ı muntehāya sarılıp mürd olmuş bulunduğu müverrih Mıgdīsī-i Yarmenī hūb tahrīr etmiştir. Melik ‘Amedān ‘imāda sarıldığından ‘İmādiyye deyü vech-i tesmiyyesi olunmuştur” (SN IV, 376b).

“Ahvāl-i hākīmān-ı İmādiyye: Cümleten melik kendüsü hākīm-i dünyadır. Ve ba‘zı müverrihler hākīm-i Behdīnān derler. Ve hākīm-i Seyyid Hān ve hākīm-i ‘İmādiyye ve hākīm-i Āmidiyye, Āmide bir melike ismidir. Bir zamān bu diyārda Hānzāde Hānım'e diyārında melike olduğu gibi Āmide daḥi bu diyārda melike olmaḡın hākīm-i Āmidiyye derler, ba‘zılar ‘İmādiyye, Āmidiyye'den ḡalaṭdır derler” (SN IV, 377a)

Farsça ‘*imād* sözcüğünün “direk, dikme, sütun” (Devellioğlu, 2015, s. 497) anlamları bulunmaktadır. Evliya Çelebi, İmadiyye Kalesi’nin adını kökenini Tarihçi Ermeni Mıkdīsī’nin yazısından yola çıkarak “‘*imād*” kökünden geldiğini açıklamıştır. Rivayete göre, Hazret-i Ali zorla İmadiye Kalesi’ni ele geçirdiği zaman “Enūşirvān oğlu Amdān Kral yüksek bir direğe sarılıp ölmüş” halde bulunmaktadır. Bu durumu, Tarihçi Ermeni Mıkdīsī, “Melik Amdān imāda sarıldığından İmadiye diye isim konmuştur” sözleri ile açıklamıştır. Diğer kısımda ise, bazıları ise Āmidiye’nin Āmide adlı bir melikeden geldiği ve İmadiye’nin Āmidiye’den galat olduğu görüşündedirler.

Kāl‘a-i Çirmen

“Sebeb-i tesmiyyesi oldur kim Hāzret-i Zekerıyyā nübüvvetinde Edirne şāhibi İdrivne Kral Zekerıyyā Nebī’ye imān getirüp terk-i tāt u raḡt u baḡt edüp bu Çirmen eñsesinde bir deyr-i mu‘azzam binā edüp şavābın Zekerıyyā Nebī’ye hībe edüp ol deyr-i kamāmede sākın idi. Bu İdrivne Kral’ın bir kıızı_mu‘ammere olup ismine Çirmene derlerdi. Lisān-ı Lātīn’de çirmen ve sirmene dünyāyı terk etmişe derler. Bu Sirmene krāle babası İdrivne Kral için bu maḡalde bir kāl‘a binā edüp

ismine Çirmene kodular. Andan ğalat-ı meşhūr evlā olup sene 767 tārīhinde Ġāzī Hudāvendigār vūzerālarından Timurtaş Paşa Rūm keferesi elinden feth edüp cümle ğuzāt bu kal‘aya Çirmen dediler. Zīrā niçe biñ ‘aded cüyüş-ı muvaḥḥidīn çirmenüp geçtikleri için Çirmen dediler” (SN III, 148a).

(...) Hazret-i Zekeriyya peygamberliğinde (...) Bu İdrivne Kralın bir kızı yaşayıp ismine Çirmene derlerdi. Latin dilinde çirmen ve sirmene dünyayı terk etmişe derler. Bu Sirmene krale babası İdrivne kral için bu mahalde bir kale yaptı. İsmi Çirmene koydular. Ondandır galat olarak meşhur oldu. 767 [1364-65] tarihinde Gazi Hudavendigâr vezirlerinden Timurtaş Paşa Rum keferesi elinden feth etti, Bütün gaziler bu ka leye Çirmen dediler. Zirâ nice bin adet Müslüman askerler çirmenip geçtikleri için Çirmen dediler.

Evliya Çelebi, Çirmen Kalesi’nin adının hem yapıcısı olan Çirmene/Sirmene adlı kızıdan hem de kale feth edilirken “nice bin adet Müslüman askerler çirmenip geçtikleri için” Çirmen Kalesi ismiyle isimlendirildiğini belirtmiştir. Rivayete göre, Hazret-i Zekeriyya peygamberliği zamanında İdrivne Kralın “Çirmene” adında bir kızı vardır. “Latin dilinde çirmen ve sirmene dünyayı terk etmişe” denilmektedir. “Çirmene/Sirmene” adlı kız, bu yerde babası için bir kale yaptırdığından dolayı adına “Çirmene Kalesi” denilmiştir. Daha sonra Çirmen adı, “Ondandır galat olarak meşhur” olmuştur. Dankoff (2013), Latince kökenli olan *çirmene/sirmene* sözcüğünün “dünyadan elini eteğini çekmiş kişi” (s. 93) anlamına sahip olduğunu belirtmiştir.

Diğer rivayette ise 767 tarihinde Gazi Hudavendigâr vezirlerinden Timurtaş Paşa Rum keferesi elinden feth ettiği zaman tüm gaziler bu kaleye “nice bin adet Müslüman askerler çirmenip geçtikleri için” Çirmen Kalesi ismiyle isimlendirildiği ifade edilmektedir. Dankoff (2013), *çirmenmek* sözcüğünün “şalvarın paçalarını sıvamak, çemrenmek” (s. 93) anlamının olduğunu belirtmiştir. Derleme Sözlüğü’nde (1968) de *çirmenmek* “paçaları sıcamak” anlamında görülmektedir (s. 1236). Tarama Sözlüğü’nde (2018) ise sözcük “*çemremek (çermemek)*” biçiminde görülüp “kolu, paçayı, eteği kıvrıp sıvamak” (s. 64) anlamlarına sahiptir.

Kal‘a-i Şağman

“Sebeb-i tesmiyyesi ḥalk-ı İdrīs ḳavlī üzre Āl-i ‘Abbāsiyān ‘Aşrı’nda Ḳara- Āmid meliki (---) bu ḳayalarda keklik murgu şikārı ederken bir ḳayadan şağmal şadāsı gelince hemān melik ol ḳaya üzre kurbānlar kesince ḳaya iki şakḳ olup bir gün bir gece Taḳyanus altunları cereyān edüp ol māl ile bu kal‘ayı inşā edüp ismine Şağmal’dan ğalat Şağman derler. Be-ḳavl-i Bitlīs ḥānı ‘Abdāl Ḥān Şağman nāmında bir Ekrād beği binā etdi” (SN III, 84a).

Evliya Çelebi, İdrîs halkının yazdığı bilgilere dayanarak, Kara-Âmid padişahı “bu kayalarda keklik kuşu avlarken bir kayadan sağmal sesi gelince hemen melik o kaya üzerinde kurbanlar kesince kaya ikiye yarıp bir gün bir gece Takyanus altınları akıp o mal ile bu kaleyi” yaptığından dolayı “ismine sağmaldan bozma Sağman” denildiğini belirtmiştir. Derleme Sözlüğü’nde *sağmal* sözcüğü “sağmalık hayvan” (Ercilasun, 2000) anlamında bulunmaktadır. Bu açıklamada, kökeni bilinmeyen “Sağman” adının Osmanlı Türkçesi söz varlığı içinde bulunan sağman sözcüğüne dayandırılarak köken yakıştırılması yapıldığı görülmektedir. Kalenin adı ile ilgili diğer bir açıklama ise Bitlis hanı Abdal Han’ın, bu kaleyi "Sağman adında bir Kürt beyi” yaptığı için onun ismiyle isimlendirildiğini belirterek kalenin kişi adına dayanarak isimlendirildiğini ifade etmiştir.

Şehr-i Ereğli

“Ba‘dehū kal‘asın Hazreti Ebābekir hilāfetinde aşhabı güzīniñ gūlgulesi havfinden Kayser Harkil bir kal‘a-i bī-‘Adīl binā edüp ismi Harkiliyye idi. Ba‘dehū sene 484 tārīhinde Sultān ‘Alāeddīn Sultānūl ‘ulemā ile bu kal‘ayı ceng i ‘azīm ve neberd-i elīm ile feth edüp cemī‘i mecrūhlara ve marīzlılara Peygamber Pınarı’nın başındaki çamurdan mecrūhlara Sultānūl ‘ulemā sürünce cümle ehl-i derde ol kil i mübārek dā-i devā olduğundan “Er Kili” ya’nī “Er Çamurı” demeden ğalaṭ-ı Ereğli nāmıyla müsemma bir şehr-i nāzārgāh-ı Evliya şehr-i ra’nadır” (SN III, 16a).

Evliya Çelebi, öncelikle “Kayser Harkil eşsiz bir kale yapıp isminin Harkiliyye” olduğunu belirterek kale adının kökenini kişi adına bağlamıştır. Daha sonra ise “dört yüz seksen dört [1091] tarihinde Sultan Alāeddin, Sultanu'l-ulemā ile bu kaleyi büyük savaş” yapıp “bütün yaralılara ve hastalara Peygamber Pınarı’nın başındaki çamurdan yaralılara Sultanu'l-ulemā sürünce bütün dert sahiplerine o mübārek kil dert ilacı olduğundan "Er-kili" yani "Er-çamuru" demekten bozulma Ereğli adıyla” isimlendirildiğini belirtmiştir. Bu açıklamada, Ereğli adına, muhteva gözetmeksizin, çağrışım aracılığıyla Osmanlı Türkçesinin söz varlığı içerisinde bulunan “Er-kili yani Er-çamuru” sözcüğünden geldiğini ortaya koymuştur. Tietze (2016), *Ereğli* şehrinin adının “Klasik Yunancada Ηράκλεια (Hirákleya) yani Hiraklis mabetlerinin bulunduğu” (s. 627) yerlere denildiğini belirtmiştir.

Kal‘a-i Erbīl

“Bu Kal‘a-i Erbīl Āl-i Benī Ziyād’dan Erbīl ibn Behsitvān ibn Qābus ibn Menūchehr binā edüp Hazret-i Yahyā’ya ĩmān getirmişlerdir. {Anıñçün Kal‘a-i Erbīl derler. Ba‘zılar Aşhāb-ı Fīl’den kaldı derler ammā efvāh-ı nāsda Erbīl Kal‘ası derler}” (SN IV, 371b).

Evliya Çelebi, “Erpîl ibn Behsitvân ibn Kâbus ibn Menûçehr” yaptığından dolayı onun ismiyle isimlendirildiğini, ancak bazılarının bu kalenin ismini “Ashâb-ı Fil”den aldığını belirtmiştir. Kökeni bilinmeyen “Erbîl” adının muhtevasına dikkat edilmeksizin, Osmanlı Türkçesi söz varlığı içerisinde yer alan ve sesçe onu çağrıştıran “Ashâb-ı Fil” adıyla açıklanmıştır.

4.3.2. Hem Çevredeki Yapı Adına Dayanarak Hem de Köken Yakıştırma (Folk-Etymology) Yolu ile Oluşturulan Çoklu Açıklamalar

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde bulunan bazı sözcükleri hem köken yakıştırmasına hem de köken açıklamasına bağlamaktadır. Bu gibi sözcüklerin bir kısmı hem çevredeki bir yapı adına hem de köken yakıştırmasına dayanılarak oluşturulmuştur.

Büleyde-i Burğaz

“Menzil-i Kaşaba-i Pürnâz ya’nî Büleyde-i Burğaz: Lisân-ı Yunan’da burğaz, ƙal’a ismi olduğu ve bânîsi ve fâtîhi ve ƙal’asının sebep-i inhidâmı ve ba’dehû Süleymân Hân ‘Aşrı’nda Şokullu Mehemmed Paşa’nın ‘imâr edüp hâlâ İbrâhîm Hanoğulları nezâretinde evkâf-ı ‘azîm olduğu bâlâda sene 1061 târîhinde Melek Ahmed Paşa efendimizle mühürden ma’zûl olup Özi eyâletine gitdiğimiz maħalde bu Burğaz’a uğrayıp cemî ‘i âşâr-ı binâları ‘ale’t-taḫḫîl taḫḫîr olunmuşdur” (SN III, 170b).

“Sebeb-i tesmiyyesi, Rûm lisânı üzre ƙal’alara "Pirğaz" derler. Ol isim ile müsemmâ bir ƙal’a-i zîbâ idi” (SN III, 107b).

Evliya Çelebi, Burgaz adı, hem “Pürnâz” sözcüğünden geldiğini belirterek köken yakıştırması (folk-etymology) yönünden ele almış hem de “Pirğaz” sözcüğü ile ilişkilendirerek çevredeki bir yapı adına bağlamıştır. Öncelikle ilk metninde görüldüğü gibi, Burğaz adının “Pürnâz”, yani “nâz dolu” olarak açıklanmasında çağrışımın oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Burada yabancı veya kaynağı bilinmeyen unsurlara, yabancı dillerle ilgilenmiş bir bilgin edasıyla yakıştırılma yapılarak sözcüğün kökeni açıklanmak istenmiştir. Sözcüğün ilk kısmında yer alan, Farsça pür “dolu” (Devellioğlu, 2015, s. 1016) anlamındaki sözcük ile “Burgaz” adının ilk hecesi olan “bur” arasındaki ses açısından bir benzerlik bulunmaktadır. Sözcüğün ikinci kısmında ise nâz “1. Kendini beğendirmek için takınılan yapmacıklık, 2. Bir şeyi beğenmiyormuş gibi gözükmek 3. Şımarıklık 4. Yalvarma, rica” (Devellioğlu, 2015, s. 950) anlamlarındaki sözcük ile “Burgaz” adının ikinci hecesi olan “-gaz” arasında ses açısından bir benzerlik bulunmaktadır. Evliya Çelebi, bu benzerlikten yola çıkarak sözcüğün kökeni

açıklamıştır. İkinci metinde ise Rum dilinde kalelere “pirgaz” denmesinden dolayı şehre “Burgaz” adının verildiği belirtirmiştir. Burada çevredeki bir yapı adına dayanarak sözcüğün kökeni belirtilmiştir.

Burgaz adı Yunanca pyrgostan “kule” sözcüğünden gelir ve buradaki kalenin küçüklüğünü gösterir. Irmak kenarındaki Bizans dönemine ait bu kalenin bir kısmı hâlâ mevcuttur (Kiel, 2003, s. 25). Redhouse (1890), Burgaz adının “(Grekçe Πύργος) bir kule, bir kale”den geldiğini belirtmiştir (s. 356). Dankoff (2013) ise, bu adın “*pirgaz*, *burgaz*, *burgoz*, *burkaż*, *puğaz*, *buğaz*” biçimlerini vererek kökenini Yunanca purgos “büyük hisar” olarak açıklamıştır (s. 199). Tietze (2016) de, “Burgas ‘Bulgaristan’da bir şehir ve Karadeniz limanı” < Burgaz “kale” < Yun. πυργος (purgos) 'kule’” (s. 814) olarak belirtmiştir.

Şehr-i Akşarāy

“Ve Kılıç Arslan binası olmağıla dārū's-sa‘ādesiniñ yemīn [u] yesārında tucdan iki ‘aded arslan-ı mehb̄b timsālī inşā etdirmişdi ve Mağrib-zemīn üstādlarından iki üstād-ı kāmīl bu esedlere birer ‘ilm ile tılsım edüp bir arslanın ağzından ateş feşān olurdu. Bir sübū‘iñ ağzında bir sayha-yı mühlik şādır olurdu. Tā ki bir ādem bu sarāyā kem kaşd ile girse yā sarāydan bir şey seriķa edüp taşra çıkarken bu arslan-ı ateş fişānıñ şerāresinden ve öbür esedūñ na‘rasından harāmī ve sārīķ herīfler helāk olurdu. Bu şehir bu sarāy-ı münevver ile cihān-arā olmağın bu şehre Akşarāy deyü tesmiye etdiler, ammā zamān-ı keferede bu şehre lisān-ı Yunan’da ilā hazā’l-ān Pīgāhelinā derler. Hazret-i ‘İsā ‘Aşrı’nda ‘imār olduğun Rūmlar şıhhat üzre yazmışlardır. Ba‘dehū sene (---) tārīhinde Karamānoğlu Ya‘kūb Beğ destine girüp andan sene (---) tārīhinde Yıldırım Hān destine girdi. Andan Timur Hān-ı pūr-zor sene (---) tārīhinde Yıldırım Bāyezīd Hān’a rağmen bu şehri harāb u yebāb ve halkın kebāb ve hāneleri Akşarāy’ı turāb etdiğinden hālā kavm-i Etrāk ol sarāya yazıkları geldiğinden ya’nī acıdıklarından “Ah Sarāy” derler. Nicesi “Ak Sarāy” derler. Bu güne ismiyle müsem mā bir şehir-i ra’nādır” (SN III, 69b)

Evliya Çelebi, Kılıç Arslan yapısı olan sarayın “sağında ve solunda tunçtan iki adet heybetli arslan heykeli” olduğunu ve “bu şehir bu aydınlık saray ile cihanı süsleyen bu şehre Aksaray” ismi ile isimlendirildiğini belirtmiştir. Daha sonra ise “zorba Timur Han’ın Yıldırım Bayezid Han’a rağmen bu şehri harap, yıkık ve halkını kebab, hanelerini ve Aksaray’ını toz toprak ettiğinden hâlâ Türkler saraya yazıkları geldiğinden yani acıdıklarından Ah Saray” denildiğini ifade etmiştir. Diğer kaynaklara bakıldığında ise, Aksaray adının “Klasik Yunanca Αἶσα (Aksara)” (Tietze, 2016, s. 310) isminden geldiği görülmektedir.

SONUÇ

Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda yazmış olduğu on ciltten oluşan *Seyahatname* adlı eserinin üçüncü ve dördüncü ciltlerindeki kökenbilim (etymology), köken yakıştırma (folk-etymology) ve çoklu açıklama örnekleri tespit edilmiş, bu örneklerin dayandığı kaynağa bağlı kalınarak sınıflandırma yapılmıştır. Sınıflandırmada yer alan örneklerden hareketle, Evliya Çelebi'nin olağanüstü bir bakış açısına sahip olan bir dil ustası olduğu ve kelime oyunu yaparak sözcüklerin kökenlerini açıklama eğiliminde bulunduğu görülmektedir.

Ünlü gezgin, elli bir yıl boyunca gezip dolaştığı şehir, kasaba, köy gibi birçok yerin giysilerinden, hayvanlarından, bitkilerinden, coğrafyasında, türbelerinden, yapılarından, kişilerinden, gelenek göreneklerinden, dilinden, yemeklerinden çeşitli bilgiler vermiştir. İsimlerin kökenlerini ortaya koyarken kimi zaman isim ile kökeni arasında bir değişiklik yapmamış, kimi zaman da kelime oyunu ile belli bir dayanağa bağlı kalmıştır. Örneğin, “Bâlis Kasabası”nın adını Cafer Devanikî'nin veziri Bâlis'ten (SN III, 59b) aldığı belirtilirken, Erzurûm'un kökeni “Erzene'r-Rûm”a (SN III, 54a) bağlanmıştır.

Sınıflandırmanın ilk grubu olan “Köken Açıklamaları” başlıklı bölümde ele alınan adların niceliği aşağıdaki tabloda ele alınmıştır:

Tablo 1.

Mekân Adları	88
Yapı Adları	131
Kişi Adları	27
Coğrafi Adlar	49
Boy, Aile, Topluluk ve Kavim Adları	17
Nesne- Varlık Adları	2
Dil Adları	1
Canlı Adları	2

Evliya Çelebi mekân adlarının kökenini; kişi adına, belli bir olaya, ebced hesabına, çevredeki bir akarsuya, yerin konumuna, çevredeki yapılara, bitki örtüsüne, renk özelliklerine, hayvan türüne, bir bitki veya meyve türüne, çevrede yaygın olan bir mesleğe, yerleşim yerinde yaşayan

kişilerin özel niteliklerine, dini özelliklerine, bir coğrafi unsura, coğrafi yapısına, tanınmış bir yapı adına, boy/ aile/ topluluk adlarına, halkın inancına, halkın belli bir özelliğine, kişinin unvanına dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Sınıflandırmada ele alınan mekân adları arasından en çok kişi adına dayanarak oluşturulan köken açıklamaları yer almaktadır.

Evliya Çelebi yapı adlarının kökenini; kişi adına, olaya, ünleme, yerin işlevsel özelliğine, üretilen ürüne, yapı adına, çevredeki bir akarsuya, yapının konumuna, yerin yapısına, renk özelliğine, yapının belli bir özelliğine, boy/ aile/topluluk/kavim adlarına, benzetmeye çevrede bulunan hayvan adına, inanca, yapının önceki kullanımına, yansıma sese ve unvana dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Yapı adları arasından sözcüklerin kökeni çoğunlukla kişi adına bağlı kalınarak açıklanmıştır.

Evliya Çelebi kişi adlarının kökenlerini olaya, ebced hesabına, sahip olduğu özel güçlere, sahip olduğu belli bir şeye, kişisel özelliğe, doğum yeri veya geline ülkeye, fiziksel özelliğe, yaşayışına, mesleğe ve ailedeki bir kişinin adına dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Sınıflandırmanın bu grubu arasında en çok bir olaya dayanarak oluşturulan köken açıklamaları yer almaktadır.

Evliya Çelebi coğrafi adların kökenini kişi adına, olaya, yansıma sese, coğrafi yapısına, çevredeki yapı adına, coğrafi unsura, bir hayvan türüne, çevrede üretilen bir ürüne, konuna, boy/aile/ topluluk adlarına, benzetmeye ve sahip olduğu belli bir özelliğe dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Sınıflandırmanın bu grubu arasında en çok kişi adına dayanarak oluşturulan köken açıklamaları yer almaktadır.

Evliya Çelebi boy, aile, topluluk ve kavim adlarının kökenini kişi adına, görünüşüne, olaya, inanca ve benzetmeye dayanarak açıklama eğiliminde bulunmuştur. Sınıflandırmanın bu grubu arasında en çok kişi adına dayanarak oluşturulan köken açıklamaları yer almıştır.

Evliya Çelebi nesne-varlık adlarının kökenleri sahip olunan belli bir özelliğe ve benzetmeye; dil adlarının kişi adına dayanarak; canlı adlarının kökeni ise kişi adına ve yansıma sese dayanarak açıklanmıştır.

Tezin üçüncü bölümü olan “Köken Yakıştırma (folk- etymology)” bölümünde ise Doğan Aksan’ın oluşturmuş olduğu sınıflandırma esas alınarak “Çağrışım Aracı ile Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi (Yerlileştirme –

Türkçeleştirme)) ve “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır.

Köken Yakıştırma (folk-etymology) bölümünün ilk grubu olan “Çağrışım Aracı ile Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi (Yerlileştirme – Türkçeleştirme)” grubunda yer alan örneklerde yabancı unsurla yerli unsur arasındaki ses benzerliğinden doğan çağrışımla, anlam gözetmeksizin, yabancı unsurun yerine halk tarafından bilinen bir unsurun getirildiği görülmektedir. Bu gruba uygun olan, *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü cildinde yer alan toplam yedi sözcük bulunmaktadır:

Tablo 2.

Yapı Adları	2
Yer Adları	5

Köken Yakıştırma (folk-etymology) bölümünün ikinci grubu olan “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” grubu ise “Bilgince Karşılıklar” ve “Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır.

Bilgince Karşılıklar bölümünde, Evliya Çelebi’nin kaynağı bilinmeyen veya Türkçe bir sözcüğün kökenini açıklarken yabancı dillerle ilgilenmiş bir bilgin edasıyla, çoğunlukla Yunanca, Bulgarca, Rumca, Sırpça, Moğolca, Arapça, Farsça gibi yabancı dile ait bir köken yakıştırması yapmaktadır. *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü cildinde yer alan toplam kırk iki sözcük bulunmaktadır:

Tablo 3.

Yer adları	11
Yapı adları	19
Coğrafi adlar	3
Kişi adları	7
Kavim adları	1

Kavram	1
--------	---

“Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” bölümünde yer alan sözcüklerde ise anlam ilişkisi olmaksızın yabancı unsur yerine benzetme yolu ile yerli dilden karşılıklar verilmiş, bu sözcüklerin bir kısmı için efsaneler uydurulmuştur. *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü cildinde yer alan toplam on beş sözcük bulunmaktadır:

Tablo 4.

Yer adları	5
Yapı adları	6
Coğrafi adlar	3
Yemek adları	1

Diğer yandan Evliya Çelebi, bazı yer ve yapı adlarının nerenden geldiğini açıklarken birden fazla kökene bağlamıştır. Bu açıklamalar, “Harput Kalesi” haricinde iki köke bağlanarak yapılmıştır. Kimi sözcükler sadece köken açıklamasına dayanarak, kimi sözcükler sadece köken yakıştırmasına dayanarak, kimi sözcükler ise hem köken açıklaması hem de köken yakıştırması yoluyla belli bir kökene bağlanmıştır. *Seyahatname*’nin üçüncü ve dördüncü cildinde yer alan toplam yirmi iki sözcük bulunmaktadır:

Tablo 5.

Köken Açıklamasına Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar	12
Köken Yakıştırmasına (Folk-Etymology) Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar	3
Hem Köken Açıklamasına Hem de Köken Yakıştırmasına (Folk-Etymology) Dayanarak Oluşturulan Çoklu Açıklamalar	7

Evliya Çelebi’nin sözcüklerin kökenini açıklarken “*Mıḡdīsī-i Yarmenī, müverriḥān-ı ‘Arab u ‘Acem, Müverriḥānlariñ taḥrīrleri üzre, Bi-ḳavli müverriḥān-ı ‘Acem, ba’zı müverriḥīn ḳavli üzre*” gibi kaynaklardan yararlandığı, halktan öğrendiği bilgileri orijinalliğini bozmadan

aktardığı ve kendi gözlemlerini de bizlere sunduğu görülmektedir. Kimi zaman verdiği bilgileri onaylayan ifadeler kullanırken kimi zaman da köken açıklamalarıyla ilgili verilen bilgiye kanıt niteliğinde Kur'an'dan alıntılar yapmıştır.

Sözcüklerin köken açıklamalarının farklı yerlerde bulunduğu da görülmektedir. Bu açıklamaların bir kısmı aynı bilgiyi kapsarken bir kısmı ilk söylenilen bilginin devamı niteliğindedir. Bazı sözcükler ise birden çok kökene bağlanmıştır.

Seyahatname'nin söz varlığı içerisinde yer alan köken açıklamaları ve köken yakıştırmaları paha biçilmez bir değere sahiptir. Ünlü gezgin, bir dil ustası kişiliğiyle kelime oyunları yaparak sözcüklerin kökenini açıklamıştır. Tezde yer alan örneklerden hareketle Evliya Çelebi'nin sözcük açıklamasındaki tutumu görülmektedir. Evliya Çelebi'nin benimsemiş olduğu bu tutum etrafında, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan sözcüklerin sınıflandırması yapılmış, Evliya Çelebi'nin sözcüklerin kökenini açıklarken izlediği yol ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahanov, K. (2013). *Dil biliminin esasları* (M. Ceritoğlu, Çev.). Türk Dil Kurumu.
- Akalın, Ş. H. (2019). *Seyyâh-ı âlem/ evliya çelebi*. Türk Dil Kurumu.
- Akbaş, M. (2019). Kürtler. *İslâm Ansiklopedisi* (Göz.gez.bs., 3., c. 2, s. 115–118). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akçıl, N. Ç. (2012). Üç şerefeli camii ve külliyesi. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 42, s. 277–280). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aksan, D. (1964). Genel dilbilimi yönünden halk etimolojisi ve Türkçedeki örnekleri [Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi].
- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil: ana çizgileriyle dilbilim 1. 2. 3. Ciltler*. Türk Dil Kurumu.
- Aksoy, Ö. A., Dikmen, A., Barlas, A., Bayraktaroğlu, G., & Çıngı, A. (1968). Kargaçamı. *Derleme Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/>
- Aksoy, Ö.A., Dikmen, A., Barlas, A., Bayraktaroğlu, A., Çıngı, A., Vardarlı, E. (1968). *Derleme Sözlüğü* (c. 2, s. 1972).
- Artan, T. (1995). Fener. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 12, s. 341–342). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Atalay, B. (2018). *Divanü lügat-it-türk (c. I-II-III)*. Türk Dil Kurumu.
- Ateş, S. (1996). habib en-neccar. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 14, s. 373–374). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Babaeski. (1966). *Türk Ansiklopedisi* (c. 13, s. 8). Milli Eğitim Basımevi.
- Balis. (1952). *Türk Ansiklopedisi* (Vol. 5, p. 151). Milli Eğitim Basımevi.
- Bangi, İ. (1972). *Farsça dilbilgisi (grameri)*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Başkan, Ö. (2003). *Lengüistik metodu*. Multilingual.
- Batuk, C. (2006). Nemrud. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 32, s. 554–555). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bayraktar, N. (2017). *Dil bilimi*. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitimi Danışmanlık TİC. LTD. ŞTİ.
- Baysun, M. C. (1947). Evliya çelebi. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 4, s. 400–412). yayıncılık
- Bazin, M. (2002). kirmaşah. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 26, s. 66–67). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Beydilli, K. (2013). Viyana. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 43, s. 113–119). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bilge, M. L. (1996). Gazze. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 13, s. 534–536). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bilge, M. L. (2003). Lut gölü. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 27, s. 239). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Boks, A. (1991). Arafat. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 3, s. 261–263). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bostan, İ. (1992). Ba'lebek. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 5, s. 9–11). Türkiye Diyanet Vakfı
- Bostan, M. H. (2012). Üsküdar. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 42, s. 364–368). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Buniyatov, Z. M. (1991). Azerbaycan. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 4, s. 317–322). Türkiye Diyanet

Vakfı.

- Caferoğlu, A. (1957). Etimolojik araştırma denemeleri, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Beletten* 5(1), s. 1-11.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century turkish*. Oxford University Press.
- Çelebi, E. (2000), *Evliya çelebi seyahatnamesi Topkapı sarayı bağdat 305 yazmasının transkripsiyonu- dizini* (S. A. Kahrama ve Y. Dağlı, Haz. c. 3). Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2000), *Evliya çelebi seyahatnamesi Topkapı sarayı bağdat 305 yazmasının transkripsiyonu- dizini* (S. A. Kahrama ve Y. Dağlı, Haz., c. 4). Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, İ. (1998). Hızır. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 17, s. 406–409). İslam Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dakot, B. (1940). Arapkir (arabgir). *İslâm Ansiklopedisi* (c. 1, s. 553). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dankoff, R. (2008). *Evliyâ çelebi seyahatnâmesi okuma sözlüğü* (S. Tezcan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Dankoff, R. (2013). *Seyyâh-ı âlem evliyâ çelebi'nin dünyaya bakışı* (M. Günay, Çev.). Yapı Kredi Yayınları
- Darkot, B. (1945). Ercies dağı. *İslam Ansiklopedisi* (c. 4, s. 286-288). Milli Eğitim Basımevi.
- Darkot, B. (1988). Divriği. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 3, s. 596-599). yayıncı
- Darkot, B. (1988). Payas. *İslam Ansiklopedisi* (c. 9, s. 531-532). Milli Eğitim Basımevi.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2014). *Türkçe ses bilgisi* (H. Pilancı, Ed.). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Demirci, M. (2019). Tikrit. *İslâm Ansiklopedisi* (Göz.gez.bs., 3., Vol. 2, s. 598–600). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Demirel, Ö. (2009). Sivas. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 37, s. 278–282). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Demirkent, I. (1996). Franklar. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 13, s. 173–176). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Demir Kazık. (1966). *Türk Ansiklopedisi* (c. 13, s. 2). Milli Eğitim Basımevi.
- Develi, H. (2004), *Evliya çelebi seyahatnamesine göre XVII. yüzyıl azerbaycan-türkmen ağzı, V. uluslararası türk dili kurultayı* (s. 767-786). Türk Dil Kurumu.
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın.
- DİA. (1998). Hünkâr. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 18, s. 486). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dilçin, C. (2018). *Yeni tarama sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Duman, M. (1997). Evliya çelebi seyahatname'sinin Türkçe açısından önemi, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Beletten* 43(1995), s. 153-178.
- Ed-dûrî, A. (1991). Bağdat. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 4, s. 425-433). Türkiye Diyanet Vakfı.

- Eren, H. (1972), Evliya çelebi ve anadolu ağızları, *Bilimsel Bildiriler* (s. 113-119). Türk Dil Kurumu.
- Eren, H. (2020). *Eren türk dilinin etimolojik sözlüğü (etdes)* (Ş. H. Akalın, haz.; 3. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eyice, S. (1992). Hüsrev paşa camii. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 6, s. 525–527). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (1996). Gazi mihal köprüsü. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 13, s. 461–462). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (2001). İznik. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 23, s. 543–545). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Fayda, M. (1996). Fil Vak'ası. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 13, s. 70–71). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gögebakan, G. (2003). Malatya. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 27, s. 486–473). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gökbilgi, M.T. (1994). Edirne. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 10, s. 425–431). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Görgün, H. (2004). Mısır. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 29, s. 555–557). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Göyünç, N. (1994). Diyarbakır. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 9, s. 464–469). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Guiraud, P. (1999). *Anlambilim* (B. Vardar, Çev.). Multilingual.
- Gündüz, A. (2010). Şehrizar. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 38, s. 473–475). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gündüz, F. (2006). Nebi camii. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 32, s. 472–473). Türkiye Diyanet Vakfı.
- H. D. (1980). Sincar. *Türk Ansiklopedisi* (c. 24, s. 70). Milli Eğitim Basımevi.
- Halaçoğlu, Y. (1992). Belen. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 5, s. 403–404). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Harman, Ö. F. (2003). Lut. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 27, s. 227–229). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Harman, Ö. F. (2013a). Yunus. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 43, s. 597–599). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Harman, Ö. F. (2013b). Zülkifl. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 44, s. 569–579). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Huart, CL. (1979). Şis. *İslam Ansiklopedisi* (c. 11, s. 575-576). Milli Eğitim Basımevi.
- İlgürel, M. (1995), Evliya çelebi. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 11, s. 529-533). Türkiye Diyanet Vakfı.
- İlhan, M. (1992). Bıyıklı mehmed paşa. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 6, s. 116–117). Türkiye Diyanet Vakfı.
- İlhan, M. M. (2017). Osmanlı suyolları: Diyarbakır suyollarının ve çeşmelerinin mahalle ve sokaklara dağılımı. *Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10–11), 69–116.
<https://dergipark.org.tr/en/download/issue-full-file/54602>
- İpşirli, M. (2002). Kayseri. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 25, s. 96-101). Türkiye Diyanet Vakfı.
- İtil, A. (1963). *Sanskrit kılavuzu*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- İz, F. (1979). Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi* (c. 7, s. 61-79).

- Johanson, L. (2007). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler* (N. Demir, Çev.). Türk Dil Kurumu.
- Kahraman, S. A. (2013). *Evliya çelebi ile devr-i âlem*. Türk Dil Kurumu.
- Karaman, B.İ. (2017). *Terimbilimi*. Bilge Kültür Sanat.
- Karpat, H. (1994). Dobruca. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 9, s. 482–486). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kaya, M. (2000). İskender. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 22, s. 555–557). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kayapınar, A. (2013). Voynuk. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 43, s. 126–127). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kemik, F. (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Halk Etimolojisi (I-II. Ciltler)* (Yayın no: 2501000075).[Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphane. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/38267.pdf>
- Kiel, M. (2002). Kavalâ. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 25, s. 60–62). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2003). Lüleburgaz. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 27, s. 255–256). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2007). Pravadi. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 3, s. 183–184). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2008). Rusçuk. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 35, s. 246–250). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2010). İhtiman. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 21, s. 571–572). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2010). Şumnu. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 39, s. 227–230). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Korkmaz, Z. (1995). Halk etimolojisi ve folklor. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar* (c. 2, s. 274–281). Türk Dil Kurumu
- Kuran, E. (1989). XVII. asır anadolu tarihi kaynağı olarak evliya çelebi. *Türk Araştırmaların Dergisi, Evliya Çelebi Bildiriler* (s. 249–252). Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kurtuluş, R. (1993). Cürcân. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 8, s. 131–132). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kurtuluş, R. (2002). Kaşan. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 25, s. 3–4). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kuşeyri, A. (n.d.). *Kubbealti Lugati - ubbad kelimesi anlamı, ubbad nedir?* Kubbealti Lugatı. <http://lugatim.com/s/ubbad>. Erişim tarihi 23.04.2022
- Küçük, A. (1991). Arzı-ı Mevud. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 3, s. 442–444). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Küçük, C. (1995). Erzurum. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 11, s. 321–329). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Küçükdağ, Y. (2001). Karapınar. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 24, s. 470–472). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Mantran, R. (1997). Hama. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 15, s. 396–398). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Miroğlu, İ. (1995). Erzincan. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 11, s. 318–321). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Moacanin, N. (1998). Hırvatistan. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 17, s. 397–400). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Muhammedoğlu, A. S. (1995). Erdebil. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 11, s. 276–277). Türkiye Diyanet Vakfı.

- Nişanyan, S. (2020). *Türkiye yer adları sözlüğü*. Liberus
- Nişanyan, S. (2022, Nisan) *Türkiye ve çevre ülkeler yerleşim birimleri envanteri*. Nişanyan yer adları. <https://nisanyanmap.com/>
- Oğuzoğlu, Y. (1997). Hasankeyf. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 16, s. 364–368). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Oğuzoğlu, Y., & Emecen, F. (1995). Eskişehir. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 11, s. 398–401). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ölmez, M. (2009). Türkçenin etimoloji sözlükleri ve soyağacı, *Journal of Turkish Studies* 32-1 (s. 407-416).
- Pakalın, M. Z. (1946). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. Milli Eğitim Bakanlığı
- Redhouse, W. (1890), *Turkish and english lexicon*. A. H. Boyajian.
- Sahillioğlu, H. (1991). Antakya. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 3, s. 228-232). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Saussure, F. (1985). *Genel dilbilim dersleri* (B. Vardar, Çev.).Birey ve Toplum Yayınları.
- Savran, A. (2004). Meyyâfârikîn. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 29, s. 511-512). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Söylenmez, M. M. (2012). Vâsıt. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 42, s. 541–544). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Stachowski, M. (2011). *Etimoloji*. Türk Kültürünü Arştırma Enstitüsü Yayınları.
- Steck (1968). İmâdiye. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 5, s. 978). Milli Eğitim Basımevi.
- Steingass, F. (1947). *A comprehensive persian-english dictionary*. Keyan Paul, Trench, Trubner Co.Ltd.
- Sümer, F. (1989). Ahlat. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 2, s. 19–22). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şakiroğlu, M. H. (1996). Frenk. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 13, s. 197–199). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Taneri, A. (1992). Ca’ber kalesi. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 6, s. 525–527). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Taşpınar, İ. (2009). Sâm. *İslâm Ansiklopedisi* (s. 60-61). Türkiye Diyanet Vakfı.
- TDK. (2019). Ada. *Türkçe Sözlük* (s. 23). Türk Dil Kurumu.
- TDK. (2019). Altın. *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/>
- TDK. (2019). Göz. *Türkçe Sözlük* (s. 976). Türk Dil Kurumu.
- TDK. (2019). Kanlı. *Türkçe Sözlük* (s. 1299). Türk Dil Kurumu.
- TDK. (2019). Put. *Türkçe Sözlük* (s. 1954). Türk Dil Kurumu.
- Tekindağ, Ş. (1988). Niğbolu. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 9, s. 247-253). Milli Eğitim Basımevi.
- Tezcan, N. (2009). Seyahatnâme. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 37, s. 16-19). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (E. Yılmaz ve N. Demir, c. 5). Türkiye Bilimler Akademisi.

- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (S. Tezcan, Ed. c. 1). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (S. Tezcan, Ed. c. 2). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (S. Tezcan, Ed. c. 3). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tuncel, M. (1992). Bingöl. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 3, s. 183-184). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tuncel, M. (1992). Bitlis. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 6, s. 225-228). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tuncel, M. (2020). Muş. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 31, s. 368-371). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Turan, A. N. (2010). Şanlıurfa. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 38, s. 336-341). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uluçam, A. (1998). Hoşap kalesi. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 18, s. 247-248). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludağ, S. (1988). Abdulkadir-i geylani. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 1, s. 234-239). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Vardar, B. (1982). *Dilbiliminin temel kavram ve ilkeleri*. Türk Dil Kurumu.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual.
- Yakın, A. (1997). Etimoloji sözlükleri, *Türk Dili* 1997/1(541), s. 140-150
- Yazıcı, T. (1996). Gilan. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 14, s. 68-69). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yıldırım, N. (2005). Miskinler Tekkesi. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 30, s. 185-186). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Zafer, Z. (2018). *Türkçe-Bugarca Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

EK 1. Orijinallik Raporu

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
Tarih: 29/06/2022
Tez Başlığı : Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Üçüncü ve Dördüncü Cildinde Köken Açıklamaları ve Köken Yakıştırmaları Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 252 sayfalık kısmına ilişkin, 29/06/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6 'dır. Uygulanan filtrelemeler: 1- ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☒ Alıntılar hariç 4- ☐ Alıntılar dâhil 5- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.
Tarih ve İmza 29.06.2022
Adı Soyadı: Funda Kaya Öğrenci No: N19130884 Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı Programı: Türk Dili
<u>DANIŞMAN ONAYI</u> UYGUNDUR. Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın (Unvan, Ad Soyad, İmza)

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT**

Date: 29/06/2022

Thesis Title : Etymology and Folk-etymology in the third and Fourth volumes of Evliya Çelebi's Seyahatname

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 29/06/2022 for the total of 252 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 6 %.

Filtering options applied:

1. ☐ Approval and Declaration sections excluded
2. ☒ Bibliography/Works Cited excluded
3. ☒ Quotes excluded
4. ☐ Quotes included
5. ☒ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature
29.06.2022

Name Surname: Funda Kaya
Student No: N19130884
Department: Turkish Language and Literature
Program: Turkish Language- Master Degree

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın

(Title, Name Surname, Signature)

EK 2. Etik Kurul/Komisyon İzni ya da Muafiyet Formu

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU										
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA										
Tarih: 29/06/2022										
Tez Başlığı: Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Üçüncü ve Dördüncü Cildinde Köken Açıklamaları ve Köken Yakıştırmaları Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam: 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.										
Tarih ve İmza 29.06.2022										
<table style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 30%;">Adı Soyadı:</td> <td>Funda Kaya</td> </tr> <tr> <td>Öğrenci No:</td> <td>N19130884</td> </tr> <tr> <td>Anabilim Dalı:</td> <td>Türk Dili ve Edebiyatı</td> </tr> <tr> <td>Programı:</td> <td>Türk Dili</td> </tr> <tr> <td>Statüsü:</td> <td> ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora </td> </tr> </table>	Adı Soyadı:	Funda Kaya	Öğrenci No:	N19130884	Anabilim Dalı:	Türk Dili ve Edebiyatı	Programı:	Türk Dili	Statüsü:	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora
Adı Soyadı:	Funda Kaya									
Öğrenci No:	N19130884									
Anabilim Dalı:	Türk Dili ve Edebiyatı									
Programı:	Türk Dili									
Statüsü:	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora									
<u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u>										
Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın _____ (Unvan, Ad Soyad, İmza)										
Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr										

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT**

Date: 29/06/2022

Thesis Title: Etymology and Folk-etymology in the third and Fourth volumes of Evliya Çelebi's Seyahatname

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature
29.06.2022

Name Surname: Funda Kaya
Student No: N19130884
Department: Turkish Language and Literature
Program: Turkish Language and Literature
Status: ☒ MA ☐ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın
(Title, Name Surname, Signature)